

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 2729
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 1690

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ-I

Yazarlar

Prof.Dr. Süleyman BEYOĞLU (Ünite 1)
Doç.Dr. Kenan OLGUN (Ünite 2, 3)
Prof.Dr. Selma YEL (Ünite 3)
Prof.Dr. Mustafa TURAN (Ünite 4, 8)
Prof.Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Ünite 5)
Prof.Dr. İhsan GÜNEŞ (Ünite 6)
Prof.Dr. Erdinç TOKGÖZ (Ünite 7)
Prof.Dr. Cezmi ERASLAN (Ünite 8)

Editör

Prof.Dr. Cezmi ERASLAN

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesine aittir.
“Uzaktan Öğretim” tekniğine uygun olarak hazırlanan bu kitabın bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin almadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt
veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2012 by Anadolu University
All rights reserved

No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted
in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic tape or otherwise, without
permission in writing from the University.

UZAKTAN ÖĞRETİM TASARIM BİRİMİ

Genel Koordinatör

Doç.Dr. Müjgan Bozkaya

Genel Koordinatör Yardımcısı

Arş.Gör.Dr. İrem Erdem Aydın

Öğretim Tasarımcıları

Doç.Dr. Müjgan Bozkaya

Arş.Gör.Dr. İrem Erdem Aydın

Grafik Tasarım Yönetmenleri

Prof. Tevfik Fikret Uçar

Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız

Öğr.Gör. Nilgün Salur

Dil Yazım Danışmanı

Okt. Kevser Candemir

Kitap Koordinasyon Birimi

Uzm. Nermin Özgür

Kapak Düzeni

Prof. Tevfik Fikret Uçar

Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız

Dizgi

Açıköğretim Fakültesi Dizgi Ekibi

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi-I

ISBN
978-975-06-1393-7

2. Baskı

Bu kitap ANADOLU ÜNİVERSİTESİ Web-Ofset Tesislerinde 150.000 adet basılmıştır.
ESKİŞEHİR, Temmuz 2013

İçindekiler

Sunuş	viii
-------------	------

Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Çabaları	2
OSMANLI DEVLETİ'NİN DURAKLAMA DEVRİNE GENEL BİR BAKIŞ	3
XVII. Yüzyıl Buhranı'nın Sebepleri	4
Devrin Âlimlerinin Kaleminden Buhran	5
Buhranın Sebepleri.....	5
OSMANLI DEVLETİ'NDE BUHRAN, YENİLEŞME VE EKONOMİK BAĞIMLILIK SÜRECİ (1700- 1838).....	6
Lale Devri (1703-1730).....	6
I. Mahmut Dönemi (1730-1754)	7
III. Mustafa Dönemi (1757-1774)	9
I. Abdülhamit Dönemi (1774-1789)	10
XVIII. Yüzyıl Yenileşme Hareketinin Özellikleri.....	10
OSMANLI YENİLEŞMESİNDE DÖNÜM NOKTASI III. SELİM VE NİZAM-I CEDİT	10
Askerî Alanda Yenilikler	12
İdari Alanda Yenilikler.....	13
Ticari ve İktisadi Alanda Yenilikler.....	13
Osmanlı-Fransız Savaşı.....	14
Osmanlı-Rus-İngiliz Savaşı.....	14
Kabakçı Mustafa İsyanı ve III. Selim Devri'nin Sonu	14
II. MAHMET DÖNEMİ GELİŞMELERİ VE YENİLİKLERİ (1808-1839)	15
Sened-i İttifak (7 Ekim 1808).....	15
Mısır'daki Yenilik Hareketleri ve Mehmet Ali Paşa İsyanı	17
II. Mahmut Devri Yenilikleri	19
Özet.....	21
Kendimizi Sınayalım.....	22
Okuma Parçası	23
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	24
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	24
Seçilmiş Bibliyografya	25

I. ÜNİTE

Türkiye'de Reform Arayışları (1839-1908)	26
TÜRKİYE'DE REFORM ARAYIŞLARI (1839-1908)	27
TANZİMAT FERMANI VE GETİRDİKLERİ	27
Tanzimat Dönemi Meclisleri.....	29
Halkın Yönetime Katılımı: Muhassıllık Meclisleri.....	30
Kırım Savaşı ve Dış Borçlanma	31
ISLAHAT FERMANI	32
Fermana Tepkiler	32
Fermanın Uygulanması	33
Halkın Yönetime Katılmasında Bir Başka Adım: Vilayet Meclisleri.....	33
Tanzimat Devri Batılılaşma Uygulamaları.....	34
EKONOMİK KRİZ VE SONUÇLARI	35

2. ÜNİTE

93 Harbi (1877-1878 Osmanlı - Rus Harbi)	36
Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin Kurulması	37
Yeni Osmanlı Düşüncesi ve I. Meşrutiyet	37
ANAYASALI YÖNETİM DENEMESİ: I. MEŞRUTİYET	39
1876 Kanun-i Esasisi (Anayasa)	40
1876 Kanun-i Esasisi'nin Özellikleri	41
Seçimler	42
Meşrutiyetin Yeniden İlanı Çabaları	43
II. Meşrutiyetin İlanı	45
Özet	47
Kendimizi Sınayalım	48
Okuma Parçası	49
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	50
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	50
Seçilmiş Bibliyografya	52

3. ÜNİTE

Türkiye'de Meşrutiyet Dönemleri	54
I. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE SİYASET	55
I. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE EĞİTİM VE KÜLTÜR FAALİYETLERİNE GENEL BİR BAKIŞ	60
Eğitim Teşkilatı ve Öğretim Kademeleri	62
II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ SEÇİMLERİ VE MECLİS-İ MEBUSAN ÇALIŞMALARI	65
1908 Seçimleri ve Meclis-i Mebusan	66
1914 Seçimleri ve Meclis-i Mebusanı	68
II. Meşrutiyet Dönemi Gelişmeleri	68
II. Meşrutiyet Düzenlemelerinin Türk Çağdaşlaşmasına Katkıları	71
ADIM ADIM DÜNYA SAVAŞINA	74
Afrika'dan Ayrılış: Türk-İtalyan Savaşı: Trablusgarp	74
Rumeli'ye Veda: Balkan Savaşları	75
Özet	78
Kendimizi Sınayalım	80
Yaşamın İçinden	81
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	84
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	85
Seçilmiş Bibliyografya	86

4. ÜNİTE

Avrupa ve Türkiye (1838-1918)	88
1838-1914 SÖMÜRGEÇİLİKTEN DÜNYA SAVAŞI'NA AVRUPA	89
Deniz Aşırı Sömürgecilik	89
Sanayi İnkılabı	93
EMPERYALİST REKABET VE KUVVETLER ÇATIŞMASI	94
OSMANLI DEVLETİ'NİN ÇÖKÜŞÜ: "I. DÜNYA SAVAŞI"	100
Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi	100
I. DÜNYA SAVAŞI'NDA CEPHELER	103
Kafkas Cephesi	103
Kanal Cephesi	105
Çanakkale Cephesi	105

Irak Cephesi.....	109
Galiçya Cephesi.....	109
Hicaz Cephesi.....	110
Filistin Cephesi	111
Osmanlı Ermenilerinin Yeniden Yerleştirilmeleri.....	113
Özet.....	116
Kendimizi Sınayalım.....	118
Okuma Parçası	119
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	120
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	120
Seçilmiş Bibliyografya	122

Mondros'tan Lozan'a Türkiye 124

5. ÜNİTE

ŞARK MESELESİ'NİN UYGULAMAYA KONMASI: MONDROS MÜTAREKESİ	125
Mütareke Hükümleri ve Uygulama: Osmanlı Devleti'nin Fiilen Bitirilişi	125
Siyasi ve Askerî Şahsiyetlerin Mütarekeye Bakışı.....	127
TÜRK MİLLETİNİN MÜTAREKE VE İŞGALLERE TEPKİSİ: MİLLÎ TEŞKİLATLANMALAR.....	128
Millî Varlığa Düşman ve Millî Mücadele Aleyhtarı Faaliyetler	130
M. KEMAL PAŞA'NIN SAMSUN'A ÇIKIŞI, TEŞKİLATLANMA VE KONGRELER.....	130
Amasya Genelgesi.....	132
Erzurum Kongresi	133
Sivas Kongresi	134
Batı Anadolu Kongreleri	135
Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Toplanması ve Misak-ı Millî	136
Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılışı	138
Türkiye Büyük Millet Meclisine Karşı Tepkiler ve Alınan Tedbirler	138
Türkiye'yi Paylaşma Projesi: Sevr Antlaşması.....	139
ASKERÎ GELİŞMELER	141
Kuva-yı Milliye Dönemi.....	141
Doğu Cephesi	141
Güney Cephesi.....	142
Batı Cephesi	143
Düzenli Ordu Dönemi.....	144
İnönü Muharebeleri	145
Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri.....	146
Sakarya Meydan Muharebesi	147
Büyük Taarruz ve Mudanya Mütarekesi.....	149
İstiklal Savaşı'nın Lojistik Kaynakları	152
Özet.....	155
Kendimizi Sınayalım.....	157
Okuma Parçası	159
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	160
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	160
Seçilmiş Bibliyografya	161

6. ÜNİTE

Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Siyasi Yapılanma (1920-1923).....	162
MECLİS-İ MEBUSANDAN TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNE	
GEÇİŞ	163
TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN KURULUŞU VE ÖZELLİKLERİ....	164
TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE OLUŞAN GRUPLAR	170
Yeşil Ordu.....	170
Halk Zümresi.....	171
Islahat Grubu.....	171
İstiklal Grubu.....	172
Tesanüd Grubu	172
Müdafaa-i Hukuk Grupları	172
Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu (Birinci Grup)	172
İkinci Grup	173
CUMHURİYETİN İLANINA KADAR TÜRKİYE'DE KURULAN SİYASİ	
PARTİLER.....	175
Türkiye Halk İştirakiyûn Fırkası	176
Türkiye Komünist Fırkası.....	177
Cumhuriyet Halk Fırkası.....	177
Halk Fırkasının Siyaset ve Seçim İlkeleri.....	179
Özet	183
Kendimizi Sınayalım	184
Okuma Parçası	185
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	186
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	186
Seçilmiş Bibliyografya	187

7. ÜNİTE

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ekonomik Gelişmeler.....	188
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SON YILLARINDA EKONOMİK	
DURUM.....	189
Tarım.....	190
Sanayi.....	192
Ulaştırma	194
Dış Ticaret.....	196
OSMANLILARDA PARA VE BANKA.....	197
Kamu Maliyesi	199
MİLLÎ MÜCADELE'NİN FİNANSMANINDA İÇ KAYNAKLAR.....	200
Özet	203
Kendimizi Sınayalım	205
Okuma Parçası	206
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	207
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	207
Seçilmiş Bibliyografya	208

Yeni Türk Devleti'nin İlanı: Lozan'dan Cumhuriyet'e.....210**8. ÜNİTE**

YENİ TÜRK DEVLETİ'NİN İLANI: LOZAN'DAN CUMHURİYET'E	211
Mudanya Mütarekesi	211
LOZAN KONFERANSI'NIN TOPLANMASI	212
Lozan Konferansı'nda Görüşülen Meseleler	214
SINIRLARIN TESPİTİ	215
Boğazlar	216
Adalar	217
AZINLIKLARLA İLGİLİ MESELELER	218
İKTİSADİ VE MALİ MESELELER	219
ADIM ADIM CUMHURİYET'E GİDİŞ	220
Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin II. Dönem Çalışmaları	220
Türk Ordusunun İstanbul'a Girişi	220
Ankara'nın Başkent Oluşu	221
CUMHURİYETİN İLANI	221
Cumhuriyetin Manası	224
Özet	226
Kendimizi Sınayalım	228
Okuma Parçası	229
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	230
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	230
Seçilmiş Bibliyografya	231

Sunuş

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Dersleri, belgelenen süresi dört bin yıla ulaşan Türk tarihindeki en önemli dönüm noktalarından birisi hakkında ülke gençlerini bilinçlendirmek amacıyla verilmektedir.

Tarihinin her döneminde mutlaka bağımsız bir devlete sahip olan Türk milletinin, kurduğu en uzun ömürlü devletlerden birisi de Osmanlı Devleti idi. Bünyesinde her dilden, dinden, renkten insanları barış içinde yaşatarak hakimiyetini dört kıtaya genişleten Osmanlı Devleti dönemine damgasını vurmuştu. Ancak XVII. asırdan itibaren askeri alanda başlayıp idari, siyasi ve sosyal alanlara yayılan çalkantılar içerisinde varlığını devam ettirmeye çalışmıştı.

Osmanlı Devleti XVII. ve XVIII. asırlarda gerçekleştirdiği reform çabalarına karşın uluslararası alandaki muhataplarının güç ve zenginlik kaynağı olan sömürü yönteminden köklü devlet ve medeniyet anlayışı dolayısıyla uzak kalmıştı. Bunun sonucunda çevresinde ve kendi topraklarında sömürü siyasetinin neticeleri ile karşı karşıya gelmiştir. Sadece sömürü siyasetine bağlanamayacak kadar şiddetli ve kapsamlı olan Osmanlı karşıtı saldırılarda sivil halk da büyük acılar çekmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşları, Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarının hemen tamamında büyük toprak kayıplarına uğramıştır. Bu savaşlarda yaşananlar sıkıntılar, zorunlu göçler ve göçler sırasında maruz kalınan haksızlıklar toplumsal travmalar oluşturmuştur.

Uluslararası ilişkiler ve tarih literatüründe “Şark Meselesi” olarak adlandırılan Osmanlı topraklarının paylaşılması sürecini, Osmanlı coğrafyasında birlikte yaşayan bir kısım Müslim ve gayrimüslim vatandaşların da kendi bağımsızlıkları için uluslararası aktörler ile işbirliği yapması hızlandırmıştır. Gerçekten de bu unsurların söz konusu dönemdeki faaliyetleri yeni Türk devletinin oluşum ve gelişim sürecindeki politikalarını birinci elden etkileyen deneyimler olmuştur. Nitekim Osmanlı devletinin çok uluslu devlet yapısından milli devlet olmaya adeta zorlandığı süreci ve politikaları 19. ve 20. yüzyıllarda yaşananlar üzerinden okumak mümkündür.

Birbiri ardına yaşanan savaşların sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi ve yakın geçmişin tecrübeleriyle milletin doğrudan kaderine sahip çıkmaya başladığı yeni bir dönem de başlamıştır. İşgal edilen ülke topraklarının kurtarılmasını hedefleyen bölük pörçük çabalar Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a çıkmasıyla tek bir merkezden yönetilen ve ülkenin bir bütün halinde kurtuluşunu hedefleyen milli mücadele’ye dönüşmüştür. Osmanlı Devleti yıkılırken, Türk milleti, 1919-1922 arası verdiği mücadeleyle, adeta küllerinden doğan Anka Kuşu misali yeni Türk Devleti’ni kurmuştur.

19. ve 20.yüzyıllarda yaşananların izleri ve hatıraları henüz taze iken, Türk İstiklal Harbi’nin öncesi ve sonrasındaki sürecin yeni yetişen nesillere de öğretilmesi ihtiyacı hissedilmiştir. 1933 yılında İstanbul Üniversitesi’ne bağlı olarak kurulan İnkılap Tarihi Enstitüsü’nde Türk İstiklal Harbini yaşayanlarca ilk dersler sunulmuştur.

Bu dersler 1981 yılından bu yana eğitimin her kademesinde verilmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün altını çizdiği gibi “Türkiye Cumhuriyeti aynı milletin yeni bir devletidir” ve bu devletin temeli, Türk

milli kültürüdür. Bu noktadan hareketle biz de Türk inkılabı sürecini yeni nesillere aktarırken Osmanlı Devleti'nin çağı yakalamak ve varlığını devam ettirmek için giriştiği çabalara, farklı unsurlar ile yaşanmış olaylara biraz daha fazla yer vermeye çalıştık. Zira Türkiye Cumhuriyeti bilhassa son otuz yıldır, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında yaşanmış olumsuz deneyimlerden de sorumlu tutulmakta ve mahkum edilmek istenmektedir. Bu açıdan bakıldığında Türk İnkılabı Tarihi aslında Osmanlı devletinin parçalanmasıyla ortaya çıkan komşu ülkelerin tarihini de doğrudan ilgilendiren bir özelliğe sahiptir. Bir dönem ve bölge tarihi bütünlüğü içerisinde ele alınmayı hak etmektedir.

Yükseköğretim kurumlarında okuyan öğrencilerden gerek ulusal düzeyde gerekse uluslararası alanda yakın tarihimizle alakalı meseleler gündeme geldiğinde konulara yabancı kalmaması beklenmektedir.

Kitapta, sahanın uzmanı olan bilim insanlarımızın kaleme aldığı bölümlerle öncelikle kendi insanımızı doğru bilgilendirmek hedeflenmiştir. Bu yöntem öğrencilerimize güncel bilgiyi aktarmak adına doğru olduğu kadar, yakın dönemde yaşananların günümüz gelişmelerine etkisini anlamak ve doğru anlatmak için de vazgeçilmez bir husus olarak dikkate alınmıştır.

Kitapta öğrencilerimizin konuları okurken önem vermeleri gereken kısımlara dikkat çekilmiştir. Bunun yanı sıra mukayese yapılması, tartışılması gerekli hususlarda “sıra sizde” atıflarıyla öğrencilerimizin dönem olaylarını anlamalarını kolaylaştıracak, bir nevi empati yapmalarını sağlayacak düzenlemelere gidilmiştir. Ders kitabı hacminde kısaca değinilen hususlar için okuma kitapları önerildiği gibi, her ünite içindeki konuların anlaşılmasına yönelik bir okuma parçası verilmeye gayret edilmiştir. Yine her ünite sonunda verilen 10 soru ile öğrencilerimize kendilerini sinama imkanı sunulmuş, sınava hazırlık yapmaları hedeflenmiştir. Sıra sizde konularının açıklamaları da ünite sonunda verilerek konunun daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır. Ünite sonlarında yer alan seçilmiş bibliyografya, konu hakkında daha ayrıntılı bilgi almak isteyen öğrencilerimiz için yol gösterici olacaktır.

Takdir edileceği üzere hakkındaki arşiv belgeleri henüz açılmamış olan konulara dair bilgi vermekle yetinilmiş, zamanda derinlik, mekanda yaygınlık özelliğine sahip olaylarla ilgili ilmi yorumlar ortaya konmuştur. Böylece öğrencilerimizin Türkiye'nin modernleşme sürecini oluşturan son üç yüzyıldaki gelişmeleri kavrayıcı, kapsayıcı bir bakışla okumalarına katkı sağlanmış olacağını ümit ediyoruz.

Elinizdeki kitap çok sayıda meslektaş ve dostumuzun katkı ve destekleriyle ortaya çıkmıştır. Onları tek tek vermek mümkün olmadığı için birkaç isim saymakla yetineceğim. Bütün bölüm yazarlarımıza, düzenleme ve fotoğrafların seçimindeki destekleri dolayısıyla değerli meslektaşım ve dostum Doç.Dr. Kenan Olgun'a, Atatürk Araştırma Merkezi Uzmanları Hüseyin Tosun ve Halit Aytuğ Tokur'a, basım aşamasındaki destekleri dolayısıyla Prof.Dr. Aydın Ziya Özgür, Doç.Dr. Müjgan Bozkaya ve Yrd.Doç.Dr. Sinan Aydın'a ayrı ayrı teşekkürler ediyorum.

Öğrencilerimize ve öğretim elemanlarımıza faydalı olması dileğiyle...

Editör

İstanbul 2012

Prof.Dr. Cezmi ERASLAN

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ-I

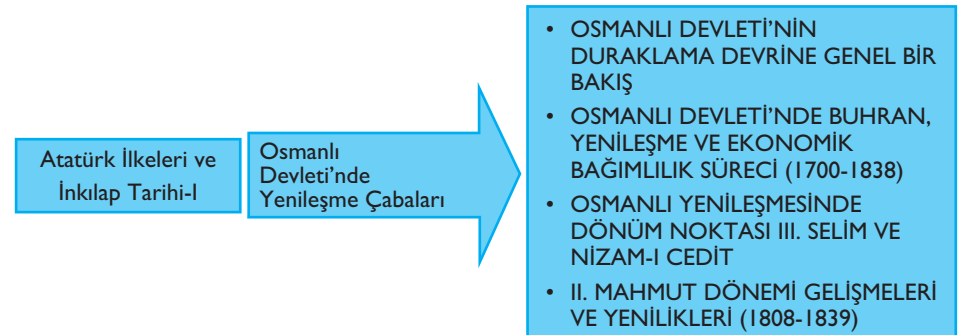
Amaçlarımız

- Bu üniteyi tamamladıktan sonra;
- Osmanlı Devleti'nin klasik döneminin sonundaki sınır genişlemelerinin nasıl ortaya çıktığını açıklayabilecek,
 - XVII. yüzyılda yaşanan buhranın sebeplerini ve bunların dönemin aydınlarıncı nasıl değerlendirildiğini açıklayabilecek,
 - XVIII. yüzyılda yaşanan Lale Devri ve Nizam-ı Cedit uygulamalarını ana hatlarıyla açıklayabilecek,
 - III. Selim ve II. Mahmud dönemi yenilik çabalarını karşılaştırarak beklenti ve neticelerini değerlendirebilecek
 - XIX yüzyılda Osmanlı Devleti'nin, iç isyanların yanı sıra İngiltere, Fransa ve Rusya ile askerî, ekonomik ve siyasi ilişkilerini analiz edebilecek bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Klasik Dönem
- Lale Devri
- Ekonomik Bağımlılık
- Buhran
- Nizam-ı Cedit

İçindekiler

Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Çabaları

OSMANLI DEVLETİ'NİN DURAKLAMA DEVRİNE GENEL BİR BAKIŞ

17. yüzyıldan 18. yüzyılın başına kadar olan dönem Osmanlı Devleti'nin Duraklama Dönemi olarak adlandırılır. Bazı tarihçiler duraklama dönemini Kanuni Sultan Süleyman'a kadar götürmektedir. Bazıları ise dönemin 1579'da Sokullu Mehmet Paşa'nın ölümünden sonra başladığını ifade etmektedir. Gerçekten de 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı sınırları dâhilinde devlet teşkilatı ve sosyal hayatta birtakım aksaklıklar baş göstermeye başlamıştır. Ancak bu aksaklıklar fetihleri ve devletin genişlemesini durduramamıştır. Bu nedenle 17. yüzyılın sonuna kadar yaklaşık yüz yıl süren bu dönemin *Duraklama Dönemi* yerine *Bubran Dönemi* olarak adlandırılması daha doğru olacaktır. Çünkü Osmanlı Devleti'nin fetih ve zaferlerinin duraklamadığı, ancak iç ve dış nedenlerden kaynaklı olarak devletin idari ve askerî teşkilatında, iktisadi ve sosyal hayatta bir *bubran* yaşandığı görülmektedir.

Devletin en parlak yıllarını yaşadığı Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nden hemen sonra Sokullu'nun sadrazamlığı ve II. Selim'in padişahlığı sırasında, 1571'de yaşanan İnebahtı mağlubiyetine rağmen, Kıbrıs'ın fethi tamamlanmıştır. 1574'te Tunus ele geçirilmiş, 1578'de Fas'ta kazanılan el- Kasrû'l-kebir zaferiyle de Osmanlıların nüfuzu Kuzey Afrika'nın en batı ucuna kadar genişlemiştir.

Aynı dönemde Osmanlılar doğu sınırlarını da genişletme çabası içerisine girmişti. Şah Tahmasp'ın ölümünden sonra zayıflamaya başlayan Safeviler (İran) üzerine 1578'de yürüyen Osmanlı ordusu, böylece 12 yıl sürecek olan Osmanlı- Safevi savaşını başlatmış oldu. Bu savaş sonunda Osmanlı topraklarının doğu sınırı Hazar Denizi'ne kadar genişledi. Şah Abbas, 1622'de Safevilerin kaybettiklerini geri almak üzere on yedi yıl sürecek bir savaş başlattı. Bu savaş sırasında Şah Abbas'ın ele geçirdiği yerler ise ölümünden sonra tahta geçen Şah Safi döneminde IV. Murat'ın bizzat idare ettiği seferlerde geri alındı. 1639'da imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması ile de bugünkü Anadolu-İran sınırı çizilmiş oldu.

Bu dönemde, Osmanlı Devleti geleneksel Doğu- Batı siyasetin yanında Kuzey siyaseti takip etmiştir. Devletin buraya yönelmesine 1594'ten itibaren başlayan Kossak saldırı ve yağmalamaları neden olmuştur. Kossaklar 1615, 1620 ve 1624 yıllarında İstanbul'un Karadeniz kıyılarına kadar inmeyi başarmıştır. Bu akınlar Osmanlı Devleti'ni büyük oranda zarara uğratmış, ülke içinde bu dönemde kıtlığın baş göstermesine de sebep olmuştur.

Kossaklar, 1649'da yarı bağımsız bir devlet kurmuşlar ve 1654'te Rus Çarlığı'na bağlanmışlardı. Bu durum Osmanlı Devleti için Kossak tehlikesini daha da büyütmüş, bunun üzerine 1672'de Osmanlı orduları Lehistan seferine çıkmıştı. 1676'da imzalanan Zoravna Antlaşması ile Osmanlılara tabi olan Kossaklara Lehistan sınırları içinde kalan topraklarının geri verilmesi kararını aldı.

1593 yılından itibaren başlayan Osmanlı-Avusturya savaşları, 1606'da imzalanan Zıtvectorok Antlaşması ile sonuçlandı. Osmanlı Devleti Avusturya karşısındaki üstünlüğünü anlaşma metninde de göstermekteydi. 1618'de Protestan ve Katolik pek çok Avrupalı devlet arasında başlayan Otuz Yıl Savaşları 1648'de imzalanan Vestfalya Antlaşması ile sona erdi. Osmanlı Devleti, Doğu Akdeniz'de hâkimiyetini sağlamak için 1645'te Girit Seferi'ni başlattı. Uzun muharebelerden sonra 1669'da Girit fethedildi. 1656'da Köprülü Mehmet Paşa kumandasında Limni ve Bozcaada alındı. 1662'de Osmanlı ordusu Erdel'e (Romanya) girdi. 1663'te Uyvar'ın (Slovakya) fethiyle batıdaki en geniş sınırlara ulaşıldı.

17. yüzyılın son çeyreğinde batıda, Katolik Habsburgların baskısından kurtulmak amacıyla Protestan Macarlar Osmanlı Devleti'nden yardım çağrısında bulundu. Bunun üzerine Osmanlılar, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa önderliğinde 1683'te Viyana'ya ikinci bir sefer düzenledi. 1683 Nisan'ında yola çıkan ve Temmuz ayında Viyana'yı kuşatma altına alan Osmanlı ordusu, Leh kuvvetlerinin yardımı gelmesi üzerine bozguna uğrayarak geri çekildi. Viyana bozgunundan sorumlu tutulan Kara Mustafa Paşa ise Belgrat'ta idam edildi.

Osmanlıların Viyana'da bozguna uğratılması Avrupa devletlerinin moralini yükseltti. Avusturya, Lehistan ve Venedik arasında *Kutsal İttifak* kurularak Osmanlılara karşı saldırıya geçti. Bu ittifaka 1686'da Ruslar da katıldı. Osmanlılar, 1697'de Zenta Bozgunu'ndan sonra barış yapmak zorunda kaldı. 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması ile Osmanlı Devleti Macaristan'dan çekildi. Bu antlaşmayla Osmanlı Devleti Balkanlar'da ve Ukrayna'da geniş çapta toprak kaybına uğradı.

XVII. Yüzyıl Buhranı'nın Sebepleri

Duraklama adı verilen bu dönemde Osmanlı Devleti, II. Viyana Bozgunu'na kadar fetihlerini sürdürmüş; doğu sınırı Hazar Denizi'ne, batı sınırı Erdel (Romanya)-Uyvar'a (Slovakya) ulaşmıştı. Kuzey sınırı Batı Ukrayna'ya kadar dayanan, Kuzey Afrika'yı en batı ucuna kadar fetheden Osmanlı Devleti, Tunus, Kıbrıs ve Girit'i de hâkimiyetine almıştır. Ancak bu başarılarına rağmen Osmanlı Devleti, iktisadi ve sosyal hayatta meydana gelen dönüşümlerle birlikte güçlenen Avrupa'da meydana gelen bu gelişmelerden kaçınılmaz olarak olumsuz etkilenmiştir. Bu başarıları rağmen Osmanlı'nın askerî gücünün Avrupa karşısında eski ihtişamını ve kuvvetini büyük oranda kaybetmiş olduğu anlaşılmıştır. Öte yandan askerî zaferler kazanmak gayesiyle devletin bütün maddi kaynaklarının seferber edilmesi, zaten Avrupa'da yaşanan iktisadi gelişmeler karşısında zayıflamaya başlamış olan Osmanlı ekonomisini ciddi bir dar boğaza sokmuştur. Haçova, Osmanlı zaferiyle sonuçlanmıştır ancak Zıtvectorok Antlaşması'yla Osmanlılar Macaristan'da Habsburg imparatorluğu ile eşit imparatorluklar olduğu ilkesini kabul etmek zorunda kalmıştır. Eğri ve Kanije dışında da bu zafer ganimet getirmemiştir. Safevilerle savaşta Osmanlılar Bağdat'ı almayı başarmıştır. Azerbaycan'ın Safeviler'de Irak'ın ise Osmanlılarda kalmasıyla bir Osmanlı-Safevi dengesi sağlanmışsa da 60 yıl süren bu savaş Osmanlı Devleti'ni iktisaden oldukça yormuştur. 25 yıllık mücadelenin sonunda Girit alınmıştır ancak bu savaşta Osmanlı deniz gücünün Avrupa denizciliğine göre geri kalmış olduğu ortaya çıkarken uzayan savaş Hazine'yi tüketmiştir. Batı Ukrayna

Osmanlılara bağlanmış olmasına rağmen kısa bir süre sonra Osmanlılar buradan çekilmek zorunda kalmıştır.

Devrin Âlimlerinin Kaleminden Buhran

Osmanlı Devleti'nin yaşadığı buhran 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bazı Osmanlı devlet adamları ve âlimleri tarafından fark edilmiş ve durumun iyileştirilmesine yönelik olarak çeşitli tedbirler üzerinde durulmuştur. Dönemin aydınları tarafından devletin içinde bulunduğu bu durum “tereddî ve tagayyür (yozlaşma ve bozulma)” olarak nitelendirilmiştir. Halep Defterdarı Gelibolulu Mustafa Âli Efendi 1581’de yazdığı *Nasihatü’s-Selatin* adlı eserinde buhrana sebep olarak “devlet adamlarının niteliksizleşmesi”ni göstermektedir. Bosnalı Bilgin Hasan Kâfi ise 1595’te yazdığı *Usûlü’l-Hikem fi Nizami’l-Âlem* adlı eserinde, buhrana “devlet düzeninde eski kuralların terk edilmesinin ve askerî alanda teknolojik olarak geri kalmışlığın” yol açtığını söylemektedir. Manisalı Defter Emîni Aynî Ali, *Risale-i Vazife-baran ve Merâtib-i Bendegân-ı Âl-i Osman* adlı eserinde “timar sisteminin bozulması, makam sahiplerinin günlük çıkar peşine düşmesi, askerî teşkilatın bozulması, rüşvetin artması, hazinenin boşalması” gibi gelişmelerin Osmanlı Devleti’nde bir buhran yaşanmasına yol açtığını ifade ederken devletin devamlılığı için şart olan kurumların (reaya, hazine ve asker) bozulduğunu yazmaktadır. 17. yüzyılın ilk yarısında da âlimler buhranın nedenini ve çözümünü aramaya devam etmiştir. Göriceci Koçi Bey IV. Murat’a (1623-1640) sunduğu risalesinde, buhranın köklerini Kanuni Dönemi’ne kadar götürerek, “reaya, memleket ve hazine kaybına rüşvetçiliğin sebep olduğunu” ifade etmiştir. Rüşvetçiliğin artmasını ise niteliksiz devlet adamları ve yöneticilerin varlığına bağlamıştır. Dönemin âlimlerinden Kâtip Çelebi ise *Mizanü’l-Hak fi İhtiyari’l-Ebakk* adlı eserinde Osmanlı medreselerinin bozulmuş olmasını devletin bir buhran devrine girmesine sebep olarak gösterir. Ona göre medreseler taassup içine düşmüştür oysa âlimler pozitif bilimler ve felsefeye yönelmelidir.

Osmanlıların reform önerilerinde idealize ettikleri klasik dönemin (1300-1600) idari, kültürel ve sosyal özellikleri hakkında geniş kapsamlı bilgi için Halil İnalcık’ın “Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ(1300-1600)”, adlı kitabını (Yapı Kredi Yayınları İstanbul 2003) okuyabilirsiniz.

K İ T A P

Buhranın Sebepleri

Avrupa’nın Roma İmparatorluğu’nun yıkılışından itibaren kaydetmiş olduğu gelişmeyi incelemeyi ve göz önünde bulundurmadan Osmanlı Devleti’nin 17. yüzyılda yaşadığı buhranı anlamak ve kavramak mümkün değildir. Avrupa, 11. yüzyılda kuvvetli siyasi birliğin bulunmadığı derebeylikler görüntüsünden, 14. yüzyıldan itibaren hızla kurtularak merkezileşmeye başlamıştır. Mutlak hükümdarlık rejimlerinin güç kazanmasıyla birlikte, 16. yüzyılda, Avrupa’da sömürgecilik hareketi başlamış ve Osmanlı yönetimince asla benimsenmeyecek olan bu yöntem Avrupa’ya büyük zenginlik getirmiştir. Kilisenin birliğinin sarsılmasıyla birlikte yaşanan Reform ve Rönesans devirleri, 17. yüzyıldan itibaren Aydınlanma Çağı’na girilmesine; bilim, teknoloji, felsefe ve kültür alanında Avrupa’nın büyük aşamalar kaydetmesine yol açmıştır. Teknolojik gelişmelerin nimetlerini askerî alanda toplayan ve sömürgelerden elde edilen gelirlerle hazinelerini dolduran Avrupalı devletler, 17. yüzyıldan itibaren Doğu’nun büyük imparatorluğu Osmanlılara karşı büyük bir avantaj elde etmiştir. Osmanlı Devleti ise rakiplerinin sağladığı bu gelişmeler kar-

şısında rekabet edemeyerek eski iktisadi ve askerî gücünü kaybetmeye başlamıştır. Bu durum, devlet teşkilatında ve sosyal hayatta da bozuklukların baş göstermesine yol açmıştır. Avrupa'daki gelişmelere paralel olarak yaşanan bu buhranın sebeplerini şöyle sıralamak mümkündür:

1. Avrupa'nın kuvvetli merkezî hükûmetler kurması, sömürgecilik yoluyla zenginleşmesi ve bilim, teknoloji, felsefe ve kültür alanında büyük gelişmeler kaydetmesi.
2. Coğrafi Keşiflerle İpek Yolu gibi Osmanlıların hâkimiyetindeki eski ticaret yollarının önemini kaybetmesi.
3. Hanedan ve devlet adamlarının iyi yetişmemiş olması.
4. Merkezî otoritenin zayıflaması ve iltizam sistemine geçişle birlikte mültezimlerin (vergi tahsildarları) köylü üzerindeki baskıyı artırması üzerine yoksulluk ve isyanların artması. (Celali İsyanları vb.)
5. Yeniçeri Ocağı'nın ve askerlik teşkilatının bozulması, savaşta elde edilen ganimetlerinin azalması.
6. Devletin sınırlarının genişlemesiyle birlikte merkezî otoritede yaşanan sorunlar.

Yüzyılın başında Osmanlı devlet adamlarının pek çoğu son 15 yıl dört cephe- de savaşıldıktan sonra 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması'yla alınan kötü sonuçlar sebebiyle önce devletin iç durumunun düzeltilmesi gerektiği fikrinde birleşmişti. Çünkü ancak bu şekilde devletin kaybettiği toprakların geri alınmasının mümkün olabileceğine inanılmaktaydı. Öte yandan Kapıkulu askerleri 1703'te isyan etmiş ve Edirne Vakası olarak anılan bu olayda II. Mustafa tahttan indirilerek Şeyhülislam Feyzullah Efendi de öldürülmüştü. Edirne Vakası, Osmanlı devlet adamlarına iç meselelere eğilimin artık kaçınılmazlığını ve yapılacak ilk işin de merkezî otoriteyi güçlendirmek olduğunu açıkça göstermişti.

OSMANLI DEVLETİ'NDE BUHRAN, YENİLEŞME VE EKONOMİK BAĞIMLILIK SÜRECİ (1700-1838)

II. Mustafa'dan sonra tahta çıkan III. Ahmet (1703-1730) iç ve dış siyasette barış ortamını korumaya özen gösterdi. Ancak Rusya'nın (baskı ve tecavüzleri neticesinde) Osmanlı Devleti, Rusya ile savaşmaya mecbur kaldı. Rusya'nın Orta Asya'daki yayılma siyaseti ve Balkanlar'da yürüttüğü Slavlaştırma hareketi tehlikeli boyutlara ulaşması üzerine 1711 Baharında başlayan Prut savaşıyla Rus ordusu bozguna uğratarak Azak Kalesi geri alındı. Hemen ertesinde 1715'te Venedik ile yapılan savaştan sonra da Mora yeniden Osmanlı hâkimiyetine geçti. Savaşlarda kazanılan bu başarılarla rağmen diplomatik görüşmelerde aynı başarı gösterilemediği gibi 1715-1718 yılları arasında süren Avusturya savaşında ise Osmanlı Devleti mağlup olarak 21 Temmuz 1718'de Pasarofça Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmış ve Sırbistan'ın önemli bir kısmını kaybetmişti.

Lale Devri (1703-1730)

Osmanlı Devleti, artık kaybettiği toprakları geri alma umudunu tamamıyla kaybetmeye başlamıştı. Böylece mutlak bir barış siyaseti izlenerek devletin iç yapısında bazı düzenlemelerin gündeme geleceği Lale Devri'ne girilmiş oldu. 1718- 1730 yılları arasını kapsayan bu yenileşme dönemine, İstanbul'da yoğun olarak lale yetiştirilmesinden ve lalelerin dünyaya yayılmış olmasından dolayı bu isim verilmişti. III. Ahmet döneminde devlet erkânı, Pasarofça yenilgisinden sonra Avrupalıların üstünlüğünün nedenlerinin araştırılması gereği üzerinde durarak Osmanlı'nın Av-

rupa tarzındaki ilk yenileşme hareketini başlattı. Bu amaçla Damat İbrahim Paşa döneminde Avrupa'ya gönderilen elçilerin sayısı artırıldı. Bu elçiler diplomatik ilişkileri sürdürmenin yanı sıra Avrupa'nın kültür, sanat, sanayi, tarım ve askerîyesi hakkında incelemeler de yaparak Saray'a raporlar sunmaya başladı. 1720-1721 yılları arasında Paris'te bulunan Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'nin raporu bu raporlar içerisinde en dikkat çekenidir.

Lale devri sadece çiçek bahçeleri ve soğanlarını yetiştirme çabalarının adı değildir. Bu dönemde Avrupa'ya gönderilen elçilerin sayısı artırılarak kültür, sanat, sanayi tarım ve ordu hakkında incelemeler yaptırılmıştır.

DİKKAT

Bu dönemde imalathaneler açılarak Batı tarzı üretim biçimine ağırlık verildi. Osmanlının temel ihracat maddesi olan yünün yerini pamuk almıştır. İthalata, Avrupa'ya olan bağımlılığı azaltmak için kaliteli kumaşların İstanbul'da üretimine geçilmiştir. 1709'da da devlet işletmelerinde kullanılmak üzere yelken bezi üretimine başlandı. 1720'de pahalı ipek kumaş üretimine başlanmış, ancak bu alanda istenen başarı elde edilememiştir.

Yine bu dönemde tercüme heyetleri kurularak Arapça, Farsça ve Batı dillerinden eserler tercüme edilmiştir. Macar asıllı bir Türk olan İbrahim Müteferrika, Damat İbrahim Paşa'nın izniyle 1729'da Müslümanlar arasında ilk matbaayı kurmuştur. Lale Devri'nde mimarlık alanında da pek çok yenilik yaşanmıştır. Bu dönemde zengin süslemeli ve görkemli çeşmelerin bulunduğu yeni bir mimari biçim yaygınlık kazanarak Avrupa mimarisinden etkiler taşıyan çok sayıda köşk yapılmıştır.

Ne var ki, bu dönemin yenilikleri buhranın aşılmasına yönelik olarak yapılmış köklü yenilikler olamamıştır. Batı'daki yenilikleri inceleyen Osmanlı devlet adamları bilimsel, kültürel, askerî ve teknolojik yeniliklerden daha çok Avrupa'nın saray yaşamının gösteriş ve görkemini Osmanlı ülkesine getirme eğilimi göstermiştir. Saray'ın götüğü bu politika halk arasında yoksulluk ve sıkıntıları artmıştır. Damat İbrahim Paşa halkın yükünü azaltmak üzere 1723'te İran'a sefere çıkılmasına karar vermiştir. Gerçekten de bu yıllarda Safeviler çökmek ve parçalanmak üzeredir ve Osmanlıların Safevi Devleti'nin bu zayıf durumundan faydalanması ihtimali yüksektir. 1723-1725 yılları arasında süren İran Seferi'nde Batı İran tamamen ele geçirilmiştir. Bu zafer halkın moralini yükseltmiş olsa da çok geçmeden 1729'da, II. Tahmasb Batı İran'ın pek çok bölgesini yeniden ele geçirmiştir.

İran Seferi'nin son aşaması İstanbul'da, Lale Devri'ni sona erdirecek bir isyanın patlak vermesine sebep olmuştur. Halkın ekonomik sıkıntısına ve yüksek enflasyona rağmen Saray erkânının geceli gündüzlü devam eden ziyafet ve eğlenceleri üzerine fakir esnaf, (bir hamam hademesi) olan Yeniçeri Patrona Halil etrafında toplanarak isyan etmiştir. "Artık köşk inşa edilmemesi" talebiyle gelişen isyan sırasında Sadabad Sarayı'nın da içinde olduğu 120'yi aşkın köşk üç günde yakılmıştır. III. Ahmet, Sadrazam Damat İbrahim Paşa'yı azletmiş olmasına rağmen isyan yatışmamış, padişah tahtan feragat etmek zorunda kalmıştır. 1 Ekim 1730'da I. Mahmut tahta geçmiştir.

I. Mahmut Dönemi (1730-1754)

Osmanlılar III. Ahmet döneminde elçiler aracılığıyla tanık oldukları Avrupa tarzı yenilikleri kendi devlet adamları eliyle yüzeysel ve plansız bir şekilde uygulamaya çalışmıştı. Her ne kadar bu dönemde ordunun modernizasyonu için bir Fran-

sız subay getirtilmişse de “askerî alandaki yeniliklerini uygulamak üzere Avrupalı uzmanların getirilmesi” düşüncesi I. Mahmut döneminde daha yoğun ve planlı bir politika olarak kendini göstermiştir. Bu uzmanlardan ilki Fransız soylularından olan ve daha sonra Müslüman olarak Ahmet ismini alan Humbaracı Ahmet Paşa’dır. Asıl ismi Claude- Aleksandre Comte de Bonnevale olan Ahmet Paşa, 1729’da Avusturya’dan kaçarak Osmanlıya sığınmıştı. Patrona Halil İsyanı’ndan sonra ordu ıslahatı hakkında Saray’a bir rapor sunan Ahmet Paşa, 1731’de İstanbul’a çağırılarak Humbaracı Ocağı’nın başına getirilmişti. Burada Avrupa tarzında yenilikler yapmak isteyen Ahmet Paşa “maaşların düzenli ödenmesi, emeklilik sisteminin kurulması ve Yeniçerilerin birliklere bölünerek kendisinin yetiştireceği subaylar komutasına girmesi” gibi radikal çözümler önermiş, ancak faaliyetleri yalnızca Humbaracı Ocağı’nın ıslah edilmesiyle sınırlı kalmıştı. Ocak, Avrupa tarzında düzenlenmiş ilk Osmanlı Kurumu olmuştur. Fransa ve Avusturya askerî yöntemlerine göre düzenlenen Ocak’ın üniformaları da geleneksel Osmanlı giysisinden farklıydı. Humbaracı Ahmet Paşa, döneminin çok önemli bir yeniliğine daha öncülük ederek 1736’da topçu askerlerinin eğitimi için Hendesehane’yi (Kara Mühendishanesi) kurmuştu.

Fotoğraf 1.1

Humbaracı Ahmed Paşa

Kaynak: Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi I, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 1999.

Görüldüğü gibi I. Mahmut döneminde özellikle askerî alanın yenileşmesinde ilk ciddi adımlar atılmıştır. Bunların yanı sıra I. Mahmut kültürel alanda da pek çok yeniliğe öncülük etmiştir. Bu dönem İbrahim Müteferrika’nın matbaasına Saray desteği sağlanmış, yazar ve sanatçılara çeşitli yardımlarda bulunulmuştur. I. Mahmut, İstanbul’da Ayasofya, Fatih ve Süleymaniye Camileri ile Topkapı Sarayı’nda kütüphane açtırarak ülkenin dört bir yanına gönderilen görevliler aracılığıyla önemli kitap ve el yazmalarını toplatmıştır. Osmanlı Devleti’nin ilk kâğıt fabrikası da Polonya’dan kâğıt ustalarının getirtilmesinden sonra 1746’da Yalova’da faaliyete geçmiştir. İstanbul’un su meselesinin kö-

künden çözülerek on yıllarca şehrin su sıkıntısı çekmemesi de I. Mahmut dönemi icraatlarının bir sonucudur.

Fotoğraf 1.2

*Mühendishanenin
öğretim elemanları
toplu hâlde*

Kaynak: Yaşamları
ve Yapıtlarıyla
Osmanlılar
Ansiklopedisi I,
Yapı Kredi Kültür
Sanat Yayıncılık,
İstanbul 1999.

III. Mustafa Dönemi (1757-1774)

I. Mahmut'un 1754'te vefatından sonra tahta 55 yaşındaki kardeşi III. Osman geçmişti. Kısa süreli hükümdarlık döneminde iç ve dış politikada kayda değer bir gelişme sergileyemeyen III. Osman'ın 30 Ekim 1757'de ölümünden sonra Osmanlı tahtına 41 yaşındaki III. Mustafa geçmişti. Sultan'ın dönemin Sadrazamı Mehmet Ragıp Paşa ile birlikte izlemiş olduğu barışçıl, dengeli ve tutarlı politika neticesinde Hazine gelirleri artırıldı; vakıflara, tımarlara ve iltizamlara sıkı denetim getirildi; ticaretin geliştirilmesi yoluna gidildi; Saray masrafları kısıldı ve askerî alanda bazı yenilikler yapıldı.

Ancak Ragıp Paşa'nın 1763'te ölümünden sonra barış ortamı 1768 Osmanlı-Rus savaşıyla sona erdi. Rusya'nın Lehistan'ı işgal etmesi üzerine Osmanlı Devleti Rusya'ya sert bir nota göndermiş ve Rusya'nın geri çekilmemesi üzerine Osmanlı-Rus savaşı başlamıştı. Osmanlı ordusunun yenilgisiyle sonuçlanan bu savaş 1774'te Küçük Kaynarca Antlaşması ile sona erdi. Küçük Kaynarca Antlaşma Osmanlı Devleti'nin Karlofça'dan sonra imzaladığı en ağır ikinci antlaşmadır. Antlaşma Osmanlıların toprak kaybından ziyade hukuk, ticaret ve diplomasi alanında aldığı en büyük yenilgidir. Ruslar kazandıkları bu zaferle Karadeniz'e yerleşmiş ve Osmanlı'nın Ortodoks tebaasının haklarının koruyuculuğuna soyunmuştur. Ruslar antlaşma hükümlerine göre İstanbul'da bir Ortodoks kilisesi kurma hakkı da elde etmiştir. Bu antlaşmayla aynı zamanda İstanbul'da daimi bir elçilik ve istedikleri şehirlerde de konsolosluk açma hakkına sahip oluyordu. Rus ticaret gemilerinin Boğazlardan geçişi serbest hâle gelirken antlaşma hükümlerine göre Osmanlılar Rusya'ya üç yılda 4 milyon ruble (on beş bin kese) savaş tazminatı ödemeyi de kabul ediyordu.

Küçük Kaynarca Antlaşma Osmanlı Devleti'nin Karlofça'dan sonra imzaladığı en ağır ikinci antlaşmadır. Antlaşma Osmanlıların toprak kaybından ziyade hukuk, ticaret ve diplomasi alanında aldığı en büyük yenilgidir. Ruslar kazandıkları bu zaferle Karadeniz'e yerleşmiş ve Osmanlı'nın Ortodoks tebaasının haklarının koruyuculuğuna soyunmuştur.

DİKKAT

Osmanlı Devleti, Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım'ı kaybetmekle birlikte Kırım tatarlarının dinî meselelerini vesile ederek bölge ile bağını devam ettirmeye çalışacaktı. Küçük Kaynarca Antlaşması, Rus ordusunun Osmanlı topraklarından çekilmesini sağlamışsa da Osmanlı Devleti açısından bedeli çok ağır olmuştu. Çar Petro döneminden bu yana orduyu Avrupa tarzında yenileyen Ruslar karşısında alınan bu yenilgi, Osmanlı devlet adamlarına ordunun aynı şekilde bir yenileşmeye kaçınılmaz ve hızlı bir şekilde ihtiyacı olduğunu bir kez daha gösterdi.

SIRA SİZDE

Osmanlı Devleti'nde XVIII. asırdan itibaren hemen her döneminde idari, mali, askerî ve kültürel alanlarda yenilikler yapılmaya çalışıldığı görülmektedir. Ancak bunların kalıcı olmaması, devleti ve toplumu dönüştürememiştir. Sebeplerini tartışınız?

I. Abdülhamid Dönemi (1774-1789)

Sultan I. Abdülhamid döneminde askerî alanda hızlı bir yenileşme hareketi başlamış ve bu hareket, III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinin yeniliklerine temel oluşturmuştur. Bu dönemde Humbaracı Ahmet Paşa'nın askerî alanda yaptığı düzenlemelere benzer şekilde yenilikler yapan bir başka ismin faaliyetleri öne çıkmıştır. Aslen Macar olan Fransa doğumlu Baron François de Tott 1755'te İstanbul'a gelmiş, 1767'de Paris'e dönerek burada çeşitli görevler almış ve 1769'da yeniden İstanbul'a gelerek Boğaz tahkiminde görev yapmıştı. Sürat Topçuları Ocağı'nı kuran Tott, 1771-76 yılları arasında toplar döktürmüş, Boğaz'da kaleler inşa ettirmiş ve 1773'te Mühendishane'yi kurmuştu. Daha sonra Mühendishane-i Bahr-i Hümayun adını alan Hendesehane, kapsamlı bir askerî okula dönüştürüldü. Bu dönemde de Fransızca askerî ders kitaplarının tercümesi faaliyetlerine devam edildi ve Yeniçeri Ocağı iyileştirilmeye çalışıldı.

İlim ve sanatseverliği bilinen Sultan I. Abdülhamid döneminde kütüphanecilik faaliyetleri artmış ve Medine'ye yazma eserlerden oluşan büyük bir kütüphane yaptırılmıştı. Bu dönemde Avrupa malları karşısında yerli pazarın korunması amacıyla yerli malı kullanımı zorunlu tutulmuştu.

XVIII. Yüzyıl Yenileşme Hareketinin Özellikleri

III. Ahmet ile başlayıp I. Abdülhamid dönemine kadar süren 18. yüzyıl Osmanlı yenileşme hareketi, her ne kadar III. Selim, II. Mahmut ve Tanzimat Dönemi'nin köklü dönüşümlerine kaynaklık etmişse de yapıldıkları devirde büyük ilerlemeler kaydedilememişti. 18. yüzyıl yenileşmesiyle Osmanlı Devleti'nin gerilemeden kurtulamamış olmasının nedenleri, bu yüzyılda yapılan yeniliklerin niteliği ile doğrudan ilişkidir. Lale Devri ile Osmanlı Devleti yönünü Avrupa'daki gelişmelere dönmüş, yeni müesseselerin kurulmasından ziyade fonksiyonlarını tümüyle kaybetmiş olan eski müesseselerin ıslahına çalışılmıştır. Bu amaçla Avrupa'dan pek çok uzman getirilmiş, ancak bunlar içinde işinin ehli olduğu gibi olmayanlar da yer almıştır. Yapılan ıslahatlar kişilerle sınırlı kalmış, kişilerin görevden ayrılması ile bu ıslahatlar da sona ermiştir.

OSMANLI YENİLEŞMESİNDE DÖNÜM NOKTASI III. SELİM VE NİZAM-I CEDİT

I. Abdülhamid'in saltanatının son iki yılına 17 Ağustos 1787'de başlayan Osmanlı-Rus savaşı damgasını vurmuştur. Rusya ile ittifak antlaşması olan Avusturya da 9 Şubat 1788'de Osmanlıya savaş ilan etmişti. 1789'da, 25 bin sivil halkın Özi'de Ruslar tarafından katledilmesi ve savaşta alınan başarısızlık haberleri üzerine inme

hastalığı sonucunda I. Abdülhamid 7 Mayıs 1789'da vefat etti. Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Avusturya savaşlarının büyük bir hızla Osmanlı aleyhine sürdüğü 1789 yılında tahta III. Selim geçti. III. Selim ilk olarak 31 Ocak 1790'da Prusya ile bir ittifak yaparak Avusturya'yı zor duruma soktu. Avusturya'nın Osmanlı ile savaşta galip gelerek güçlenmesini istemeyen Prusya, Avusturya ile bir antlaşma yaparak Avusturya'nın savaşı sona erdirmesini sağladı. Osmanlıların Avusturya ile 4 Ağustos 1791'de yaptığı *Ziştovi Antlaşması* ile Osmanlı-Avusturya savaşı sona erdi. Bu antlaşma ile Osmanlılar Belgrat dâhil savaş öncesindeki sınırlarına döndü. Avusturya'nın savaştan çekilmesi müttefik Rusya'yı zor duruma sokmuşsa da Rus ordusunun en son Maçin'de elde ettiği başarı üzerine Osmanlı Devleti barış istemek zorunda kaldı. 10 Ocak 1792'de imzalanan Yaş Antlaşması ile Osmanlılar Kırım'ı ele geçirme umidini tamamıyla yitirdi. Bu antlaşmayla Osmanlı Devleti Kafkasya'daki nüfuz bölgelerinde de gerilemiştir.

III. Selim, Ziştovi Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra yenileşme hareketine hız verdi. Avusturya'ya elçi olarak gönderilen Ebubekir Ratıp Efendi, 1791'de Viyana'dan döndükten sonra Avrupa'daki askerî ve sosyal hayatı anlatan 500 sayfalık Sefaretname'sini Sultan'a sundu. III. Selim, 1791 sonbaharında çeşitli kesimlerden seçilmiş 22 kişiden *"devletin zaafı ve alınması gereken önlemleri"* içeren layihalar (raporlar) istedi. Hazırlanan Bu layihalardaki görüşlerin ortak noktası *"askerî alanda yenileşme yapılmasının zarureti"* idi. Layihalarda askerlik alanının yanı sıra mali, idari, toplumsal ve iktisadi meselelerden de bahsedilmekteydi. Çözümüne yönelik olarak ise Kanuni Sultan Süleyman Devri'ne dönme zorunluluğu, eski kurumların tümüyle tasfiye edilmesi ve Yeniçeri Ocağı'nın yenilenmesi gibi görüşler öne sürülmüştür. III. Selim bu görüşler çerçevesinde "Nizam-ı Cedit (Yeni Düzen)" adı verilen ıslahat hareketine başladı. Ne var ki bu dönemki yeniliklerde zorunlu olarak askerî alana ağır-

lık verilmesi, Nizam-ı Cedit hareketinin ordunun düzenlenmesine yönelik bir hareket olarak anlaşılmasına yol açtı. Oysa Nizami Cedit hareketi siyasi, iktisadi, sosyal ve askerî alanı kapsayan bir hareketti. Nitekim merkezî otoritenin güçlendirilmesi ve devletin sarsılan iktidarının sağlamlaştırılması amacıyla çıkarılan birtakım kanunnamelerle idari, adli ve sosyal alanda yeni bir düzen kurulmaya çalışıldı. Bunlardan başka Nizam-ı Cedit hareketiyle "Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, ulemanın nüfuzunun kırılması, şeyhülislamların siyaseti yönlendiren fetvalarına son verilmesi, Avrupa'nın ilim, sanat, askerlik, ziraat, ticaret ve medeniyet hayatında yaptıkları yeniliklerin Osmanlı Devleti'nde de uygulanması" amaçlandı.

Resim 1.1

Hippolyte Berteau'un yağlıboya tablosunda II. Selim

III. Selim Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunu bemen her sabada çağın gereklerine ayak uydurarak modernleşme gören aydın ve sanatkâr bir padişabtır.

Kaynak: TSM Tablo Galerisi

Askerî Alanda Yenilikler

III. Selim dönemi, Nizam-ı Cedit hareketinde Avrupa tarzında bir ordunun kurulması ve eski askerî kurumların modernleştirilmesi amaçlandı. Eski askerî kurumların modernleştirilmesi maksadıyla önce idari ve askerî işler birbirinden ayrıldı. Askerlikle ilgisi olmayanlar Yeniçeri Ocağı'ndan çıkarıldı. Ocakların kışlaları genişletilerek askere sürekli talim yapma zorunluluğu getirildi. Askerlerin ücretleri artırılarak, dirliklerin saray gözdeleri yerine askere verilmesi kararı alındı. Yeniçeri Ocağı'nın kayıtlı mevcudu yarıya düşürülerek 30 bine indirildi. Yeniçerilere Avrupa tüfekleri ve askerî malzemeleri ile her birime bu tüfekleri kullanabilen sekiz asker verildi. Yenileşme hareketinin başarılı olduğu topçu, humbaracı, lağımçı, top-arabacı ocaklarındaki askerlerin evlenmesi yasaklanarak bu askerlere kışlada kalma zorunluluğu getirildi. Yeniçeri Ocağı'nın ıslahı için alınan tedbirlerden biri de üç ayda bir tahsil edilen ve tahvil gibi kullanılan Yeniçeri esamilerinin/ulufe (maaş) alım satımını önleyerek Yeniçeri olmayanların bu esamilere sahip olmasını engellemektir. Çünkü bu esamilerin siviller eline geçmesi, Ocağın çeşitli şahıs ve grupların çıkarları doğrultusunda yönlendirilmesini ve bazı suiistimallere uğratılmasını beraberinde getirmişti. Ancak çoğunluğu zaten savaşa gitmeyen, esnafılık yapan, rahata alışmış Yeniçeriler kısa bir zaman sonra "talimin gavur işi" olduğunu söyleyerek yeni usul çerçevesinde talim dahi yapmayı reddettiler.

Eski kurumların ıslahı çalışmalarından sonra Avrupa tarzındaki yeni ordu ise Nizam-ı Cedit adıyla 24 Şubat 1793'te kuruldu. Bu ordunun başına Sadaret eski Kethüdası Mustafa Reşit Efendi getirildi. Fransa ve İsveç'ten getirtilen subayların yönetimindeki Nizam-ı Cedit ordusunun kuruluşunda 1602 er ve 27 subay mevcudu bulunmaktaydı. Nizam-ı Cedit ordusuna bağlı olarak 23 Kasım 1799'da farklı kıyafetleri olan yeni bir birim daha eklendi. Ordunun 1802'de mevcudu 9263 er ve 27 subaya yükselmişti. 1806'da ise mevcut iyice artırılarak 22.685 er ve 1590 subaya çıkarıldı. Bu asker-

lerin yarısı Anadolu'da yarısı da İstanbul'da istihdam edilmişti. Nizam-ı Cedit ordusunun masraflarının karşılanması için *İrad-ı Cedit Defterdarlığı* kurulmuştu. Defterdarlığa bağlı olarak boş kalan dirlikler, içki, tütün, kahve gibi mallara konan vergiler bu orduya tahsis edildi.

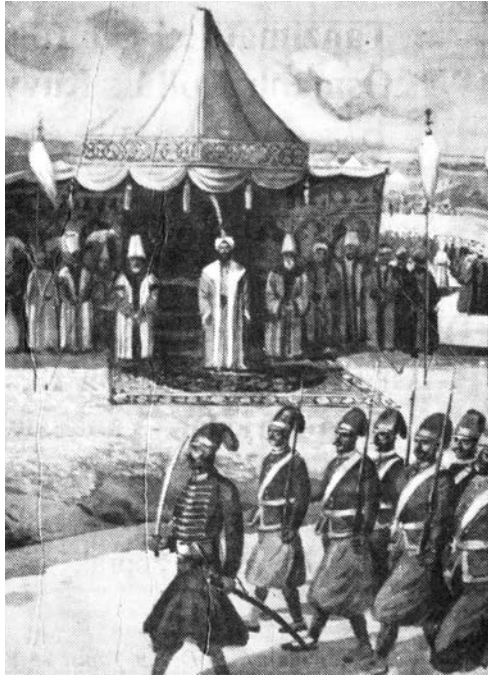
Yeni orduyu ve eski askerî kurumları nitelikli askerlerle güçlendirmek maksadıyla 1795'te Mühendishane-i Berr-i Hümayun (Kara Mühendishanesi) kuruldu. Mühendishane'de Fransız hocalardan faydalandı. Burada Fransızca zorunlu dil olarak okutuldu. Ayrıca Mühendishane'nin Kütüphanesi de kısa zamanda Fransızca kitaplarla zenginleştirildi.

Fotoğraf 1.3

Nizam-ı Cedit Ordusu talimde.

İLK ADIMLAR: Osmanlı Devleti'nde askerî yenilik alanındaki ilk atılımlar III. Selim'in kurduğu Nizam-ı Cedit ordusuyla başladı. III. Selim'in amacı değişen koşullara uygun olarak ileri askerî tekniklerle donanmış, Avrupai tarzda eğitim yapan bir ordu oluşturmaktır. Bunun için Fransa'dan uzman istendi. Ayrıca bu ordunun barcamaları için *İrad-ı Cedit* adında bir vergi getirildi. Ancak bu yeni ordunun kurulması birçok tepkiye yol açtı. Nizam-ı Cedit ordusu ve III. Selim.

Kaynak: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.

Bu dönemde donanmanın güçlendirilmesi ve yenilenmesine de büyük önem verildi. Bu amaçla ilk olarak 1773'te inşa edilmiş olan Mühendishane-i Bahr-i Hümayun'un (Deniz Mühendishanesi) ıslahına başlandı. 1792- 1803 yılları arasında Kaptan-ı Derya sıfatıyla donanmanın başında bulunan Damat Küçük Hüseyin Paşa, terfi ve tayin işlerini düzene sokarak yolsuzlukları engellemeye çalıştı. Donanmaya asker sağlanması amacıyla Batı Anadolu Bölgesi'nde yaşayanlara zorunlu hizmet getirildi. Tersane genişletilirken Bahriye için bir sağlık teşkilatı kuruldu. Bu taşıyıcı hastalıklar için karantina uygulamasına da ilk kez bu dönemde geçildi.

İdari Alanda Yenilikler

III. Selim devrine kadar Avrupa Devletleriyle ilişkiler bu devletlerin İstanbul'daki elçileri aracılığıyla sürdürülmekteydi. Osmanlı Devleti'nin Avrupa merkezlerinde daimi ikamet elçileri bulunmuyordu. Devlet adamları arasında yabancı dil bilen çok azdı. Devletin yabancı devlet merkezlerinde temsil edilmesi, Avrupalı ülkelerle ilişki kurmak ve güvenilir bilgiler almak için daimi elçiliklerin açılması gerekiyordu. Bu amaçla önemli merkezlerden başlamak üzere 1792'de Londra'da 1797'de Paris, Viyana ve Berlin'de daimi elçilikler açıldı. Bu elçilikler pek çok Osmanlı aydınının yetişmesine, yabancı dil öğrenimlerine, Avrupa ülkelerindeki fikir akımlarını tanımalarına hizmet etti. Böylece Batı'dan haberdar ve Batı'ya yönelik küçük bir azınlık oluşmaya başladı.

Osmanlı Devleti'nin Avrupa merkezlerinde daimi ikamet elçileri bulunmuyordu. Devlet adamları arasında yabancı dil bilen çok azdı. Devletin yabancı devlet merkezlerinde temsil edilmesi, Avrupalı ülkelerle ilişki kurmak ve güvenilir bilgiler almak için daimi elçiliklerin açılması gerekiyordu. Bu amaçla önemli merkezlerden başlamak üzere 1792'de Londra'da 1797'de Paris, Viyana ve Berlin'de daimi elçilikler açıldı. Bu elçilikler pek çok Osmanlı aydınının yetişmesine, yabancı dil öğrenimlerine, Avrupa ülkelerindeki fikir akımlarını tanımalarına hizmet etti.

DİKKAT

Anadolu'nun pek çok yerinde çıkan isyanlar ile devletin etkili biçimde ilgilenememesi sonucunda buralarda bulunan valiler (beyler/ayanlar) ve isyancıların (müteğallibe) bir süredir gittikçe güçlenmişlerdi. Bundan dolayı III. Selim döneminde merkezî otorite etkisini ve gücünü büyük oranda kaybetmişti. Ayan ve müteğallibenin güçlenmesinde, dar boğaza giren Hazine'yi iyileştirmek için bazı tumarların iltizama verilmesi etkili olmuştu. Saray bu yolla Hazine'ye para girişi sağlarken ayanların nüfuzlarının artmasını ve tüm Anadolu'ya yayılmalarını engelleyememişti. Öte yandan art arda alınan yenilgiler de Saray'ın itibar kaybetmesine yol açmıştı. III. Selim, eyalet idari teşkilatını yeniden düzenlemek yoluyla yerel otorite yerine merkezî otoriteyi güçlendirdi. Eyaletlere tecrübeli ve güvenilir idareciler atadı. Böylece kadıların görevlerini yapmaları sağlandı ve rüşvet almaları büyük oranda engellendi. Tımar ve zeamet de yeniden düzenlenerek buradan Hazine'ye gelir sağlandı.

Ticari ve İktisadi Alanda Yenilikler

III. Selim'e sunulan layihalarda ülkenin ticaret dengesindeki bozulmaya da dikkat çekiliyordu. İthalatın ihracatın önüne geçmemesi, memleketin madenlerinin işlenmesi, ihtiyaç olmayan lüks tüketim eşyalarının ithalatının yasaklanması, sikkelerin değerinin düşürülmemesi ve halkın israftan kaçınması layihalarda öne çıkarılan belli başlı ticari ve iktisadi önlemlerdi. III. Selim, iktisadi hayatın ıslahı için önce-

likle gedik (tekeli, imtiyaz) usulünü kaldırdı. Tüccar ve esnaf gediklerinin kaldırılmasıyla serbest hâle getirilen ticaretin geliştirilmesi yoluna gidildi. Böylece Osmanlı sanayi ve ticareti Avrupa'da olduğu gibi serbest rekabet ortamına kavuşuyordu.

Osmanlı-Fransız Savaşı

Napolyon'un önderliğinde Fransız ordusu 1798 yılında Mısır'a saldırarak Osmanlı'nın önemli bir vilayeti olan Mısır'ı ele geçirmişti. Osmanlı ordusunun almış olduğu yenilgiler Fransa'ya yalnız başına karşı koyamayacağını gösterdiğinden Osmanlı devleti ittifak arayışına girdi. Bu maksatla Fransa'ya karşı 3 Ocak 1799'da Ruslarla, 5 Ocak 1799'da İngiltere ile ittifak antlaşmaları imzalandı. Böylece yıllarca karşı karşıya gelmiş olan Osmanlı ile Rus ordusu tarihte ilk kez yan yana savaş verecekti. İngiltere ve Rusya, Fransa ile yapılan 30 Ağustos 1801 tarihli antlaşma ile Napolyon kuvvetlerini Mısır'dan çıkardı. Osmanlılar Mısır'da Fransızlardan kurtulmuştu ancak bu kez de yapılan ittifakın karşılığı olarak İngiltere ve Rusya'nın ağır istekleriyle yüz yüze kalmıştı. İngiltere, Fransızları bölgeden çıkarmak bahanesiyle girdiği Mısır'a yerleşmek niyetindeydi. Rusya ise bir yandan Ege adaları ve Mora'daki Hristiyan ahaliyi Osmanlı aleyhine kışkırtarak buraları ele geçirme hesapları yapıyordu; diğer yandan da Boğazlardan kalıcı olarak geçiş hakkı almanın peşindeydi. Bu tehlikeli durumda Osmanlı devlet adamları çareyi yeniden Avrupa'da pek çok başarı kazanan Fransa ile ittifakta bularak 25 Temmuz 1802'de Fransa ile Paris Antlaşması'nı imzalamıştır.

Osmanlı-Rus-İngiliz Savaşı

Fransa ile yeniden yakın ilişkiler kuran Osmanlılar, İngilizlerin Mısır üzerindeki hesaplarını boşa çıkarmak maksadıyla bölgedeki otorite boşluğunu doldurmak için Temmuz 1805'te Mehmet Ali Paşa'yı Mısır'a vali olarak atadı. Bu arada ittifakın sona ermesi nedeniyle Boğazlar'ın Rus savaş gemilerine kapanması iki devlet arasında gerginlik çıkmasına yol açmıştı. Osmanlı'nın Boğazlar'ı Rusya'ya kapatması, Rusya ile ittifak hâlinde olan İngiltere'nin de Osmanlı'ya karşı tutum almasına neden oldu. İngiltere ayrıca Osmanlı-Fransız yakınlaşmasından son derece rahatsız olarak Osmanlı Devleti üzerindeki Fransız nüfuzuna son verilmesini istiyordu. III. Selim bu iki devletin isteklerini başta kabul ettiyse de Napolyon'un Prusya'da zafer kazanması üzerine kararından döndü. Bu gelişme üzerine Rusya İngiltere'nin desteğiyle Ekim 1806'da Memleketeyn'i (Hotin ve Bender kaleleri) işgal etti. Bunun üzerine Osmanlı Devleti her iki devlete karşı savaş açtı. İngiliz donanması 20 Şubat 1807'de Boğaz'dan geçerek İstanbul kıyılarına kadar geldi. Ancak 1 Mart'ta geri dönmek zorunda kaldı. İngilizler İskenderiye'de de Mehmet Ali Paşa tarafından yenilgiye uğratarak 1807 Eylül'ünde bölgeden çekilmeye başladı.

Kabakçı Mustafa İsyanı ve III. Selim Devri'nin Sonu

III. Selim'in Nizam-ı Cedid hareketi eski düzenden şahsi çıkarları olan kişi ve gruplar tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Dünyanın en kuvvetli askerî sayılan Osmanlıların Avrupalılardan askerî usul öğrenmesi ve Avrupa elbiselerini giymesi eleştirilerin odağına yerleştirilmişti.

Mevcut düzenden faydalananlar arasında subaylar, İstanbul'un orta ve yüksek tabakası ile merkezî hükûmete kafa tutmaya başlamış olan yerel iktidarlar (ayan, voyvoda, mütegalibe vb.), yüksek memurlar ve bazı din adamları bulunuyordu. Hisse senedi durumuna gelmiş olan Yeniçeri ulufelerini satın alan bazı devlet ricalı, din adamı, Fenerli Rumlar ve Yahudiler ile bazı İstanbullular için Yeniçeri Oca-

ğı aynı zamanda bir gelir kapısı durumuna gelmişti. Asker ocaklarının yeni bir düzene tabi tutulması ile bu gruplar gelirlerinden mahrum kalmışlardı. Öte yandan Nizam-ı Cedit ordusunun ihtiyaçlarının büyük oranda Avrupa'dan temin edilmesi de askerî malzeme satan esnafın gelirini azaltmıştı. Merkezî otoritenin zayıflamasıyla güçlerine güç katan yerel iktidarlar/ayanlar da yeni düzenin gelmesiyle Anadolu'daki iktidar bölgelerini büyük oranda kaybedeceklerdi. Yeni düzenden çıkarları olumsuz yönde etkilenen bu şahıs ve grupların desteğiyle Nizam-ı Cedit hareketine karşı olanlar, Karadeniz Boğazı kalelerinde topçu olan Kastamonulu Kabakçı Mustafa önderliğinde Mayıs 1807'de isyan ederek İstanbul'a doğru yürümeye başladılar. Kabakçı Mustafa İstanbul'a vardığında İstanbul halkından da büyük destek gördü. İsyanlılar 28 Mayıs'ta III. Selim'den Nizam-ı Cedit ordusunun kaldırılmasını ve 11 kişinin idamını istedi. Ertesi gün III. Selim tahtan indirildi ve yerine IV. Mustafa geçirildi. 1808'de de Nizam-ı Cedit ordusu lağvedildi.

Devletin yenileşmesi için her alanda düzenlemeler yapan III. Selim isyancıları bastırmak için sayıları 20.000'i geçen modern nizam-ı cedit birliklerini neden kullanmamış olabilir? Tartışınız

II. MAHMUT DÖNEMİ GELİŞMELERİ VE YENİLİKLERİ (1808-1839)

IV. Mustafa'nın (1807-1808) kısa saltanat döneminde III. Selim'in başlatmış olduğu yenilikler durdurularak çok sayıda Nizam-ı Cedit yanlısı da öldürüldü. IV. Mustafa Yeniçeri Ocağı ile 31 Mayıs 1807'de bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre Kabakçı İsyanı'ndan Yeniçeri Ocağı sorumlu tutulmayacak ve buna karşılık Ocak da devlet işlerine karışmayacaktı. Bu sırada öldürülmekten kurtulmayı başarmış olan yenilikçiler Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın etrafında toplanmıştı. Yenilikçiler, Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa önderliğinde 10 bin mevcutla İstanbul üzerine yürüdü. Alemdar Mustafa Paşa'nın Saray'a saldırdığı sırada IV. Mustafa hal' edilmesini önlemek amacıyla III. Selim'i öldürtmüştü. Yenilikçilerin Saray'a karşı elde ettiği başarı neticesinde II. Mahmut tahta çıkarıldı ve Alemdar Mustafa Paşa da sadrazam oldu.

Resim 1.2

Alemdar Mustafa Paşa

Kaynak: Yaşamları ve Yapılarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi II, Yapı Kredi Sanat Yayıncılık, İstanbul 1999.

Sened-i İttifak (7 Ekim 1808)

II. Mahmut tahta geçer geçmez ilk olarak merkezî otoritenin sağlanmasına yönelik icraatlara ağırlık verdi. Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın yönlendirmesiyle merkezî iktidarı zayıflatan yerel iktidarlar/ayanlar kontrol altına alınmak istendi.

Bu maksatla 29 Eylül 1808'de ayanlar ile Yeniçeri Ocağı'nın düzenlenmesi, ayanların hak ve imtiyazları ile devlete karşı sorumluluk ve vazifeleri ve buna karşılık devletin ayanlara karşı tutumu konuşuldu. Varılan mutabakat neticesinde 7 Ekim 1808'de ayanlar ile Saray arasında *Sened-i İttifak* belgesi imzalandı. Bu senetle ayanlar Padişah'a sadakatlerini ilan ederken Padişah da ayanları koruma sözü vermektedir. Ayrıca ayanlar vergileri Saray'ın isteği doğrultusunda toplayacakları ve kendi bölgelerinin dışına el uzatmayacakları hakkında da teminat vermektedir. Ayanların merkeze bağlılıklarının karşılığı olarak Sadrazam, keyfi davranışlarda bulunmayacağını, ayanların etki ve yönetim alanlarına karışmayacağını ilan ediyordu. Bu ittifakla ayanların mallarının babadan oğla geçmesi usulünün Saray tarafından kabul edildiği de imza altına alınıyordu. Merkezî otoriteyi güçlendirmek maksadıyla yerel iktidarlara imzalanmış olan bu senet halkın genelinin çıkarlarını ilgilendiren maddeler de içermektedir. *Sened-i İttifak*'ta vergilerin haksız ve ezici olmaması, reayaya zulmün yasaklanması, bir suç işlenmesi durumunda soruşturma yapılmadan ceza verilmemesi gibi kişi haklarını korumaya yönelik hükümler bulunmaktadır. Ne var ki *Sened-i İttifak* uzun ömürlü olamamış, uygulanma fırsatı dahi bulamadan imzalanmasından beş hafta sonra Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürülmesiyle tamamen unutulmuştur.

Osmanlı devlet adamlarının devletin eski gücüne ulaşması için ayanlarla merkezî otorite arasındaki iktidar ilişkilerini düzenlenmeye çalıştığı bu belge, aynı zamanda, Osmanlı Devleti'ndeki anayasallaşma sürecini başlatan ilk belgelerden biri olarak kabul edilmektedir. Tartışmasız olan bir başka gerçek de şudur ki her ne kadar uygulanma imkânı bulamamış ve kâğıt üzerinde kalmış olsa da Osmanlı tarihinde merkezî otorite ilk kez bu belgeyle sınırlandırılmıştır.

DİKKAT

Osmanlı devlet adamlarının devletin eski gücüne ulaşması için ayanlarla merkezî otorite arasındaki iktidar ilişkilerini düzenlenmeye çalıştığı bu belge, aynı zamanda, Osmanlı Devleti'ndeki anayasallaşma sürecini başlatan ilk belgelerden biri olarak kabul edilmektedir. Tartışmasız olan bir başka gerçek de şudur ki her ne kadar uygulanma imkânı bulamamış ve kâğıt üzerinde kalmış olsa da Osmanlı tarihinde merkezî otorite ilk kez bu belgeyle sınırlandırılmıştır.

İngiltere ve Rusya ile ilişkiler: Bu dönemde Avrupa'da yaşanan olaylar neticesinde İngiltere, Napolyon orduları karşısında yalnız kalmış ve yeni ittifak arayışları içine girmişti. İngiltere 1807'den beri savaş hâlinde bulunduğu Osmanlı ile barışa yöneldi ve iki devlet arasında 5 Ocak 1809'da Kal'a-yı Sultaniye Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile İngilizler daha önce itiraz ettikleri Boğazların Ruslara kapatılması hükmünü de kabul ediyordu. 1806'dan beri süren Osmanlı-Rus savaşı ise Osmanlı ordularının yenilgisiyle sonuçlanmıştı. İki devlet arasında 28 Mayıs 1812'de imzalanan Bükreş Antlaşması ile Prut Nehri-Tuna ağzı Osmanlı-Rus sınırı olarak kabul edilirken Osmanlı Devleti Sırlara imtiyaz verilmesini de kabul etmek zorunda kaldı.

Sırp ve Rum İsyanları: Balkanlar'da ilk milliyetçi isyan Sırbistan'da çıkmıştı. Osmanlı-Rus savaşı sürerken Ruslar Sırp isyanlarını teşvik etmiştir. Osmanlı Devleti Ekim 1813'te Sırp isyanlarını kontrol altına almayı başardı. Ancak Rusya'nın desteğiyle 1815 Temmuz'unda yeniden başlayan isyanlar neticesinde Osmanlı Devleti 1816'da Sırlara özerk bir prenslik statüsü vermek zorunda kaldı. Sırlara verilen statü, Ruslarla 7 Ekim 1826'da imzalanan Akkerman ve 14 Ağustos 1829'da imzalanan Edirne Antlaşmalarında tasdik edildi. Eylül 1830'da ise özerk Sırbistan'ın kurulmuş olduğu ilan edildi.

Ruslar yalnızca Sırp'ları değil Rumların da Osmanlı Devleti'ne karşı isyanlarını kışkırtıp destekledi. Şubat 1821'de Rus Çarı'nın Rum asıllı yeğeni İpsilanti tarafından ilk isyan hareketi Eflak'ta başlatıldı. İkinci isyan hareketi bir ay sonra Mart 1821'de Mora'da patlak verdi. Mora İsyanı kısa zamanda yayılarak Nisan ayında orta ve güney Yunanistan'a kadar genişledi. Osmanlı Devleti'nin Mora İsyanı'nı bastırmakta gösterdiği başarısızlık üzerine Avrupa devletleri harekete geçerek Osmanlı aleyhine propaganda faaliyeti yürütmeye başladı. Osmanlılar isyanı bastırabilmek için Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemek zorunda kaldı. Mehmet Ali Paşa kuvvetleri Mora'da büyük başarı elde ettiler. Ancak isyan bastırılmak üzere iken Rusların savaş tehdidinde bulunmaları üzerine Osmanlılar 7 Ekim 1826'da Akkerman Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. Bu sırada İngiltere ve Rusya Yunanlılara bağımsızlıklarını kazandırmak üzere 1827 Nisan'ında bir protokol imzalamış, Fransa ise Temmuz ayında bu protokole iştirak etmişti. Bu üç devletin Osmanlı aleyhine imzalamış oldukları protokolü Osmanlı Devleti iç işlerine müdahale olarak değerlendirip protesto etti. Bunun üzerine müttefik donanmaları 20 Kasım 1827'de Navarin Limanı'nda bulunan Osmanlı donanmasına baskın yaparak donanmayı yaktı. Avrupalı devletlerin baskısı neticesinde 14 Eylül 1829'da imzalanan Edirne Antlaşması ile Osmanlı Devleti Yunanlıların bağımsızlığını kabul etmek zorunda kaldı. Söz konusu askerî başarısızlıklarda Haziran 1826'da kaldırılan Yeniçeri Ocağı dolayısıyla ortaya çıkan askerî zaafın etkisi açıktır.

Mısır'daki Yenilik Hareketleri ve Mehmet Ali Paşa İsyanı

Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Padişah'a bağlı olarak yürüttüğü Mısır idaresinde zamanla neredeyse bağımsız bir iktidar odağı hâline geldi. 1811'de Kölemen beylerini ortadan kaldırarak tüm Mısır'a hakim oldu. 1818'de Vahhabi İsyanı'nı bastırarak Basra Körfezi'ni ele geçirdi. 1820'de Mısır'ın yanı sıra Arabistan ve Sudan'a da hakim bir güç durumundaydı.

Mehmet Ali Paşa'nın kısa bir zaman içinde askerî alanda göstermiş olduğu bu başarı Mısır'da başlatmış olduğu yenilik hareketiyle doğrudan ilişkiliydi. Nizam-ı Cedid'ten etkilenecek Nizamiye adını verdiği, Avrupa tarzında bir ordu kurmuştu. Nizamiye'de Napolyon ordusundan ayrılma, işsiz kalmış subaylardan yararlandı. Bu ordunun ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla iktisadi alanda birtakım yenilikler yaptı. İltizam ve vakıf arazilerinden ağır vergiler yoluyla Hazine'ye para aktarmaya başladı. 10 yıl içinde bu yöntemle tüm Mısır topraklarını devlet arazisi hâline getirdi. Pamuk ekimini özendirerek Mısır tarımını canlandırmayı başardı. Pamuk, hem önemli bir ihraç ürünü hâline geldi; hem de ülkede kurulan fabrikalarda işlenmeye başlanarak Mısır'da yerli sanayinin oluşturulmasına çalışıldı. Bu yenilikler neticesinde Mısır'ın geliri 1805'te 13 bin kese iken 1809'da 35 bin keseye ve kısa bir zaman sonra da 400 bin keseye yükseldi. Mısır, İstanbul'a yılda 12 bin kese vergi gönderecek kadar güçlü bir ekonomiye ulaştı. Mehmet Ali Paşa bu yeniliklerden başka 1829'da Vekayi-i Mısıriyye adıyla Mısır'ın ilk resmî gazetesini çıkardı ve Avrupa'ya pek çok öğrenci göndererek bir de tıp okulu açtı.

Mehmet Ali Paşa, Mısır'da yürüttüğü yenilik hareketi sayesinde ekonomiyi düzeltmiş, memleketin gelirlerini büyük ölçüde artırmış, modern ve güçlü bir ordu kurarak donanmasını da geliştirmişti. Mısır'ın yükselişte olduğu bu tarihlerde bağlı bulunduğu merkez, Osmanlı Devleti, yenilik çabalarına rağmen büyük devletlerle ve iç isyanlarla boğuşarak zayıflıyor, kudretini kaybediyordu. Osmanlılar Mora İsyanı'nı bastırmak üzere Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemiş ve Mehmet Ali Paşa'nın kuvvetleri burada büyük bir başarı kazanmıştı. Mora başarısına karşılık Su-

riye'yi isteyen Mehmet Ali Paşa'ya sadece Girit verildi. Bu olaylar İstanbul ve Mısır arasında gergin bir dönemin başlamasına sebep olmuştu. Osmanlı ordusunun Rus seferini 12 bin kişilik bir kuvvetle takviye edeceği sözünü veren Mehmet Ali Paşa yalnızca 25 bin kese vermekle yetinince gerginlik tırmanmaya başladı. 20 Ekim 1831'de Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa kumandasındaki 35 bin mevcutlu Mısır ordusu Suriye'ye doğru yola çıktı.

Hünkâr İskelesi Antlaşması: İstanbul ile anlaşmaya yanaşmayan Mehmet Ali Paşa ve İbrahim Paşa için Saray, idam fermanı çıkardı. Ancak Suriye'yi ele geçiren Mısır ordusu Anadolu'ya doğru ilerlemeye devam etti. Kütahya'ya kadar ulaşan İbrahim Paşa, 2 Şubat 1833'te kışı Bursa'da geçirmek için II. Mahmut'tan izin istedi. Ardından Adana'yı isteyen İbrahim Paşa, bu teklifin kabul edilmemesi hâlinde ordusunun İstanbul'a yürüyeceği tehdidinde bulundu. Osmanlı devlet adamları, tehlikenin bu kadar yaklaşmış olması nedeniyle yardım arayışı içine girdiler. Fransa Mehmet Ali Paşa'yı destekliyordu; İngiltere ise o sıralarda Avrupa siyasetine ve kendi iç meselelerine yoğunlaşmıştı. Rusya Osmanlı'nın yardım isteyebileceği tek kuvvet durumunda idi. 5 Nisan 1833'te bir Rus filosu Mehmet Ali Paşa kuvvetlerine karşı koymak üzere Beykoz'a asker çıkardı. Bunun üzerine Rusya'nın Osmanlı ile yaptığı ittifak neticesinde elde edecekleriyle daha da güçlenmesini istemeyen İngiltere ve Fransa dikkatini Mehmet Ali Paşa'ya çevirdi. Mücadeleye büyük devletlerin de dahil olması neticesinde 8 Nisan 1833'te İbrahim Paşa ile Kütahya'da anlaşmaya varıldı. Buna göre İbrahim Paşa'ya Cidde, Şam, Halep valilikleri ile Adana muhassıllığı, Mehmet Ali Paşa'ya ise Mısır'dan başka Girit Valiliği veriliyordu.

İbrahim Paşa ile anlaşma sağlanmış olmasına rağmen II. Mahmut Mısır'ın yakın gelecekte yeni bir tehlike arz etmesi ihtimaline karşı Rusya ile 8 Temmuz 1833'te sekiz yıllık bir ittifak ve yardım anlaşması olan Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşmayla Ruslar yeni bir saldırı durumunda Osmanlı'ya yardıma geleceklerdi. Bunun karşılığı olarak ise Boğazlar Rusya'ya açılıyordu. İngiltere ve Fransa'nın Boğazlar'ın statüsündeki bu değişikliği kabul etmeyeceklerini ilan etmesi yeni bir kriz yaratmıştı. Kriz, Rusya'nın antlaşmayla elde ettiği hakları Avusturya ile paylaşmayı kabul etmesiyle sona erdirildi.

Böylece Osmanlı Devleti yalnız Rusya'nın değil diğer Avrupa ülkelerinin de müdahalesine açık bir hâle geliyordu. II. Mahmut Mısır meselesini nihai olarak sona erdirebilmek maksadıyla İngiltere'nin de desteğini almayı zorunlu görmüş ve bu maksatla 16 Eylül 1838'de Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması'nı (Balta Limanı Antlaşması) imzalamıştı. Bu antlaşma ile İngilizlere kapitülasyonları dahi aşan iktisadi imtiyazlar sunuluyordu. Balta Limanı Antlaşması ile Osmanlı Devleti kendi tüccarlarına bile vermediği imtiyazı İngiliz tüccarlarına veriyor, onları iç gümrüklerden muaf tutuyordu. Belirli ürünlerde kurulan devlet tekeli (yed-i vahit) de bu antlaşmayla tamamen kaldırılıyordu. Gerçi Osmanlı devlet adamları yed-i vahit usulünü kaldırmayı Mısır ekonomisini geriletmek maksadıyla kabul etmişti; ancak bir süre sonra bu önlem bizzat Osmanlı ekonomisini zarara uğrattı. Balta Limanı Antlaşması ile Osmanlı ülkesi açık bir pazar hâline getirilirken devletin Avrupalı devletlere iktisadi bağımlılık süreci de başlamış oldu.

II. Mahmut Devri Yenilikleri

III. Selim'in yolundan giden II. Mahmut da yeniliklerine askerî alandan başlamış ve 14 Ekim 1808'de Sekban-ı Cedit Ocağı'nı kurmuştu. Ocak kısa zamanda 10 bin kişilik bir kuvvete ulaşırken II. Mahmut donanma ve diğer ocakların ıslahı için de pek çok tedbir aldı. Yeniçerilerin talimlerden kaçmaması için İstanbul esnafına dahi talim zorunluluğu getirildi. Ancak Yeniçeriler yeniden ayaklanarak Alemdar Mustafa Paşa'yı öldürdüler ve II. Mahmut bu olay üzerine Sekban-ı Cedit Ocağı'nı dağıtmak zorunda kaldı. Askerî yetersizlik ve başarısızlıklarına ek olarak her fırsatta Saray'a karşı ayaklanma tertibi içinde bulunan Yeniçerilerin uzun zamandır süren ıslah çabalarına direnişle karşılık vermeleri, Ocak'ın kaldırılmasını artık zorunlu hâle getirmişti. 15 Haziran 1826'da Yeniçeriler son kez isyan ettiler; iki gün sonra 17 Haziran 1826'da köklü ancak uzun zamandır devlete zarar veren bu askerî kurum nihayet ortadan kaldırıldı. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması olayı Vaka-i Hayriye olarak adlandırıldı. Ocak'ın kaldırılmasından sonra Avrupa ölçüsünde düzenlenmiş, modern bir ordu olan Asakir-i Mansure-i Muhammediye kuruldu.

Fotoğraf 1.4

Asakir-Mansure birlikleri talimde.

Kaynak:
Tanzimat'tan
Cumburiyet'e
Türkiye
Ansiklopedisi,
İletişim Yayınları,
İstanbul 1985.

İdari ve mali alanda: II. Mahmut devrinde iktisadi alanda da pek çok yenilik yapıldı. Vergi sisteminde yeni düzenlemelere gidilerek vilayet vergilerinin merkeze aktarılması sağlandı. 1834'te Evkaf Vekâleti kurularak vakıf gelirleri merkeze aktarıldı ve tüm devlet gelirlerinin yüzde 70'i modern ordunun ihtiyaçları için tahsis edildi. Bu dönemde idari alanda yapılan yeniliklerle modern bir devlet teşkilatı ve bürokrasisinin kurulması yolunda önemli adımlar atıldı. Avrupa tarzında düzenlenen yeni devlet teşkilatında eski müesseseler kaldırılarak yeni müesseseler oluşturuldu. 30 Mart 1838'de alınan kararla sadrazamlık kurumu Başvekâlet adını aldı. Adli işleri yürütmek üzere Meclis-i Ahkâm-ı Adliye, idari işleri yürütmek üzere Dar-ı Şûra-yı Bâb-ı Âli ve askerî işleri yürütmek üzere Dâr-ı Şûra-yı Askerî kuruldu. 1838'de ziraat, ticaret, sanayi ve bayındırlık işlerini yürütmek üzere de yeni meclisler kuruldu.

Eğitim ve sosyal alanda: II. Mahmut askerî ihtiyaçlar doğrultusunda eğitim alanında da pek çok yenilik yaptı. 1826'da ilk kez dört öğrenci eğitim görmek için Avrupa'ya gönderildi. Kısa bir zaman sonra Avrupa'ya gönderilen öğrenci sayısı 300'e çıkarıldı. 1827 yılında açılan tıp okuluyla ordu için hekim ve cerrah yetiştirilmesi sağlandı. Avrupalı eserlerin Türkçeye tercümesi faaliyetleri bu dönemde de devam etti. 1831'de Muzika-i Hümayûn ve 1834'te Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye adıyla Fransız modelinde iki yeni okul açıldı. Bundan başka ilk ve orta seviyede devlet memuru yetiştirmek amacıyla Mekteb-i Maarif-i Adli ve Mekteb-i Ulum-ı Edebi açıldı. İstanbul ile sınırlı olmak kaydıyla bu dönem ilköğretim zorunlu hâle getirildi.

II. Mahmut'un yenilikleri sosyal alanda da kendini göstermişti. 1815'te Saray Topkapı'dan Dolmabahçe'ye taşınarak eski saray usullerinde pek çok değişiklik yapıldı. Artık Avrupalı gibi pantolon giymeye başlayan Osmanlı Sultanı, Avrupalı tarzda protokolleri de yerine getirerek yurt içinde inceleme gezilerine çıkmaya başladı. 1828'te askere, 3 Mart 1829'da çıkarılan kıyafet nizamnamesiyle ulema dışındaki tüm sivillere fes giyme zorunluluğu getirildi. Bu nedenle 1830'da Tunus'tan getirilen ustalara Eyüp'te Feshane kurduruldu. İlk Türkçe Osmanlı gazetesi olan Takvim-i Vekayi 1 Kasım 1831'de haftalık olarak yayın hayatına başladı. İlk nüfus sayımı, ilk karantina ve posta teşkilatının kurulması gibi yenilikler de II. Mahmut döneminde gerçekleştirildi.

DİKKAT

İlk Türkçe Osmanlı gazetesi olan Takvim-i Vekayi 1 Kasım 1831'de haftalık olarak yayın hayatına başladı. İlk nüfus sayımı, ilk karantina ve posta teşkilatının kurulması gibi yenilikler de II. Mahmut döneminde gerçekleştirildi.

SIRA SİZDE

1828'de askere 1829'da sivillere getirilen Fes giyme zorunluluğu toplum tepkisi bakımından İnkılap tarihimizdeki hangi olayı çağrıştırıyor, tartışınız

Osmanlı yenileşme hareketi tarihinde, en büyük başarılar II. Mahmut döneminde elde edilmiştir. Ancak buna rağmen II. Mahmut devrinde Osmanlı Devleti büyük oranda toprak kaybetmiştir. Bu dönemde -zorunlu da olsa- Osmanlı Devleti'ni siyasi ve iktisadi alanda büyük zaafa uğratan antlaşmalar imzalanmıştır. Hünkâr İskelesi Antlaşması ile Rusya ve Avrupa devletlerinin Osmanlı memleketine siyasi müdahalesine izin verilirken Balta Limanı Antlaşması ile İngiltere'ye iktisadi bağımlılık süreci başlayarak Osmanlı ekonomisine ağır bir darbe indirilmiştir. İç isyanlar ve dış tehditler ortasında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması Devleti ayrıca uğraştıran ve orduyu zaafa uğratan bir tedbir olarak görülmüştür. İslah edilemeyen, yenilenemeyen, idari ve mali problemlere sebep olan bir asker sınıfı, askerî tedbirleri ile ortadan kaldırılmak zorunda kalmıştır.

Özet

Osmanlı Devleti'nin klasik dönemi genel anlamda Kanuni dönemi ile bitirilse de yüzyılın sonuna kadar fetihler devam edebilmiştir. 1571'de Kıbrıs'ın fethi tamamlanmış, 1574'te Tunus alınmıştır. Doğuda İran ile sınırlar 1639'da Kasrı Şirin anlaşmasıyla netleştirilmiştir. 1656'da Limni ve Bozcaada alınmış, 1669'da Girit fethedilerek deniz sahasında da başarıların devam ettiği görülmüştür. 1663'te Uyvar fethedilerek batıda bugünkü Slovakya sınırına ulaşılabilmiştir. Ancak bu başarıların Köprülü Mehmet Paşa, Köprülü Fazıl Ahmet Paşa gibi kuvvetli devlet adamlarının yönetiminde gerçekleştirildiğine dikkat edilmelidir. Bu başarılarla karşın ordunun vurucu güç olma özelliğini önemli ölçüde kaybettiği görülmektedir. Bu seferlerin uzun sürmesine paralel olarak devlet hazinesinin de kaynaklarını da son derece zayıflatmış olduğunun altı çizilmelidir.

XVI. yüzyılın sonlarındaki Haçova Savaşı'nda yenileri savaşı sahasını terk etmelerinin şoku ile olaya bakarak mevcut nizama çeki düzen vermek ihtiyacını dilendirmeye başlayan Osmanlı aydınları durumu yozlaşma ve bozulma olarak teşhis etmişlerdir. devlet idaresinde köklü uygulamaların terk edilmesinin yanı sıra askerî teknolojiye geri kalmışlığa dikkat çekilmiştir. Ordu mensuplarının doğrudan yararlandığı toprak sisteminin bozulması, bürokratların günlük çıkarlarını gözetmeleri, rüşvetin artması, işlerde kaliteyi gözetmekten vazgeçilmesinin yanı sıra temel eğitim kurumları olan medreselerdeki bozulma gibi temel aksaklıklara dikkat çekmişlerdir. Gerçekten de asrın başında batı dünyasında görülmeye başlayan coğrafi keşifler ve bunların ilgili ülkelere mali getirisi, bilim ve sanat alanındaki köklü anlayış değişikliklerine mukabil Osmanlı Devleti'nin bilhassa Fatih döneminden sonra içine girdiği "elde edilen başarıları, çıkılan zirveyi muhafaza etmek" düşüncesinden kaynaklanan durağanlık bir asırlık süre sonunda ülkenin ekonomik, idari ve askerî buhran içine düşmesine yol açmıştır.

Bu dönemde girişilen ıslahat çabalarına mukabil devlet yönetiminin topyekûn bir değişime inanarak sonuna kadar gitme noktasına gelmediklerinin altı çizilmelidir. Lale çiçeği ve soğanı etrafında şekillenen zevk ü sefa tartışmalarına mukabil bu dönemde Avrupa devletlerinin üstünlüğünün nedenlerini araştırmak ihtiyacını hissetmişlerdir. Kültür, sanat, sanayi, tarım ve ordu konusunda incelemeler yaparak Osmanlı bünyesinde uygulanabilecek açılımların peşine düşülmüştür. Dokuma sanayinde Avrupa'ya bağımlılığı azaltmak için yeni imalathaneler açıldığı gibi yerli mallarının kullanımı teşvik edilmiştir. Bilim ve kültür alanında tercüme heyetleri kurularak yabancı eserlerin tercümeleri basılmış, Sarayın matbaa ve tercüme olayına desteği artırılmıştır.

Nizam-ı Cedit dönemi uygulamaları da Padişah III. Selim'in problemleri konularda devletin önemli bürokratlarından aldığı inceleme raporları çerçevesinde şekillenmiştir. İdari, mali, askerî ve sosyal problemlerin sebep

ve sonuçlarını analiz eden bu raporların doğrultusunda yeni bir ordu kurulmasına girişilmiştir. Bununla aynı zamanda Avrupa ülkelerinde ikamet elçilikleri açıldığı gibi eyaletlerde devlet otoritesinin sağlanmasına yönelik düzenlemeler gündeme gelmiştir. Madenlerin işlenmeden ihracının yasaklanması, lüks tüketimden kaçınılması, illerdeki valiler ve diğer bürokratların görev sürelerinin belirlenmesi, rüşvet ve adam kayırmanın önlenmesi, toprak sisteminin ıslah edilmesi gibi temel sorunlara çareler üretilmeye çalışıldı.

Her iki padişah döneminde devletin askerî ve idari zaafının önlenmesine yönelik çabalar ortaktır. Orduda yenileşme hareketlerinde yeni birimler kurulmuş, hayatini devam ettirebilmesi için hazine oluşturulmuştur. III. Selim dönemindeki Nizam-ı Cedit ordusuna paralel olarak II. Mahmud Sekban-ı Ceditleri oluşturmuştur. Toprak sisteminin ıslahı kadar bilim ve kültür sahasında da dünyadaki gelişmeleri takip etme ihtiyacı hissedilerek tercüme hareketlerine girişilmiştir. Avrupa'ya öğrenci ve bürokratlar göndererek iki yönlü bir fayda elde edilmeye çalışılmıştır. Mevcut beklentileri karşılamayan yapıları rahatsız etmeden yeni birimler oluşturarak eskiyi bunlarla dönüştürmek beklentisi ise maalesef her iki deneyimde de eski müesseselerin isyanı sonrasında yarım kalmıştır. II. Mahmut döneminde merkezi idare teşkilatında gerçekleştirilen reformlar etkili ve uzun ömürlü olacaktır. devletin farklı sahalardaki işlerini görmek için meclisler açılması, Avrupa'ya daha çok sayıda öğrenci gönderilmesi, kılık kıyafette düzenlemeler yapılması gibi ileri hamlelerin ise ancak Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra yapılabildiği unutulmamalıdır.

Fransız ihtilali'nin sonuçlarından olan milliyetçilik fikrinin çok dil, din ve uluslu Osmanlı Devleti'ndeki etkileri XIX. asrın gelişmelerini anlamak açısından önemlidir. Küçük Kaynarca Anlaşması ile resmî hüviyet kazanan din kardeşliği vesilesiyle dış müdahalelere bu aşamada milliyet bağı da katılmıştır. İngiltere, Fransa ve Rusya başta olmak üzere Şark meselesinde çıkar sağlamak isteyen her devlet bu hususları tahrik etmekten geri durmamıştır. Rusya'nın desteklediği Sırp 1813'te giriştikleri isyanlar sonucu 1830'da özerk hâle gelmişlerdir. Rusların yanı sıra İngilizlerin ve Fransızların da desteklediği Yunanlar ise 1820-1830 döneminde ayrı bir devlet olarak ortaya çıkmayı başarmışlardır. Bu ayrılıklar Osmanlı Devleti'ni siyaseten ve mali açıdan zayıflatılırken Rusya Akdeniz'e kolayca açılmak, İngiltere ise hâkimiyetini devam ettirerek Hindistan sömürgesinin ulaşım emniyetini sağlamak hedefini takip ediyordu. 1868'de Süveyş Kanalı'nın açılması İngiltere için Osmanlı Devleti'nin hayatı önemini ortadan kaldırmıştır. Bir şekilde Osmanlı Devleti'nin Rusya veya bir başka devletin kontrolü altına girmemesine çalışan İngiltere 1877-1878 Savaşı'ndan itibaren devletin yıkılmasına yönelik politikaları doğru dan geliştirmek ve uygulamak noktasına gelmiştir.

Kendimizi Sınavalım

1. Osmanlı Devletinin 16. yüzyılın sonundaki durumunu aşağıdakilerden hangisi karşılar?
 - a. Zirve
 - b. Buhran
 - c. Duraklama
 - d. Başarılı
 - e. Gerileme
2. Kıbrıs'ın Osmanlı Devletince fethi hangi padişah döneminde gerçekleşmiştir?
 - a. IV. Murat
 - b. IV Mehmet
 - c. III. Murat
 - d. II. Ahmet
 - e. II. Selim
3. Osmanlı Devleti en parlak zamanını hangi padişah döneminde yaşamıştır?
 - a. Yavuz Sultan Selim
 - b. II. Beyazıt
 - c. III. Murat
 - d. Orhan Gazi
 - e. Kanuni Sultan Süleyman
4. Lale Devri hangi yıllar arasındadır?
 - a. 1730-1756
 - b. 1718-1730
 - c. 1766-1774
 - d. 1708-1721
 - e. 1830-1856
5. Osmanlı Devletinde ilk Müslüman matbaasını kim kurmuştur?
 - a. Agah Efendi
 - b. Damat İbrahim Paşa
 - c. İbrahim Müteferrika
 - d. Şinasi
 - e. Abdullah Efendi
6. III. Selim Döneminde kurulan ordunun adı hangisidir?
 - a. Tımarlı Sipahi
 - b. Kapıkulu Ocakları
 - c. Nizam-ı Cedid
 - d. Yeniçeri Ocağı
 - e. Sekban-ı Cedid
7. Osmanlı Devleti'nin daimi elçilikleri hangi padişah zamanında kuruldu?
 - a. III. Selim
 - b. II. Mahmut
 - c. II. Ahmet
 - d. Abdülmecid
 - e. I. Abdülhamid
8. Balkanlarda Osmanlı Devletine karşı ilk milliyetçi isyanı hangi ulus yapmıştır?
 - a. Yunanlılar
 - b. Bulgarlar
 - c. Rumlar
 - d. Sırpalar
 - e. Macarlar
9. İngiltere'ye büyük ayrıcalıklar tanıyan Osmanlı-İngiliz ticaret antlaşması hangi tarihte imzalanmıştır?
 - a. 1939
 - b. 1827
 - c. 1731
 - d. 1536
 - e. 1838
10. Aşağıdakilerden hangisi II. Mahmut Döneminde açılan okullardan **değildir**?
 - a. Mekteb-i Ulum-ı Edebi
 - b. Mekteb-i Maarif-i Adliye
 - c. Mühendishane-i Bahri Hümayun
 - d. Mekteb-i Ulum-ı Harbiye
 - e. Tıbbiye

Okuma Parçası

OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN GERİLEMESİ

Kanuni Sultan Süleyman, bütün dünyayı kapsayan gücünü, Bender kalesinde 1538 tarihli bir yazıtta şöyle dile getirmiştir:

Ben, Tanrı'nın kulu, bu dünyanın sultanıyım. Tanrı'nın inayetiyle ümmet-i Mubammed'in başındayım. Adına Mekke ve Medine'de hutbe okunan Süleyman'ım ben. ben Bağdat'ta şah, Bizans diyarlarında kayser, Mısır'da sultanım. donanmalarımı Akdeniz, Mağrip ve Hind'e yollayan sultanım. Macar taht ve tacını alan ve onları bir kuluna bağışlayan sultan benim. Voyvoda Petru başkaldırdı, ancak atımın ayakları onu toz eyledi; Boğdan'ı da fethettim.

Ancak Süleyman'ın son yıllarında uluslararası koşullar Osmanlılar için elverişsiz hâle geldi ve Süleyman'ın dünya hakimiyeti girişimi belirleyici ilk başarısızlıklarla tanıştı.

1559'da Cateau-Cambresis Barışı, Avrupa'ya İspanyol üstünlüğünü getirmiş, Fransa iç savaşa girmiş olduğundan bu krallık Avrupa politikasında Osmanlıların başlıca müttefiki olmaktan çıkmıştı. 1565'de Malta başarısızlığı ve 1566'da Süleyman'ın son Macaristan seferi, Osmanlıların Orta Avrupa ve Akdeniz'de ilerlemelerinde bir duraklamanın başlangıcını simgeler.

1570-1571'de Kıbrıs'ın fethi Osmanlıların son büyük askerî başarısıdır. Bu çok iyi tahkim edilmiş adanın alınması; Akdeniz'deki en güçlü Hristiyan donanmasının iletişim hatlarının kesilmesini, adaya büyük bir ordu'nun götürülüp orada bakımının sağlanmasını gerektiriyordu. Kara ordusu ve donanmanın işbirliği ile kazanılan bu zafer, Osmanlı silahlarının en büyük başarısıydı; fakat sefer sırasında bir Hristiyan ittifakının oluşması da Osmanlıların büyük korkularının gerçekleşmesiydi. Don Juan komutasındaki güçlü müttefik donanması, Osmanlı donanmasını 7 Ekim 1571'de Akdeniz'de o zamana dek yapılmış en büyük deniz savaşında yenilgiye uğrattı. Savaşa 438 tekne katılmış, Osmanlılar iki yüz otuz gemiden iki yüzünü kaybetmiş, iki yanın toplam kayıpları da elli dokuz bine varmıştı. Bütün Avrupa bu büyük zaferi Türk tehlikesinin sonu olarak kutladı. Üç yıllık bir ittifakla bağlı olan İspanya, Venedik ve Papa'lık İstanbul'a doğrudan doğruya bir saldırı bile düşünür oldular. Fakat 1572'de Kıbrıs'a doğru yola çıktıklarında bir mevsimde inşa edilmiş bir Osmanlı donanması ile karşılaştılar. Kış boyunca bütün Osmanlı tersaneleri, İnebahtı'da yitirilen gemileri yeniden yerlerine koymak için dur durak bilmeden çalışmıştı. Bunu gören Venedik, 7 Mart 1573'te Osmanlılarla barış yaparak Kıbrıs üzerindeki bütün haklarından vazgeçti ve büyük bir savaş tazminatı ödedi.

1578-1606 arasında Osmanlılar Doğu'da İranlılarla, Batı'da Orta Avrupa'da Habsburglarla bir dizi tüketici savaş

yaptılar. 1578 ve 1590 arasında İran savaşlarında Osmanlılar, Kafkaslardan Nihavend'e dek İran'ın bütün batı eyaletlerini ilhak ettiler. 1588'de Osmanlıların Orta Asyalı müttefiki Özbek Hanı Abdullah Horasan'ı istila etti. Bu savaş sırasında Batı İran'da ordugahını Derbend'de kuran Osmanlı komutanı Osman Paşa, kuzey stepleri yoluyla Kırım'dan askerî yardım almış, Hazar Denizi'nde de bir deniz gücü oluşturma girişiminde bulunmuştur. Fakat İran'a Kırım'dan gönderilen takviyelere Rusların Kuzey Kafkaslar'da saldırısı ve Rus-İran diplomatik ilişkilerinin yinelenmesi Osmanlıları endişelendirmiştir.

Osmanlılar, Habsburgların elinde kalan küçük bir Macar toprağını hep sultana ait olarak görmüşlerdi; 1590 İran barışından sonra bu sorunu çözmeye karar verdiler. Sınır olayları iki imparatorluğu 1593'de savaşa sürükledi. Şaşırtıcı olaylarla dolu ve uzun süren bu savaş, dünya koşullarının ne denli Osmanlılara karşı gelişmiş olduğunu gösterdi. Papa, Avusturyalılar için doğuda güçlü müttefikler buldu. Boğdan, Eflak ve haraçgüzar Erdel Voyvodası Osmanlılara karşı isyan ederek Avusturya yanında savaştılar. Öte yandan kara ve denizden geniş bir cephe boyunca Dinyeper Kazakları da saldırıyordu. Osmanlılar büyük çaba gösterdiler. ve sultan II-I.Mehmed'in kişisel komutasındaki orduları, 23-25 Ekim 1596'da Haçova'da büyük bir zafer kazandı. Fakat bunun hiç bir kalıcı sonucu olmadı. İmparatorun güçleri saldırıyı sürdürerek gelip Budin'i kuşattı.

İran şahı büyük Abbas, 1599'da Avrupa'ya elçiler göndererek Osmanlılara karşı ekonomik ve askerî görüşmeler başlattı. İmparator, elçi heyetini Viyana'da çok sıcak karşıladı. Onlara, doğuda Rus ve Gürcülerle Osmanlı karşıtı bir ittifak kurmak istediğini ve Avrupa'nın Hristiyan krallarını kutsal bir haclı ordusunda birleştirmeye çalıştığını bildirdi. Şah Osmanlılara öykünerek ordusuna ateşli silahlarla donatılı yeni kul birlikleri kattı. 1603'te hücumla geçti. Osmanlılar, imparatorluğu iç karışıklıkların sarstığı bir zamanda, doğu ve batı cephelelerinde aynı anda savaşmak zorunda idiler. Şah Abbas, Osmanlı birliklerini Azerbaycan ve Kafkaslardan Anadolu içlerine sürdü. Osmanlı hükûmeti bu durumda Habsburglarla barış yapabildiği için kendini talihli sayıyor ve 1606 Zsitvatorok Antlaşmasıyla Habsburgların elinde olan Macar toprakları üzerindeki bütün haklarından vazgeçiyordu. Habsburglar yıllık otuz bin dukalık haracı artık ödemeyecekti. Savaş Osmanlılara kendi askerî zayıflıklarını göstermiş ve 1595'den sonra bir kaç kez barış istemek zorunda bırakmıştır.

Kaynak: Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)** (Çeviren Ruşen Sezer), YKY yayınları, İstanbul 2003, s. 46-48.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. b Yanıtınız yanlış ise “Osmanlı Devletinin Duraklama Devrine Genel Bir Bakış” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. e Yanıtınız yanlış ise “Osmanlı Devletinin Duraklama Devrine Genel Bir Bakış” konusunu yeniden gözden geçiriniz
3. e Yanıtınız yanlış ise “Osmanlı Devletinin Duraklama Devrine Genel Bir Bakış” konusunu yeniden gözden geçiriniz
4. b Yanıtınız yanlış ise “Osmanlı Devletinde Buharan, Yenileşme ve Ekonomik Bağımlılık Süreci” konusunu yeniden gözden geçiriniz
5. c Yanıtınız yanlış ise “Osmanlı Devletinde Buharan, Yenileşme ve Ekonomik Bağımlılık Süreci” konusunu yeniden gözden geçiriniz
6. c Yanıtınız yanlış ise “ Osmanlı Yenileşmesinde Dönüm Noktası III. Selim ve Nizam-ı Cedid” konusunu yeniden gözden geçiriniz
7. a Yanıtınız yanlış ise “ Osmanlı Yenileşmesinde Dönüm Noktası III. Selim ve Nizam-ı Cedid” konusunu yeniden gözden geçiriniz
8. d Yanıtınız yanlış ise “ II. Mahmud Dönemi Gelişmeleri ve Yenilikleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz
9. e Yanıtınız yanlış ise “II. Mahmud Dönemi Gelişmeleri ve Yenilikleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz
10. c Yanıtınız yanlış ise “II. Mahmud Dönemi Gelişmeleri ve Yenilikleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Osmanlı Devleti’nde XVIII. asırdan itibaren hemen her döneminde idari, mali, askerî ve kültürel alanlarda yenilikler yapılmaya çalışıldığı görülmektedir. Ancak bunların kalıcı olmamış, devleti ve toplumu dönüştüremiştir. Çünkü devlet hayatîyetini devam ettirebilmek için yüzünü Avrupa’ya dönmüş ancak gerek idari yapı gerekse toplumsal yapı bunu bir bütün hâlinde kabul lenmemiştir. Dolayısıyla girilen yenilikler kişilere bağlı olmuş, girişimleri yapan kişilerin görevden ayrılması ile ortadan kalkmıştır. Bununla birlikte devletin eski ve işlevini yitirmiş müesseseleri ve kadroları muhafaza edilerek onların yanında yeni usul ve esaslara göre yeni müesseseler kurulmak istenmiştir. Ancak geleneksel toplum yapısına sahip toplum farklılaşma ve yenileşmeyi kendini ve değerlerini inkâr olarak algılamış ve sert tepki göstermiştir.

Sıra Sizde 2

Devletin yenileşmesi için her alanda düzenlemeler yapan III. Selim isyancıları bastırmak için sayıları 20.000’i geçen modern Nizam-ı Cedid birliklerini kullanmamıştır. İsyancılar ve onları destekleyenler dinî motifleri kullanarak toplumsal muhalefeti yanlarına almayı başarmışlardır. Dolayısıyla yapılan yenilikleri Frenkleşmek, dinden çıkmak olarak propaganda ederek kötülemek toplumsal seviyede yankı bulabilmektedir. Bunun kadar önemli bir sebep ise Osmanlı padişahlarının ordunun bir kısmını diğerine karşı savaşa zorlamak şeklindeki uygulamalara sıcak bakmamasıdır. Kardeşi kardeş kıldırarak, kardeş kavgası çıkarmak olarak görülen bu durumdan olabildiğince kaçınılmıştır. Epey zaman sonra 31 Mart Olayı’nda da II. Abdülhamid kendi kontrolündeki birlikleri aynı gerekçelerle Hareket Ordusu’na karşı sevk etmeyecektir.

Sıra Sizde 3

1838 Balta Limanı Ticaret anlaşması ile İngiltere'ye verilen ekonomik ayrıcalıklar devletin kendi vatandaşları olan tüccarlara tanımadığı bir imtiyazdı. Ülke içinde uygulanan vergi rejimi dolayısıyla yerli sanayi istenilen seviyeye bir türlü gelemeyen İngiltere ile başlayıp siyasi desteğe ihtiyaç ortaya çıktığında diğer yabancı devletlere de verilen bu hak devletin ekonomik ve sınai yapısının güdük kalmasına yol açmıştır. Unutulmaması gereken nokta bu ayrıcalıkların devletin merkezî siyaseten ve askerî açıdan tehdit altında iken verilmiş olmasıdır. Devlet isyan eden bir valisini cezalandıramayacak kadar çaresiz bir hâledir. Hanedan kendini kurtarmak adına devletin en büyük rakiplerinin yardımına muhtaç olmuştur. Bir nevi “denize düşen yılana sarılır” pozisyonu söz konusudur. Ülke içindeki sanayi kıpırdanmalarını bitiren bu anlaşmadan 15 yıl sonra devlet dış devletlerden borçlanmaya başlayacaktır. Bu süreç yirmi yıl içinde devleti borç faizlerini ödeyemeyecek duruma düşürmüştü ve 1881’de Duyun-ı Umumiye idaresinin kurulması ile de ekonomik bağımsızlığını kaybettirmiştir. Yerli sanayinin gelişmemesi, sanayici sınıfın oluşmaması, Gümrük vergilerindeki dengesizlik dolayısıyla bütçe açıklarının had safhaya çıktığı XX. yüzyıl başlarında kaçınılmaz hâlde girişilen savaşlar yıkılışı getirmiştir.

Sıra Sizde 4

1828’de askere 1829’da sivillere getirilen Fes giyme zorunluluğu toplum tepkisi bakımından İnkılap tarihimizdeki şapka olayını hatırlatmaktadır. II. Mahmud bu ve benzeri kılık kıyafet düzenlemeleri dolayısıyla “gavur padişah” olarak suçlanmıştır. Devletin her alanda ihtiyaç hissettiği yenileşmenin sosyal boyutunu oluşturan bu düzenlemeler bir bütünün olmazsa olmaz parçası olarak görülmüştür. Ancak toplumsal yapı bunu dinî kimliğe karşı yapılmış bir ihanet, bir saldırı olarak eleştirmiştir.

Artık yeni bir sistem, yeni bir anlayış ve yeniden yapılanma idraki içinde eskiye dönüşün olamayacağını göstermek amacıyla girişilen ve simge vasfı belirgin bir uygulamadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında aynı şekilde ülke içine yeni bir dönem ve anlayışı ifade eden, ülke dışına ise artık kendileriyle kavga etmek yerine benimsemek kararını gösteren bir simge olarak nitelenen şapka giymi de toplumun bazı kesimlerince dinden çıkmak olarak eleştirilmiştir.

Seçilmiş Bibliyografya

- Akyıldız, Ali, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İstanbul 2004.
- Berkes. Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, İstanbul, 1978.
- Beydilli, Kemal, **Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane**, İstanbul 1994.
- Beydilli, Kemal, “Küçük Kaynardan Tanzimat’a İslahat Düşünceleri” **İlmi Araştırmalar** Dergisi, Sayı 8, (1999) s.25-64.
- Beydilli, Kemal, **1790 Osmanlı-Prusya İttifakı (Meydana Gelişi-Tahlili-Tatbiki)**, İstanbul 1984.
- Finkel, Caroline, **Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı**, İstanbul 2004.
- Hatipoğlu, Murat, **Yunanistan’daki Gelişmeler Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)**, Ankara 1988.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, (Editör): **Osmanlı Devleti Tarihi**, C.I, İstanbul 1999.
- İnalçık, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)** (Çeviren:Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları İstanbul 2003.
- Karal, Enver Ziya, **Selim III’ün Hatt-ı Hümayunları - Nizamı Cedit-**, Ankara 1988.
- Kreiser Klaus - Neumann Christoph H., **Küçük Türkiye Tarihi**, İstanbul 2008.
- Kunt, Metin, “Siyasal Tarih (1600-1789)”, **Türkiye Tarihi III**, (Yayın Yönetmeni: Sina Akşin), İstanbul 1989.
- Kuran, Ercüment, **Avrupa’da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri (1793-1821)**, Ankara 1988. **Tarih III**, Devlet Matbaası, İstanbul 1933.
- Sarıcaoglu, Fikret, **Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid**, İstanbul 2001.
- Sarıyıldız, Gülden, **Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)**, Ankara 1996.
- Tanör, Bülent., **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, İstanbul 2006.
- Yalçınkaya M. Alaaddin, “XVIII. Yüzyıl: İslahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)”, **Türkler**, Cilt 13, Ankara 2002.

2

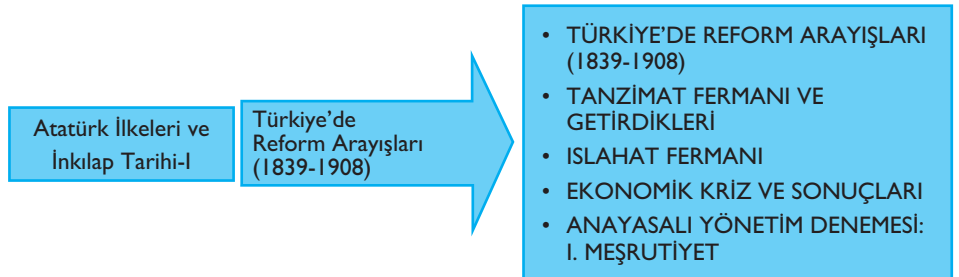
Amaçlarımız

- Bu üniteyi tamamladıktan sonra;
- Türk modernleşmesinin en önemli aşamalarından biri olan Tanzimat Fermanı Dönemi'nin getirmeye çalıştığı idari, siyasi ve sosyal yapının esaslarını saptayabilecek,
 - Tanzimat Meclisleri ile halkın her aşamada yönetime girmeye başlaması sürecinin dinamiklerini değerlendirebilecek,
 - İlk defa Kırım Savaşı sırasında başlayan dış borçlanmanın devleti nasıl ekonomik bağımlılığa ve yıkıma götürdüğünü ayırt edebilecek,
 - Anayasalı yönetim çabalarının evrelerinin yanı sıra devlet adamları ve aydınların beklentilerini ayırt edip, sonraki dönemler ile karşılaştırma yapabilecek bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Vatandaş
- Meclis
- Meşrutiyet
- Ekonomik Bağımlılık
- Halkın Yönetime Katılımı
- Anayasa

İçindekiler

Türkiye’de Reform Arayışları (1839-1908)

TÜRKİYE’DE REFORM ARAYIŞLARI (1839-1908)

II. Mahmut tarafından yapılmak istenen söz konusu düzenlemelerin yetersiz kalması, gerek askerî, gerekse de siyasi ve mali konularda sıkıntıların devam etmesi, daha ileri birtakım adımların atılması zorunluluğunu getirmişti. Dönemin dış şartları göz önünde bulundurulduğunda Osmanlı Devleti, varlığını devam ettirmek için desteklerine ihtiyaç duyduğu devletlere bu husustaki kararlılığını ve kabiliyetini göstermek mecburiyetini derinden hissetmiştir. Gerçekten de 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Yunanistan’ın kurulması, Mehmet Ali Paşa isyanı karşısında Osmanlı Devleti’nin içine düştüğü çaresizlik ve Hünkâr İskelesi Anlaşması’yla Rusya’nın Boğazlara inmesi, Osmanlı Devleti’ni Avrupa’nın yardımına ihtiyaç duyar hâle getirmiş, bu desteği sağlamak için gerek ekonomik gerekse de siyasi alanda pek çok tavizler verilmesine sebep olmuştu. Balta Limanı Antlaşması ile verilen ekonomik tavizi, 1840 ve 1841 yıllarında Londra’da Mısır ve Boğazlar sorunu için varılan mutabakatlar izlemişti. Karlofça Antlaşması’ndan bu yana yapılan ıslahatlar Osmanlı Devleti’ni içinde bulunduğu durumdan kurtarmaya yetmemişti. Bu durum Osmanlı idarecilerini acil ve köklü bir ıslahatın gerekliliğine inandırmıştı. Tanzimat Fermanı bu gelişmelerin bir sonucu olarak ilan edilmiştir.

TANZİMAT FERMANI VE GETİRDİKLERİ

II. Mahmut döneminde hazırlanıp Sultan Abdülmecit döneminde ilan edilen Tanzimat Fermanı ya da Gülhane Parkı’nda okunmasından dolayı Gülhane Hatt-ı Hümayunu, 3 Kasım 1839 tarihi ile Osmanlı’da yeni bir devrin başlangıcını temsil etmektedir. Osmanlı Devleti artık bütün tebaasına “vatandaş” statüsü tanımakta, herkesi can, mal ve namus noktasında devletin koruması altına almaktadır. Devlet’in kuruluşundan beri “şer’i şerife” uyulduğu, bu nedenle Devlet’in kudretli, halkın refah içinde olduğu ifade edilerek başlayan Ferman’da, Devlet’in geri kalmasının sebebi olarak 150 yıldan beri kanunlara uyul-

Resim 2.1

Abdülmecid’in Topkapı Sarayı Müzesi’nde bulunan tablosu.

Kaynak: Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi I, YKY, İstanbul 1999.

maması nedeniyle Devlet ve halkın kuvvet ve refahını kaybetmesi, güçsüz ve fakir düşmesi gösterilmektedir. Devletin ve ülkenin iyi idare edilmesi, eski gücüne kavuşması için yeni kanunların yapılması gerekli ve önemlidir. Bu cümleden anlaşılacağı üzere ihtiyaç duyulan kanunların esasını can, mal ve namusun korunması ile vergilerin tayini ve askere alınma ve süresi oluşturmaktadır. Fermanda bütün bu tedbirler alındığı takdirde verimli coğrafyası ve yetenekli halkı sayesinde Osmanlı Devleti'nin "5-10 sene zarfında" eski kudretine kavuşabileceği beklentisi dile getirilmiştir. Fermanla yapılmak istenen, eskiyi "bütün bütün" ortadan kaldırmak ve değiştirmek olduğundan bu durumun ülke halkına ilanının yanı sıra dost devletlerin bu usulün sonsuza kadar devamına şahit tutulmaları isteği yönetimin samimiyetine bir işaret olarak değer kazanmaktadır.

SIRA SİZDE

Osmanlı yöneticilerinin uzun süren sıkıntıları kısa sürede aşmak ve bunun için yapılacak yeniliklerin samimiyeti için yabancı devlet temsilcilerini şahit tutmak isteği nasıl bir sebebe dayanmaktadır? Tartışınız.

Resim 2.2

Tanzimat çok büyük ümitlerle ilan edilmişti.

Kaynak: Sultan I.Abdülmecid ve Mustafa Reşit Paşa'yı Tanzimat'ı ilana giderken resmeden tablo. 21x98 cm. İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü arşivi

Fermanda padişah, Tanzimat'ın amacının eski dönemlerdeki anlayıştan farklı olarak, yalnız din ve devleti korumak değil, ülkeyi ve milleti de kalkındırmak olduğunu vurgulamıştır. Böylece halka devlet içinde merkezî bir yer verilmekte, modern bir devletin temel ilkesi, yani halkın devlet için değil, devletin halk için var olduğu düşüncesi getirilmekteydi. Fermanın getirdiği yasal yönetim ve kurullara danışma ilkeleri ileride hukuk devleti arayışlarına ve parlamentolu rejime yönelik habercileri olmaları bakımından dikkat çekicidir. Tanzimat Fermanı'nın yeni idare tarzı bakımından en dikkate değer özelliği, yeni kanunlara ihtiyaç duyulduğunun ifade edilmesi ile meclisler eliyle karar alma ve idare etme tercihinin sahip olmasıdır.

Tanzimat Fermanı'nın yeni idare tarzı bakımından en dikkate değer özelliği, yeni kanunlara ihtiyaç duyulduğunun ifade edilmesi ile meclisler eliyle karar alma ve idare etme ter-cihine sahip olmasıdır.

DİKKAT

Böylece Osmanlı Devleti kanunun haki-miyeti altında bir siyasi yapı olmayı hedeflediğini göstermiştir. Bir diğer deyişle Padişah ve hükümet kendi istekleri ile kendi gücünü sınırlamaktadır. Sınırlamayı sağla-yacak kanunların geçerliliği Padişah'a bağlı ise de hazırlanmasında halkın temsilcileri-nin yer alması önemli bir aşama olarak halk hesabına yazılacak mahiyettedir. Vatandaş-ların yanı sıra devlet adamları için de bir tak-ım güvenceler konmuştur ki normal va-tandaşa da devlete dahil olma isteği uyan-dırmıştır. Padişah'ın onayı ile tek taraflı ola-rak ilan edilen Ferman'ın mahkemelerde tescil edilip ruhuna aykırı uygulamaların ya-saklanması ona bir çeşit Anayasa havası ver-mektedir. Gayrimüslim tebaanın Tanzimat'ın getirmeye çalıştığı haklara sahip çık-ma bilincinin Müslümanlardan daha fazla olduğu Ferman'ın hükümleri uygulama-ya konduğunda açıkça ortaya çıkmıştır. Bilhassa taşrada toprak sahiplerinin pek çok isteklerini Ferman'a dayanarak reddeden köylülerin eylemlerinin kısa zaman zarfında millî bir nitelik kazandığı ifade olunmaktadır.

Buna mukabil görev yerlerinde kontrolsüzlüğe ve keyfiliğe alışmış idareciler arasında ise Tanzimat Fermanı olumsuz karşılandı. Maddi açıdan getirilen sınırla-ma ve düzenlemelerin rahatsız ettiği çevreler ise hemen muhalefete başladılar. Ge-rekli kadro ve iyi niyetin olmayışı ilk tökezlemede yeniden eskiye dönmek iste-yenlere müsait ortam sağladı. Tanzimat'ın en önemli hedeflerinden biri olan mali denge ve vergilerin konması ve toplanması hususunda vatandaşı ezmeyecek usul-lerin geliştirilmesi gerçekleştirilemedi. Ancak mahallî düzeyde her birim için oluş-turulan Meclisler halkın yönetimi anlayıp tanınması ve benimsemesi yolunu açtı.

Tanzimat Dönemi Meclisleri

Tanzimat'la birlikte devletin merkezî örgütünün çeşitli alanlarında ayrı ayrı kurul-lar oluşturulmuştur. Bu kurullar "meclis" adını taşımakla birlikte bunlar seçilmiş kurullar değil, birer uzmanlık komisyonlarıdır. Bu kurullardan özellikle Meclis-i Ali-i Tanzimat, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye ve Şura-yı Devlet halkın yönetime katılma-sı açısından önemlidir.

Osmanlı Devleti'nin yeni kanun tasarılarını hazırlamak, önemli devlet memur-larını yargılamak gibi temel görevleri yerine getirmek amacıyla 1838 yılında Mec-lis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye kurulmuştur. Bu meclisin yasama ve yargı gibi temel görevleri üstlenmesi zamanla Meclis-i Vâlâ'nın yükünün iyice artmasına ve görev-lerinin altından kalkamamasına neden olmuştur. Sonuçta meclisin yasama ve yar-gı görevlerinin birbirinden ayrılmasına karar verilerek, Meclis 1854 yılında ikiye ayrıldı. Yargı işlerine bakmak üzere Meclis-i Ahkâm-ı Adliye kurulurken, yasama işleri için de Meclis-i Ali-i Tanzimat ya da kısaca Meclis-i Tanzimat kuruldu. Mec-

Resim 2.3

Tanzimat Dönemi'nin en etkili devlet adamı Mustafa Reşid Paşa

Kaynak: Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi II, YKY, İstanbul 1999.

lis-i Tanzimat, “halkı ilgilendiren konulardaki reformları saptamak” ve “devletteki refah düzeyini yükseltmek” için çalışacaktı. Meclis-i Tanzimat’ın kurulması ile Osmanlı Devleti’nde ilk kez, yasama ile yürütme görevleri birbirinden ayrılmış, yasama organına yürütme organını denetleme ve kontrol etme gücü verilmiştir. Meclis-i Tanzimat’a Âli ve Fuat Paşaların yanı sıra Tanzimat Dönemi’nin tanınmış, önemli devlet adamları üye olmuştur.

Meclis-i Tanzimat’ın görevi ile Meclis-i Ahkam-ı Adliye’nin görevleri arasında büyük bir fark yoktur. Meclis-i Ahkam-ı Adliye kendisini sadece yargı görevi ile sınırlamamış, yasama işlevine de devam etmiştir. Padişah Abdülaziz tahta çıktıktan kısa bir süre sonra Temmuz 1861 tarihinde iki meclisi Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye adı altında yeniden birleştirmiştir. Bu yeni düzenlemeyle Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye üç daireden oluşmuştur. Meclis-i Tanzimat’ın yasama görevi “Kanun ve Nizamât Dairesi”ne devredilmiş, idari işler için “Umur-ı İdare-i Mülkiye Dairesi”, yargı için de “Muhakemat Dairesi” kurulmuştur. Sultan Abdülaziz, meşveret usulünün ifadesi olmak üzere meydana getirilen bu yeni meclise sempati göstermiştir. Onu âdetâ küçük bir yasama meclisi niteliğinde görmüş, onunla olan ilişkilerinde padişahla parlamento arasındaki münasebetlerde uygulanan esasları hakim kılmaya çalışmıştır.

SIRA SİZDE

2

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye’nin üç daireden oluşarak yasama, yürütme ve yargı meselelerini görev olarak bölüşmeleri kuvvetler ayrılığı prensibinin hayata geçtiğini gösterir mi? Tartışınız

Danıştay’ın başlangıcı sayılan Şura-yı Devlet ise 1868 yılında kurulmuştur. Meclis-i Ahkâm-ı Adliye’nin birkaç işi birlikte yürütmesinin zorluğu bu meclisin yenden ikiye ayrılmasına sebep olmuş, 1868 tarihinde Meclis-i Ahkam-ı Adliye; Şura-yı Devlet ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye yargı görevini yapacak Şura-yı Devlet, genel yönetim meselelerini tartışacak ve kanunları hazırlayacaktı. Görevlerinden bazıları şunlardı: Her türlü kanun ve tüzük tasarılarını incelemek ve hazırlamak, kanun ve tüzük gereği görevli olduğu işleri tetkik ve karara bağlamak, her türlü mesele hakkında istenildiğinde görüş bildirmek, memurları yargılamak, devletle fertler arasındaki davalara bakmak. Sultan Abdülaziz Şura-yı Devlet’in açılışında yaptığı konuşmada devletin vatandaşa hizmet etmekle yükümlü olduğunun altını çizerek önemli bir anlayış değişikliğine işaret etmişti.

Şura-yı Devlet içinde düzenli bir parlamenter işleyiş kurulmuştu. Vilayetlerdeki seçime dayalı genel meclislerden gelen delegeler, meclise getirdikleri sorunların tartışılmasına katılacaklardı. Ancak meclisin asıl üyeleri seçim yoluyla gelmiyor, padişah tarafından atanıyordu. Ayrıca kanun yapma inisiyatifi olmayıp, sadece sadrazamın önerdiği konuları tartışabilirdi. Bu nedenle Şura-yı Devlet, parlamento-dan ziyade “embriyo” hâlinde bir parlamento diye nitelendirilebilir.

Halkın Yönetime Katılımı: Muhassıllık Meclisleri

Tanzimat Dönemi’nin en önemli katkılarından biri halkın seçimi ile oluşturulan meclislerin mahallî seviyede yönetime katılma işlevini gerçekleştirmesi olmuştur. Bunun ilk örneğini oluşturmaktadır. 1840 yılında sancak merkezlerinde kurulan Muhassıllık Meclislerinin görevi, sancaktan alınacak vergilerin miktarını saptamak ve onların düzenli toplanmasını sağlamaktı. Bu meclislere muhassılın yanında yer alan memurlarından başka, sancağın hâkimi, müftüsü, zabiti, ruhani reisleri ve san-

Muhassıllık Meclisleri (1840 yılında sancak merkezlerinde kurulan Muhassıllık Meclislerinin görevi, sancaktan alınacak vergilerin miktarını saptamak ve onların düzenli toplanmasını sağlamaktı.

çağın ileri gelenlerinden altı kişi katılacaktı. Bu kişiler seçimle belirlenecekti. Seçimlere aday olmak için, bulunduğu yöre halkından olmak, reşit olmak, devlet ve ülke işlerinden anlamak gibi şartlar aranıyordu. Bu şartları taşıyan herkes mahkemeye müracaatla adaylığını bildirebilirdi. Seçmenler ise farklı yorumlara sebep olabilecek bir usulle, kazaya bağlı köylerden kura ile tespit edilen beşer kişi ve kaza merkezlerinde de yerleşim yerinin büyüklüğüne göre “akıllı, söz anlar, emlak sahipleri” sıfatlarını haiz 20-50 kişi olacaktı.

Görüldüğü gibi bu seçim sistemi, tüm halkın katılımından uzaktı. Muhassıllık Meclisi'ne seçilenler genellikle, yörenin ileri gelenleri ya da mülki amirin tayin ettiği kimselerdi. Seçim, memleketin önde gelen nüfuzlu kimselerinin meclise girmesini sağlamıştır. Bununla beraber Osmanlı Devleti tarihinde ilk defa halkın temsilcilerinin seçimle belirlenmiş olması, demokrasi yolunda önemli bir adımdır. Bu adım, Sultan Abdülmecit'in 1845'te ilan ettiği bir fermanla daha da ileriye gitmiştir. Sultan Abdülmecit, Meclis-i Ali-i Tanzimat'a vilayetlerden ikişer temsilci davet etmiştir. “Yarı mebuslar” diye adlandırılan bu temsilcilerin Meclis-i Tanzimat'a girmeleri meşrutiyet yolunda çok önemli bir merhaledir. Seçim usulü, 1849 yılında kurulan Eyalet Meclisi'nde de uygulanmış, seçme ve seçilme hakları yeni esaslara bağlanmıştır. Bu meclislerde seçim, meclis ve müzakere usullerini tanıyan Osmanlı toplumu Meşrutiyet Meclisi'nin oluşumu ve başarısının zemininin sağlanmasının altyapısını hazırlamıştır. Burada mahallî idarelerin geliştirilmesi ve halkın yönetime kademeli olarak katılımının sağlanmasının Tanzimatçıların demokratikliklerinden değil, devlet işlerinin daha verimli halledilmesi için duyulan ihtiyaçtan kaynaklandığına ayrıca dikkat çekilmiştir. Zira yönetim daha önceki dönemlerde mahallî temsilcilerin kontrolüne verdiği birtakım görevleri merkezileştirmekten geri durmamıştır.

Kırım Savaşı ve Dış Borçlanma

Tanzimat Dönemi'nin bir ileri merhalesinde Islahat Fermanı yer almaktadır. “Kutsal yerler sorunu” şeklinde başlayan Rus isteklerinin reddi üzerine 1853 yılında savaşa dönüşmüştür. Bu savaşta Rus istekleri ile çıkarları çatışan Avrupa devletleri Osmanlı safında yer almıştır. 1853-1856 yılları arasında yaşanan Kırım Savaşı Osmanlı Devleti'nde birçok ilkin başlangıcını da oluşturmaktadır. İlk defa geniş çaplı Avrupa ittifakını savaşta yanına alan Osmanlı Devleti bunun bedelini bir bakıma ilk dış borçlanma ve Islahat Fermanı'nın ilanı ile ödemek zorunda kalmıştır. Kırım Savaşı esnasında 1854 yılında başlayan dış borçlanmanın boyutları zamanla artarak devam etmiş, 1875 yılında devletin bir manada mali açıdan iflası, 1881 yılında da Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin kurulması ile farklı bir boyut kazanmıştır. Dış borçların ödenmesinin Türkiye Cumhuriyeti Dönemi'nde 1954 yılına kadar devam ettiği düşünüldüğünde borçlanmanın etkilerinin ne kadar büyük olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

Öte yandan savaş sonrası imzalanan Paris Antlaşması, Rusya'nın güneye inmesini engelleyerek Osmanlı ülkesi üzerindeki emellerine kısa süreli de olsa set çekilmesi bakımından olumlu görülmeyle birlikte, Karadeniz'in tarafsızlığı maddesinin galip olan Osmanlı Devleti'ne de uygulanması Avrupalı Devletlerin bu anlaşmadan beklentilerini de göstermektedir. Osmanlı Devleti'nin bir Avrupa devleti sayılması ve Avrupa hukukundan yararlanması, toprak bütünlüğünün Avrupalı devletlerce garanti edilmesi anlaşmanın bir başka olumlu yanı olarak kabul edilebilir. Diğer taraftan bu durum Devlet'in topraklarını koruyamayacak kadar güçsüzleştiğinin de bir kanıtıdır. Paris Antlaşması'nda Islahat Fermanı ilanının yer al-

ması da Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmalarına bir dayanak teşkil etmiştir.

ISLAHAT FERMANI

Paris Antlaşması öncesi ilan edilen Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı ile başlayan yeni dönemin ileri bir merhalesinin başlangıcını ifade etmektedir. Neredeyse tamamen dış baskılar sonucu ilan edilmiş olan Ferman ile Tanzimat Fermanı'nda tanınan hakların bir hayli ilerisine gidilmiştir. Osmanlı toplumu bu fermanla neredeyse Müslüman ve gayrimüslim olmak üzere iki farklı toplum olarak tanımlanmıştır. Önceliğin gayrimüslimlerde olduğu Islahat Fermanı, Müslüman olmayanlara askerî ve sivil bütün okullara girme hakkını vermiş, devlet memurluklarında görev almalarının önünü açmıştır. Ferman, Müslüman olmayan Osmanlı vatandaşlarına da askerlik zorunluluğu getirmiş ancak "bedel" vermek koşuluyla askerlikten muaf olabilmek imkânını da tanımıştır. Müslüman halka böyle bir hak tanımayan Ferman, Müslüman olmayan vatandaşların mülki memurluklarda görev almasını, küçük düşürücü sıfatların yasaklanmasını öngörmektedir. Yabancı devlet vatandaşlarına Osmanlı ülkesinde gayrimenkul alma hakkını da tanıyan Islahat Fermanı, iltizam usulünün sona ermesi, maaşların düzgün ödenmesi gibi Tanzimat Fermanı'nda belirtilen bazı hükümleri de tekrarlamaktadır.

Fermana Tepkiler

Islahat Fermanı Batı'nın zorlamasıyla ilan edilmiş, Paris Antlaşması'nda yer alarak her ne kadar iç işlerine karışılmayacağı belirtilmesine rağmen, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmak için bir bahane teşkil etmiştir. Islahat Fermanı'na tepkiler gecikmemiş, bu tepkiler 1858 yılında Cidde'de yaşanan olaylarla şiddete dönüşmüştür. Cidde'de hac mevsiminde bazı tahrikler sonrası harekete geçen Müslümanlar Hristiyan tüccarlara saldırmış, karışıklıkta Fransız ve İngiliz konsolosları da hayatını kaybetmiştir. Bu olay üzerine İngiliz ve Fransız gemileri Cidde'ye asker çıkartmış ve suçlu gördüklerini idam etmiştir. Benzer olaylar Lübnan ve Suriye'de de yaşanmış, bu olaylarda Fransız müdahalesi güçlüklerle önlenmiştir. Sonuçta Lübnan, başında Hristiyan bir yöneticinin bulunduğu imtiyazlı bir sancak hâline getirilmiştir. Rumeli'de de huzursuzluk baş göstermiş, Sırbistan'da, Karadağ'da, Bosna'da yer yer çatışmalar yaşanmıştır.

SIRA SİZDE

Devletin Müslüman olan ve olmayan tebaası arasındaki çatışmaların sebebi sadece dış müdahaleye tepki olarak değerlendirilebilir mi? Tartışınız.

Islahat Fermanı'na bir tepki de 1859 yılı içinde İstanbul'da ortaya çıkmıştır. Tarihe "Kuleli Vakası" diye geçen olayın başlangıcını teşkil eden "Müdafaa-i Şeriat" cemiyeti, Sultan Abdülmecit'in tahtan indirilerek eski düzenin yeniden kurulmasını amaçlamaktaydı. Gurup üyeleri harekete geçmeden ihbar üzerine yakalanmış ve yargılanmak için Kuleli Askerî Lisesi'ne götürülmüştür. Yargılama sonucunda bazı üyeleri idam cezasına çarptırılmışsa da Sultan Abdülmecit tarafından cezaları ömür boyu hapse çevrilmiştir.

Fermanın Uygulanması

Bu olumsuz tepkilere rağmen Islahat Fermanı ile istenen düzenlemeler zaman içinde hayata geçirilmiştir. 1858 Arazi Kanunnamesi, 1871 İdare-i Umumiye-i Vilayet, 1878 Dersaadet ve Vilayet Belediye Kanunları bu düzenlemelerden bazılarıdır.

Arazi Kanunnamesi ile devlete ait toprakların %70'i özelleştirilmiş, 1867'de yapılan bir düzenleme ile yabancılara şehirlerde gayrimenkul edinme hakkı verilmiştir. Söz konusu son düzenlemeler ise mahallî temsilde Müslüman-gayrimüslim eşitliğini fiilen gerçekleştirmiştir. Böylelikle devletin her sahadaki hâkimiyetinin halk lehine kısıtlanmaya başlandığını söylemek mümkün olabilmektedir.

Halkın Yönetime Katılmasında Bir Başka Adım: Vilayet Meclisleri

Vergi toplamak amacıyla kurulan Muhassıllık Meclisleri'nden sonra halkı seçime alıştırmak yolunda atılan bir diğer adım ise 1864 Vilayet Nizamnamesi'dir. Bu nizamname, ülke idaresini vilayet, sancak, kaza ve köy idari birimlerine ayırmakta, her aşamadaki yöneticilerin görev ve sorumluluklarını ayrı ayrı açıklamaktadır. Ayrıca belediye meclisi üyelerinin seçimle gelecekleri hükmünü getirmektedir.

Vilayet Meclisi üyeleri, tabii üyeler ile seçimle belirlenen dört kişiden oluşmaktaydı. Mülki amir ve memurlar ile ruhani reisler tabii üyelerdi. Seçimle belirlenen dört üyenin ise ikisi Müslüman ikisi de gayrimüslimdi. Seçimle gelen üyelerin Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında eşit paylaşılması Osmanlı devlet geleneğinde önemli bir gelişim ve değişim demektir. Bu meclisler sayesinde gayrimüslimler de Müslümanlar kadar yörenin işlerinde söz sahibi oluyorlardı. Muhassıllık Meclisleri ve devamında Vilayet İdare Meclisleri Osmanlı Devleti'nin parlamenter hayata geçişine önemli katkıda bulunmuştur. İnsanları seçime ve meclise alıştırmıştır. Mutlakîyetle yönetilen bir ülkede bu tür uygulamalar, meşruti yönetime geçiş için iyi bir başlangıç olmuştur.

Vilayet Meclisi üyeleri, tabii üyeler ile seçimle belirlenen dört kişiden oluşmaktaydı. Mülki amir ve memurlar ile ruhani reisler tabii üyelerdi. Seçimle belirlenen dört üyenin ise ikisi Müslüman ikisi de gayrimüslimdi.

DİKKAT

1868 yılında kurulan Şura-yı Devlet halkın yönetime katılımında katkı sağlayan diğer bir meclistir. Padişahın ve hükûmetin kendilerini kısıtlamalarına mukabil bunu sadece yemin ile ve iyi niyetle garanti altına alan (fiiliyatta alamayan) Tanzimat'tan sonra Şura-yı Devlet'in kuruluşu ve Sultan Abdülaziz'in burada yaptığı konuşma, devlet adamlarının anlayışlarında meydana gelen değişim ve gelişimi göstermesi bakımından önemlidir. 11 Mayıs 1869 tarihli konuşmasında Padişah Abdülaziz, hükûmetin vazifesini halkın hukukunun korunması ve halka kötü davranmama olarak göstermiştir. Her ne kadar uygulamada kalıcı değişimler getirememişse de halkın hukukunun temini ve istisnasız her sınıf halktan oluşan bir meclis olarak vasıflandırdığı Şura ile bir ölçüde "bir Meclis-i Mebusan ve meşrutiyet idaresi için küçük bir tecrübe" gerçekleştirdiğini söyleyebiliriz. Ancak Şura'nın idare aleyhine vereceği kararın, Sadrazam'ın onayı ile geçerli olması, üyelerinin Padişah tarafından atanması demokratik değerini azaltmaktadır.

Bu yıllarda Basiret Gazetesi'nde hükûmet şekillerinin halkın eğitim seviyesine göre belirleneceğine dair ilginç bir yazı çıkmıştır. Halkın cahiliyeti hâlinde katı mutlakîyet, biraz bilgililer varsa ılımlı mutlakîyet söz konusu olacağını belirten gazete, "Aydınlardaki anlayış ve bilginin halka inmesi durumunda" Meşrutiyet idaresinin kurulacağını ifade etmiştir. Basiret Gazetesi "tüm halkın bilgili ve cesur olması hâlinde cumhuriyetin kendiliğinden kurulacağına" dikkat çekmektedir.

Tanzimat Devri Batılılaşma Uygulamaları

1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlayıp 1876 Kanun-i Esasi'nin (Anayasa) ilânına kadar devam eden süreçte Osmanlı ülkesinde kişi hak ve hürriyetlerinde gelişme olduğu gibi, askerî, mali, eğitim ve hukuk gibi pek çok alanda da Batılılaşma çabaları olmuştur.

Askerî alanda yapılan düzenlemelerle askerlik süresi ve yaşı belirlenmeye çalışılmıştır. 1843 yılında ilan edilen bir yasayla askerlik yaşı 20, askerlik süresi de 5 yıl olarak belirlenmiştir. 5 yıllık süreyi doldurup terhis olanlar, 7 yıllık bir süre redif askerî olarak yedek askerlikle yükümlü hâle getirilmiştir. 1845 yılında ordu merkezlerinde birer askerî lise, "idadi" açılmıştır.

DİKKAT

1843 yılında ilan edilen bir yasayla askerlik yaşı 20, askerlik süresi de 5 yıl olarak belirlenmiştir. 5 yıllık süreyi doldurup terhis olanlar, 7 yıllık bir süre redif askerî olarak yedek askerlikle yükümlü hâle getirilmiştir. 1845 yılında ordu merkezlerinde birer askerî lise, "idadi" açılmıştır.

Sultan Abdülaziz Dönemi'nde donanma güçlendirilmiş, Dünyanın sayılı donanma güçlerinden biri hâline getirilmiştir. Bahriye Nezareti kurulmuş, askerî yapı yenilenmiştir.

Osmanlı Devleti'ndeki Batılılaşma çabaları asıl etkisini eğitim alanında göstermiştir. Batılılar gibi bir eğitim sistemine ulaşılmaya çalışılmış ancak bunda istenilen başarı elde edilememiştir. II. Mahmut Dönemi'nden itibaren başlayan ilköğretimin zorunluluğu ilkesi ülke çapında yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. 1846 yılında Meclis-i Maarif-i Umumiye kurulmuş, Bahriye, Harbiye ve Tıbbiye dışındaki okullar buraya bağlanmıştır. 1848 yılında İstanbul'da öğretmen yetiştirmek amacıyla öğretmen okulu "Darülmualimin" açılmıştır. Ortaöğretim seviyesinde olan Rüştiyelerin açılmasına hız verilmiş, 1858 yılında ilk kız rüştiyesi açılmıştır. 1859 yılında Mekteb-i Mülkiye kurulmuş, Fransızca eğitim veren Galatasaray Sultanisi 1868'de eğitime başlamıştır. Eğitimde Fransa etkisi kendisini 1827 yılından itibaren göstermeye başlamış, bu yıl içinde açılan Tıbbiye'de eğitim Fransızca dilinde yapılmıştı. Bu okulda Türkçe eğitime ancak 1870'den sonra geçilebilecektir. Fransız etkisi 1869 yılında yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde de görülmektedir. Bu nizamname Fransız eğitim sistemini örnek alarak hazırlanmıştır. Bu dönemde kız öğretmen okulu Darülmualimat da açılmıştır.

Mali alanda ise köklü bir ıslahata gidilmiştir. Tanzimat Fermanı gereğince iltizam usulü kaldırıldı. Tanzimat Fermanı'nın mimarı Mustafa Reşit Paşa yeni vergi sisteminin takipçisiydi. Ancak yeni kurulan Muhassıllık Meclisleri beklenen başarıyı sağlayamadı. Bunda eski devrin alışkanlıkları etkili oldu. 1841-1842 yılında bütçe hazırlandı, 1847 yılında ise ilk modern bütçeye geçildi. Kırım Savaşı esnasında Fransa ve İngiltere'den borç para alınması ile başlayan dış borçlanma zamanla artarak devam etti. Devletin gelirleri harcamalara yetmediği için Devlet, açığını kapatmak amacıyla sık sık dış borçlanma yoluna gitti. Bu durum devletin mali iflasına sebep oldu.

Tanzimat Fermanı'nın ilanından 7 ay sonra 1840 yılında Ceza Kanunnamesi yayınlandı. Bu kanun 1851'de Kanun-ı Cedit'in yayınlanmasına kadar yürürlükte kaldı. Kanun-ı Cedit, 1840 kanunnamesine göre daha geniş kapsamlı olup, bu kanunda sarhoşluk, kız kaçırma, sahtekârlık gibi yeni suçlar tanımlanmıştı. Kanun-ı Cedit'te daha geniş şer'i hükümlere yer verilmiştir. Bu kanun da yeterli olmayınca 1810 tarihli Fransız Ceza Kanunu'nun neredeyse tamamen tercümesi olan yeni bir

kanun hazırlandı, 1851'de Ceza Kanunname-i Hümayunu olarak yürürlüğe girdi. Bu kanun gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının da yararlanabilmesi için Rumca, Ermenice ve Bulgarca'ya tercüme edildi. 1840 yılından itibaren ceza ve ticaret davalarına bakmak üzere laik ilkelere göre çalışan karma Nizamiye Mahkemeleri kuruldu. Bu mahkemelerde Müslümanların yanı sıra gayrimüslim hakimler de görev aldı.

Ticaret alanında karma "muhtelit" ticaret mahkemeleri kuruldu. 1807 tarihli Fransız Ticaret Kanunu 1849 yılında tercüme edilerek 1850'de Kanunname-i Ticaret adıyla kanunlaştı. Bu kanunla anonim şirket, faiz ve kambiyo senedi gibi bazı kavramlar Osmanlı hukukunda yer almaya başladı.

EKONOMİK KRİZ VE SONUÇLARI

Kırım Savaşı esnasında başlayan dış borçlanma zaman içinde artarak devam etmiştir. Bir süre sonra Osmanlı Devleti borçlarını ödeyemez duruma gelmiş, borçlanma yoluyla borç ödenmeye çalışılmıştır. Bu durum öyle bir hâl almıştır ki bir süre sonra Devlet, borçlanma yoluyla da borcunu ödeyemez duruma düşmüştür. Alınan borç paraların bir kısmı deniz kuvvetlerinde olduğu gibi faydalı alanlarda harcanırken, büyük bir kısmı ise devlet giderlerine, saray yapımına ve saray harcamalarına kullanılmıştır. 1874 yılına gelindiğinde Balkanlar'daki karışıklık dolayısıyla paraya ihtiyaç duyulmuştur. Dönemin Sadrazamı Mahmut Nedim Paşa, bütçenin gelir ve giderlerini hesap ettirmiştir. Bu durumda bütçe açığı beş milyon altını bulmaktadır. Dış borç almanın zor olduğu bu dönemde açığı kapatmak amacıyla Mahmut Nedim Paşa bir formül geliştirmiştir. Buna göre yılda ödenmekte olan on dört milyon liralık faiz yarıya indirilecek, geriye kalan miktarın beşi bütçe açığında ikisi ise ordunun ihtiyacında kullanılacaktır. Bu plan kabul edilerek 6 Ekim 1875 tarihinde bir kararname ile alacaklılara duyurulmuştur. Plana göre beş yıl süreyle var olan borçların yarısının nakit olarak ödeneceği geri kalan kısmın ise %15 faizli bir senet ile ödeneceği ilan edilmiştir. Mahmut Nedim Paşa'nın bu kararı çoğu orta hâlli mevduat sahipleri olan alacaklılar arasında olumsuz etki yapmış, Avrupa kamuoyunun Osmanlı Devleti'nin aleyhine dönmesine sebep olmuştur.

Macar mülteciler sorunu esnasında Osmanlı Devleti yanında yer alan Avrupa kamuoyu, Avrupa devletlerinin bir bakıma Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ni yalnız bırakmamasında etkili olmuştur. Bu defa ise durum tam tersine dönmüştür. Nitekim Rusya bu durumdan yararlanacak ve tarihe "93 Harbi" (Rumi 1293) diye geçen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı başlayacaktır. Bu savaş sonrası İngiltere, Osmanlı Devleti'ne yönelik uyguladığı "devletin varlığı" politikasından vazgeçerek kendisi için önemli olan bölgelerin ele geçirilmesi politikasına geçecektir. Neticede kendisi için hayati önem taşıyan Kıbrıs ve Mısır 93 Harbi sonrasında İngiltere tarafından Osmanlı topraklarından kopartılacaktır. Osmanlı Devleti ise İngiltere'nin politika değişikliği karşısında yeni bir müttefik olarak Almanya'ya yaklaşacaktır. Almanya'nın Fransa ve Avusturya'yı mağlup ederek birliğini kurması ve güçler dengesinde yerini alması Osmanlı Devleti'nin Alman askerî gücünden yararlanmak amacıyla Alman askerî heyetlerini davet etmesinde etkili olmuştur. Ayrıca Alman silahları da Osmanlı ordusunda yerini almış, 1885 yılında Goltz Paşa Osmanlı ordusunu ıslah işine girişmiştir.

93 Harbi (1877-1878 Osmanlı - Rus Harbi)

Paris Anlaşması ile Karadeniz'e çıkması engellenen Rusya, Avrupa'nın içinde bulunduğu karışık durumdan yararlanarak 1871 tarihinde bu maddeyi tanımadığını ilan etmiştir. O esnada Avrupa'da güçler dengesi değişmektedir. Zira Prusya Alman

birliğini kurma yolunda Avusturya ve Fransa ile girdiği savaşları kazanmış, Fransa'yı ağır bir yenilgiye uğratmıştır. İtalya'da ise İtalyan birliği kurma yolunda Piymonte oldukça ileri adımlar atmıştır. Rusya bu karışık durumdan istifade ile garantör devletlere bir nota vererek Karadeniz'in tarafsızlığını tanımadığını bildirmiş, hızla silahlanmaya başlamıştır. Garantör devletler içinde tek kalan İngiltere Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü garanti etmekle birlikte yalnız kalmanın etkisiyle sorunları barışçı yoldan çözme çabasına girmiştir. Aslında 1815 Viyana Kongresi'nde gündeme gelen "hasta adam" artık yaşatılacak mı yaşatılmayacak mı sorusu cevabını bulmak üzeredir. Bu sorunun cevabı 93 Harbi ile verilecektir.

Rusya, Osmanlı toprağı olan Balkanlar'da ortaya çıkan ayrılıkçı hareketleri desteklemiş, Kırım Savaşı sonrası uygulamaya koyduğu Panslavizm politikasına hız vermiştir. Bu politika gereğı Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan bölgelerinde isyanları desteklemiş, Osmanlı yönetimi bunları bastırmakta sıkıntı yaşamıştır. Rusya'nın devreye girmesi ile Balkan sorunu iç sorun olmaktan çıkmış, İngiltere'nin de yer almasıyla dış sorun hâline gelmiştir. Sorunun barışçı yoldan çözümlenmesini isteyen daha doğrusu çıkarları gereğı Osmanlı Devleti'nin Rusya egemenliğine girmesini istemeyen İngiltere, Almanya ve diğer devletlerin desteğini alarak konunun bir konferansta görüşülmesini sağlamıştır. 23 Aralık 1876 tarihinde İstanbul'da Haliç Tersanesi'nde toplanan "Tersane Konferansı" Balkan sorununu barışçı yoldan çözmeye çalışmıştır. Aslında Konferans sonrası alınan kararlara bakıldığında sorunun ne kadar barışçı yoldan çözümlendiğı ya da çözümlenmek istendiğı ortaya çıkmaktadır. Karar gereğı Sırbistan, Karadağ ve Romanya'ya bağımsızlık verilecek, Bulgaristan özerk hâle gelecek, Osmanlı bu kararları kabul etmezse zorlamayla bu kararlar hayata geçirilecektir.

Osmanlı Devleti'nin Tersane Konferansı kararlarını kabul etmemesi üzerine başlayan 93 Harbi, ağır bir yenilgiyle sonuçlanmıştır. Rusya, Balkan ve Kafkasya üzerinden harekete geçmiş, Balkanlar'dan hızla ilerleyerek İstanbul-Yeşilköy'e kadar gelmiştir. Doğu'da ise Erzurum Rus işgaline uğramış, destanlaşan Nene Hatun direnişisi sayesinde bu şehir Rus işgalinden kurtarılmıştır. Bu durum karşısında çaresiz kalan Osmanlı Devleti, Rusya ile Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır. Anlaşma gereğince Sırbistan, Karadağ, Romanya ve Bulgaristan bağımsız olacak; Kars, Ardahan, Artvin ve Doğu Beyazıt Rus egemenliğinde kalacaktır. Ayrıca Osmanlı Devleti ağır bir savaş tazminatı ödemek zorunda bırakılmıştır. Ayastefanos Antlaşması başta İngiltere olmak üzere Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki toprakları üzerinde çıkarı olan devletleri harekete geçirmiş ve Berlin'de yeni bir anlaşma imzalanması sağlanmıştır. Berlin Antlaşması öncesi devreye giren İngiltere'ye iyi bir anlaşma imzalanması karşılığı olarak Kıbrıs'a yerleşmesi tavizi verilmiştir. İmzalanan Berlin Antlaşması ile Ayastefanos Antlaşması rafa kaldırılmış, Bulgaristan hariç, bağımsız devletlerle ilgili maddeleri aynen kalmıştır. Bulgaristan, Osmanlı'ya bağı bir prenslik hâline getirilmiş, Doğu Rumeli ve Makedonya Osmanlı'ya bırakılmıştır. Doğu'da ise Doğu Beyazıt Osmanlı'ya verilmiş, Kars, Ardahan, Artvin ve Batum Rus işgalinde kalmıştır. Ermeni sorununun ilk defa gündeme geldiğı geçerli anlaşma olan Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti savaş tazminatı olarak Ayastefanos'ta ödeyeceğinin iki katı bir meblağı ödemek zorunda bırakılmıştır.

Berlin Konferansı esnasında Osmanlı Devleti'nin mali durumu da gündeme gelmiş, Rusya'nın savaş tazminatı isteğine karşı çıkmıştır. Rusya, Osmanlı maliyesinin kötü yönetildiğinden bahisle, Osmanlı'nın borçlarını ödeyecek güçte olduğı, yapılacak düzenlemelerle gelirinin iki katına çıkarılabileceğini belirtmiş, savaş taz-

minatından vazgeçmemiştir. Neticede Rusya'nın isteği kabul edilerek savaş tazminatı Ayastefanos'a göre iki katına çıkartılarak 60 milyon lira olmuştur. 1908 yılında Osmanlı Devleti'nin büyük bir toprak parçası olan Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanıma karşılığında Rusya'ya vereceği tazminatın 5 milyon lirasından muaf tutulacak olması tazminatın büyüklüğü konusunda net bir fikir verebilir.

Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin Kurulması

Rusya'ya ödenecek savaş tazminatı zaten ekonomik sıkıntı içinde olan Osmanlı maliyesini iyice bozmuş, borçlarının faizlerini dahi ödeyemeyecek duruma getirmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti dış müdahaleye meydan vermemek için alacaklıların vekillerini görüşmeye çağırmıştır. İstanbul'da yapılan görüşmeler sonucunda alacaklılar ile bir anlaşmaya varılmıştır. Bu anlaşma 20 Aralık 1881 tarihli (28 Muharrem 1299) bir kararname ile ilan edilmiştir. "Muharrem Kararnamesi" adı verilen bu anlaşma gereğince İstanbul'da "Duyun-ı Umumiye İdaresi" kurulacaktır. Bu komisyonda alacaklıları temsilen birer İngiliz, Fransız, Alman, Avusturya, İtalyan ve Galata bankerlerinin temsilcisi yer alacak, Osmanlı temsilcisi ile birlikte 7 üyeden oluşacaktır. Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin gelir kaynakları, tuz, tütün, ispiroto, balık, ipek, pul ve damga, Bulgaristan vergisi, Kıbrıs vergisi, Doğu Rumeli vergisi gibi geliri çok olan vergilerdir.

Bu şekilde Devletin mali gücünü elinden alan Duyun-ı Umumiye, "devlet içinde devlet" durumuna gelmiştir. Devlet vergi toplama yetkisinin bir kısmını hem de önemli gelir kaynaklarını alacaklarına mukabil bu komisyonun insafına terk etmiştir. Faiz oranlarını ayarlayan Duyun-ı Umumiye İdaresi kendi memurlarını atama hakkına da sahiptir. 1912 yılında Osmanlı maliye memurlarının sayısı altı bin civarında iken bu kurumun memur sayısı on bine yaklaşmaktaydı. Duyun-ı Umumiye memurları köylere kadar giderek alacaklıların borçlarına karşın vergileri toplamakta ve bunları Osmanlı borçlarına karşın tahsil etmekteydi.

Devlet olmanın temel hususiyetlerinden biri olarak kendi topraklarında vatandaşlarından vergileri toplayamayan bir devletin mali bağımsızlığından söz edilebilir mi? Tartışınız.

SIRA SİZDE

4

Duyun-ı Umumiye İdaresi, Millî Mücadele Dönemi'nde de varlığını devam ettirmiş ancak Ankara Hükûmeti egemen olduğu bölgelerde bu idarenin gelirlerine el koymuştur. Tahvilleri hiç hükmüne inen alacaklıların bu durumu Lozan Anlaşması ile çözüme kavuşmuş, Osmanlı borçları yeniden yapılandırılarak 2/3'lük kısmı Türkiye Cumhuriyeti'ne devredilmiştir.

Yeni Osmanlı Düşüncesi ve I. Meşrutiyet

Sened-i İttifak ile başlayan padişahın yetkilerini kısıtlama anlayışı Tanzimat ve Islahat Fermanları ile devam etmiştir. Ancak bu süreç Sultan Abdülaziz döneminde Âli ve Fuat Paşaların ölümleri ile birlikte bir duraklamaya girmiştir. Tanzimat ve Islahat dönemlerinde gerçekleştirilen ve halkı kısmen de olsa mahallî idare yönetimlerine katılmaya alıştıran düzenlemelerin beklenen neticeleri vermemeleri gerek aydın, gerekse de bürokrat kesim üzerinde olumsuz etkiler oluşturmuştur. Tanzimat Dönemi'nde yetişen Batıcı aydınlar, Batı uygarlığının üstünlüğünü, halkın sahip olduğu geniş hürriyetlere ve parlamentolu demokratik siyasi rejime bağlıyorlardı. Tanzimat'ın reformcu yöneticileri ise temsili sisteme inanmıyor, yaptıkları yeniliklerde merkezî otoritenin güçlenmesini ön planda tutuyorlardı. Sultan Abdülaziz'in Sultan Abdülmecit'ten daha sert mizaçlı ol-

ması, merkezî yönetimin ve bürokrasinin artan otoritesi, aydınların parlamento-lu meşrutî rejime taleplerini hızlandırdı. Artık yöneticilerin Batıyı örnek alarak yaptıkları yenilikler yeterli görülüyor, siyasi rejimin değişmesi ve devlet otoritesinin sınırlandırılması da isteniyordu.

Halkın hâkimiyet hakkı kavramını devreye sokan bu hareket, millet egemenli-ği düşüncesinin gelişimi açısından tam bir dönüm noktası oluşturmaktaydı. İleride halk iradesinin temsilcileri olan meclis ve onun oluşturacağı anayasa ile sınırlandırılacak bir padişah iktidarı, Türk demokrasi sürecinin de başlangıcını oluşturacaktı. Padişahla bütünleşen Tanzimat bürokratlarının otoritesine ters düşen Yeni Osmanlı Hareketi'nin öncüleri Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi yazar ve şairlerdi. Bu kişiler, ilerlemenin hür kurumlara dayandığını, hür kurumların ise ancak kamuoyunun desteği ile ayakta kalabileceğini, bu nedenle halkın eğitilmesi gerektiğini savunuyorlardı. Halka en kolay ulaşmanın yolunun da gazete olduğu bilinciyle, gazete çıkarmaya başlamışlardı.

DİKKAT

Yeni Osmanlı hareketinin öncüleri, Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi yazar ve şairlerdi. Bu kişiler, ilerlemenin hür kurumlara dayandığını, hür kurumların ise ancak kamuoyunun desteği ile ayakta kalabileceğini, bu nedenle halkın eğitilmesi gerektiğini savunuyorlardı. Halka en kolay ulaşmanın yolunun da gazete olduğu bilinciyle, gazete çıkarmaya başlamışlardı.

Fotoğraf 2.1

Namık Kemal

Kaynak: Yaşamları ve Yapılarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi II, YKY, İstanbul 1999.

Fotoğraf 2.2

Ziya Paşa

Kaynak: Yaşamları ve Yapılarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi II, YKY, İstanbul 1999.

Sultan Abdülaziz'in idaresine karşı mücadele eden aydınlar gazete çıkarmakla yetinmemişler, ülkenin fena idaresine son vermek, mali zorlukları gidermek, gayrimüslimlerin memnuniyetsizliklerini ortadan kaldırmak için meşrutî bir yönetim kurmak amacıyla gizli cemiyetler de kurmuşlardır. Bunların netice vermeden sona eren ilk örneği Kuleli Vak'ası'dır. Mücadelede önemli aşamalar kaydeden Genç Osmanlılar Cemiyeti ise 1865 yılında İstanbul'da kurulmuş, 1867 yılında faaliyetlerini arttırmıştı. Cemiyet üyelerinden Mustafa Fazıl Paşa, Padişaha meşrutiyeti ilan etmesi için bir mektup göndermişti. Mektupta en iyi idare tarzının meşrutiyet olduğu belirtildikten sonra, meşrutiyet sayesinde Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki sorunların ortadan kalkacağı, isyanların biteceği ifade edilmişti. Padişah bu mektuba aldırış etmemiş, Yeni Osmanlılar olarak anılan muhaliflerine karşı yaptırdığı takibatını hızlandırmıştı. Bu takibata rağmen, meşrutiyet fikri aydınlar arasın-

da yayılmaya devam ettiği gibi, devlet adamları ve askerler arasında da taraftar bulmuştu. Sonuçta Abdülaziz, Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın önderliğinde bir askerî darbe ile tahttan indirildi, yerine V. Murat tahta çıkarıldı. 30 Mayıs 1876 tarihinde tahta çıkan yeni padişah, rahatsızlığı nedeniyle yerini 31 Ağustos'ta II. Abdülhamid'e bıraktı.

Resim 2.4

V. Murad ve Yeni Osmanlılar.

Kaynak: *Le Monde Illustré*'nin kapağında V. Murad ve Genç Osmanlılar. Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi II, YKY, İstanbul 1999.

ANAYASALI YÖNETİM DENEMESİ: I. MEŞRUTİYET

II. Abdülhamid'in taht'a çıkmasıyla, Yeni Osmanlıların dürüst bir padişah ile halkın temsilcilerinden oluşan bir meclisin hükûmet işlerini kontrol etmesi anlayışı başarı kazanmıştır. Buna rağmen halkın yönetime katılması noktasından aydınlar ile devlet adamları aynı fikre sahip değillerdi. Halkın hâkimiyete hakkı olup olmadığı hususu Tanzimat Dönemi'nden beri çeşitli şekilde tartışılmıştı. Devlet adamları hakkı kabul etmekle birlikte, halkın henüz yeterli olgunluğa erişmediğini iddia etmekteydiler. Buna karşın fikir adamları, dağdaki çobanından, şehirdeki kalem efendisine kadar her vatandaşın kendini en iyi şekilde temsil edebilecek insanları seçebilecek seviyede olduğunu savunmaktaydılar. Askerî Okullar Müdürü Süleyman Paşa; Abdülaziz'in ve V. Murat'ın tahttan indirilmesinin sebebini, devlet adamlarının geleceklerini güvence altına almak olarak açıklıyordu. Süleyman Paşa'nın Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa'nın halkın verdikçe daha fazlasını isteyeceği gerekçesiyle Meşrutiyeti engellediğini belirtmesi, devlet adamlarının bir kısmının farklı fikirlerde olduğunu göstermeye yeterlidir. Bu dönemde devlet adamlarında genel kanı, halkın ancak devlet işlerinde tecrübeli, bu işi bilen devlet adamlarınca yönetilebileceğidir.

Padişahları tahttan indirirken halkı memnun etmediğini gerekçe gösteren yönetici kesimin halkın hakimiyet hakkını vermemelerinin sebebi ne olabilir? Tartışınız.

Fotoğraf 2.3

Osmanlı son döneminin en çok tartışılan devlet adamı II. Abdülhamid, (1876-1909)'ın saltanat döneminde iki meşrutiyet ilanı yapılmıştır.

Padişah Abdülhamid de halkı meşruti idare için yeterli bulmayan devlet adamlarına hak vermekle birlikte, yine de Meşrutiyet'in devletin köklü dertlerine deva olacağı beklentisine sahipti. Meşrutiyet, devleti medeni memleketler seviyesine çıkaracak, mevcut bütün idari, siyasi ve sosyal problemleri çözecek adeta mucize bir ilaç gibi görülüyordu. Fakat bunun sağlanması halkın ve hükûmetin vazifelerini hakkıyla yapmalarına bağlıydı. Meclisin, vatandaşın görevini yapmasında devlet ile millet arasında bir köprü vazifesi görmesi beklentilerin en başta geleniydi. Dolayısıyla

meclis, devletin topluma ulaşmasında aracı bir kurum olarak kabul edilmiştir. "Devletin sağlam bir düzene bağlanması" olarak anlaşılan Meşrutiyet'ten, Avrupa devletlerinin azınlıklar nedeniyle yaptığı baskıları hafifletmesi beklentileri bizzat Padişah tarafından da açıkça ifade edilmiştir. Ayrıca devletin değişen iç ve dış şartlara ayak uyduramaması Meşrutiyeti zorunlu kılmaktaydı. Meşrutiyetle Hilafet ve Saltanat makamının hakları korunacak, Osmanlı vatandaşlarının hürriyet ve eşitliği sağlanacaktı.

1876 Kanun-i Esasisi (Anayasa)

II. Abdülhamid, meşrutiyetin ilanı için hazırlıkları hemen başlatmış, anayasanın yapılması için 30 Eylül 1876 tarihinde bir komisyon kurulmasını emretmiştir. 28 kişiden oluşan bu komisyon 1831 Belçika, 1859 Prusya anayasalarıyla birlikte yirmiyeye yakın tasarıyı incelemiştir. Bu tasarılar içinde Mithat Paşa ile Sait Paşaların tasarıları da vardır. Mithat Paşa'nın Kanun-ı Cedit denilen tasarısında, meclisin 120 kişiden oluşması ve bu sayının 1/3'ünün hükûmet tarafından atanması öngörülmüştü. Bu 120 kişinin 80'inin millet mebusu, 40'ının da devlet mebusu olması tasarlanmıştı. Tasarıyla bütün vükela-bakanlar ve müsteşarlar hükûmet adına mebus sayılacaktı. Hükûmet meclisten güvenoyu almak zorundaydı, aksi takdirde düşecekti. Ayrıca hükûmet meclise karşı sorumlu olacaktı. Kanun-ı Cedit ancak, Meclis-i Mebusan tarafından yürürlükten kaldırılabilirdi. Devletin resmî dili Türkçeydi. Kanun-ı Cedit güçlü bir hükümdarlık makamını da içeriyordu. Milleti meclis vasıtasıyla idarede söz sahibi yaparken devletin otoritesini korumak için padişaha da ayrıcalıklar veren tasarı, belirli bir kaynaktan aktarılmış olmaktan çok Mithat Paşa'nın devlet tecrübesinin bir ürünüdür denilebilir.

Fotoğraf 2.4

*Midhat Paşa bususi
kâtibi Vasıf ile
Viyanada
bulunduğu sırada*

Kaynak: Yaşamları
ve Yapıtlarıyla
Osmanlılar
Ansiklopedisi II,
YKY, İstanbul
1999.

Sait Paşa'nın hazırladığı taslak ise Fransız Anayasası'nın Türkçeye çevirisi idi. 12 bölümden oluşan taslak Mithat Paşa'nın taslağına göre daha sistemli ve geniş kapsamlıydı. Taslağına göre, doğrudan doğruya millet tarafından seçilen 750 kişilik bir meclis öngörülüyordu. Ancak seçimin kura usulü ile yapılması isteniyordu. Yasama yetkisi "Millet Meclisi" adını taşıyan bir meclise veriliyordu.

Komisyondan 140 madde olarak hazırladığı taslak Heyet-i Vükela'da hararetli tartışmalardan sonra 119 maddeye indirilmiş ve Padişaha sunulmuştur. Nihayet tarihteki ilk Türk Anayasası "Kanun-i Esasi" 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilmiştir. Kanun-i Esasinin ilanı Osmanlı Devleti'nin Balkan meselelerini konuşmak için toplanan uluslararası Tersane Konferansı'nın açılışına denk getirilmişti. Kanun-i Esasinin bu konferans sırasında ilan edilmesinin sebebi, "yabancı güçleri, reformları takip maskesi altında devletin iç işlerine müdahaleden alıkoymaktı". Bu anayasa sayesinde Rusya Osmanlı'ya karşı beslediği düşmanlıktan vazgeçecek, memleketimiz "tarihte okuduğumuz" İngiltere gibi güçlü olacaktı!

Ancak, beslenen ümitler çok kısa bir süre sonra boşa çıktı. Devletler bu çabayı dikkate almadığı gibi 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı, Osmanlı Devleti'nin ağır yenilgisi ile sonuçlandı. Devlet, Balkanlar'daki topraklarının büyük bir kısmını kaybederken, Ruslar İstanbul önlerine kadar gelmişti. Böylesine karışık bir ortamda meclis kapatıldı ve Anayasa da bu durumdan payını alarak rafa kaldırıldı.

1876 Kanun-i Esasi'sinin Özellikleri

1876 Kanun-i Esasi'si millet egemenliği anlayışı açısından günümüz anayasalarına göre oldukça geride kalan bir anayasadır. Kanun-i Esasi'ye göre egemenlik padişaha aittir. Saltanat anayasasının 3. maddesi gereğince Halifelik de dahil olmak üzere Osmanlı ailesinden en büyük evlada aittir. Padişah, İslam dininin koruyucusu ve

Osmanlı halkının hükümdarıdır. 1876 Anayasası padişaha büyük yetkiler tanımış olmasından başka, ona, yaptıkları işlerden “sorumlu olmama” hakkını vermekle de, devletin kuruluşundan beri var olan gücünü kanun güvencesi altına almıştır. 1876 Anayasasında padişahın üstün gücünü sınırlayan hiçbir hüküm yoktur. Eski-den olduğu gibi Padişah; para basılması, hutbelerde adının okunması, yabancı devletlerle anlaşmalar yapılması, harp ve barış ilanı, kara ve deniz kuvvetlerinin kumandası, askerî harekât yapılması, şer’i hükümlerin uygulanması, cezaların hafifletilmesi veya affı, memurlara rütbe ve nişan verilmesi gibi yetkilere sahiptir.

Padişah aynı zamanda yürütme kuvvetinin de başıdır. Sadrazamın, Şeyhülislamın ve Bakanlar Kurulu’nun tayini ve azli yetkisi padişaha aittir. Hükümet meclise karşı değil, padişaha karşı sorumludur. Padişah yargı konusunda da yetkiye sahiptir. Anayasanın 113. maddesi padişaha bu konuda yetki vermiştir. Şöyle ki padişah, zabıta tarafından yapılan araştırma neticesinde hükümetin emniyetini ihlal ettikleri kesinleşenleri sınır dışı etme hakkına sahiptir.

Anayasaya göre meclis, adına Meclis-i Umumi denilen “Heyet-i Âyân” ve “Heyet-i Mebusan” ismini taşıyan iki ayrı meclisten oluşmaktaydı. Heyet-i Mebusan üyeleri Osmanlı vatandaşı elli bin erkek nüfusa bir mebus düşecek şekilde halk tarafından gizli oyla seçileceklerdi. Seçimlerin süresi 4 yıl olup, mebuslar tekrar seçilebilirlerdi. Heyet-i Âyân üyeleri, Padişah tarafından atanmaktaydı. Bakanlık, valilik, ordu müşirliği, kazaskerlik, elçilik, patriklik, hahambaşılık yapmış olanlar ile kara ve deniz subaylarından kırk yaşından büyük olan ve gerekli şartları taşıyanlar ömür boyu bu göreve atanırlardı.

SIRA SİZDE

Meclis ve seçim işlerinde her elli bin erkek nüfusa bir mebus düşmesine mukabil kadınların seçme veya seçilme haklarının gündeme gelmemesini dönemin toplumsal bakışını düşünerek değerlendiriniz.

Mebusların dokunulmazlığı vardı. Mebus, hakkında meclis tarafından ithama sebep olduğuna dair çoğunlukla karar verilmedikçe, cinayet veya suç işlerken yakalanmadıkça tutuklanamaz ve muhakeme edilemezdi. Üyeler meclisteki görüş ve verdikleri oylardan dolayı da sorumlu tutulamazlardı. Ancak mebusların üyeliğinin düşmesi ve yargılanmaları Meclis-i Umumi azasının vereceği karara bağlıydı.

1876 Anayasası padişahın yetkilerinde bir kısıtlama yapmadığı gibi aksine, yetkilerini kanun güvencesi altına almıştır. Bu nedenle 1876 Anayasası ile kurulan siyasi sisteme, parlamentonun varlığı ile desteklenmiş “meşrutî monarşi” diyebiliriz. Halkın seçtiği temsilcilerden oluşan Heyet-i Mebusan’ın bulunmasına rağmen, padişah, yürütme ve yasama yetkilerinden hiç ödün vermemiştir. Bununla birlikte yine de 1876 Kanun-i Esasisi, padişahın yetkilerinin kısıtlanması yönünden Sened-i İttifaktan itibaren başlayan gelişmenin bir ileri adımıdır. Anayasa, ferman şeklinde ilan edilmiş olsa bile, halkın temsilcilerini ilk defa geniş çaplı bir şekilde, bir araya getirecek olması bakımından önemlidir.

Seçimler

Anayasanın ilanından sonra sıra meclisi oluşturacak seçimlerin yapılmasına gelmişti. Seçimler sürenin yetersizliği nedeniyle geçici olarak çıkartılan “Seçim Talimatı”na göre yapılmıştır. Talimata göre 80’i Müslüman, 50’si gayrimüslim olmak üzere 130 mebusun seçilmesine karar verilmişti. Ancak seçimler zaman yetersizliği nedeniyle tam olarak yapılamadı. 1876 yılına ait olmak üzere vilayet meclisleri üyeleri ikinci seçmen sayılarak, mebusları bunların belirlemesine karar verildi.

Birinci mecliste 69'u Müslüman, 46'sı gayrimüslim olmak üzere toplam 115 mebus bulunuyordu. İlk Osmanlı Meclisi, 19 Mart 1877 Pazartesi günü Dolmabahçe Sarayı'nda yapılan bir törenle açıldı. Meclisin açılış gününde tüm resmî daireler tatil edilmişti. Meclis-i Mebusan ilk toplantısını 20 Mart 1877 tarihinde Sultanahmet'teki Darülfünun binasında yapmış, 28 Haziran 1877 tarihinde ilk toplantı yılını tamamlamıştır. Meclis-i Âyân için ise 21'i Müslüman, 5'i gayrimüslim olmak üzere 26 üye seçildi.

Meclis-i Mebusanın 13 Aralık 1877-14 Şubat 1878 tarihleri arasında geçen ikinci döneminde 106 mebus görev yapmıştır. Bunların 59'u Müslüman, 47'si gayrimüslim idi. Müslümanlarla gayrimüslim mebusların oranına baktığımızda %56'ya %44 oranı ortaya çıkmaktadır. Bu oran Müslim ve gayrimüslim mebusların neredeyse eşit oranda temsil edildiklerini göstermektedir. O dönemde gayrimüslim halkın toplam nüfus içindeki oranlarının 1/4 olduğu düşünüldüğünde, mebus sayısı ile nüfusların arasında bir denge olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Meclis-i Mebusanın 13 Aralık 1877-14 Şubat 1878 tarihleri arasında geçen ikinci döneminde 106 mebus görev yapmıştır. Bunların 59'u Müslüman, 47'si gayrimüslim idi. Müslümanlarla gayrimüslim mebusların oranına baktığımızda %56'ya %44 oranı ortaya çıkmaktadır. Bu oran Müslim ve gayrimüslim mebusların neredeyse eşit oranda temsil edildiklerini göstermektedir. O dönemde gayrimüslim halkın toplam nüfus içindeki oranlarının 1/4 olduğu düşünüldüğünde, mebus sayısı ile nüfusların arasında bir denge olmadığı ortaya çıkmaktadır.

DİKKAT

Başka bir ifade ile gayrimüslimler mecliste nüfus oranlarının çok fazla üzerinde bir oranla temsil edilmişlerdir.

Meclisin ikinci toplantı döneminde Rusya ile savaş başlamıştı. Ruslar bir taraftan Tuna'yı aşarak Sofya'ya doğru ilerlerken, Doğu'da da Erzurum'u kuşatmışlardı. Mecliste ise mebuslar kanun yapma işini geri plana bırakarak hükûmet faaliyetlerini ve harbin yönetimini tartışıyorlardı. Mebuslar dolaylı olarak Padişah Abdülhamid'i savaşın gidişinden sorumlu tutuyorlardı. Hristiyan mebuslar ise Avrupa'nın da etkisiyle kendi topluluklarının çıkarlarını gözetiyorlardı. Rusya ile ateşkes görüşmelerinin yapıldığı bir sırada gelen sadaret tezkiresi üzerine II. Abdülhamid böyle bir meclisin yararından çok zararı olduğunu söyleyerek 14 Şubat 1878 günü meclisi feshetti. Her derde deva olarak görülen Meşrutiyet, meclisin tatil edilmesiyle sadece 1 yıl 1 ay 21 gün devam edebilmiş, meclisin toplantı süresi de toplam 10 ay 25 gün sürmüştür.

Osmanlı devlet adamları ve aydınların meşrutiyet, anayasa ve seçim konularındaki görüşleri hakkında etraflı bilgi için Cezmi Eraslan-Kenan Olgun'un "Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento" (3F Yayınları İstanbul 2006) kitabına bakabilirsiniz.

K İ T A P

Meşrutiyetin Yeniden İlanı Çabaları

Padişah Abdülhamid'in 1878'de meclisi kapatması ile meşrutiyet sona ermiş, yeniden mutlakiyet dönemi başlamıştır. Meclisin kapalı olduğu bu dönemde Kanun-i Esasi ise "şeklen" yürürlükte kalmıştır. II. Abdülhamid'in 30 yıl sürecek olan bu yeni mutlakiyet dönemine karşı özellikle içte büyük mücadeleler yapılmıştır. İç bas-kılar, Fransız İhtilalinin 100. Yıl Dönümü olan 1889 yılında Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyetinin kurulması ile hızlanmıştır. Cemiyet gizli olarak faaliyete başlamış, aydınlar ve ordu mensupları arasında geniş taraftar bulmuştur. II. Abdülhamid'in

soruşturmaları üzerine cemiyetin önde gelenlerinden birçoğu çalışmalarına yurt dışında devam etmişlerdir. Fransa, Mısır ve İsviçre bu anlamda İttihatçılar için önemli ülkeler olmuşlardır.

Yunanistan'ın Girit adasını ilhak ettiğini ilan etmesi üzerine başlayan 1897 Osmanlı-Yunan Savaşında, Osmanlı ordusu büyük başarı göstermiş, Dömeke Meydan Muharebesi'nde Yunan ordusu imha edilerek Atina yolu açılmıştır. Ancak araya Rusya ve Batılı devletlerin girmesi ile alanda kazanılan savaş masada kaybedilmiş, Girit'te ıslahat yapılmasına ve buraya Hristiyan bir valinin atanmasına karar verilmiştir. Daha da ilginç olanı yapılan ıslahatların uygulamasını denetleme görevinin Yunan prensine verilmesiydi. Bu durum neticesidir ki Girit'teki nüfus dengesi on yıl içinde tersine dönecek ve 1908 yılına gelindiğinde Hristiyan nüfus Müslüman nüfustan fazla olacaktır. Yunan Savaşı, İttihat ve Terakki Cemiyeti açısından da devletin içine düştüğü acizliğe iyi bir örnekti. Bu durumun düzeltilmesi için ülkede Meşrutiyetin ilanı bekleniyordu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti ilk kongresini 1902 tarihinde Paris'te yapmıştır. Bu kongre İttihat ve Terakki tarihinde bir dönüm noktasıdır. Kongreye Prens Sabahattin, Ahmet Rıza, İsmail Kemal, İsmail Hakkı Paşa, Mahir Sait, Halil Ganem, Hüseyin Siret, İbrahim Temo ve Dr. Nazım gibi İttihat ve Terakki'nin ileri gelen isimlerinin yanı sıra Ermeni ve Rumlardan da bazı temsilciler katılmıştır.

İttihat ve Terakki'nin 1902 kongresindeki fikir ayrılıkları cemiyetin ikiye bölünmesine sebep oldu. Buna göre yabancı müdahalesini isteyenler Prens Sabahattin Bey'in başkanlığında "Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet" adı altında birleşerek çalışmalarını sürdürdü. Müdahaleye karşı olanlar ise Ahmet Rıza Bey'in başkanlığında "Terakki ve İttihat" adı altında birleştiler. Cemiyet üyeleri yurt içinde ve dışındaki çeşitli örgütlerle ilişki kurdular ve Osmanlı coğrafyasında geniş bir alana yayıldılar. Özellikle Balkanlar'da büyük bir güç hâline geldiler. Cemiyetin bu kadar güçlenmesine rağmen II. Abdülhamid, Müslüman halka cemiyetten daha yakındı. II. Abdülhamid, İslam düşüncesinin yeniden canlandırılmasında ve Batı hukukunun alınması yerine, İslam hukukunun yürürlüğe konulmasından yanaydı. Dış ilişkilerde olduğu kadar memleket dâhilinde İslamcı bir politika izlenmesine özen gösteriyor, bu da Müslüman toplulukların, meşrutiyet yanlılarından çok Padişah'a yaklaşımlarını sağlıyordu.

Cemiyetin meşrutiyetin ilanı yolundaki çalışmaları gün geçtikçe artmaya başladı. Bu arada meşrutiyeti kurma yolunda çalışan gizli cemiyetlerin sayısı da her geçen gün artıyordu. Bunlardan biri olan "Vatan ve Hürriyet Derneği", Mustafa Kemal Bey (Atatürk) tarafından Şam'da kurulmuştu. Bu dernek daha sonra 1907 yılında Ahmet Rıza Bey'in Terakki ve İttihat Cemiyeti ile birleşti.

II. Abdülhamid rejimine karşı mücadele eden cemiyetlerin birçoğu 27 Aralık 1907 tarihinde Paris'te bir araya geldi. Kongreye Terakki ve İttihat, Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet, Ermeni Taşnaksutyun, Mısır Cemiyet-i İsrailiyesi, Ahd-ı Osmani Mısır Cemiyeti ile Ermeniler ve Araplar tarafından yayınlanmakta olan bazı gazete ve dergilerin temsilcileri katıldılar. Kongre sonucunda, II. Abdülhamid'i tahttan inmeye zorlayarak meşrutiyeti yeniden kurma kararı alınmıştır. Bu amaca ulaşmak için bir dizi faaliyet gösterilecektir. İlk önce pasif direnme yapılacak, halka hükûmete vergi vermemesi söylenecekti. Yapılacak propagandalarla ordunun ihtilalcılara karşı silah kullanmaması sağlanacaktı. Son olarak, gerekirse sonuca ulaşmak için genel ayaklanma yapılacaktı. Kongre bu doğrultuda çalışmaların sürdürülebilmesi amacıyla cemiyetlerin temsilcilerinden oluşan gizli bir komite kurulmasına karar vermiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluş ve faaliyetleri ile fikirleri hakkında daha etraflı bilgi almak için Şükrü Hanioglu'nun "İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük" (İletişim yayınları İstanbul 1989) adlı çalışmasına bakılabilir.

K İ T A P

Fotoğraf 2.5

Meşrutiyetin ilanı için dağa çıkan Resneli Niyazi Bey ve adamları.

Kaynak: Yaşamları ve Yapılarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi II, YKY, İstanbul 1999.

II. Meşrutiyetin İlanı

Terakki ve İttihat 1907 kongresinin akabinde Makedonya'da çok hızlı bir şekilde örgütlenmiştir. Makedonya'da bu kadar hızlı örgütlenmesinin sebebi burada Osmanlı denetiminin yok denecek kadar az olmasıdır. Makedonya 1878'den beri Avrupa devletlerinin gözetimi altındaydı. Burada başta Bulgarlar olmak üzere, Sırp ve Rum çeteciler Makedonya'yı kendi topraklarına katmak için uğraşıyorlardı. Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü acz Makedonya'da daha çok hissediliyordu. İngiltere'nin Rusya ile Reval'de görüşmesi, Cemiyeti harekete geçmeye mecbur olduğuna inandırmıştı. Reval Görüşmesi üzerine cemiyetin askerî kanadı dağa çıkarak ayaklanmayı başlatmıştır. II. Abdülhamid'in bölgeyi kontrol etmek için gönderdiği müfettişlerin cemiyet fedailerini tarafından öldürülmeleri harekâtı genişlettiği gibi Padişah'ın da direncinin kırılmasında etkili olmuştur.

Fotoğraf 2.6

Meşrutiyetin ilanından beklentileri gösteren iki kartpostal.

Sonuçta da Meşrutiyet 23 Temmuz 1908'de ilan edilmiştir. Terakki ve İttihat Cemiyeti de 23 Ağustos 1908 tarihinde yayınladığı bir bildiri ile Prens Sabahattin'in cemiyeti ile birleştiğini ve adını İttihat ve Terakki Cemiyeti yaptığını ilan etmiştir. Meşrutiyet 24 Temmuz 1908 tarihinde resmen ilan edilmiştir. Meşrutiyetin ilanını hafiyeleşin kaldırılması ve genel affın ilanı izlemiştir. 21 Ağustos 1909'da ise Meşrutiyetin ilanı olan 23 Temmuz tarihinden önce işlenen suçların affı hakkında kanun çıkmıştır. Resmî tebliğlerde 24 Temmuz olarak görülen II. Meşrutiyet'in ilan tarihi daha sonraki dönemlerde İttihat ve Terakki'nin ilan tarihi olan 23 Temmuz olarak düzeltilmiştir.

Fotoğraf 2.7

İttihatçıların ana kadrosu bir arada. İttihatçıların Boğaziçi'nde toplantısı: Sağdan Cemal Paşa, Süleyman Numan Paşa, ?, Talat Paşa, Enver Paşa, Hüseyin Cahit Bey, Yaver Kâzım Bey (Orbay), Karşı sırada oturanlar Said Halim Paşa, Mithat Şükrü Bey ve kısmen görünen Ahmet Rıza Bey

Kaynak: Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi I, YKY, İstanbul 1999.

Özet

Türk modernleşmesinin en önemli aşamalarından biri olan Tanzimat Fermanı daha önce yapılanların yeterli olmadığı görüldükten sonra bütün tebaaya vatandaş statüsü tanıyan, herkesin kanun karşısında eşit, can, mal ve namusunu korumaya alan bir anlayış getirmeyi hedeflemiştir. Devletin hedefinin sadece dini ve devleti korumaktan çıkarılıp vatandaşı kalkındırmak ve ülkeyi imar etmek olduğunun altını çizen bir ideal ortaya koymuştur. Fermanın kendisi devlet ve hükûmet adamlarının yetkilerini kendi istekleriyle kısıtladıkları bir süreç işaret etmektedir. Müslim, gayrimüslim bütün vatandaşların devletin her kademesinde yer alabilmesine olanak tanıyan bu dönem anlayışı devletin maruz kaldığı sıkıntıları gidererek eski kudretine kavuşturmayı amaçlamaktaydı. Tanzimat, devlet idaresine getirilen yenilikler, idari ve mali reformlar ile yeni bir çağdaşlaşma hamlesi olarak tanımlanabilir.

Tanzimat Meclisleri ile halkın her aşamada yönetime girmeye başlaması sürecinin dinamiklerini değerlendirebilecek, Tanzimat Dönemi'nin âdeta tanıtıcı simgesi olan meclisler yoluyla devletin milletiyle bütünleşmesi, vatandaşta devlete sahip çıkma bilincinin uyandırılması hedeflenmiştir. Muhassıllık meclislerinden başlayarak her kademedede temsil organlarına dahil olan vatandaşların meşrutiyet dönemleri için âdeta staj işlevini yerine getirdiği söylenebilir. Vilayet meclislerinde eşit oranda yer alan vatandaşların bir bütün hâlinde devletin devamına hizmet edecekleri bunun da dış müdahaleyi en aza indireceği ümit edilmekteydi.

Daha gelişme çağlarında olan sanayini Balta Limanı Anlaşması ile Batılı devletlerin pazar yeri hâline getirmek durumuna düşen Osmanlı yönetimi Galata bankerlerinden borç almaktaydı. Ancak Batılı devletler ile birlikte girilen Kırım Savaşı'nın masraflarını gidermek için İngiltere ve Fransa'dan borç alındı. Bu süreç kısa sürede katlanarak gelişti ve 1875'teki isyanlar sırasında devleti sıkıntıya düşürdü. Alınan kredilerin verimli bir şekilde kullanılamaması miktarın hızla artmasına yol açtı. Borç faizlerinin ödenememesi ve 93 Harbi'nde gelen yenilginin mali yükü alacaklarını garantiye almak isteyen devletlerin Umumi Borçlar İdaresi'ni kurmalarına imkân tanıdı. Devlet içinde devlet hâline gelen Borçlar İdaresi'nin sadece varlığı bile Osmanlı yönetiminin bağımsızlık iddialarını boşa çıkaracak mahiyette olmuştur. Devletin tekel gelirleri önemli gelir kaynakları bu idare tarafından kontrol edilir hâle gelmiştir.

Tanzimat Dönemi'nin başından itibaren aydınların ısrarla ifade ettikleri "halkın hakimiyete hakkı" devlet adamları tarafından da kabul edilmiş olmakla beraber daha zamanın gelmediği yorumları öne çıkmaktadır. Yeni Osmanlı düşüncesinin esasları da vatandaşın her kademedede kendini yönetecek kadroları layıkıyla seçebilecek kabiliyette olduğuna dayanmaktaydı. Padişah'tan aydınlara, bürokrasi ve halka kadar her kesim sınırsız bir iyimserlik içinde anayasanın kabul ve meşrutiyetin ilan edilmesinin devletin neredeyse bütün idari, siyasi ve askerî meselelerini çözeceği beklentisine kapıldığını ifade edebiliriz. Padişah vekillerden, onlar bürokrasi ve vatandaştan vazifelerini layıkıyla yerine getirmelerini bekliyorlardı. Ancak unutulmaması gereken bir husus vardı. Anayasa mevcut durumu yasal hâle getirmiş, köklü bir idari, siyasi ve sosyal değişiklik getirememişti. Kısaca, kavramın içi gerektiği gibi doldurulmadığı için beklentilerin gerisinde kalmıştır. Birinci Meşrutiyet'teki sıkıntıların benzeri ikinci dönemde de yaşanacaktır. Ancak bu defa farklı yönde siyasilerin kendi aralarındaki çekişmeler ve gerçekçi verilere dayanmayan tahminler yüzünden hayal kırıklığı yaşanmıştır. Anayasanın yeniden hayata geçirilmesi ile ayrılmak isteyen azınlıkların bu beklentilerinden vazgeçecekleri ümit edilmiştir. Kısa bir süre sonra ortaya çıkan ittifaklar ve savaşlar teori ve gerçeğin siyasette aynı düzlemde gelişmediğini gösterecektir.

Kendimizi Sınayalım

1. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı yeni bir devrin başlangıcını temsil eder. Gülhane Hatt-ı Hümayunu da denilen bu ferman hangi tarihte ilan edilmiştir?

- 8 Eylül 1808
- 3 Kasım 1839
- 23 Aralık 1876
- 23 Temmuz 1908
- 17 Aralık 1908

2. "Bütün tedbirler alındığı takdirde verimli coğrafyası ve yetenekli halkı sayesinde Osmanlı Devleti'nin "5-10 sene zarfında" eski kudretine kavuşabileceği" beklentisinin dile getirildiği Ferman aşağıdakilerden hangisidir?

- Tanzimat Fermanı
- Islahat Fermanı
- Sened-i ittifak
- Kanun-i Esasi
- Meşrutiyetin İlanı

3. Tanzimat Fermanı ile Islahat Fermanı maddeleri arasında aşağıdakilerden hangisi **bulunmaz** ?

- Herkes kanun önünde eşittir.
- Hiç bir kimse yargılanmadan cezalandırılmayacaktır.
- Herkesin mal, can ve namus güvencesi devletin garantisi altındadır.
- Gayrimüslimleri askerî okullara girme hakkı verilmiştir.
- Halkın temsilcilerinden oluşan bir parlamento açılacaktır.

4. Osmanlı Müslüman halkı seçimlerle **ilk defa** hangi olayla tanışmıştır?

- Sened-i İttifak
- Tanzimat Fermanı
- Islahat Fermanı
- Muhassıllık Meclisleri
- Vilayet Meclisleri

5. Aşağıdaki bilgilerden hangisi Tanzimat döneminde askerî alanda yapılan düzenlemelerden biri **değildir**?

- Askerlik yaşı 20 olmuştur.
- Askerlik süresi 5 yıldır.
- Yedek askerlik süresi 7 yıldır.
- Ordu merkezlerinde "askerî idadi" açılmıştır.
- Yeniçeri Ocağı kaldırılmıştır.

6. Aşağıdakilerden hangisi Tanzimat döneminin eğitim alanındaki uygulamalarından biri **değildir**?

- Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin kurulması
- İlköğretimin ilk defa zorunlu hâle getirilmesi
- Galatasaray Sultanisi'nin açılması
- Darülmualimin'in açılması
- İlk kız Rüştîyesinin açılması

7. Aşağıdakilerden hangisi Tanzimat döneminde görülen bir düzenleme **değildir**?

- Darülmualimat'ın açılması
- Nizamiye Mahkemelerinin kurulması
- Meclis-i Mebusan'ın açılması
- Meclis-i Ahkam-ı Adliye'nin kurulması
- Askerlik süresinin 5 yıl olması

8. Osmanlı Devleti Balkan sorunları yüzünden tarihte 93 Harbi diye anılan 1877-78 savaşında Rusya ile savaşmak zorunda kalmıştır. Bu savaş sonrası ilk önce Ruslarla Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması imzalanmıştır. Aşağıdaki maddelerden hangisi bu Antlaşmada **yer almaz**?

- Kars, Ardahan, Artvin ve Doğu Beyazıt Rusya'ya verilecek,
- Sırbistan, Karadağ, Romanya ve Bulgaristan bağımsız olacak,
- Osmanlı Devleti ağır bir savaş tazminatı ödeyecek,
- Batı Trakya Yunanistan'a verilecek,
- Büyük Bulgaristan kurulacak.

9. "Muharrem Kararnamesi" adı verilen anlaşma gereğince Osmanlı Devleti'nin mali gücünü elinden alan "devlet içinde devlet" durumuna getiren kurum aşağıdakilerden hangisidir?

- Şura-yı Devlet
- Meclis-i Mebusan
- Duyun-ı Umumiye
- Meclis-i Has-ı Vükela
- Meclis-i Vâlâ

10. 1876 Anayasası hakkında aşağıdaki bilgilerden hangisi **yanlıştır**?

- 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilmiştir.
- Bir komisyon tarafından Avrupa'daki pek çok Anayasa incelenerek düzenlenmiştir.
- 1876 Anayasası 119 maddeden ibarettir.
- Padişahın yetkilerini çok büyük oranda kısıtlamış, meclisi ön plana çıkartmıştır.
- Tarihteki bu ilk Türk Anayasasının adı "Kanun-i Esasi" dir.

Okuma Parçası

13-27 TEMMUZDA KAYNAYAN İSTANBUL VE NÜMAYİŞLER

Her tarafta bayrak, mızık, nümayişçiler(göstericiler) alayı, davul ve zurna dolaşıyor. Sokak nutukçuları rasgeldikleri yerde durup söylüyor, söylüyor, bağıyor! Ve halkın hakkı vardı, tam 33 sene kendi arzusuyla halk bayrak açamamış, mızık çaldıramamış, üç kişi bir araya gelip gezememiş. Hele umuma karış söz söylemek nutuk vermek Abdülhamid zamanında görülmüş şey değildi. Ehali öyle coşkun ve heyecanlı surette sokaklara döküldükçe, bir araya gelen üç adamı takibe çalışan polisler, şunun bunun söylediğini gizli dinleyip jurnallar yazan casuslar şaşıp kalmıştı ve kalabalığın en koyu kısmı Sirkeci'den Babiâliye doğru akıyordu. Babiâli Sadaret dairesinin tam karşısında bulunan "Servetifünun" matbaasının önü, başlardaki festen dolayı üstü kırmızı renkli ve daima dalgalanır bir adam tabakası olmuştu. Arabalar adam yığınlarını kesip yol açamıyorlardı. Pazar günü akşama doğru, hele Temmuzun 14 üncü (bu tarih Rumidir, 27 Temmuz demektir) nümayişçiler arabalara da dolmuştu.

O tarihte bazı perşembe günleri, gelin götüren araba kafileri görüldü; gelin arabalarının bir fenerine arabacıya hediye edilen bir iki arşınlik kumaş bağlanırdı ve kadınların yalnız bulunarak bindikleri bu arabalar daima kupa idi. Hürriyet nümayişçileri(göstericileri) ise faytonlara dolmuşlar, arabalarının fenerlerine Türk bayraklarını asmışlar, tekerlekleri ve körüğü çiçeklerle donatmışlardı. Nümayişçiler göğüslerine de hamaylı(en küçük boyutlarda basılmış Kur'an-ı Kerim) gibi kırmızı ve beyazlı geniş kordonlar sarıp üstüne "Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet" kelimelerini işlemişlerdi. Nümayişçi arabaları saraya kadar gidiyor, Yıldız yolunu dolduruyor ve taraf taraf dolaşıyor, ücra mahallelere bile giriyor ve tek mil İstanbul yerinden oynuyordu.

Bizim matbaa da yerinden oynamıştı. Tek taraf basan iki makinemiz hiç durmadan gece ve gündüz mütemadiyen basıyor; 24 saatte ancak 25 bin nüsha çıkarıyoruz, bu kafi gelmiyordu. Matbaanın kapısında ve kapının yanındaki tevzi odasının pencereleri önünde müvezziler kıyamet koparıyordu. Tevzi(dağıtma) odasının demir parmaklıklı penceresine tırmanan gazeteciler duvarı delik deşik etmişlerdi. Matbaadaki adamlarımız basılan gazeteleri taşıyıp müvezzilere (gazete satıcıları) veriyordu. Fakat saymak, hesap etmek yoktu. Satış memurlarımızda dahi hesap ve kayıt yoktu. Biz yukarıda gazete yazıyorduk, makineler basıyordu, memurlar dağıtıyordu ve halk kapışıyordu.

Ve herkes şaşırmıştı, çileden çıkmıştı; alem hürriyet sarhoşu olmuştu. Dediğim gibi herkes bu coşkunlukta haklı idi, aç kalanların buldukları yemeğe sarılması, zindanda yaşayanların birdenbire kurtulup aydınlığa çıkması ile İstanbul halkının hürriyete kavuşması arasında fark yoktu. Bu işin dışyüzü idi, bunun bir de içyüzü vardı.

Sarayın gazeteler verdiği gayet kısa ilk resmi tebliğden sonra sabırsızlıkla daha açık ve kat'i ilanlar beklerken Temmuzun 14.üncü günü Beyoğlu mutasarrıfı Hamdi Beyin Zaptiye Nezaretine tayin olunduğuna dair bir tevhizat(atama kararı) çıktı ve meşrutiyet aşıklarının sırtına müthiş bir buzlu duş yaptı!

Beyoğlu mutasarrıfı Hamdi Bey sarayın en sadık bendelerindendi ve Abdülhamid tarafından gösterilen arzu üzerine Sadrazam Sait Paşa tarafından Zaptiye(Asayiş) nezaretine getirilmişti ve muhakkak hürriyet hareketinin üzerine bir mum söndürme külâhı vazifesini görmek için geliyordu.

Hamdi Beyin Zaptiye nezaretine tayinini müteakip Babiâli bir resmi tebliğ daha neşreyledi. O zamanki Babiâlinin hâlini ve sarayda hüküm süren ruhu gösterdiği için resmi tebliğin baş tarafını aşağıya aynen alıyorum: "Velîyünnimeti biminnetimiz padişahımız efendimiz hazretlerinin tesisi celili cenabı hilafetpenahileri olan Kanun-i Esasinin mevkii tatbika vaz'ile meclisi mebusanın küşadını emr ü ferman buyurmalarından dolayı tebâai sadıkai mülukanelerinin takım takım Babiâliye gelerek teşekküratı ubudiyetkaranelerinin arzı haki payı Hümayun olunmasını rica ile olbaptaki arizai teşekkürîyeyi tevdi eylemelerine binaen tarafı Sadaretpenahiden arz u takdim kılınmıştır." (Padişahın anayasanın yeniden yürürlüğe konması ve meclisin açılmasını emretmesinden dolayı vatandaşların guruplar hâlinde hükümet merkezine giderek samimi teşekkürlerinin Padişaha arz edilmesi için dilekçe vermişlerdir. Sadaret bunu Padişaha arz etmektedir)

Tebliği resmî diğer yerinde "Kanun-i Esasinin ilcaatı zaman ile tatbik olunamaması esasî fikir ve arzuyu Humayunu mülükane hilafında olduğundan!" (Anayasanın şartların gereği olarak hayata geçirilememesi padişahın isteğine muhaliftir) diyordu.

Kaynak: Ahmet İhsan, **Matbuat Hatıralarım 1888-1923 İkinci Cilt, Meşrutiyet İlanından Umumi Muharebeye Kadar 1908-1914**, İstanbul 1931, s. 6-9.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. b Yanıtınız yanlış ise “Tanzimat Fermanı ve Getirdikleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. a Yanıtınız yanlış ise “Tanzimat Fermanı ve Getirdikleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. e Yanıtınız yanlış ise “İslahat Fermanı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. d Yanıtınız yanlış ise “Tanzimat Fermanı ve Getirdikleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. e Yanıtınız yanlış ise “İslahat Fermanı” konusunu gözden geçiriniz.
6. b Yanıtınız yanlış ise “İslahat Fermanı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. c Yanıtınız yanlış ise “İslahat Fermanı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. d Yanıtınız yanlış ise “Ekonomik Kriz ve Sonuçları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. c Yanıtınız yanlış ise “Ekonomik Kriz ve Sonuçları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. d Yanıtınız yanlış ise “Anayasalı Yönetim Denemesi I.Meşrutiyet” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Osmanlı Devleti’nin yöneticileri 17. asrın başından itibaren başta askerî alan olmak üzere pek çok yenilik için teşebbüs etmişlerdir. Ancak geleneksel toplum yapısı ve değişime karşı gösterilen direnç dolayısıyla bunların çoğu girişimcilerinin hayatına mal olmuştur. Pek çoğu kişiyle kaim olmuş, kişinin görev yeri değiştiğinde yeniden başa dönmüştür. Tanzimat Dönemi yenilikleri en üst düzeyde devleti yönetenlerin kendi isteğiyle giriştikleri ıslahat hareketlerinin en önemlisidir. Bu samimiyete yabancı devletlerin temsilcilerini şahit tutmak düşüncesi bu defa hedefi başarıya azmini göstermektedir. Bunun yanı sıra devleti yönetenlerin ve kısmen aydınların kapıldıkları bir yanılgı da söz konusu edilmelidir. Osmanlı Devleti’nde yapılacak yeniliklerden yabancıların memnun olacağını düşünmek. Onların önerilerinin sırf devletin problemlerini çözmede yardımcı olarak ortaya konulduğuna inanmak. Gayrimüslimlere hemen her hususta verilen ayrıcalıklar da bu nevidendir. Anayasanın ilanı ve Meclis-i Umumi’de neredeyse yarı yarıya temsil hakkı dünyanın hiç bir meşruti ülkesinde görülmemiştir. Anayasa ile her vatandaş eşit kabul etmek ve her grubun haklarını mecliste

savunmalarına izin vermenin devlete yönelik dış müdahaleleri tamamen ortadan kaldıracığına inanmak bu türden bir yanılgıya işaret etmektedir.

Sıra Sizde 2

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyenin daireleri arasında bir kuvvetler ayrılığı göze çarpmakla birlikte fiilen bu Meclisin üyeleri Padişah tarafından seçildiği ve onun beklentileri doğrultusunda karar aldığı dikkate alındığında düzenlemenin şekilde kaldığını söyleyebiliriz. Zira bu tarihten itibaren kuvvet ve icra sahalarının ayrılmasına mukabil iktidar sahiplerinin her üç kuvveti de kontrol etmekten geri durmadıkları görülmüştür. Meclisin kendi başına karar almak, kanun yapmak yetkisi olmayıp sadrazamın önerdiği ve havale ettiği konuları tartışıyor olmaları işlevin kavramı karşılama oranını en aza indirecek bir eksiklik olarak görülmektedir.

Sıra Sizde 3

Devlet olmanın temel hususiyetlerinden biri olarak kendi topraklarında vatandaşlarından vergileri toplayamayan bir devletin mali bağımsızlığından söz edilemeyeceği açıktır. Zira devlet olmanın temel şartlarından birisi de devlet ihtiyaçları için vatandaşlar üzerine vergi koymak ve adaletle tahsil etmektir. Osmanlı siyasi ve idari yapısı içinde kendi emniyet güçleri ve vergi tahsilatları, binaları, depoları, kasaları olan bir yapı söz konusudur. Hiç bir şekilde devletin kontrolüne tâbi olmadığı için de devletin istiklalini zaafa uğratmıştır. Duyun-ı Umumiye ambarları ve kasaları millî mücadele sırasında Ankara Hükûmeti tarafından kontrol edilebilmiştir.

Sıra Sizde 4

Devletin Müslüman olan ve olmayan tebaası arasındaki çatışmaların sebebi sadece dış müdahaleye tepki olarak değerlendirilemez. Zira toplumun bu yöndeki gelişmelere tepkisi Tanzimat Fermanı’nın ilanını takiben çeşitli seviyelerde dile getirilmiştir. Devletin asli unsuru olarak vergi veren, uzun askerlik seneleri boyunca evinden barkından, çiftinden çubuğundan, işinden ayrı kalan ve ekonomik olarak yıkıma uğrayan Müslüman kitleler ellerindeki tek imtiyazın yani asli unsur olma hâlinin sıradanlaşmasına tepki göstermektedirler. Tanzimat ile getirildiği düşünülen eşitliğin İslahat Fermanı ile Hristiyan unsurlar lehine pozitif ayrımcılığa dönüşmesi önemli bir kırılma noktasıdır. Zira gayrimüslim vatandaşlar cüzi bir miktar vergi karşılığı

askere gitme hizmetinden kurtulmuşlardır. Buna ilave-
ten hemen her mezhepten misyonerlerin ülkenin her
yerinde din yayma girişimleri ve yoksul kesimlerde bu
çalışmaların belli seviyelerde netice vermesi toplumu
iyice germiştir. Münferit olarak Hristiyanların İslam'ı
seçmeleri durumunda ülkenin her tarafındaki konso-
losluklar ve kiliseler devreye girmektedir. Trabzon'da-
ki İngiliz Konsolosu James Palgrave'in 1860'lı yılların
başında yaptığı şu tespit durumu bütün açıklığı ile or-
taya koymaktadır. "Müslümanlar gerçekten üçüncü sı-
nıf vatandaş konumundadır. Zira her dinî inanç grubu-
nun bir hamisi var. Müslümanlar âdeta sahipsiz ko-
numdalar". Kitap 3; Bu konuda geniş bilgi için Cezmi
Eraslan'ın "II. Abdülhamid ve İslam Birliği" (Ötüken
yayınları İstanbul 1992) adlı kitabına bakabilirsiniz.

Sıra Sizde 5

Padişahları tahttan indirirken halkı memnun etmediğini
gerekçe gösteren yönetici kesimin halkın hakimiyet
hakkını vermemelerinin çeşitli sebepleri vardır. Zira
halk ve onun hakimiyet hakkı Tanzimat ile birlikte git-
tikçe artan bir hızda siyaset gündemine girmiştir. Ancak
aydınlar bunu savunarak hükûmet ve padişahın yetki-
lerini kısıtlamak ve halk adına onlar konuştuğu için bu
güce ortak olmak arzusunda olmuşlardı. Üst düzey bü-
rokratlar da bu hakkı tanımakla birlikte halkın henüz
bu gücü kullanmaya hazır olmadığını iddia etmişlerdir.
Bu durumda halk gereken olgunluğa gelene kadar o
gücü onun adına kullanacak bir vasiye ihtiyaç olacaktı-
r. Aydın vesayeti kavramı bu durumun sonucunda or-
taya çıkmıştır. Devlet adamları da ellerindeki bu gücü
bırakmak istememektedirler. Aydınların da bir aşama-
dan sonra her hakkı tanıdıkları halkın okutulup yetiştirilecek
bir kesim olduğunun altını çizmeleri neticede onların da halk
adına bu yetkiyi, gücü kullanma arzularını ortaya çıkarmaktadır.
Nitekim dönemin önemli fikir ve devlet adamı Said Halim Paşa,
Buhranlarımız adlı kitabında kendisinin de parlak örneklerinden biri
olduğu aydın kesimin meşrutiyet arayışlarının temelinde halk
adına o gücü kullanmak arzusunun yattığına işaret et-
mektedir. (Kitap 4) Said Halim Paşa, Buhranlarımız (ya-
yına hazırlayan M. Ertuğrul Düздаğ) İz yayıncılık İstan-
bul 1997).

Sıra Sizde 6

Meclis ve seçim işlerinde her elli bin erkek nüfusa bir
mebus düşmesine mukabil kadınların seçme veya seçil-
me haklarının gündeme gelmemesini dönemin toplum-
sal bakışı çevresinde değerlendirilmelidir.

Öncelikle her toplumsal tavır, olay, müessese ve anla-
yış kendi döneminin şartları çerçevesinde ele alınmalı-
dır. Dünyada yirminci yüzyılın başlarında kadınlara seç-
me ve seçilme hakkı veren devletler yok gibidir. Özel-
likle Orta Çağlardan itibaren kadının pek dikkate alın-
madığı, önemsenmediği bilinmektedir. Erkek egemen
topluluklarda hemen her düzenleme bu cinsi dikkate
alarak yapılmıştır. Ancak hemen işaret edelim ki
İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde 1908 Meclis-i Mebusa-
nı'nda kadınlara bu hakkın verilmesi gerekliliği düşün-
cesi kabul edilmiştir. Ancak kanunlaştırma girişiminde
bulunulmamıştır. Gerekçesi ise Osmanlı Mebusan üye-
lerinin mantığını göstermek bakımından ilginçtir: Avru-
pa'nın hiçbir yerinde böyle bir uygulama yoktur. Yine
de pederi aile tipinin hakim olduğu Türk milletinin çağ-
daş devleti Türkiye Cumhuriyeti'nde Avrupalı pek çok
devletten daha önce Gazi Mustafa Kemal Atatürk 1934
itibarıyla bu hakkı Türk kadınına vermiştir.

Seçilmiş Bibliyografya

- Akçura, Yusuf, **Üç Tarz-ı Siyaset**, Ankara 1991.
- Akyıldız, Ali, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform**, İstanbul 1993.
- Akyüz Yahya, **Türk Eğitim Tarihi**, Ankara 2008.
- Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam Mustafa Kemal**, Cilt I, 1881-1919, İstanbul 1994.
- Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, C.II, Kısım I, Ankara 1991.
- Berkes, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, (Yay. Haz., Ahmet Kuyaş), İstanbul 2005.
- Bozkurt, Gülnihal, **Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi, Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)**, Ankara 1996.
- Cevdet Paşa, **Tezâkir, 40-Tetimme**, (Yay. Cavit Bay-sun), Ankara 1986.
- Çadircı, Musa, **“Tanzimattan Cumhuriyete Ülke Yönetimi”, Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye An-siklopedisi (TCTA)**, C.I, İstanbul 1985.
- Davison, Roderic H., **Osmanlı İmparatorluğunda Re-form, 1856-1876**, (Çev. Osman Akınhay), C.II, İstanbul 1997.
- Düstur, Birinci Tertip**, C.IV.
- Düstur, İkinci Tertip**, C.I.
- Eraslan, Cezmi, **II. Abdülhamid ve İslam Birliği**, İs-tanbul 1992.
- Eraslan, Cezmi, **“II. Abdülhamid’in İlk Yıllarında Meclis ve Meşrutiyet Kavramları Üzerine Bazı Tespitler”, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, I,s. 1-12, İs-tanbul 2000.
- Eryılmaz, Bilal, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, İstanbul 1996.
- Georgeon, François, **Sultan Abdülhamid**, İstanbul, Homer Kitabevi, 2006.
- Hanioglu, M. Şükrü, **The Young Turks in Opposi-tion**, Oxford Üniv. Press, New York 1995.
- İğdemir, Uluğ, **Kuleli Vak’ası Hakkında Bir Araştır-ma**, Ankara 1942.
- İnalçık, Halil, **“Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hüma-yunu”, Belleten**, C.XXVIII, Sayı 112, Ankara 1964.
- Kafadar, Osman, **Türk Eğitim Düşüncesinde Batılı-laşma**, Vadi Yayınları, Ankara 1997.
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C.VII, Ankara, 1983.
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C.VIII, Ankara 1988.
- Karatepe, Şükrü, **Darbeler, Anayasalar ve Modern-leşme**, 2. Baskı, İstanbul 1997.
- Kayalı, Hasan, **Jön Türkler ve Araplar**, İstanbul 1998.
- Kaynar, Reşat, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, An-kara 1985.
- Kili, Suna-Gözübüyük, A. Şeref, **Türk Anayasa Metin-leri, Sened-i İttifaktan Günümüze**, Ankara 1985.
- Lewis, Bernard, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kırıatlı), 3. Baskı, Ankara 1988.
- Mardin, Şerif, **Türk Modernleşmesi**, Makaleler IV, İs-tanbul 1991.
- Okandan, Recai Galip., **Amme Hukukumuzun Ana Hatları**, İstanbul 1968.
- Ortaylı, İlber, **Tanzimattan Sonra Mahallî İdareler (1840-1878)**, Ankara 1974.
- Ortaylı, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İs-tanbul 1983.
- Ortaylı, İlber, **“Tanzimat Devri ve Sonrası İdari Teşkilat” Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, I, (Ed., Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1994.
- Ortaylı, İlber, **“Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler”, Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C.I, s.234-235.
- Özgüldür, Yavuz-Özgüldür, Serdar, **“1876 Anayasasının Hazırlanmasında Mithat Paşanın Rolü Ve Fonksiyonu”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araş-tırmaları Merkezi (OTAM)**, Sayı 5, Ankara 1994, s.311-348.
- Seyitdanlioğlu, Mehmet, **Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)**, Ankara 1994.
- Shaw Stanford-Shaw, Ezel Kural, **Osmanlı İmparator-luğu ve Modern Türkiye**, (Çev. Mehmet Harman-cı), C.II, İstanbul 1983.
- Tanör, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, İstanbul 2006.
- Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasi Partiler (1859-1952)**, 2. Baskı, İstanbul 1995.
- Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul 2004.
- Us, Hakkı Tarık, **Meclis-i Mebusan (1293=1877)**, C.II, İstanbul 1954.
- Ülken, Hilmi Ziya, **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tari-hi**, İstanbul 1979.

3

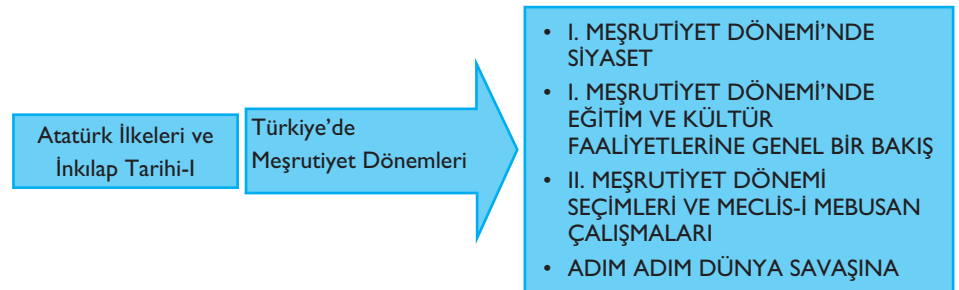
Amaçlarımız

- Bu üniteyi tamamladıktan sonra;
- Birinci Meşrutiyet Dönemi'nde devletin siyasi politikalarının reel zeminini açıklayabilecek,
 - Birinci Meşrutiyet Dönemi'nin simgesi hâline gelen eğitim ve kültür çalışmalarının boyutlarını saptayabilecek,
 - İkinci Meşrutiyet Dönemi seçimlerini ve oluşan Meclislerin yapısını analiz edebilecek,
 - Trablusgarp ve Balkan Savaşlarını ana hatlarıyla görerek adım adım Birinci Dünya Savaşı'na gidişin zeminini değerlendirebilecek bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Meşrutiyet
- II. Abdülhamid
- Eğitim ve Kültür
- İslam Âlemi ile ilişkiler
- Balkanlardan Göç

İçindekiler

Türkiye’de Meşrutiyet Dönemleri

I. MEŞRUTİYET DÖNEMİ’NDE SİYASET

Osmanlı son döneminin iki meşrutiyetini de ilan etmiş olan II. Abdülhamid’in tahata çıkışı, 19.yy. sonlarına ve dolayısıyla da Osmanlı Devleti’nin çöküş ve parçalanma sürecine denk gelmiş olup, gerek siyasi ve askerî gerekse de ekonomik problemler had safhaya ulaşmış durumdaydı. Tanzimat ve Islahat Fermanları ile gelen uygulamalar, Batılı devletler tarafından siyasi ve dinî amaçlı baskı aracı olarak kullanılmaya başlandığı için halkın büyük ekseriyetini teşkil etmekte olan Müslüman-Türk unsur aleyhine bir şekil almış ve tepki toplamaya başlamıştır. Buna ilaveten Tanzimat’la başlamış olan kalkınma projelerinden istenilen sonuçlar alınamamış, terakki kavramı yerine “ittihat” kavramı kabul görmeye başlamıştır. Avrupa endüstrisinin rekabeti karşısında yerli sanayinin çökmesi, yönetimde meydana gelen değişiklikler ve Osmanlı coğrafyasının sürekli parçalanması ve işgallere maruz kalması Müslüman halk arasında ittihat kavramını terakkinin önüne geçiren unsur olmuştur. Bunun yansımaları da farklı alanlarda ve farklı uygulamalarla tesirini göstermeye başlamıştır.

1876 yılında ilan edilen Kanun-i Esasi ile Osmanlı Devleti, İslam Dinini resmi din olarak kabul etmiştir (11. madde). Yine bu dönemde, okullara din dersleri konulurken, hükümdara da “ahkâm-ı şer’iye”yi yürütme görevi verilmiştir (7. madde). Ayrıca Şeyhülislam devlet örgütü içerisine alınmış (27. madde), Adli yasama kurumlarının yanında şer’i mahkemelere de yer verilmiştir (87. madde). Bunların yanı sıra Ayan Meclisine İslami ilkelere aykırı yasaların reddedileceği maddesi konulmuş (64. madde) ve ayrıca padişah İslam’ın koruyucusu olarak kabul edilmiştir (4. madde).

Aynı dönem içerisinde aydın ve devlet adamları arasında Osmanlıcılığın yanı sıra İslamcılık politikasının da taraftar bulmaya başladığı görülmektedir. 1881’in başlarında Sultan II. Abdülhamid’e İslamcılık görüşünü savunan çok sayıda rapor sunulmaya başlanmıştır. Bunlar arasında dinin tüm Müslüman ülkeler için bağlayıcı olması ve halifelikğin yeri vurgulanmaktaydı.

İslamcılık politikasının gelişiminde, Osmanlı Devleti’nin iç bünyesinde meydana gelen bu gelişmelerin yanı sıra Batılı devletlerin takip etmiş oldukları emperyalist politikalar da tesirli olmuştur. Batılı devletlerin sömürge esaslı politikaları sonucunda Cezayir, Kırım, Kıbrıs, Tunus ve Mısır gibi önemli topraklar kaybedilmiştir. Ülkenin iç bünyesinde de Devletin hakimi millet konumundan, horlanan ve azınlıklardan da aşağı bir duruma düşürüldüğüne inanan Müslüman halkın tepkileri,

basın ve aydınların da yardımlarıyla şekillenmeye başlamıştır. Bu durumu güçlendiren bir diğer unsur da ekonomik alandaki gerilemelerdir. Bu süreç, 1870'lerin başından itibaren de siyasi bir fikir akımı hâline gelmeye başlamıştır. Yani II. Abdülhamid'in tahta çıkışından itibaren İslamcılık politikasının takibine imkân verecek ölçüde psikolojik ve fikri potansiyel büyük ölçüde hazır duruma gelmiştir.

SIRA SİZDE

Osmanlı Devlet anlayışında en geniş sınırlar ve nüfus ile devletin devamı esas fikir olduğuna göre II. Abdülhamid Dönemi'nde İslam unsurunun öne çıkarılması din temelli bir tercih midir? Tartışınız.

II. Abdülhamid Dönemi'nde iç ve dış gelişmelerin yönlendirdiği bu politikanın temelini yalnız Osmanlı Devleti'ne değil, İslam dünyasının genelinde hakim olan olumsuz şartlar belirlemiştir. Aslında, Batı'nın yükselişi, İslam dünyasının ise hissedilir bir şekilde gerilemeye başlamasının görüldüğü 19.yy. ortalarından itibaren Müslüman ülkelerde umut arayan gözler doğal olarak Hilafet merkezine çevrilmiştir. 1882 yılında (Hicretin 14.yy.) II. Abdülhamid, İslam dünyasının halifesi olarak birçok ülkeden tebrik telgrafı alırken, İran, Fas ve birkaç küçük İslam devleti dışında İslam dünyası Avrupa hâkimiyeti altına girmiş durumdadır. Yani İslam birliği (İttihadı-ı İslam) duygusu bir ihtiyaç hâline dönüşmüştür. Üstelik dünya siyasetinde de yeni değişimler söz konusu olup Osmanlı Devleti'ni yakından ilgilendirmektedir. 1876'da Kanun-i Esasi'nin ilanı sonrasında, Osmanlı Devleti'ni himaye edeceğine inanılan İngiltere, Süveyş kanalına hakim olmasının ardından Osmanlı Devleti'nin devamını sağlamak şeklindeki geleneksel politikasına son vermiştir. Bu da Osmanlı Devleti'nin kaderini temelden etkilemiştir. Rusya ve İngiltere arasında bir süre boşlukta kalan II. Abdülhamid, çözümü Avrupa Devletleri arasında denge politikası takip etmekte bulmuştur. Bu politikanın takip edilmesi, Osmanlı halkının yanı sıra İslam dünyasına da Osmanlı Devleti'nin Avrupa'dan bağımsız politika takip ettiği görüntüsünü vermiştir. II. Abdülhamid'in aynı zamanda hem ülke içinde hem de ülke dışında Müslüman dindar bir halife portresi çizmesi, Müslüman halk arasındaki sevgi ve saygısını artırırken Batılı devletlerde de halifelik güç ve yetkisinin Müslümanlar üzerinde çok güçlü olduğu inancının yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Devletin yıllardır içinde bulunduğu İslami gelenek de bu durumu güçlendirip meşrulaştırmıştır.

II. Abdülhamid İslamcılık politikasını takip ederek hem devlet içinde hem de Müslüman dünyasında saygınlık ve güç kazandığını düşünerek, politikalarını bu zemin üzerinden geliştirmeye başlamıştır. Hükûmetin desteğinde olan birçok gazete ve dergi de İslamcı politikalarını desteklemektedir. Söz konusu basın-yayın organlarında bu süreçte yer alan yazıların amacı öncelikle Araplar, Arnavutlar ve sair Türk olmayan Müslümanların sadakatini kazanmak ve daha sonra da başta Hindistan olmak üzere Müslümanların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerden siyasi ve maddi destek temin ederek gelecekte de Osmanlı Devleti ile birlikte hareket etmelerini sağlamaktır.

İslamcılık fikrini savunan devlet adamlarının başında aynı zamanda bir tarihçi olan Cevdet Paşa ve Şirvanîzade Rüştü Paşa bulunmaktadır. İslamcılığı savunanların ortak düşünceleri Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'la birlikte kültürel benliğini kaybetmeye başlamış olduğu düşüncesinden hareketle, Tanzimat'ın gizli olarak inkâr ettiğini düşündükleri "şeriatın değerlerini" tekrar Osmanlı toplumuna kazandırmak gerektiğidir. II. Abdülhamid açısından bu politikaya bakıldığında ise devletin diğer unsurlarını da yok saymadan siyasi, sosyal ve ekonomik şartlara uygun

olarak İslami duyguların ön plana çıkarıldığı ve de İslami müesseselerin kuvvetlenmesine ve yaygınlaşmasına özel bir gayret gösterilerek dış siyasette İslam'a belirleyici bir rol vermenin amaçlanmış olduğu görülecektir. Bu sırada Osmanlılık ve Türkçülük zeminli uygulamalar da tamamen terk edilmiş değildir. Tabii ki bütün bu çabaların temelinde yatan düşünce, her şeyden önce “devletin nasıl kurulacağıdır”.

Bu açıklamalar ışığında II. Abdülhamid'in İslamcılık politikasının iç politika kadar dış politikaya da yönelik olduğunu söylemek mümkündür. Burada Osmanlı yönetiminin elindeki dinî makamların önemini öncelikle İngiltere ve Fransa gibi Batılı devletlerin kullandığını söylemeliyiz. Fransa Sultan Abdülmecid'ten Orta Afrika'daki misyonerlerinin Müslüman kabileler tarafından öldürülmemesi için yardım istemişti. İngiltere de özellikle 1877-78 Osmanlı- Rus Harbinde, II. Abdülhamid'e, Rusya dâhilindeki Müslümanlar ve Afgan kralı üzerindeki halifelik nüfuzunu kullanmasını telkin ve tavsiye etmiştir. Ancak, 1877-78 Harbi'nden sonra politika değiştirip Mısır ve Kıbrıs'ı ele geçirdikten sonra dinî unsurların kendisine karşı kullanılmasından endişe etmiştir. Zira II. Abdülhamid'in de karşılık olarak İngiltere'nin sömürgelerindeki Müslümanlar üzerinde hilafet gücünü kullanma ihtimalinin bulunduğunu görmüştür. Bu sebeple de daha önceden desteklemiş olduğu bu düşünceden rahatsız olduğu gibi karşı tedbirler almaya çalışmıştır.

II. Abdülhamid Devri İslamcılık politikasını bu bilgiler ışığında üç ana hedef etrafında özetlemek mümkündür. Bunlardan biri, Osmanlı Müslüman tebaasını “İslam” bayrağı altında toplamak iken ikincisi de dış ülke Müslümanlarının Halifelik makamı etrafında toplanmasını temin ederek mevcut problemlerin çözümünde karşılıklı destek ve yardımın teminidir. Osmanlı belgelerinden ortaya çıkan üçüncü bir amacın daha olduğu söylenebilir ki o da Sünnilik ile Şiilik arasında bir yakınlaşma ve birlik meydana getirerek yine Orta Doğu'daki İngiliz planlarını sonuçsuz bırakma ve bu hususta Hindistan Şiilerinin de siyasi desteğini temin etmektir. Ancak Sünni-Şii işbirliği süreci İran Şahının gelişmeleri kendi aleyhine bir plan olarak algılaması ve de karşı tedbir olarak Ermeni ayrılıkçı hareketini desteklemesi sebebiyle sonuçsuz kalmıştır.

II. Abdülhamid'in politikaları, bu amaçları itibarıyla da ne Panslavizme karşı bir politikadır ne bütün dünya Müslümanlarını siyasi bir iktidar çerçevesinde birleştirmeye dönük bir hayalidir, ne de Pancermenizme benzemektedir. Son derece gerçekçi bir politikacı olan II. Abdülhamid'in İslamcılığı, o günün şartları çerçevesinde Arap yarımadası, Mısır, Suriye ve Yemen'deki Arap milliyetçi akımlarına karşı geliştirilmiş olan birleştirici bir siyasi akımdır.

Elçilik ve konsolosluklarıyla doğuda ve bilhassa Osmanlı coğrafyasında olup bitenleri yakından takip eden Batılı devletler İslamcı politikaları neden ısrarla saldırgan ve yayılcı bir hareket olarak tarif etmiş olabilirler? Tartışınız.

Bu hedef dışındaki bölgelerde takip edilen İslamcılık politikasının ana hedefi Osmanlı Devleti dışındaki büyük İslam dünyasında Osmanlı hilafetinin saygınlığını güçlendirmeye yöneliktir ki bunun sonucunda da karşılıklı bir işbirliği ve destek söz konusu olabilecektir. II. Abdülhamid Dönemi'nde “İslamcılık”, politikası çerçevesinde Arap şeyhlerinin ödüllendirilmesi ve sürre alaylarına eskisine oranla daha çok önem verilmesi, Afrika Tarikatlarına itibar edilmesi gibi uygulamalar, bu politika doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. 1878 Berlin Anlaşması'nı müteakiben Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde gayrimüslimlerin oranı yüzde yirmiye inmiştir.

Balkanlar dışında, Batı Anadolu'da 3 milyon kadar Rum, çoğunluğu Doğu Anadolu da dahil olmak üzere bütün ülke genelinde 1 buçuk milyon kadar Ermeni vardır; bir de az sayıda Arap Hristiyanları bulunmaktadır. Bu durumda Osmanlıcılık politikasının takibinin imkânı ve devlet açısından da fayda sağlayıcı özelliği önemli ölçüde azalmıştı.

Böyle bir zeminde II. Abdülhamid, devletin diğer unsurlarını yok saymadan, siyasi sosyal ve ekonomik şartlara uygun olarak İslami duyguları beslemek, ön plana çıkarmak amacına dönük politika takip etmiştir. Bunu yaparken de İslam müesseselerinin kuvvetlenmesine ve yaygınlaşmasına özel bir gayret göstererek, iç ve dış siyasette İslam'a belirleyici bir rol vermek amacını gerçekleştirmeye çalışmıştır. Elbette ki bütün bu çabaların temelinde ana amaç Osmanlı Devleti'ni çöküşten kurtarabilmektir.

II. Abdülhamid Dönemi'nde gerek Osmanlı gerekse de İslam coğrafyası genelinde İslamcı politikaların istenilen ölçüde başarılı olduğunu söylemek mümkün olmamakla birlikte, ciddi bir Osmanlı ve halife sevgisinin oluşmuş olduğu tespit edilebilmektedir. Zira bu politikanın sonuçları daha sonra başta Balkan Savaşı olmak üzere I. Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşı'nda İslam dünyasının maddi ve manevi desteği olarak somut bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Bu düşünce ve duyguların toplumsal zeminde güç kazanmasında, İslam coğrafyasının büyük ekseriyetinin sömürgeleştirilmesi ve de ekonomik olarak geri kalmasının yanı sıra 19.yy. sonlarından itibaren kitle iletişim ve ulaşım araçlarının gelişmesi ciddi olarak tesirli olmuştur. 19. yüzyıl bir iletişim ve ulaşım devrimi olmuş, küresel bir değişim yaşanmaya başlanmıştır. Buharlı gemilerin, demiryollarının ve telgraf hatlarının yaygınlaşmasının doğal bir sonucu olan hızlı bir küreselleşme sürecidir bu. II. Abdülhamid, iktidarının ilk günlerinden itibaren bu teknolojik gelişmelere ciddi destek vermiştir. İlk telgraf hattı 1855'te Kırım Savaşı sırasında açılmış olmasına rağmen, sadece II. Abdülhamid Dönemi'nde 30 bin km'den fazla telgraf hattı çekilmiştir. Bu hatlar, Hicaz'dan Yemen'e kadar uzanmakta olup, hilafet merkezi Ege ve Akdeniz'deki adalara kadar telgraf hatlarıyla bağlanmıştır. Mors işaretleri seri bir şekilde Türkçeye uygulanmış, en son model telgraf makineleri getirtilerek, telgrafçılık öğrenimi için Fransa'ya öğrenciler gönderilmiş, kurslar açılmıştır.

DİKKAT

II. Abdülhamid, iktidarının ilk günlerinden itibaren bu teknolojik gelişmelere ciddi destek vermiştir. İlk telgraf hattı 1855'te Kırım Savaşı sırasında açılmış olmasına rağmen, sadece II. Abdülhamid Dönemi'nde 30 bin km'den fazla telgraf hattı çekilmiştir. Bu hatlar, Hicaz'dan Yemen'e kadar uzanmakta olup, hilafet merkezi Ege ve Akdeniz'deki adalara kadar telgraf hatlarıyla bağlanmıştır. Mors işaretleri seri bir şekilde Türkçeye uygulanmış, en son model telgraf makineleri getirtilerek telgrafçılık öğrenimi için Fransa'ya öğrenciler gönderilmiş, kurslar açılmıştır.

Merkezî devlet gücünün temininde son derece önemli olan ulaşım ve haberleşmenin ikinci kısmının telgraf hatları ile gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Böylece, Osmanlı Devleti yol ve demir yollarının inşası ile gidemediği yerlere kadar telgraf hatlarını ulaştıran ilk ülke olmuştur. Ancak II. Abdülhamid iktidarının güçlenmesine vasıta olarak düşünülmüş olan telgraf, onun yıkılışına da yardım eden araç olacaktır.

II. Abdülhamid Dönemi'nde Bombay'dan çekilen telgraf İstanbul'da; İstanbul'dan çekilen telgraf Kazan'da okunmaya başlanmıştır. İslamcı dayanışma fikirle-

ri, projeler ve haberler telgraf sayesinde hızlı bir şekilde takip edilmeye başlandığı için paralel bir şekilde İslamcılık politikası da giderek güç kazanmaya ve kabul görmeye başlamıştır. Telgraf devrimi bütün dünya için, ama özellikle de İslam dünyası için bu sebeple çok önemli olmuştur. Sömürge hâlindeki veya bağımsız Müslümanlar dünyanın neresinde olurlarsa olsunlar telgraf sayesinde haberleşerek birbirlerinden haberdar olmuşlardır. O dönemin İstanbul gazeteleri bu şekilde etkili olmuşlar, hem Londra parlamentosundaki bütün tartışmaları yayınlarken hem de Kaşgar'dan, Kalküta'dan, Bombay'dan, Güney Afrika'dan, Cezayir'den gönderilen telgrafları yayınlayarak bütün Batı, Türk ve İslam dünyasından haberdar olumasını temin etmişlerdir.

Kitle iletişim araçlarının yaygın olarak kullanılmasının diğer bir etkisi de dergi ve gazeteler aracılığıyla kamuoyu denen olgunun ortaya çıkmasıdır. 1860'lardan itibaren gazeteler büyük bir etkiye sahip olmuşlardır. Gazete beş bin gibi düşük bir rakamda satmasına rağmen, Yemen'deki bir kahvehanede de Kırım'da da kısa zaman farklılıkları ile aynı yorum ve haberler okunmakta ve etkili olmaktadır. İnsanlar birbirinden haberdar olmaya başlamışlardır. Dönemin gazetelerinde o dönem itibarıyla son derece ilgi çekici ve alanında ilk olan yazı dizileri yayınlanmaya başlamıştır "...Türkistan nasıl bir yerdir, Çin Müslümanları ne yapar, Japonya nasıl bir yerdir, Güney Afrika Müslümanlarının durumu nedir, Malezya'da, Endonezya'da - o zamanki adıyla Açe ve Sumatra'da- Müslümanlar ne yapıyor...?" Böylece müthiş bir haberleşme ağı ortaya çıkmış ve Osmanlı aydınları İslam dünyasını tanımaya başlarken İslam dünyası da Osmanlıyı tartışmaya ve tanımaya başlamıştır. Bu durum aynı zamanda Türkçülük akımının da güçlenmesine vesile olmaktadır.

II. Abdülhamid Dönemi'nde Osmanlı Devleti'ndeki çalışmalar ve İslam dünyası ile ilişkilerin boyutu hakkında Prof. Dr.Gökhan Çetinsaya ile yapılmış olan "Halen Tanzimat'ı Yaşıyoruz" adlı röportajı okuyabilirsiniz. Röportajın İnternet bağlantısı adresi: 12 Aralık 2011, [http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=97909,\(09-01-2012'de](http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=97909,(09-01-2012'de) [http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=97909,\(09-01-2012](http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=97909,(09-01-2012)

İNTERNET

İslam dünyasındaki tesanüt duygusunun ortaya çıkmasında ve İslamcılığın gelişiminde tarikatların da müthiş bir tesiri olmuştur. O dönemde ulus-devlet sınırları olmadığı için Türkistan'dan kalkan bir derviş Anadolu'da nüfuz alanı bulabilmektedir. Tarikatların ağırları çok geniş olup İstanbul mutlaka uğranılan bir merkez olma özelliğine sahiptir. Bu dervişler İstanbul'a bilgi getirdikleri gibi, buradan aldıkları bilgiyi de İslam dünyasının her yerinde uğradıkları tekkelerde paylaşmaktadır. Bunun sonucunda da İstanbul'un İslam dünyasının merkezi ve Osmanlı Devleti'nin de İslam dünyasının hamisi olduğu olgusu giderek güç kazanmaya başlamıştır.

Haberleşmenin kolaylaşmasının sonucunda Afrika'nın Fransızlar tarafından işgal edilmesi ve sömürgecilik politikaları uygulamaları Osmanlı toplumunu yakından ilgilendirmeye başlamış ve bunun sonucunda da II. Abdülhamid Afrika'yla ilgilenmeye başlamıştır. Bu sebeple günümüzde bazı tarihçiler bu bölgede, bazı yerlerde İslamiyet'in yaygınlaşmasını Abdülhamid ile ilişkilendirmektedirler. Gerçekten de o süreçte II. Abdülhamid tarafından Çad Müslümanları arasında Osmanlı Devleti'nin ve de hilafetin etkisini artırıcı çalışmalar yapılmış, Cezayir'in Fransızlar tarafından işgal edilmesi, İslami tepkilere sebep olmuştur. 1881 yılında Fransa'nın Tunus'u işgali İstanbul tarafından tepkiyle karşılanırken Kuzey Afrika Müslümanlarının II. Abdülhamid'e daha fazla sempati duymasına vesile olmuştur.

II. Abdülhamid yaptığı girişimlerle Avrupa devletleri nezdinde hem Fransa'ya karşı muhalefet oluşturmaya çalışırken, ülke içinde de direnişi desteklemeye devam etmiştir. Kuzey Afrika'daki bu işgalleri engellemek amacıyla İstanbul'da *Vakit ve Arapça el Cevaib* gazeteleri çıkarılmaya başlanmıştır. Bu gazetelerde sık sık “*Sultan, İslam'ı müdafaa etmek için kanının son damlasına kadar ve hazinesinin son kuruşuna kadar harcamaya hazırdır*” sözü tekrarlanarak İslam dünyasında bölünmelere ve guruplara ayrılmaya son verilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ancak bu çabalar, Tunus'un Fransızlar tarafından işgalini engelleyememiştir. Aynı süreçte İngiltere de Mısır'a girmiştir. Osmanlı kamuoyunda büyük tepkilerle karşılanan bu işgal sonucunda, Müslümanların Batı'ya karşı olan tepkileri artarken, İslam dünyasında Batılı devletlere karşı birlikte olmak ve karşı koymak düşüncesi daha da önem kazanmaya başlamıştır.

II. Abdülhamid sadece Müslüman dünyası ile değil, iktidarı süresince Batı'ya alternatif olacak Japonya gibi ülkelerle de yakın siyasi ve kültürel ilişki kurmaya çaba sarf etmiştir. Osmanlı okul gemisi Ertuğrul'un ziyaret amacıyla Japonya'ya gönderilmesi Müslüman topluluklar içinde Japon tarzı ilerleme anlayışına bir ilgi olduğunu göstermektedir. Ertuğrul gemisi 1888-1889'da, Süveyş Kanalı yoluyla Aden, Bombay, Seylan, Singapur, Saigon ve Hong Kong'a gitmiştir, Bölge Müslümanları ile gemi görevlileri ve mürettebatının birlikte camide namaz kılarak dua etmeleri ve her Cuma namazında Sultan-Halifenin adının zikredilmesi büyük ilgi ve heyecan uyandırmıştır.

II. Abdülhamid Dönemi'nde Avrupa ülkeleriyle de yakın ilişkiler kurulmuştur. Bu süreçteki Almanya-Osmanlı yakınlaşması dikkat çekici olup birçok öğrenci öğrenim görmek üzere Almanya'ya gönderilmiştir.

Bütün bu gelişmeler Osmanlı Devleti yöneticilerini özelde Anadolu, genelde ise hâkimiyetleri altındaki bütün İslam coğrafyası ile daha yakından ilgilenmeye teşvik etmiştir. Daha önceki yıllarda Balkanlar'a yapılan yatırımlar, Anadolu'ya da yönlendirilmeye başlanmıştır. Ülke nüfusunun yüzde 80'i olan Müslüman halkını, sosyal ve ekonomik olarak kaldırmak amacıyla Anadolu demir yolu, köprüler, okul, kütüphane, hastane vb. imar faaliyetleri ile donatılırken, diğer yandan da siyasi ve de ideolojik olarak halkı eğitmek için eğitim çalışmalarına hız verilmiştir. 1880'lerde başlanan bu çalışma, aslında Müslüman milletin inşası olup, sonuçları daha sonra yalnız modern Türkiye'yi değil, modern Orta Doğu'yu da derinden etkileyecektir.

I. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE EĞİTİM VE KÜLTÜR FAALİYETLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Kanun-i Esasi, Türk demokrasi tarihi açısından olduğu kadar, eğitim tarihi açısından da çok büyük bir öneme haiz olup üç maddesi eğitim hakkındadır. Bunlardan ilk ikisi özel öğretime, üçüncüsü ilköğretimin zorunluluğuna ilişkindir:

15. madde, “öğretim işini(konusunu) herkes özgürce yapabilir; ilgili kanuna uymak şartıyla her Osmanlı vatandaşı genel ve özel öğretim yapmaya iznlidir.”

16. madde, “ülkedeki çeşitli dinsel inanışlardaki toplumların din ve inanışlarına ilişkin öğretim yöntemi ve biçimine dokunulmayacaktır” denilmektedir. Aynı madde ülkedeki tüm mekteplerin Devlet'in denetiminde olduğunu da belirtir.

114. madde: “Osmanlı bireylerini tümü için ilköğretim mecburi olacak ve bunun ayrıntıları ayrı bir düzenleme ile belirlenecektir.

1876 Anayasası 114. madde: “Osmanlı bireylerini tümü için ilköğretim mecburi olacak ve bunun ayrıntıları ayrı bir düzenleme ile belirlenecektir.

DİKKAT

II. Abdülhamid gerek Kanun-i Esasi’nin getirmiş olduğu bu haklar gerekse de Müslüman milletin aydınlanması anlayışı gereğince dönemi içinde eğitime ciddi önem vermiştir. Bu süreçte nasıl bir eğitim yapılması gerektiği hususunda çok ciddi tartışmalar yapılmış olup eğitim-öğretim alanında İslamcıların istediği medreselerde reform yapılmasıdır. Medreselerin kaldırılmasına katıyetle karşıdılar. Ancak yine de coğrafya ve tarih gibi ilimlerin medreselerde okutulmasının İslami kaide-lere uygun olduğuna dair Şeyhülislam Fetvası ancak 1910 tarihinde alınabilmektedir. Bu sebeple de II. Abdülhamid Dönemi eğitim politikaları çerçevesinde başlangıçta medreseler aynen korunurken, beraberinde modern usulde eğitim ve öğretim yapılan okulların açılmasına hız verilmiştir.

II. Abdülhamid Dönemi eğitim politikalarına bakıldığında iptidai, rüştiye ve de idadi gibi temel eğitim ve öğretim kurumlarının sayı ve kalitece artırıldığı görülmektedir. Bu okulların yanı sıra çeşitli dallarda çok sayıda yüksek okullar kurulmuş, eğitim ve öğretime özel bir ilgi gösterilmiştir. II. Abdülhamid, uyguladığı İslamcı siyasete rağmen okulların ders programlarını sadece dinî derslerle binleşsizce şişirtmemiş, fen bilimlerine ve dil derslerine ayrı bir önem vererek pozitif ilimlerin öğretimini desteklemiştir. Bu özelliği de onun İslamcılığının fanatiklikten ziyade uzak görüşlü bir devlet adamı olmasından kaynaklandığının bir diğer kanıtıdır.

Bu politika gereğince batılı tarzda yeni okullar açılırken ders kitaplarının içerikleri ve haritalar yeniden hazırlanmış, yeni okul binaları yaptırılmıştır. Eğitim programları Batı Avrupa modeline dayanan ilerici bir aydınlanma düşüncesiyle birlikte şekillenmişse de, “Batı’nın zararlı yan etkilerini iyileştirmeye kadir olduğu varsayılan yüksek doz Osmanlı ve İslam öğeleri ile zayıflatılmaya çalışılmıştır”: Eğitime dönüştürücü bir görev verilmiş olup, toplumsal değişimde anahtar rol eğitimde görülmektedir.

Osmanlı eğitim politikası hem Osmanlı ve İslam geleneğine hem de Batı eğitim anlayışının modernliğine dayandırılmıştır Bu iki geleneği birleştirme süreci çok daha fazla anlaşılabilen bir karışım yaratarak her ikisini de başkalaştırmıştır.

II. Abdülhamid Dönemi’nde gerek ayrılıkçı hareketleri engellemek gerekse de Müslüman halkın eğitim seviyesini yükseltme gayelerine yönelik tedbir olarak düşünülen yaygın eğitim seferberliğinde Tanzimat Dönemi’ne göre çok daha ciddi gelişmeler olmakla birlikte, ilköğretim seviyesinde istenilen düzeye erişilmesi mümkün olmamıştır. Bu dönemdeki gelişmeler daha çok rüştiye, idadiye ve sultaniye okullarının çoğalmasında görülmektedir. İlköğretimin geriliğiyle ortaöğretimin gelişmesi arasındaki uçurum eğitim, gören kuşaklar üzerinde sarsıcı bir tesir bırakmıştır. İlköğretimde dinî ve geleneksel eğitim anlayış ile yetişen çocukların, orta eğitimde o havanın karşıtı bir eğitim havasıyla karşılaştıklarında kafaları karışmış, bu durum yüksek eğitim alanına gelindiğinde ciddi çelişkilere sebep olmuştur. Bu yüzden II. Abdülhamid ve rejimine karşı ilk tepkiler, Tıbbiye ve Harbiye’de meydana gelmiştir. Zira bu okullarda okutulmakta olan Fransızca, matematik, fizik, biyoloji, iktisat, tarih gibi dersler, öğrencilerin ufkunu açarak yenilikçi ve reformist gençlerin yetişmesine zemin hazırlanmıştır. Yani bir bakıma II. Abdülhamid’in kendi eliyle kurduğu okullarda, tıpkı telgraf ve demir yollarının gelişimiyle olduğu gibi, kendisi ve rejimi aleyhine dönük ciddi bir muhalefet gelişmiştir. Ancak İstik-

lal Savaşı'nı gerçekleştiren ve de Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kuran kadrolar da bu okullardan yetişmiştir.

Eğitim Teşkilatı ve Öğretim Kademeleri

Kanun-i Esasi'nin eğitimle ilgili maddelerinin bir gereği olduğu kadar II. Abdülhamid de aynı düşüncede olduğu için eğitim hizmetlerinde önemli gelişmeler sağlanmıştır. Tanzimat Dönemi'nde başlayan eğitimi teşkilatlandırma çalışmaları bu dönemde modern hâle gelmiştir. 1879 yılında düzenlenen Maarif Nezareti teşkilatı, günümüzün eğitim teşkilatının temelini oluşturmuştur. Özellikle merkezde teşkil edilen öğretim basamaklarına göre ayarlanmış ilk, orta, yükseköğretim daireleri ile taşrada gerek vilayet merkezlerinde gerekse sancak ve kaza merkezlerinde maarif müdürlükleri ve maarif meclisleri kurularak Maarif Nezaretini modern bir bakanlık teşkilatı hâline getirme yönünde önemli işler başarılmıştır. Maarif Nezareti'nin bu şekilde düzenlenmesinde, Tanzimat Devri'nde olduğu gibi, özellikle Fransız maarif teşkilatı model alınmıştır.

II. Abdülhamid'in eğitim ve kültür alanında yapmış olduğu bu çalışmalarla, Tanzimat Dönemi'nde İstanbul ile sınırlı kalan ve devlet sathına yayılmamış olan eğitim konusundaki çalışmalar tüm Anadolu ve hatta Orta Doğu genelinde yaygınlaştırılmıştır. Nezaret 1879 yılında, modern bir kuruluş hâline getirilmiştir. Bu idareler elinde 1869 Maarif Nizamnamesi'nin uygulanmasıyla iptidailer, rüştiyeler, idadiler ve sultanilerden meydana gelen eğitim sistemi tüm Osmanlı coğrafyası genelinde yaygınlaştırılmıştır. Maarif Nezareti teşkilatında yapılan modernleşme hamleleri içinde yapılan en önemli uygulamalardan birisi de "İstatistik Kalemi"nin kurulmuş olmasıdır.

Osmanlı Devleti'nde bugünkü ilköğretimin birinci aşamasına denk gelen Sıbyan mektepleri bulunmaktadır. II. Abdülhamid Devri'nde Kanun-i Esasi ile ilköğretimin mecburi olduğu anayasaya konulurken, 1879'da yapılan bir değişiklikle Maarif Nezareti bünyesinde "Mekâtib-i Sübyaniye Dairesi" kurulmuştur. Bunlar da devletin ilköğretim meselesini ne kadar ciddiye aldığıнын göstergesi olup ilköğretim müfettişleri vasıtasıyla denetlenmiştir. Bu devirde ilköğretime özellikle de ilk 16 yıl içinde gereken ilginin gösterildiğini ortaya koyan uygulamaları şu şekilde maddelendirilmektedir:

- a. Kanuni Tedbirler: İlköğretim mecburiyetinin konması.
- b. İdari Tedbirler: Merkez ve taşrada ilköğretim teşkilatının kurulması.
- c. İptidai okullarının açılması ve çoğaltılması.
- d. Sübyan okullarına yeni usul eğitimin sokulması.
- e. Müslüman halkın kalabalık olduğu yerlerde ilköğretime öncelik ve ağırlık verilmesi.
- f. Halkın maarif alanında maddi yardımının sağlanması.
- g. Taşrada Darülmüâllimînlerin açılması"

Bu çabaların bir sonucu olarak bugünkü Türkiye genelindeki belli başlı liselelerin, II. Abdülhamid Dönemi'nde açılmış idadiler olduğunu tespit etmek mümkündür. Bunlardan başlıcaları, Ankara Erkek Lisesi (Ankara İdadisi), Antalya Lisesi (Antalya Lisesi), Balıkesir Lisesi (Balıkesir İdadisi), Bursa Lisesi (Bursa İdadisi), Denizli Lisesi (Denizli Rüşdiyesi), Diyarbakır Lisesi (Diyarbakır İdadisi), Erzurum Lisesi (Erzurum İdadisi), İstanbul Erkek Lisesi (Numune-i Terakki), İzmir Erkek Lisesi (İzmir İdadisi), Kabataş Erkek Lisesi (Kabataş İdadisi), Kandilli Kız Lisesi (Binası II. Abdülhamid tarafından verilir ancak açılışı daha sonradır), Kastamonu Lisesi (Kastamonu Rüşdiyesi), Konya Lisesi (Konya İdadisi), Kütahya Lisesi (Kütahya Li-

va İdadisi), Malatya Lisesi (Malatya İdadisi), Samsun Lisesi (Samsun İdadisi), Seyhan-Adana Lisesi (Adana İdadisi), Sivas Lisesi (Sivas Nehari İdadisi), Trabzon Lisesi (Trabzon İdadisi), Vefa Lisesi (Mülkiye İdadisi, Vefa İdadisi-i Mülkisi) okulları olup hepsi de II. Abdülhamid Dönemi'nde açılmışlardır. Ayrıca farklı ihtiyaçlara cevap vermek üzere ilk kız idadisi ve kız öğretmen okulu açılırken, beraberinde özürlüler için ilk kez eğitim başlatılmıştır. Önceleri sağır ve dilsizlere eğitim vermek amaçlanırken, daha sonra görme özürlü olan öğrenciler de okula kabul edilmeye başlanmıştır.

II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Devleti'nin ekonomik olarak ciddi sıkıntılar yaşadığı düşünüldüğünde, bu denli yaygın eğitim ve öğretim seferberliği yapabilmış olması şaşırtıcı gelmektedir. Tanzimat Dönemi'nde de benzer şekilde eğitim yatırımları için ciddi kaynak sıkıntısı çekilmiştir. Bu sebeple yapılması düşünülen birçok reform yapılamamıştır. II. Abdülhamid'in eğitim reformunu çok fazla önemsemesine en bariz gösterge olarak, kaynak sıkıntısını aşmak için yoğun çaba sarfetmesi ve de bunu başarması gösterilebilir. II. Abdülhamid eğitim seferberliğine kaynak yaratmak için 1883 yılında, 1866'dan beri Ziraat Bankaları'na sermaye sağlamak için aşar vergisine konulmuş olan onda birlik İane Vergisini, % 39'a çıkartmıştır. Bu şekilde meydana gelen fonun üçte ikisi tarımsal gelişmeye ayrılırken geriye kalan üçte biri de Maarif Hisse-i İanesi adıyla yeni devlet okullarının yapımına ayrılmıştır. Zaman zaman farklı sebeplerle bu şekilde toplanan vergilere itiraz edilmiş de olsa, idadilerin yaygınlaştırılması bu ek vergi sayesinde mümkün olabilmektedir. İptidailer ve rüştiyeler ise daha çok vakıflar, bağışlar ve yerel kaynaklarla kurulmaya çalışılmıştır. Bu tür kaynaklar, vilayetlerin imkânları ölçüsünde birbirinden farklılık arz ettiği için ülke genelinde bu okulların dağılımı da değişiklik arz etmektedir. Alınan bu tedbirlerle, eğitim hamleleri peş peşe gelmeye başlamış ve hızlı bir okullaşma sürecine girilmiştir.

Devletin ekonomik olarak dışa bağımlı, yarı sömürge olduğu bir dönemde imkânları zorlayarak eğitim ve öğretimi geliştirmeye çalışması neyin göstergesi olarak değerlendirilebilir? Tartışınız.

SIRA SİZDE

3

Abdülhamid Dönemi okullaşmasının üstünde durulması gereken iki boyutu vardır. Birincisi mevcut okul türlerinin ve buraya devam eden öğrencilerin sayılarını arttırmak; ikincisi de öncelikli olarak ihtiyaç alanlarına göre okul çeşitliliğini tespit ederek, sayılarını arttırmaktır. Bu dönemin en büyük başarısı hem okul hem de öğrenci sayısını önemli ölçüde arttığı için yükseköğretimde görülmektedir. Bu dönemdeki okulların artışını ve II. Abdülhamid'in devraldığı okul sayısını hangi noktaya getirdiğini Fransız tarihçi Georgeon şöyle ifade etmektedir: “Abdülhamid'in yeniden inşa döneminden başlayarak maarif alanında gösterdiği gayret önemlidir. İstatistikler, 1879'da sayısı 277 olan rüştiyelerin 1888'de 435'e çıktığını göstermektedir. Ama asıl etkileyici olan idadi sayısındaki artıştır: 1876'da tüm imparatorluk sathında sadece 6 idadi vardı; 1893'te sayıları 55'i bulmuştu ve bu sayı 1908'de 98'e çıkacaktır. Aynı dönemde kız okullarının sayısı da anlamlı bir biçimde artmıştır. Buna Hukuk Mektebi, Sanayi-i Nefise Mektebi, Ticaret Mektebi gibi yeni yüksek okulların açılması ve Mülkiye Mektebi'nin modernleştirilmesi eklenmelidir”.

“Bu maarif çabasındaki en dikkat çekici özellik İstanbul'dan çok vilayetleri hedef almasıdır. Örneğin imparatorluğun genelinde idadi sayısı 1876'da 6 iken 1908'de 98'e çıkmıştır. Aynı dönemde İstanbul'da 2'den 9'a çıkmıştır. Bir diğer unsur,

1890'lardan itibaren büyük kentlerde meslek okullarının ve yüksek okulların açılmasıdır: Her askerî bölgede açılan askerî okullar dışında, Şam'da bir tıbbiye, Selanik, Konya ve Bağdat'ta hukuk mektepleri, Selanik'te bir polis mektebi açılır. Demek ki Abdülhamid Devri, eğitimi vilayetlere yayma yönünde bir isteğe işaret etmektedir; bu da sultanın modernleşmiş taşra seçkinlerine dayanma yönündeki siyasi isteğinin mantıki sonucudur. Sultanın maarif siyasetinin büyük başarısı vilayetlerde açılan idadilerdir; bu eğitim kurumları için güzel taş binalar inşa edilir; elde yeterli mimar olmadığı için, Paris'ten planlar getirtilir, Fransız mimari modeli takip edilir. "Maarifperver" diye övgülere boğulan Abdülhamid'in camiden çok okul yaptırdığına kuşku yoktur".

Okulların İstanbul'da toplanmasının önüne geçmek için İane Vergisi'ni ülke geneline yayma çalışmaları da başarılı olmuştur. 1897'de İstanbul'da ilkokulların % 1'i, Rüştîyelerin % 7'si ve idadilerin % 3,6'sı bulunmaktaydı. 1897 sonunda İstanbul'da altı, diğer vilayetlerde birer olmak üzere İmparatorluk'ta 8247 öğrencili 29 askerî rüştiye bulunmaktaydı. Yüksek askerî okulların 15.351 öğrencisinden, 15.328'i Müslüman, 11'i Yahudi, 10'u Rum ve 2'si de Ermeni'ydi.

Müslüman olmayan millet topluluklarının da 1897 yılında sahip oldukları okulların dökümü şöyledir: 8.025 öğretmen ve 317.089 öğrencili 5.982 ilkokul; 2.274 öğretmen ve 23.192 öğrencili 682 Rüştiye; 584 öğretmen ve 10.720 öğrencili 70 idadi düzeyinde okul. Devlet okulları gibi bunlar da imparatorluğun her yanına dağılmış durumdaydılar. İstanbul'da ilkokulların % 2,4'ü, Rüştiyelerin % 14,7'si ve idadilerin % 24'ü bulunmaktaydı".

Eğitim istatistiklerine göre, 1900 yılı itibarıyla bütün Osmanlı coğrafyası genelinde tüm eğitim kademelerinde geline durum şöyledir: "1900'de İmparatorluk'taki 29.130 Sıbyan okulu ya da iptidailerde 899.932 kız-erkek öğrenci bulunuyordu. 1905-06 ders yılında İmparatorluk'ta usul-u cedit'e göre eğitim yapan 9.347 resmî ve özel iptidai okulu vardı. 1906-07 öğrenim yılında İmparatorluk'ta toplam 619 Rüştiyede 40.000 civarında öğrenci okuyordu. 1906'da İmparatorluk'ta 109 İdadide 20.000 civarında öğrenci bulunuyordu, İdadilerin yaygınlaşmasında 1884'te İdadiler için konulan özel vergi etkili olmuştur. Okul sistemindeki yaygınlaşmaya paralel olarak bunların öğretmen gereksinmesini karşılayacak öğretmen okullarının sayısının da artırılmasını gerektirmiştir. 1908'de Darülmualimin'lerin sayısı 31'e çıkmıştı. Bu dönemde ilk ve ortaöğretimin yaygınlaşmasının yanı sıra bir başka gelişme ilk kez özürülüler için eğitimin başlatılması olmuştur. 1889'da, önce sağırılar ve dilsizler için iki yıl sonra da körler için eğitim başlatılmıştı".

II. Abdülhamid Dönemi İslamcılık siyaseti ve de eğitim - kültür politikaları için sonuç olarak şunları söylemek mümkündür. Osmanlı Devleti siyasi şartlar gereğince 1517'de Yavuz Sultan Selim ile elde ettiği bu gücü ancak XIX. asrın ikinci yarısından itibaren tesirli bir şekilde politika aracı olarak kullanmaya başlamıştır. Bununla birlikte Batılı devletlerin korktuğu gibi "Pan-İslamizm" hareketini uygulayabilecek ekonomik, kültürel ve siyasi gücü yoktur. Ancak özellikle Osmanlı coğrafyası üzerinde emperyalist emelleri olan devletlerin bu husustaki endişelerini fark edince bunu bir tehdit ve yaptırım silahı olarak kullanmak II. Abdülhamid tarafından son derece akılcı bir şekilde başarmıştır. Bu uygulama tamamıyla içinde bulunan şartların sevgiyle ortaya çıkmıştır. II. Abdülhamid olmasa da devleti yönetenler o günkü şartlarda, ellerindeki imkânlarla ancak bu çerçevede bir politikayı takip etme durumunda kalacaklardı.

II. Abdülhamid Dönemi’nde uygulanan İslam birliği politikası hakkında etraflı bilgi almak için Cezmi Eraslan’ın “II. Abdülhamid ve İslam Birliği” (Ötüken yayınları, İstanbul 1992) adlı kitabını okuyabilirsiniz.

K İ T A P

Bu husus: Türk Devlet Geleneği ve Devlet Telakkisi ışığında incelendiğinde daha net sonuçlara ulaşılabilecektir. Osmanlı Devlet yöneticileri, devleti daima en geniş sınırlar içinde muhafaza edebilmek için eldeki mevcut imkânları sonuna kadar en tesirli şekliyle kullanma yolunu tercih etmişlerdir. Osmanlı Devleti’nin çöküşünün tespit edilmesiyle birlikte ilk bulunan çözüm yolu Müslim ve gayrimüslim unsurları bir arada yaşatabilme çabasıdır. Osmanlıcılık olarak ifade edilen bu yaklaşım, daha çok II. Mahmut Dönemi içinde yoğun şekilde takip edilmiştir. II. Mahmut’un, “Ben tebaamın Müslüman olanını camide, Hristiyan olanını kilisede, Yahudi olanını havrada fark ederim. Aralarında başka bir günâ fark yoktur. Cümlesi hakkındaki muhabbet ve adaletim kavidir ve hepsi gerçek evladımdır” sözü bunun açık göstergesidir. Tanzimat ve Islahat Fermanları bu siyasetin sonucu olarak gerçekleşmiştir. Ancak 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı akabinde azınlıkların büyük ekseriyetinin Osmanlı Devleti’nden kopmalarıyla Osmanlıcılık politikasının geçersizliği görülmüştür. Bunu takiben Osmanlı Devleti nüfusu içinde mevcut olan sair Müslüman milletleri, Türk Milleti ile birlikte aynı devletin çatısı altında yaşamaya ikna edebilmek amacıyla İslamiyet bağı güçlendirilmeye çalışılmıştır.

İslamcılık politikasının takibi esnasında Osmanlıcılık politikası da tamamıyla terk edilmeyerek Osmanlı Devleti’nin Balkanlardaki hâkimiyet sahası da korunmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan devletin asıl kurucusu olan Türklüğü ihmal etmemiş olması da özellikle vurgulanması gereken hususlardandır. Aslında II. Abdülhamid’in izlediği bu politika, İsmail Gaspiralı’nın Türk dünyası için ifade etmiş olduğu ‘dilde fikirde işte birlik’ düşüncesinin, İslam dünyasında işte ve fikirde birlik olarak uygulanması çabası olarak kabul edilebilir. II. Abdülhamid bir taraftan ülke sınırları içindeki Müslüman unsurları birleştirmek gayesi ile *İslamcı* bir siyaset takip etmeye çalışırken, diğer taraftan da Türkçeyi ve kullanımını önemseyerek kültür milliyetçiliği yapmaya çalışmıştır. Bu düşüncelerin ve ideallerin gerçekleşmesinde eğitim ve öğretim en önemli vasıtalarından birisi olarak görülmüştür. Bunda da II. Abdülhamid’in ciddi katkıları bulunmaktadır.

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ SEÇİMLERİ VE MECLİS-İ MEBUSAN ÇALIŞMALARI

Meclislerin toplantıya çağırılması ile başlayan II. Meşrutiyet Dönemi’nde dört genel seçim yapılmıştır. 1908, 1912, 1914 ve 1919 yıllarında yapılan genel seçimlerle oluşan Meclis-i Mebusan, 1908-1912, 1912, 1914-1918 ve 1920 döneminde faaliyet göstermiştir. İktidar-muhalefet çekişmesinin yoğunlaştığı dönemlerde Meclis görev süresini tamamlamadan seçime gidilerek yenilenmeye çalışılmıştır. 1920 yılında toplanan ve Misak-ı Milli’yi kabul eden son Osmanlı Mebusan Meclisi de diğer meclislerin akıbetine uğramıştır. İtilaf devletlerinin Meclisi basarak etkili milletvekillerini Malta’ya sürgüne göndermeleri sağlıklı bir çalışma ortamının kalmadığını ortaya koymuştu. 1920 Meclisi 11 Nisan 1920 tarihinde Padişah Vahdettin tarafından İtilaf güçlerinin baskısı karşısında kapatılmıştır. Bundan sonraki meclis dönemi TBMM dönemi olarak geçmektedir.

1908 Seçimleri ve Meclis-i Mebusan

1908 Meclisinde 157 Türk, 54 Arap, 25 Arnavut, 22 Rum, 10 Ermeni, 9 Slav (6 Sırp+ 3 Bulgar) ve 4 Yahudi milletvekili görev yapmıştır. Pek çok kanuna imza atan 1908 Meclis-i Mebusan'ı, en verimli dönemini 1908-1909 yılları arasındaki birinci yılında yaşamıştır. Bu devrede Cumhuriyet Dönemi'nde de siyasi partiler kanunu olarak uygulanan Cemiyetler (Siyasi Partiler) Kanunu, Serseri Kanunu ve Toplantı Kanunu çıkartılmıştır. Açık ve kapalı alanlarda yapılacak toplantıları düzenleyen Toplantı Kanunu da demokratikleşme yönünde önemli bir adımı oluşturmuştur.

Bu yıl içinde gerçekleştirilen Anayasa düzenlemeleri demokrasi yönünde atılan en önemli adımlar arasındadır. 1876 Kanun-i Esasi'nin tamamen değiştirilerek yeni bir Anayasa yapılması düşüncesi ile yola çıkılmış ancak, 31 Mart Vakası sonrası zamanın yetersizliği ve dünyaya bir an evvel meşruti bir hükûmet olunduğunun gösterilmesi isteği bu düşünceden vazgeçilmesine sebep olmuştur. 13 Nisan 1909 tarihinde yaşanan 31 Mart Vakası (Rumi 31 Mart 1325) sonrası Meclis-i Mebusan toplantılarına ara vermek zorunda kalmıştır. Çıkan isyan meclise de sirayet etmiş, ittihatçı mebuslar meclisi terk etmek zorunda kalmıştır. Bu olayın Selanik'te duyulması üzerine içlerinde Mustafa Kemal Bey'in de (Atatürk) bulunduğu Hareket Ordusu İstanbul üzerine yürümüştür. Hareket ordusunun İstanbul halkına hitaben yayınladığı beyanname Mustafa Kemal Bey'in kaleminden çıkmıştır.

DİKKAT

Hareket ordusunun İstanbul halkına hitaben yayınladığı beyanname Mustafa Kemal Bey'in kaleminden çıkmıştır.

II. Abdülhamid isyandan sorumlu tutularak 27 Nisan'da tahttan indirilmiştir. Yerine geçirilmesi Meclis'te oylanarak kabul edilen kardeşi Reşat, V. Mehmet unvanıyla bugünkü İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'nün bulunduğu Harbiye Nezaretinde yapılan törenle tahta çıkmıştır.

Fotoğraf 3.1

Sultan V. Mehmed Reşad cuma selamlığında.

Kaynak: Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi II, YKY, İstanbul 1999.

SIRA SİZDE

4

Cumhuriyet, en yalın hâliyle devlet başkanının seçimle belirlendiği idare tarzı olarak anlaşıldığına göre Sultan Reşad'ın tahta çıkışı sırasında yapılan bu uygulamayı Cumhuriyet olarak niteleyebilir miyiz? Tartışınız.

İttihatçılar için bu olay sanki İstanbul'un yeniden fethidir. Böylece yeni padişah askerin koruması altına alınmış, Meşrutiyet'in sona erdirilme girişimlerinin eskiden olduğu gibi kolay olmayacağı ifade edilmeye çalışılmıştır.

21 Ağustos 1909 tarihinde 1876 Kanun-i Esasi'sinin 24 maddesi değiştirilmiş, yeni bazı maddeler ilave edilmiştir. Bütün bu düzenlemelerde millet egemenliğini temsil eden "hâkimiyet-i milliye" esası sıklıkla vurgulanmış, yapılan değişikliklerde bu kaide aranmıştır. Bu çerçevede 1876 Anayasası'nın padişahın hak ve yetkilerinin sınırlandırılması, Meclisin etkinliğinin artırılmasıyla, basın-yayın hakları hususlarında ilerlemeler sağlayan adımlar atılabilmektedir. Değişikliklerle Padişah'ın, tahta çıkışında Meclis-i Umumide Şer'i Şerif ve Kanun-i Esasi hükümlerine uyacağına, vatan ve millete sadakat edeceğine dair yemin etmesi şartı getirilmiştir. V. Mehmet Reşat, Padişahlığı meclis tarafından onaylanan ve mecliste yemin eden ilk padişah olmuştur. Anayasa'nın 113. maddesinde Padişahın "hükûmetin emniyetini ihlal ettikleri zabitanın araştırması ile sabit olanları Osmanlı ülkesinden ihraç ve sürgün" etme yetkisi kaldırılmıştır. Ancak bu defa da gerek duyulursa sıkıyönetim ilan etme yetkisi hükûmete bırakılmıştır.

Esas itibarıyla II. Meşrutiyet Dönemi'nde yapılan düzenlemelerin, hâkimiyet hakkını halka vermede büyük adımlar teşkil ettiğini ifade etmemiz gereklidir. Millet'in, hâkimiyetini elleriyle kullandığı mebusların, Padişah tarafından atanan hükûmet üyelerinden, dolayısıyla yürütmeden önde gelmeleri, Meclisin sistem içindeki gerçek yerini almasında bir dönüm noktasıdır. Böylece Meclis, normal zamanlarda kanun tekliflerini görüşüp karara bağlayan, ancak beğenilmediğinde ısrarcı olamayan, etkisiz bir müessese olmaktan çıkmıştır. Meclis milleti ve memleketi ilgilendiren hemen her hususta söz hakkı olan, sistemin en temel müessesesi hâline gelmiştir. 1876 Anayasası fiili durumu kanunlaştırmakla yetinip tek adam otoritesini sağlamlaştırmakla son düzenlemeler ile devlet başkanı millet temsilcilerinin kararları için bir tasdik makamı konumuna getirilmiştir. Burada söz konusu edilmesi gereken ancak ayrıca ve önemle sorgulanması gereken bir diğer husus ise halkın hâkimiyet hakkını kullanmadaki ilgisi veya ilgisizliğidir. Yönetimde söz sahibi olması gerektiği bilinci ile çevreden merkeze, tabandan tavana baskı oluşturmaya çalışıldığı idealize edilen halkın pasifliği ile riye doğru alınan mesafenin ilk muhalefet darbesinde kaybedilmesinin en temel sebeplerinden biri olmalıdır.

Fotoğraf 3.2

İkinci Meşrutiyet Dönemi seçimlerinde bir Sandık heyeti. 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri

Kaynak: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi İletişim Yayınları İstanbul 1985.

1912 seçimleri gerçek manada ilk çok partili seçim olma özelliğinin yanında, ilk erken genel seçim özelliğine de sahiptir. 1912 seçimlerine iki parti, İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası katılmıştır. Partilerin seçim için ittifak yaptığı diğer siyasi parti ve gruplar bu seçimi tam anlamıyla çok partili seçim hâline getirmiştir. Genel seçimler ülke çapında çoğunlukla Ocak-Mart aylarında yapılmış, ancak bazı yörelerde seçim işlemleri Mayıs ayına kadar sürmüştür. Tarihe **“sopalı seçim!”** diye geçen bu seçimler sonucunda meclis, ilk çalışmasını 18 Nisan 1912 tarihinde yapmıştır.

K İ T A P

1908-1912 Meclislerinin oluşumları, yapıları ve Türk demokrasi tarihi içinde yerini değerlendirebilmek için Kenan Olgun'un, “1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri”, (Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları Ankara 2008) adlı kitabını okuyabilirsiniz.

1914 Seçimleri ve Meclis-i Mebusanı

Fotoğraf 3.3

Gümülcine'deki seçim çalışmaları sırasında tartaklanan Rıza Tevfik dönemin meşhur şairi Abdülhak Hamit Tarhan ile

Rıza Tevfik (sağda) Abdülhak Hâmit (Tarhan)

Kaynak: Yaşamları ve Yapılarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi I, YKY, İstanbul 1999.

Ocak-Nisan ayları arasında yapılan 1914 seçimlerine tek parti olarak İttihat ve Terakki Fırkası katılmıştır. 14 Mayıs 1914 tarihinde açılan Meclis-i Mebusan, kapandığı 21 Aralık 1918 tarihine kadar toplam 310 oturum yapmıştır. II. Meşrutiyet Dönemi'nin en uzun ömürlü meclisi olan bu meclis, beş yıl gibi bir süre çalışmalarına devam etmiş, ancak 1914 Meclis-i Mebusan'ı da 1908 ve 1912 de olduğu gibi feshedilmiştir.

1914 Meclis-i Mebusan'ı I. Dünya Savaşı nedeniyle görüşmelerinin büyük bir kısmını bütçe, harp ödeneği, askere alımlar ve askerlerin durumu üzerinde yapmıştır. Savaş dönemi olmasına rağmen 1914 Meclisi döneminde batılılaşma yolunda yeni adımlar da atılmıştır. Bunlar içinde en önemlisi Miladi takvimin kabulüdür.

II. Meşrutiyet Dönemi Gelişmeleri

II. Meşrutiyet Dönemi'nde genellikle ülke yönetiminde İttihat ve Terakki Cemiyeti egemen olmuştur. Osmanlı Devleti'nin sona erdiği bu çalkantılarla dolu dönemde İttihatçılar, devleti devam ettirmek için önemli girişimlerde bulunmuşlardır. Batı örneğine uygun parlamenter bir sistem kurmak istemişlerse de ülkede bu sistemi yürütecek sosyal, ekonomik ve kültürel yapının yetersizliği yüzünden başarısız olmuşlardır. Bununla birlikte İttihatçılar da eğitim etkinliklerine büyük önem vermişler, eğitim kurumlarını ülkenin her yanına yaygınlaştırmaya çalışmışlardır. Medreselerde ıslahat yapmışlar, laik nitelikli yükseköğretim kurumlarını modern biçime sokmaya çalışmışlardır. II. Meşrutiyeti Dönemi'nde kadının sosyal hayatta layık olduğu yeri alabilmesi için çabalar gösterilmiş, dernekler kurulmuş, yasal düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca, Arap harflerinde yenilik yapılmak istenmiş, Millî Kütüphane, Millî Filmcilik, Millî Coğrafya Cemiyetleri kurulmuştur.

II. Meşrutiyeti Dönemi'nde kadının sosyal hayatta layık olduğu yeri alabilmesi için çabalar gösterilmiş, dernekler kurulmuş, yasal düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca, Arap harflerinde yenilik yapılmak istenmiş, Millî Kütüphane, Millî Filmcilik, Millî Coğrafya Cemiyetleri kurulmuştur.

DİKKAT

Her alanda millî bir siyaset izlemeye çalışan İttihatçılar, orduyu modernleştirmeye büyük bir önem vermişler, ülke ekonomisini Batılı ekonomilere bağımlılıktan kurtarmak için millî bir ekonomi kurmak istemişlerdir.

Her alanda hızlı bir canlanmanın yaşandığı bu dönemde 19.yüzyılın ikinci yarısından sonra devleti çökmekten kurtarma amacı güden fikir akımları daha belirginleşmeye başlamıştır. Devleti içerisine düşüğü zor durumdan kurtarmaya çalışan bu görüşlerin başlıcaları Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık olmuştur.

Osmanlıcılık I. Meşrutiyet deneyiminden sonra tekrar gündeme gelmiş, milliyet isyanlarını durdurup ülkenin bütünlüğünü korumak için devletin sınırları içinde yaşayan bütün milletleri aynı çatı altında tutmak amacı taşıyordu. Kısa sürede uygulanamayacağı görüldü. İslamcılık, hangi millettten olurlarsa olsunlar bütün Müslümanların halifenin etrafında toplanmasını öngörüyordu. II. Meşrutiyet Dönemi'nde görülen İslamcılık fikrinin alt yapısını *Sırat-ı Müstakim*, *Sebilürreşad* ve *Be-yanü'l-Hak* gibi dergilerin oluşturduğunu söylemek mümkündür. Basındaki yazılarda genel olarak İslam dünyasının dolayısıyla da Osmanlı Devleti'nin gerileme ve yıkılma buhranları içinde olduğunu açıkça ortaya koyularak, bu durumun sebepleri araştırılmıştır. İslamcılara göre "Batı ve Doğu medeniyetleri ayrı şartların ve sebeplerin sonucu oluşmuşlardır. Bir medeniyet alanından diğerlerine geçmeye de lüzum yoktur. İslamcılar evvela iki medeniyet arasındaki farkların belirtilerek, Müslümanlığın Batı medeniyetine nazaran üstünlüğünde karar kılmışlardır". Onlara göre Bedevi bir kavmi "yeryüzünün en ileri bir devleti hâline getirmiş olan İslam, 20. yüzyılda Batı'nın varmış olduğu sosyal ve politik şartlara hala sahiptir, bu açıdan Batı medeniyetine muhtaç değildir.... Hatta Batı bu bakımdan geridir de. Demokrasi İslam'da yüzyıllarca evvel kurulmuştur. Batı bu alanda geç bile kalmıştır. Batı'nın asıl zayıf olan tarafı ahlaki ve maneviyatıdır. İslamcılık işte asıl bu alanda Batı'dan hiçbir şey almaya mecbur değildir. Batı Doğu'ya nazaran sırf teknik bakımdan üstündür. Ekonomi ve maddi alandaki kalkınmalar için gerekli metot ve malzemeyi ve yalnız bunları Batı'dan almak mümkündür ve gereklidir".

Türkçülük, devletin ancak dili, dinî, soyu ve ülküsü bir olan topluma dayanarak yaşayabileceğini iddia ediyordu. Batıcılık, ise kendi içinde ikiye ayrılmıştı. Batı medeniyetinin bir bütün hâlinde kabul edilmesiyle yıkımın önlenebileceğini savunanlara karşı Batı'nın sadece bilim ve teknolojisini alıp kültürel unsurlarını dışlayarak devletin varlığını devam ettirebileceğini vurgulayanlar da vardı. İlki dışında bu akımlar II. Meşrutiyet Dönemi'nde özellikle aydınlar arasında kurtuluş çareleri olarak görülmüştür.

Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı sırasında dışarıya borçlanmaya başlaması ile şiddetini arttıran ve devletin siyasi bağımsızlığına da gölge düşüren gelişmeler bu dönemde de devam etmiştir. Yoğun mali sıkıntılara mukabil Maliye Bakanı Cavid Bey'in hazırladığı programı dikkatle uygulayarak % 75'lik bir gelir artışı sağlayan hükûmet, buna rağmen bütçe açığını kapayamamıştır. 1910 Haziranı'nda Meclis, olağan ve olağanüstü askerî bütçeleri kabul edince Maliye Bakanlığı Avrupa'dan borç para alma durumu ile karşı karşıya kalmıştır. Cavit Bey Osmanlı Bankası ve-

silesiyle borç hisselerinin yarısından fazlasına sahip olduğu için önce Fransa'ya gitmiş, ancak Fransızlar İttihatçıların yabancı hâkimiyetine karşı fikirlerini öğrendikten sonra onları Batı'ya daha çok mecbur etmek için maddi yardımı en ağır şartlarda yapmak üzere tavır almışlar ve İngilizleri de aynı şekilde davranmaya ikna etmişlerdir. İşte bu sırada Almanlar devreye girmişlerdir. 7 Kasım 1910'da 11 milyon altınlık borç anlaşması imzalanmıştır.

Ancak böyle bir borçlanma Osmanlı maliyesine geçici bir ferahlık sağlamaktan ileri gidememiştir. Mali sıkıntının yanında gerek ideolojik gerek şahsi bir takım ayrılıklarla başkentte ve mecliste İttihatçılara muhalif bir grup oluşmaya başlamıştır. Böyle bir ortamda Padişah V. Mehmet Reşat, 5 Haziran'da İstanbul'dan hareketle Rumeli seyahatine çıkmıştır. Gezinin amacı, son zamanlarda devamlı kargaşa içindeki Makedonya ve Arnavutluk halklarını devlete ısındırmak, asayiş sağlamaktır. Çok müspet tesirler yaratan gezi amacına ulaşmışsa da hükûmet, merkezdeki olaylarla ilgilendiğinden, bundan gereği gibi istifade edilememiştir. Zaten Arnavutlar arasında hızla yayılan milliyetçilik fikirleri ve ona paralel olarak devletin zayıflaması 1912 yılında kesin ayrılık ile sonuçlanmıştır.

Trablusgarp ve Balkan Savaşları sırasında ortaya çıkan ve yıpratıcı sonuçlar doğuran temel meselelerden biri de subayların aktif siyasetin içine girmeleri olmuştur. Meclis dışı muhalefet olarak Halaskar Zabitan Gurubu'nun çalışmaları üzerine Padişah V. Mehmet Reşat, 19 Temmuz 1912'de orduya hitaben yayınladığı bir bildiride subayların kendisine müracaat edecek kadar siyasete bulaşmalarını tenkit ederek askerin amirlerinden alacakları emirlere riayet etmesini ve mesailerini vatan müdafaasına hasretmelerini istemiştir. Siyasi açıdan da daha önceki sadrazamların (başbakanların) yer aldığı bir uzlaşma teşebbüsü; "Büyük Kabine" oluşturulmuştur. Ancak huzurun sağlanmasında beklenen verim alınamamıştır.

Fotoğraf 3.3

1877-1878
savaşının Doğu
Cephesi kahramanı
Ahmet Muhtar Paşa
İkinci Meşrutiyet
Dönemi siyasi
hayatında da
hizmet etmiştir.

Kaynak: Yaşamları
ve Yapıtlarıyla
Osmanlılar
Ansiklopedisi I,
YKY, İstanbul
1999.

Uzlaşma yerine çekişmelerin hakim olması bütün ümitleri bitirmiştir. Sadrazam Ahmet Muhtar Paşa istifa etmiş, 29 Ekim 1912'de işbaşına getirilen Kâmil Paşa hükûmeti de durumu değiştirememiştir. 8 Kasım'da Selanik'in işgale uğramasından sonra ateşkes yapılmıştır. Aralık 1912-Ocak 1913 tarihleri Londra Konferansı görüşmelerine sahne olmuştur. Meseleleri görüşmelerle çözmeye çalışan Kâmil Paşa'nın "Saltanat Şurası"ndan aldığı desteği uygulamaya koymasına fırsat vermeyen Enver Paşa toplantı hâlindeki hükûmeti basarak Sadrazamı zorla istifa ettirmiş ve Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı da vurdurmuştur. Netice itibarıyla tarihe "Bâb-ı Ali Baskını" olarak geçen bu olay ile idareyi fiilen ele alan üçlü yönetim ilk olarak ordunun durumunu ele almış, 1913 yılı Aralık

ayında Alman Generali Liman Von Sanders başkanlığında bir askerî heyeti ülkeye getirmiştir. Ordu yönetimi gençleştirilme ihtiyacındaydı. 4 Ocak 1914'te Enver Paşa Harbiye Nazırı olmuş ve 1914 büt-

çesinde askerî harcamalarda %30 indirimle gidilmiştir. Araplara kendi lisanlarında eğitim ve mahalli devlet dairelerinde kendi dillerini kullanma hakkı verilmesi yanında, vilayetlere de kısmi özerklik verilmiştir.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde yapılan anayasa değişikliklerinden başka hukuki birtakım düzenlemeler de yapılmıştır. İsviçre Medeni Kanunu 1912 yılında Türkçeye tercüme edilerek Ceride-i Adliye dergisinde yayımlanmıştır. Bunu 1916 yılında Alman Medeni Kanunu'nun tercümesi takip etmiştir. Aynı yıl içinde Mecelle Aile hukuku ve Ticaret Hukuku alanlarında yasa tasarıları hazırlamak üzere üç komisyon kurulmuş, bu komisyon İsviçre, Alman, Fransız, İngiltere, Amerika, Avusturya ve Macar kanunlarını da incelemiştir. Komisyonlar çalışmaları sonunda kadına erkek karşısında ve kanun nezdinde önemli bir takım haklar sağlayan Hukuk-ı Aile kararnamesini 1 Mart 1916'da çıkartmıştır. Aile hukuku alanında hukuk birliği sağlamamasına rağmen, ilk kez farklı dine mensup Osmanlıların evlenme ve boşanmaya ilişkin kuralları bazı değişikliklerle bir araya getirilmiştir. Bu kararname İslam aile hukuku alanında yapılan ilk resmî düzenleme olma özelliğine de sahiptir. Kararname ile şeriat mahkemelerinin yetkileri genişletilerek, gayrimüslimlerin evlenme, boşanma, nafaka ve çeyiz davaları için yetkili kılınmıştır. Bu kararname hem tutucu Müslümanların hem de şeriat mahkemelerinde yargılamaya karşı olan gayrimüslimlerin cemaat reislerinin şiddetli tepkileri sonucu, 19 Haziran 1919'da işgal kuvvetleri yüksek komiserliğinin isteği üzerine kaldırılmıştır.

Adli yapıda yapılan bir diğer düzenleme ile 25 Eylül 1916'da Adliye Mahkemeleri ile Sıkıyönetim Mahkemelerinin (Divan-ı Harp) görev ve yetkileri ayrılmıştır. Hukuki laikliğin sağlanmasında önemli bir adım olan Şer'i Mahkemelerin Şeyhülislâmlıktan ayrılarak Adalet Bakanlığına bağlanması ise 25 Mart 1917 tarihli bir kanunla sağlanmıştır.

Siyasi plandaki bu gelişmelere mukabil ekonomik hayatta da olumlu birtakım girişimler olmuştur. Devamlı savaş ekonomisi takibine rağmen, İttihatçılar millî ekonomi düşüncesine de destek vermişlerdir. 1914 Eylül'ünde daha savaş başlamadan Kapitülasyonları kaldıran hükûmet, yabancı tüccar ayrıcalıklarını iptal etmiştir. Yerli sanayi ve tarımı geliştirici önlemler alınmaya başlanmıştır. Para basımı Osmanlı Bankası tekelinden alınırken sanayi okulları artırılmış, kooperatifçiliğe ayrı bir önem verilmiştir. Ancak savaş hâlinin devamlı olması yaklaşık üç milyon genç iş gücünün tarım ve sanayiden ayrılıp tüketici vaziyete düşmeleri, iç ve dış borç hacmini olabildiğince artırmıştır. Gittikçe artan gelir dağılımı adaletsizliği, enflasyonun ve karaborsanın artması I. Dünya Savaşı öncesi genel durumu son derece kötüleştirmiştir.

II. Meşrutiyet Düzenlemelerinin Türk Çağdaşlaşmasına Katkıları

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve gelişmesini anlamak için bir tarih laboratuvarı özelliğini taşıyan II. Meşrutiyet Dönemi, gerçekten de Cumhuriyet ideolojisi ve kurumları için en verimli kaynaklardan birisini teşkil etmiştir. Bu dönemin Cumhuriyete intikal eden birikimlerinin en önemlisi ve olumlusu Hâkimiyet-i Milliye için önemli bir adım sayılan çok partili sistem ve seçim geleneğini başlatmasıdır. O kadar ki seçimin sağladığı meşrutiyet ile millî iradenin simgesi hâline gelen Meclis, sistemin vazgeçilmez bir unsuru olmuştur. II. Meşrutiyet Dönemi'nin hakim gücü olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, mecliste kendisine karşı muhalefetin artması sonucunda kontrolü kaybedecek bir konuma gelmesine rağmen, meclissiz yönetimi hiçbir zaman tercih etmemiştir.

Gerçekten de II. Meşrutiyetin ilanından hemen sonra Batı örneğine uygun parlamenter bir demokrasi rejimi kurmak için harekete geçen İttihatçılar, bu çalışmalarında 1910 yılına kadar başarılı olmuş, Meclis-i Mebusan bu yıla kadar oldukça hür olarak çalışmıştır. Ancak, bu yılla birlikte İttihat ve Terakki karşıtı muhalefetin artması, İttihatçıların da sertleşmelerine sebep olmuş, bu durum Meşrutiyet'ten beklentilerin karşılanamamasında etkili olmuştur.

Meşrutiyet'in ilanını hürriyetin ilanı olarak gören Osmanlı aydını, Meşrutiyet'in ilanı ile devletin köklü derterinin çözümleneceği, devletin büyük devletler safına katılacağını düşünmüşlerdir. Artık azınlıklarla Müslümanlar arasındaki mücadele bitmiş, "hürriyet-adalet-eşitlik-kardeşlik" başlamıştır. Rumeli'de dağlarda bulunan çetelerin şehirlere inip Osmanlı askerleri ile kucaklaşmaları Meşrutiyet'in ilanı nedeniyle, şehirlerde halkın bir araya gelip kutlama törenleri düzenlemeleri bu düşüncenin Meşrutiyet'in ilk günlerindeki yansımalarıydı. Hatta bu törenlerde İngiltere bir kurtarıcı olarak görülmüştür.

Meşrutiyet Devri'nde iktidar anlayışı, elindeki bütün imkânları yasal ya da yasal olmayan yollarla da olsa kullanarak mevkiini elinde tutma şeklinde algılanmıştır. Buna karşın muhalefet anlayışı da iktidarı ele geçirmek için her yolu mubah saymıştır. Bu nedenle Meşrutiyet Dönemi iktidar-muhalefet anlayışı yapıcı olmaktan ziyade yıkıcı yönü ağır basan bir mücadeledir. Meşrutiyet Dönemi'nin olumsuz yönlerinden biri olan iktidar-muhalefet anlayışının sadece o dönemle sınırlı kalmadığını söylemek yanlış bir bilgi olmasa gerektir.

II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte siyasetin içinde yer alan askerin siyasete müdahalesi 31 Mart olayından sonra daha da artmıştır. Hareket Ordusu'nun başında İstanbul'a giren Mahmut Şevket Paşa, 1913 yılında öldürülünceye kadar daima siyasetin içinde kalmıştır. İttihatçılar da hiçbir zaman askeri karşılarına almak istememişler, onlarla birlikte hareket etmeye çalışmışlardır. Aslında İzmir Mebusu Seyit Bey'in tabiri ile "İttihat ve Terakki ordudan doğmuştur. İttihat ve Terakki demek ordu demektir"

31 Mart olayı sonrası ilan edilen sıkıyönetim çeşitli zamanlarda uzatılmak suretiyle 1912 yılına kadar devam etmiş bu durum da askerin siyasetteki etkinliğini artırmıştır. Mecliste çıkarılan kanunlarda özellikle Anayasa, Cemiyet, Toplantı ile Ser-seri ve Zanlılar kanunlarında bu etkinliği net bir şekilde görmek mümkündür. Mahmut Şevket Paşa'nın isteği doğrultusunda bu kanunlar meclisten hızlı bir şekilde geçmiştir. Mehmet Reşat'ın biat töreninin Saray'da değil Harbiye Nezareti'nde olması, askerin siyasetteki etkinliğine bir başka örnektir. O güne kadar padişahlara sarayda bağlılık yemini yapılırken şimdi bir padişaha Harbiye Nezareti'nde biat edilmiştir. Askerlerin yardımı ile tahtta çıktığının farkında olan Mehmet Reşat bu gerçeği hiçbir zaman unutmamıştır.

Bu dönemde en sık duyulan kelimelerden biri millet egemenliği "Hâkimiyet-i Milliye" sözüdür. Anayasa düzenlemelerinin temel amacının "Hâkimiyet-i Milliye" olduğu, hem komisyon çalışmalarında hem de meclisteki görüşmelerde sıklıkla dile getirilmiştir. Yasama, yürütme ve yargı güçleri arasında denge kurmak amacıyla hareket ettiğini belirten komisyon, mebusların da kanun teklif etme haklarının olması gerektiğini, Meclisin kanun yapamamasının kuvvetler arasındaki dengeyi bozduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, bakanların Meclise karşı sorumlu olması gerekliliği belirtilmiş ve yargının bağımsız olması istenmiştir.

Meclis görüşmelerinde millî egemenlik, kişi hak ve hürriyetleri noktalarından son derece ileri seviyede liberal yaklaşımlar sergileyen gayrimüslim mebusların, padişahın meclisi feshetme yetkisi karşısında aldıkları tavrın çelişkisine işaret etmeliyiz. Konuşmalarının pek çok yerinde geçen Avrupa örneği, bu isteklerin Osmanlı toplumu hak ettiği veya demokrasi kavramı öyle gerektirdiği için olmaktan ziyade Batı'daki örneği aynen taklit düşüncesinden kaynaklandığını düşündürmektedir. Bunun en bariz örneği, kadınlara seçmen olma hakkının tanınması ile ilgili teklife karşı gösterdikleri olumsuz tepkidir.

Mecliste liberal fikirleri ile tanınan Lütfi Fikri Bey'in, 50.000 erkek nüfusun 1 mebus seçebileceğine dair Anayasa'nın 65. maddesindeki "erkek" kelimesinin kaldırılmak suretiyle kadınlara da seçmen olma hakkının tanınması teklifine Kozmî Efendi itiraz etmiştir. Kozmî Efendi'nin "...Henüz Avrupa'da yapılmamış bir şeyi, çok geri kalmış olan biz şimdiden yapmaya bir meyil gösterirsek zannederim bizim ahval-ı hazıramıza mütenasip bir şey yapmış olmayacağız..." sözleri gayrimüslim mebusların Batı örneğini taklit ettiklerini gösterdiği gibi Osmanlı toplumunun Batı karşısında bulunduğu ruh hâlini yansıtmaktadır.

1909 yılında Meclis-i Mebusan'ın kabul ettiği Âyân Meclisi ile ilgili düzenlemelerin daha sonraki dönemlerin anayasal kuruluşlarına örnek teşkil ettiğini düşündüren benzerliklerin oluşu bu dönemin ehemmiyetini arttırmaktadır. Siyasi müsteşarlıklar konusu buna bir örnektir. İttihatçıların yönetimi devralmak için tecrübe ve bilgi sahibi olmaları amaçlanarak hazırlanan bu düzenleme ile mebusların bakanların yanında müsteşar olarak çalışmaları sağlanacaktı. Böylece İttihat ve Terakî'nin önde gelen genç üyeleri müsteşar olarak bakanların yanında bir süre çalışarak tecrübe ve bilgilerini arttıracak daha sonra da yönetimi devralacaktı. Bu konu Mecliste uzun tartışmaların ardından reddedilmiştir. Bu tür bir uygulama Cumhuriyet Dönemi'nde İsmet İnönü zamanında da yapılmış ancak o başbakanlıktan ayrılmış kaldırılmıştır.

16 Ağustos 1909 tarihinde resmîleşen Cemiyetler Kanunu sayesinde, Meşrutiyetin ilanı ile hızlanan cemiyet kurmanın önüne geçilmiş, cemiyetler zabitanın denetimi altına alınmıştır. Cemiyetler Kanunu'yla birçok eski ihtilalci ve çeteci gizli komite kurumsallaşmış, siyasi amaçlarını görünürde değişik amaçlı derneklerin ardında gizlemişlerdir. Cemiyetler Kanunu Cumhuriyet Dönemi'nde de 28 Haziran 1938 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde kabul edilen ya da bazı değişikliklere uğrayan Osmanlı kanunları, Cumhuriyet Dönemi'nde de kullanılmaya devam etmiştir. Osmanlı Dönemi'nde uygulanan seçim sistemi ve seçim kanunu bazı değişikliklerle varlığını uzun süre devam ettirmiştir. İki dereceli seçim sistemi 1946 seçimlerine kadar uygulanmış, bu seçimlerden itibaren hâlâ uygulanmakta olan tek dereceli seçim sistemine geçilmiştir. 1840 yılından itibaren başlayan Ceza Kanunnamesi'nin serüveni 1911 yılında bu defa 1889 tarihli İtalyan Ceza Kanunu'ndan büyük ölçüde etkilenmesiyle yeni şeklini almış, bu kanun 1926 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. 1 Temmuz 1926 tarihli Türk Ceza Kanunu bu İtalyan Ceza Kanunu'ndan yararlanılarak hazırlanmıştır. Osmanlı Dönemi'nde 1912 yılında tercüme edilip dergide yayımlanan İsviçre Medeni Kanunu, 1926 yılında Türk Medeni Kanunu'nun hazırlanmasında örnek teşkil etmiştir.

II. Meşrutiyet Dönemi, daha sonraki dönemlere demokrasi adına ışık tutmuş, millet egemenliğinin sağlanmasına temel teşkil etmiştir. Özgürlüğün, millî egemenliğin, kişi hak ve hukukunun ilk uygulamalarının olduğu II. Meşrutiyet Dönemi, Cumhuriyet Dönemi'ne tecrübe ve birikim oluşturmuş, bu bakımdan Türk demokrasi tarihine önemli bir katkı sağlamıştır.

ADIM ADIM DÜNYA SAVAŞINA

1911-1914 yılları arasında iki önemli savaş yaşayan Osmanlı Devleti, bu savaşlar sonrasında tasfiyenin eşiğine gelmiştir. Trablusgarp Savaşı ile Afrika'yı, Balkan Savaşları ile Balkanları kaybetmiştir. 1914 yılında başlayan Dünya Savaşı ile de tamamen yok olma noktasına gelmiştir.

Afrika'dan Ayrılış: Türk-İtalyan Savaşı: Trablusgarp

19. sonlarında birliğini kurmuş olan İtalya, Osmanlı eyaleti olan Trablusgarp'ı kendi ekonomik çıkarları doğrultusunda sömürgesi hâline getirmek istemektedir. Bu amacına ulaşma yolunda Fransa ile 1900 yılında bir anlaşma yapmış, Fransa'nın Fas'taki nüfuzuna karşılık kendisinin de Trablusgarp üzerindeki nüfuzu tanınmıştır. 1901 yılında İngiltere, 1902'de Avusturya, 1909'da da Rusya İtalya'nın Trablusgarp üzerindeki çıkarlarını tanımıştır. Böylece İtalyanlar Trablusgarp'a yerleşmek için gerekli altyapıyı oluşturdıklarını düşünmüşlerdir.

23 Eylül 1911'de İtalya tarafından Osmanlı Devleti'ne verilen ilk ultimatomda Türk subayların yerli ahaliyi kışkırtmalarından dolayı Trablusgarp'ta yaşayan İtalyan vatandaşlarının tehlikede olduğu belirtilmiş ve gereğinin yapılması sert bir dille istenmiştir. Osmanlı Hükûmeti 26 Eylül tarihli cevabi notası ile bu iddiayı nazikçe reddetmiştir. Fakat 28 Eylül'de İtalya, Bab-ı Ali'ye 24 saatlik bir ültimatom vererek İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal edeceğini bildirmiş, İtalyan kuvvetlerine direniş gösterilmesi için bölgedeki görevlilere emir verilmesini istemiştir. Bütün bu gelişmeler sonucunda İtalya 29 Eylül 1911 tarihinde Osmanlı'ya savaş açtığını ilan etmiştir.

İtalya Trablusgarp üzerine harekete geçtiğinde bölgedeki Osmanlı kuvvetlerinin durumu hiç de iyi değildir. Resmî belgelere göre Trablusgarp'taki düzenli birliklerin miktarı ancak 5.000 kadardır. Meşrutiyet'le birlikte Trablusgarp mecburi askerlik kapsamına alınmıştır. Ancak askerlik çağında bulunan 16.000 kişiden 3.400'ü hizmete alınabilmektedir. Trablusgarp'ta bir savaş için gerekli olan erzak, cephane, sağlık tesisleri vb. de yoktur. Savaş esnasında Osmanlı Devleti yerli halktan 30.000 asker toplayacağını ummaktadır. İtalya da

Fotoğraf 3.5

Sadrızam İbrahim Hakkı Paşa Roma Sefirliği sırasında İtalyanların Trablusgarp'a yönelik bazarlıklarını takip etmemekle eleştirilmektedir.

İbrahim Hakkı Paşa'nın döneminde yayımlanan bir karikatürü.

Kaynak: Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi I, YKY, İstanbul 1999.

bölgede boş durmamış, bölgedeki kabilelerden 12 kadarını elde etmiştir. Diğer taraftan Trablusgarp'a asker göndermek için donanmanın durumu da hiç iç açıcı değildir.

29 Eylül'de Trablus önlerine gelen İtalyan donanması 3 Ekim'de burayı bombardımana başlamıştır. Kıyı şeridini kolayca ele geçiren İtalyanlar, içerilere doğru ilerlemeye başlayınca ciddi bir direnişle karşılaşmışlardır.

Osmanlı Devleti’nde ise bu sıralarda iktidar ve muhalefet arasında ciddi çatışmalar vardır. Yemen’de, Makedonya’da, Arnavutluk’ta isyanlar çıkmış, Devlet, memurlarının maaşlarını dahi ödeyemeyecek kadar ekonomik sıkıntı içine girmiştir. Donanmanın güçsüzlüğü ve Çanakkale Boğazı’nın İtalyan donanması tarafından kapatılmış olması nedeniyle karadan asker gönderilmek istenmiş, ancak İngiliz idaresindeki Mısır’ın tarafsızlığını ilan etmesinden dolayı bundan da vazgeçilmiştir. İşte böyle bir ortamda Enver Bey ile Fethi ve Mustafa Kemal Beyler, Trablusgarp’ın bölgesel kaynaklarla savunulacağı konusunda fikir birliğine vardıldıktan sonra Harbiye Nezareti nezdinde gerekli girişimlerde bulunarak Trablusgarp’a gitmişlerdir.

Hamdi takma adını kullanan Enver Bey ilk kabile ile Trablusgarp’a giderken, Mustafa Kemal, gazeteci Şerif takma adıyla ikinci kabilede yer almıştır. 8 Ekim 1911’de İstanbul’dan yola çıkan Mustafa Kemal, 19 Ekim’de İskenderiye’ye varmıştır. Mısır’dan önce Tobruk’a, oradan da Derne’ye geçmiştir.

Fotoğraf 3.6

Mustafa Kemal Derne’de mücadele arkadaşlarıyla birarada. Mustafa Kemal’in yakın arkadaşı ve bu esnada Paris Askerî Ataşesi olan Ali Fethi Bey de “fedakâr arkadaşlarım, her şeyi göze alarak oraya koşarken Paris’teki vazifeme devamı mümkün göremedim” diyerek Tunus üzerinden Tobruk’a gelmiştir.

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi.

Derne’de, Bingazi’de, Tobruk’ta İtalyanlara karşı başarılı savaşlar yapılmış, İtalyan kuvvetleri iç kesimlere sokulmamıştır. Ancak, ne var ki o esnada Balkan Savaşı’nın başlaması Osmanlı Devleti’nin bu yöredeki subaylarını geri çağırmasına sebep olmuş, başarılı mücadele subayların ayrılmasıyla sekteye uğramıştır. Ekim 1912’de imzalanan Uşi Anlaşması’yla da Osmanlı Devleti’nin Trablusgarp egemenliği sona ermiş, Kuzey Afrika’daki siyasi varlığı son bulmuştur.

Trablusgarp Savaşı, gerek Enver Bey’in gerekse de Mustafa Kemal ve arkadaşlarının düşman karşısında en çetin şartlar altında yerli halkla beraber geçirdikleri ilk savaş stajı olmuştur. Bu savaşta Milli Mücadele’nin kahramanları, komutası altındaki askerlerle beraber bir olma, disiplin sağlama, otorite kurma, başkalarını ateş altında idare etme ve yokluklar içinde dayanma kabiliyetlerini denemişler ve bunu geliştirmişlerdir. Mustafa Kemal Bey’in binbaşılığa (14 Kasım 1911), Enver Bey’in yarbaylığa (23 Mayıs 1912) terfileri bu olaylar arasında yapılmıştır.

Rumeli’ye Veda: Balkan Savaşları

Balkan Devletleri, Rusya’nın tahrik ve desteğiyle Bulgaristan başta olmak üzere, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ Osmanlı Devleti’nin elinde olan Rumeli toprak-

larını paylaşmak için aralarında ittifak yapmışlardır. Osmanlı Devleti'nde iç siyasette çatışmaya giden bir kavganın olması, orduya siyasetin girmesi, Trablusgarp Savaşı'nda askerî yönden yetersiz olduğunun ortaya çıkması gibi durumları fırsat bilerek 8 Ekim 1912'de Karadağ'ın savaş ilanı ile I. Balkan Savaşı başlamıştır. Osmanlı Devleti bu savaşa hazırlıksız yakalanmış, cephede yeterli askeri olmadığı gibi, ikmal yolları, askerî malzemeler, silah, teçhizat bakımından da noksandır.

SIRA SİZDE

6

1877-1878 savaşından beri kaynakayan balkanlar coğrafyasındaki ittifaklara karşı devletin asker, lojistik ve siyaset olarak hazırlıksız olması nasıl açıklanabilir? Tartışınız.

Bu yetersizliklerin yanında bir de subayların İttihatçı, İtilafçı ve Halaskârcı isimleri altında siyaseten üç farklı kısma bölünmesi, savaşın başında Osmanlı ordusunun dağılmasına sebep olacaktır.

Balkan Savaşı başladığı sırada Trablusgarp'ta olan Mustafa Kemal, Genelkurmay'ın geri çağırması üzerine Trablusgarp'tan ayrılarak Balkan Savaşı'nda yer almak istemiştir. Fethi Bey'le birlikte kendisine Çanakkale Boğazı Kuva-yı Mürettep Komutanlığı'nda görev verilmiştir. Mustafa Kemal, bu yeni görevine başlamadan önce Osmanlı kuvvetleri Kumanova'da yenilmiş Üsküp, Selanik gibi önemli şehirler savaş yapılmadan düşmana teslim edilmiştir. Pek çok yerde silah dahi atılmadan o bölge Balkan Devletleri'nin eline geçmiştir. Bu durum karşısında Osmanlı kuvvetleri Çatalca'ya kadar çekilmiştir. Edirne, İşkodra ve Yanya dışında tüm Rumeli elden çıkmış, Arnavutluk bağımsızlığını ilan etmiştir. Çatalca önlerine gelen Bulgar orduları 15-17 Kasım 1912 tarihleri arasında saldırıya geçmiş, ancak başarılı olamamışlardır. İngiltere, Fransa, İspanya, Hollanda ve Romanya savaş gemileri Osmanlı hükûmetinin izni ile kendi vatandaşlarını korumaları için İstanbul'a gelmiş, karaya asker çıkarmışlardır. Osmanlı Devleti bu zor durumdan kurtulmak için Bulgaristan'la 3 Aralık 1912 tarihinde ateşkes yapmıştır. Ancak anlaşma sağlanamamış ve saldırıya geçen Bulgarlar 155 gün sonra Edirne'yi ele geçirmişlerdir. Edirne

savunmasında yer alan Kazım Karabekir ve Ordu Komutanı Şükrü Paşa Bulgarların eline esir düşmüşlerdir.

I. Balkan Savaşı sonrası imzalanan Londra Antlaşması, Osmanlı Devleti'ni Balkanlardan çıkartmış, buralarda yaşayan yüz binlerce Müslüman'ın göç etmelerine sebep olmuştur. Tam bir facia ile sonuçlanan Balkan Savaşı, göçlerle yeni bir dramın başlangıcını oluşturmuştur. Bul-

Fotoğraf 3.7

Göç kabilelerinden biri Sirkeci'de

garların göç eden kabilelere yaptıkları zulümler, çetelerin saldırıları, soğuk, açlık gibi sebeplerle yüz binlerce Müslüman Anadolu'ya ulaşmadan yollarda hayatını kaybetmiştir.

Balkan Devletlerinin aralarında anlaşamamaları sonucunda çıkan II Balkan Savaşı esnasında Osmanlı kuvvetleri harekete geçerek Kırklareli ve Edirne'yi kurtarmıştır. Burada Osmanlı kuvvetlerinin ilerlemeye başlamadan önce Avrupa Devletleri'ne Meriç'in geçilmeyeceği sözünün verilmesi ilginçtir. Zira I. Balkan Savaşı öncesi, Osmanlı halkı Tuna'ya ilerlemeyi hayal ederken şimdi eldeki yerler kaybedil-

diği gibi birkaç ay önce Osmanlının olan yerlere dahi gitmesine engel olunmaktadır. II. Balkan Savaşı esnasında Osmanlı, Meriç'in batısında yer alan Dimetoka'yı da alarak ilerlemesine son vermiştir. 29 Eylül 1913 tarihli İstanbul Antlaşması ile Edirne, Kırklareli ve Dimetoka Osmanlı Devleti'nde kalmıştır. Antlaşmaya göre Bulgaristan'da kalan Türklere eşitlik hakları verilmiş ve 4 yıl içinde Türkiye'ye göç hakları tanınmıştır. Bulgaristan'da kalan Türklerin din ve mezhep hürriyetleri Bulgar yönetimince tanınacaktır. Müslümanlar kendi aralarında yapacakları bir seçimle müftülerini belirleyecek ve İstanbul'daki Şeyhülislam'ın onaylayacağı bu müftü ve oluşturacağı kadrosu Bulgar Hükûmeti'nce kanunen tanınacaktır. Müftünün Müslümanların dinî ve sosyal yaşantısını belirleyici rolü göz önüne alınacaktır. 14 Kasım 1913 Atina Antlaşması ile de Girit Yunanistan'a bırakılmıştır.

Osmanlı Hükûmeti 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Antlaşması ile Adalar Denizi (Ege) adalarının geleceğini büyük devletlerin kararına bıraktığını kabul etmekle beraber, adaların Yunanistan'a bırakılmasından endişe ederek 22-23 Aralık 1913'te Midilli, Sakız gibi Anadolu kıyılarına yakın adaları geri almak için elinden gelen her şeyi yapacağını büyük devletlere bildirmiştir. Ancak, Fransa başta olmak üzere gösterilen sert tepki üzerine geri çekilmiştir. Bu konudaki büyük devletler kararı 14 Şubat 1914'te bir nota ile bildirilmiştir. Buna göre Meis hariç 12 ada İtalya'ya, Gökçeada ve Bozcaada hariç bütün Adalar Denizi (Ege) adaları da Yunanistan'a bırakılmıştı. Osmanlı Hükûmeti büyük bir hayal kırıklığına uğramıştır. 15 Şubat 1914'te büyük devletlere bu durumu kabullenmediğini bildiren bir itiraz notası göndermiştir. Ancak olumlu bir netice alamadan I. Dünya Savaşı çıkmıştır. 13 Mart 1914 tarihinde Sırbistan'la imzaladığı İstanbul Antlaşması da taşınmaz malların durumuna ilişkindir.

Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında uğranılan yenilgiler Osmanlı toplumunun hemen her kesiminde derin bir hayal kırıklığı yaratmıştı. İdarecilerin kendilerine ve millete güvenlerini kaybettikleri bu dönemin etkileri I. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan manda ve himaye arayışlarına da zemin teşkil etmiştir. Devlet ve toplumda ortaya çıkan bu yılgınlığın giderilmesi Milli Mücadele Dönemi'nde ve sonrasında yeni Türk Devleti'ni kuran kadronun uğraştığı başlıca meseleler arasında ilk sıralarda yer alacaktır.

Özet

Osmanlı devlet adamlarının Tersane konferansı sırasında ilan ettikleri Meşrutiyet ve onu anlamlı kılan Kanun-i Esasi Türk siyasi hayatında önemli ve anlamlı bir dönüm noktasına işaret etmektedir. Devlet idaresine esas olan kuralların ilk defa yazılı hâle getirildiği bu dönemde uygulanan politikalar, yöneticilerin kişisel tercihlerinden çok uluslararası ilişkilerin şartlarından ilham almaktaydı. Devlet bir anayasa çerçevesinde yönetilir, toplumun her kesimi kendisini temsil edecek, haklarını dile getirecek temsilcileri devletin meclisine gönderirse dış müdahalelerin gerekçeleri ortadan kalkacağına inanılmaktaydı.

Osmanlı devlet adamları da kendilerinden önceki yöneticiler gibi devletin mevcut bütün unsurları ve en geniş sınırlarıyla muhafazasını esas alırlardı. Bu çerçevede 1877-1878 savaşı sırasındaki dış politik gelişmeler ve savaşın sonucunda ortaya çıkan manzara devlet yöneticilerini öncelikler konusunda daha hassas bir hâle getirmiştir. İngiltere ve Rusya'nın devletin sahip olduğu stratejik coğrafyaya hakim olmak çabalarına mukabil birliğini en son kuran Almanya ile ilişkileri geliştirmek en emin yol olarak görülmüştür. Devletin hakim olduğu coğrafya itibarıyla Müslüman çoğunluğun ön plana çıkması tabii bir gelişmedir. İç politikada olduğu kadar dış politikada da İslami unsurların vurgulanması şartların getirdiği uygulamalardır. Almanya'nın da Orta Doğu ile ilgili hazırlıkları olmasına karşın 19. asrın son çeyreği itibarıyla İngiltere ve Rusya'ya karşı anlamlı bir denge unsuru oluşturmaktaydı.

I. ve II. Meşrutiyet Dönemleri devrinde ilan edilen II. Abdülhamid tarih kitaplarında en çok eleştirilen, tartışılan bir siyasi figürdür. Kızıl, müstebit, baskıcı vs. Ancak döneminde yapılanlara bakıldığında Tanzimat döneminde başlayan yenileşme hamlelerini bilhassa eğitim ve kültür alanında çok daha ileriye taşıyan hamleler görülmektedir. Eğitim istatistiklerine göre, 1900 yılı itibarıyla bütün Osmanlı coğrafyası genelinde tüm eğitim kademelerinde geline durum şöyledir: "1900'de İmparatorluk'taki 29.130 Sıbyan okulu ya da iptidailerde 899.932 kız-erkek öğrenci bulunuyordu. 1905-06 ders yılında İmparatorluk'ta usul-u cedit'e göre eğitim yapan

9.347 resmî ve özel iptidai okulu vardı. 1906-07 öğrenim yılında İmparatorluk'ta toplam 619 Rüştiyede 40.000 civarında öğrenci okuyordu. 1906'da İmparatorluk'ta 109 İdadide 20.000 civarında öğrenci bulunuyordu, İdadilerin yaygınlaşmasında 1884'te İdadiler için konulan özel vergi etkili olmuştur. Okul sistemindeki yaygınlaşmaya paralel olarak bunların öğretmen gereksinmesini karşılayacak öğretmen okullarının sayısının da artırılmasını gerektirmiştir. 1908'de Darülmualimin'(Öğretmen okulları)lerin sayısı 31'e çıkmıştı. Bu dönemde ilk ve orta öğretimin yaygınlaşmasının yanı sıra bir başka gelişme ilk kez özürlüler için eğitimin başlatılması olmuştur. 1889'da, önce sağır ve dilsizler için iki yıl sonra da körler için eğitim başlatılmıştı".

II. Meşrutiyet Dönemi, yapılan seçimler, katılan partiler ve vatandaşların bu sürece ilgisi ve bakışı açısından Cumhuriyet Dönemi'nde yaşananların izahına yardımcı olacak en büyük tecrübedir.

1908 Meclisinde 157 Türk, 54 Arap, 25 Arnavut, 22 Rum, 10 Ermeni, 9 Slav (6 Sırp+ 3 Bulgar) ve 4 Yahudi milletvekili görev yapmıştır. Görüldüğü üzere ülkede mevcut her kesimi temsil eden Meclis en verimli dönemini 1908-1909 yılları arasındaki birinci yılında yaşamıştır. Bu devrede Cumhuriyet Dönemi'nde de siyasi partiler kanunu olarak uygulanan Cemiyetler (Siyasi Partiler) Kanunu, Serseri Kanunu ve Toplantı Kanunu çıkartılmıştır. Açık ve kapalı alanlarda yapılacak toplantıları düzenleyen Toplantı Kanunu da demokratikleşme yönünde önemli bir adımı oluşturmuştur. 1912 seçimleri gerçek manada ilk çok partili seçim olma özelliğinin yanında, ilk erken genel seçim özelliğine de sahiptir. 1912 seçimlerine iki parti, İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası katılmıştır. Partilerin seçim için ittifak yaptığı diğer siyasi parti ve gruplar bu seçimi tam anlamıyla çok partili seçim hâline getirmiştir. Genel seçimler ülke çapında çoğunlukla Ocak-Mart aylarında yapılmış, ancak bazı yörelerde seçim işlemleri Mayıs ayına kadar sürmüştür. Tarihe "sopalı seçim!" diye geçen bu seçimler sonucunda meclis, ilk çalışmasını 18 Nisan 1912 tarihinde yapmıştır.

Ocak-Nisan ayları arasında yapılan 1914 seçimlerine tek parti olarak İttihat ve Terakki Fırkası katılmıştır. 14 Mayıs 1914 tarihinde açılan Meclis-i Mebusan, kapandığı 21 Aralık 1918 tarihine kadar toplam 310 oturum yapmıştır. II. Meşrutiyet Dönemi'nin en uzun ömürlü meclisi olan bu meclis, beş yıl gibi bir süre çalışmalarına devam etmiş, ancak 1914 Meclis-i Mebusanı da 1908 ve 1912'de olduğu gibi feshedilmiştir.

İtalya'nın sömürge yarışında yer almak amacıyla Fransa ve diğer devletlerle anlaşarak Trablusgarp üzerinde hak iddia etmesi ve asker çıkarmasına devletin yetkilileri hazırlıksız yakalanmışlardır. Bu bölgedeki cephane ve asker yığınağı yeterli olmadığı gibi diplomatik alanda da yalnız kalınarak netice alınamamıştır. İkinci meşrutiyetin ilanı ile ülkenin bütün unsurlarının kucaklanmış olduğu düşüncesi ve Osmanlı Devleti'nin çağdaşlaşmasını isteyen batılı muhatapların da beklentilerinin karşılanmış olduğu hayali gerekli hazırlıkların yapılmamasında rol oynamıştır.

Devlet'in işgale uğrayan ülke topraklarına doğrudan yardım yapamaması, asker ve donanma gönderememesi gibi zaafılar diğer unsurların da farklı arayışlara girmesine yol açmış olabilir. Bir kısmı ancak 1908'de bağımsızlığını ilan etmiş olan Balkan Devletleri'nin ittifakı ise Rusya'nın 1877-1878 Savaşı'ndan beri üzerinde çalıştığı bir proje olarak bölge siyasetinin gündeminde yer almaktaydı. Bütün bunlara karşın bölgedeki usta askerlerin terhis edilerek ortalık süt liman görüntüsü vermeye çalışmak devletin Rumeli topraklarının kaybı ile neticelenmiştir. Bulgar, Sırp ve Yunan ordularının çok kısa sürede Çatalca'ya kadar gelmeleri ve buralardaki gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarından lojistik destek görmeleri toplumsal barışın devamını sabote eden bir tavır olarak dikkat çekmiştir. Diğer taraftan savaş öncesi ve sırasında can, ırz, mal güvencesi ortadan kaldırılarak göçe zorlanan yüz binlerce vatandaşın çektiği çile asırlar boyu unutulacak gibi değildir. Hayatını kaybeden Osmanlı vatandaşlarının sayısı yüz binlerle ifade edilmektedir. Bu göçler Türkiye'nin sosyal yapısını, nüfus şeklini önemli ölçüde değiştirmiştir.

Kendimizi Sınayalım

1. Osmanlı Devleti'ni içinde bulunduğu durumdan kurtarmak amacıyla XIX. Yüzyıldan itibaren çeşitli fikir akımları ortaya çıkmıştır. Aşağıdaki fikir akımlarından hangisi Padişah II. Abdülhamid tarafından öncelikli olarak uygulanmıştır?

- a. Osmanlıcılık,
- b. Türkçülük,
- c. İslamcılık,
- d. Batıcılık,
- e. Turancılık,

2. II. Abdülhamid dönemi eğitim politikalarına bakıldığında, aşağıdakilerden hangisi **söylenemez**?

- a. Batı tarzı eğitim veren yeni okullar kurulmuştur. Rüştiye, İdadiye ve Sultaniye okullarının sayısı çoğalmıştır.
- b. Medreseler ıslah edilmiş, coğrafya ve tarih gibi ilimlerin medreselerde okutulması sağlanmıştır.
- c. İlköğretimin geriliğiyle ortaöğretimin gelişmesi arasındaki uçurum eğitim gören kuşaklar üzerinde sarsıcı bir tesir bırakmıştır.
- d. İlköğretimde dinî ve geleneksel eğitim anlayışı ile yetişen çocukların, orta eğitimde o havanın karşısı bir eğitim havasıyla karşılaştıklarında kafaları karışmıştır.
- e. İstiklal Savaşını gerçekleştiren ve de Türkiye Cumhuriyeti Devletini kuran kadrolar bu okullardan yetişmiştir.

3. Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet döneminde oluşan Meclisler seçimler yoluyla halk tarafından belirlenmiştir. Aşağıdaki seçimlerden hangisi "sopalı seçimler" adıyla da anılmaktadır?

- a. 1908 Seçimi
- b. 1912 Seçimi
- c. 1914 Seçimi
- d. 1919 Seçimi
- e. 1920 Seçimi

4. Aşağıdakilerden hangisi II. Meşrutiyet döneminde hukuk alanında görülen gelişmelerden biri **değildir**?

- a. Adliye Mahkemeleri ile Sıkıyönetim Mahkemelerinin (Divan-ı Harp) görev ve yetkileri ayrılmıştır.
- b. Şer'i Mahkemeler Şeyhülislâmlıktan ayrılarak Adalet Bakanlığı'na bağlanmıştır.
- c. Divan-ı Ahkam-ı Adliye kurulmuştur.
- d. İsviçre Medeni Kanunu 1912 yılında Türkçeye tercüme edilerek Ceride-i Adliye Dergisinde yayınlanmıştır.
- e. Hukuk-ı Aile kararnamesi çıkartmıştır.

5. 1876 Anayasasının 1909 yılında yapılan düzenlemelerinde "Hakimiyet-i Milliye" anlayışı ön plana çıkmaktadır. Değişikliklerle Padişahın, tahta çıkışında Meclis-i Umumide Şer'i Şerif ve Kanun-i Esasi hükümlerine uymağına, vatan ve millete sadakat edeceğine dair yemin etmesi şartı getirilmiştir. Buna göre Padişahlığı meclis tarafından onaylanan ve mecliste yemin eden ilk padişah hangisidir?

- a. II. Abdülhamid
- b. V. Mehmet Reşat
- c. VI. Mehmet Vahdettin
- d. Halife Abdülmecit Efendi
- e. Abdülaziz

6. Osmanlı Devleti'nde meclislerin ömrü çok uzun sürmemiş, hepsi fesihler yoluyla kapatılmıştır. Aşağıdaki meclisler içinde en uzun ömürlü olan Meclis hangisidir?

- a. 1877 Meclis-i Mebusan'ı
- b. 1908 Meclis-i Mebusan'ı
- c. 1912 Meclis-i Mebusan'ı
- d. 1914 Meclis-i Mebusan'ı
- e. 1920 Meclis-i Mebusan'ı

7. Aşağıdakilerden hangisi Trablusgarp Savaşının sonuçlarından biri **değildir**?

- a. Trablusgarp savaşı Uşi Anlaşması ile sona ermiştir.
- b. Osmanlı Devleti Bingazi ve Trablusgarp üzerindeki egemenlik haklarından vaz geçmiştir.
- c. Kuzey Afrika'daki son Osmanlı toprağı elden çıkmıştır.
- d. Balkan savaşının başlamasında etkili olmuştur.
- e. İtalyanlar işgal ettikleri 12 Adayı geri vermiştir.

Yaşamın İçinden

8. Aşağıdaki savaşlardan hangisi gerek Enver Bey’in gerekse de Mustafa Kemal ve arkadaşlarının “düşman karşısında en çetin şartlar altında yerli halkla beraber geçirdikleri ilk savaş stajı” olarak sayılabilir?

- a. Trablusgarp Savaşı
- b. I. Balkan Savaşı
- c. II. Balkan savaşı
- d. I. Dünya Savaşı
- e. Kurtuluş Savaşı

9. Osmanlı Devleti’ne karşı Balkan devletleri ittifak hâlinde savaşa girmişlerdir. Aşağıdaki devletlerden hangisi I. Balkan savaşında yer **almamıştır**?

- a. Romanya
- b. Bulgaristan
- c. Sırbistan
- d. Karadağ
- e. Yunanistan

10. Balkan Savaşları hakkındaki aşağıdaki bilgilerden hangisi **yanlıştır**?

- a. I. Balkan Savaşı Londra Anlaşması ile sona ermiştir.
- b. II. Balkan Savaşı Bükreş Anlaşması ile sona ermiştir.
- c. Osmanlı Devleti Bulgaristan ile İstanbul Anlaşması’nı imzalamıştır.
- d. Osmanlı Devleti’nin sınırları Dimetoka hariç Meriç nehri olmuştur.
- e. Yunanistan Midye-Enez hattına kadar gelmiştir.

Röportaj: Balçıcek Pamir’in Kemal Karpaz ile Röportajı: 8 Temmuz 2009 Habertürk.com’da

Türkiye’nin dünyaca tanınmış tarihçisi Kemal Karpaz’tan ezber bozan açıklamalar geldi. Karpaz, Türkiye’yi Cumhuriyete hazırlayan ismin 2. Abdülhamid olduğunu vurguladı. Habertürk’te Balçıcek Pamir’in sorularını cevaplayan Karpaz şu açıklamaları yaptı: “2. Abdülhamid Cumhuriyetin hazırlayıcısıydı”

B.P: Şeriat gelecek, Türk toplumu şeriata hazırlanıyor gibi korkular ve özellikle AK Parti’nin çevresinde gelişen korkular bunlar, gerek yok diyorsunuz siz. Türk toplumu mümkün değil şeriatı kabul etmez.

K.K: Ben bir toplumun inançsız yaşayacağına inanmıyorum. Ne kadar iptidai olursa olsun, ne kadar gelişmiş olursa olsun her toplumun bir inanç ihtiyacı vardır. Bu inanç ihtiyacını din, bazı zamanlarda maalesef ideoloji besler ama sonunda daima inanış ihtiyacı vardır. İnsanlık kurulduktan beri dinsiz yaşamamıştır. Dini mutlak olarak alırsanız, insandan ve dünyadan ayırırsanız, yalnız öbür dünyaya hazırlık olarak alırsanız ve bunun dışında başka bir düşünce kabul etmezseniz, o zaman bu dindarlık olmaktan çıkar yobazlık olur. Böyleleri de vardır. Ama bugün Türkiye’de bu gibi kimseler azınlıktadır. Hiç bir zaman bu gibi düşünceler toplumun çoğunluğu tarafından kabul edilmemiştir. Başta insanımızı toplumumuzu anlamamız gerekiyor. 3-5 kişinin hezeyanlarıyla bu toplum yobazlaşmaz. Zaten Osmanlı devrinde de görünüşte şeriatla idare edilir gibi gözükene toplum aslında çok daha dünyevi idi, çok daha hayata, insana yakındı.

B.P: Peki, Osmanlı döneminde de din adına yapılan ama dinle pek bağdaşmayan hareketler yok muydu?

K.K: Vardı tabii. Osmanlı Devleti’ni düzenleyen 3 temel unsur vardır. Şeriat, kanun ve örf. Bunların içinden ikisi laikdir. Kanunname yani padişahın emri ve örf. Örf dinlerden evvel mevcut halk arasındaki adetlerdir. 17 yy büyük alimlerinden Katip Çelebi bu noktayı ileri sürmüştür. Halkın örfüne, adetine hürmet etmek lazımdır. Bu dinden evveldir ve dinden üstündür diyor. Dini inkar etmiyor, din manevidir, ruhanidir ama dünyevi ihtiyaçlarımızı insanların yaptığı kanunlar, ölçüler tayin eder. Bunlar çatışmıyor. Yani İslam’ın özünü alırsanız,

görürsünüz ki; İslam temelde çok güncel, pratik, hayata dönük bir dindir. İslam'ın başarı gösterdiği 400 küsur sene İslam'da bu fikirlerin hakim olduğu devirdir. Serbest düşünce, toplumun ihtiyaçlarını karşılamak gibi bugün normal gördüğümüz düzenlemelerdir. Sonra bunlar kapanıyor. Literatürde içtihat kapısının kapanması gibi şeyler söyleniyor. 16. yüzyılda devlet, Osmanlı dini emrine alıyor. Gene dünyevi maksatlarla. Düzeni sulh hâlinde tutmak, aşırı cereyanları önlemek gibi birçok şeyler mevcuttur. Osmanlı'da da Kadızadeler dediğimiz bir cereyan vardır. Bilhassa 16. yüzyılda. Aşırı dinci dediğimiz, Vahabilik tarzında bir gruptu. Onun karşısında ve onların düşmanı olduğu grupta sufilerdi. Bildiğimiz sufiler. Devlet onların ikisini bir arada yaşattı. Kadızadeler ileri gidince, devlet onların başını aldı, Kıbrıs'a sürgün etti. Fakat cereyanı tamamıyla yok etmedi. Osmanlı Devleti bunların üstünde, bütün dinleri koruyan, onların üzerinde bir şemsiye gibiydi. Ondan sonra değişmeye başladı.

B.P: Bitmek bilmeyen laiklik tartışmaları açısından soruyorum Osmanlı'da ordu ile dinin ilişkisi nasıldı?

K.K: Ordu normal dindardı. Ama onun ötesine Yeniçeri'ye bakarsanız, Yeniçeriler dinin emrini dinlemekle beraber, padişahın emrini dinlemekle beraber, Yeniçerinin kendi hayatında pek de dinle bağdaşmayan hareketler vardır. Şarap içmek falan vardı. Sadece Yeniçerilerde değil, Osmanlı'da bir tarafta çok dindar bir hayat görüntüsü var, çok şey din adına yapılıyor. Fakat perdenin öbür tarafında nispeten hür, herkesin bildiğini okuduğu şekilde bir hayat var. Reformlar başlayınca kadar o kadar da büyük dindarlık yoktu. 19. yüzyılda reformlar başlayınca adeta onlara karşı müdafaa şeklinde bir dindarlık seferberliği oluyor. Çünkü her aksiyonun bir karşılığı vardır. Ordu ile din çekişmesi diye bir şey yoktur.

B.P: Bazı önemli tarihçilerimiz de Osmanlı'nın teokratik bir devlet olduğuna dair kitaplar yazıyorlar. Ne düşünüyorsunuz?

K.K: Herhalde teokrasi tarifi farklıdır onlara göre. Çünkü her şey İslam adına yapılıyor. Padişah halifedir aynı zamanda ve halife olduğuna göre halife dini temsil ettiğine göre onun idare ettiği devlet de teokratiktir. Hata baştan başlıyor. Halifelik dini bir makam değildir, siyasi bir makamdır. Kuran'ın hemen hiç yerinde halife sözü yok. Ve hiçbir zaman halifelik anlamına gelmez. Halifelik normal şartların gerektirdiği bir makamdır. Peygamberin ölümünden sonra ümmeti idare edecek kim-

senin çıkmasıydı halifelik. Buradan teokrasi manasını çıkaramazsınız. Teokrasi tamamıyla dini kurallara göre din adamları tarafından idare edilen bir rejimdir. Dünyanın hiçbir yerinde olmamıştır. Belki Tibet'te vardı. Orada da tartışmalıdır. Bugün bazıları İran'ı teokrasi olarak model veriyor. İran meselesi çok karışıktır. Çok farklı bir şekilde ele alınması gerekiyor.

B.P: İzleyicilerimiz cumhuriyetin hazırlayıcısı 2. Abdülhamid'tir dediğiniz için, Cumhuriyetin kurucusu Atatürk değil midir diye soruyorlar tam bir açıklık getirir misiniz?

K.K: Mesele gayet basit. Cumhuriyeti hazırlayan bazı önemli temeller Abdülhamid devrinde atılmıştır. Bunların arasında en önemlilerinden biri ilkokul sisteminin yaygınlaşması mesleki okulların kurulması ve orada Cumhuriyeti kuracak kimselerin eğitilmesidir. Bunların arasında Atatürk de vardır. Ama aynı elitler Abdülhamid'in siyasi iradesine karşı gelmişler. Nihayet Cumhuriyeti onlar kurmuşlardır. Atatürk dahil. Bu her yerde görülen bir olaydır. İsterseniz Fransız İhtilali'ni alınız bu böyledir. Hiçbir zaman Abdülhamid cumhuriyeti kurmuştur diye saçma bir şey olmaz. Ama bazı temellerin sosyal ekonomik kültürel değerlerin o devirde atıldığını 500 sayfalık bir kitapta anlattık. Bunu ilk söyleyen ben değilim. Bir tartışmada Prof. Bernard Levis vardır benden yaşıdır iyi dostumdur. Bu meseleyi onunla tartıştık. Bunu ben de söyledim dedi. Ne var. Sen bu işi çok daha etraflı anlattın diye bana kompliman yaptı. Şekillere bakarak anlamak lazım. Abdülhamid'in yeri ayrı Atatürk'ün yeri ayrı. Gene bazılarının öfkesine yer vereceğim. Düşünce şekilleri memleket meseleleri ve dünyayı görme anlamında benzerlikler vardır. Devlet adamlığı, dış dünyayı görüşleri bu bakımdan benzerlikleri var. Bir de onların bazı meselelerin akışını görmeler ve anlamaları. Ama bazıları bu benzerlik değil, tesadüf diyebilir. Ben benzerlik diyorum. Karşılaştıkları meseleler aynı. Bir devlet siyasi şeklini değiştirebilir. Rejimini değiştirebilir. Fakat bazı temel konular aynı kalmakta devam eder. Bugün Türkiye'nin dünya çapında ünemini veren hazırlayan coğrafi konumudur. Boğazları kontrol etmesi. Bu Abdülhamid devrinde de Atatürk devrinde de bugün de vardır. Ve etkisini de devam ettirmektedir. Bu meseleler karşısında devletin varlığı söz konusu olduğu zaman o kadar büyük fikir ayrılıkları göremezsiniz. Mesele Boğazların bizim kontrolümüz altında kalmasıydı. Abdülhamid devrinde bu vardı. Boğazlar meselesi Türkiye'nin politikasını etkileyecekti.

B.P: Az önceki konuya gelmek istiyorum. Tarihçiler niye Osmanlı Devleti'ni teokratik olarak nitelendiriyor? Yabancı kaynaklardan falan mı alıyorlar.

K.K: Maalesef siz benim açımdan çok temel bir meseleye temas ettiniz. Benim tüm hayatım boyunca Türk tarihini siyasi gelişmeleri, değişimleri, Türkiye'nin içinden bakarak anlamak ve öyle çözmek. Bunun için büyük uğraşa ihtiyaç vardır. Ana kaynaklara inmek teker teker incelemek vs. Mesela ben TBMM zabıtlarını okuyarak çok şey öğrendim. Bu aylarca çalışmaya ihtiyaç gösterdi. Ve ben oradan hareket ederek Türkiye'yi kendi içinden görerek öyle anlatmaya çalıştım. Uzun süre bu yapılmamıştır. Yapılan birisi yazmış... Avrupa tarihçisi yahut da Avrupa turisti gelmiş bir ay kalmış ve kitap yazmış teokrasi demiştir. Bunların arasında sağlam yazarlar da var. Birçoğu dış görünüşe bakarak, siyasi maksatlarla olduğundan çok farklı göstermek için hatta modernistlere cesaret vermek için böyle yapmıştı. Yani Türkiye teokrasidir bu rejim devrilsin gitsin diye bizim de onayladığımız bir rejim koysun diye olabilir. Bilhassa Fransız tarihçisi, İngiliz tarihçisi böyle derse mesele kalmıyor. Bugün de bu devam ediyor Türkiye'de şu veya bu şekilde. Bakıyorum Türkiye'ye yeni yeni mallar geliyor ona bir Türk ismi bulmaktansa ona derhal Fransız, İtalyan yahut İngiliz ismini koyuyor ve bu artık tartışılmaz bir şey oluyor. Artık bundan kurtulmamız lazım.

B.P: Türk eliti, Türk aydını halkından biraz kopuk. Yanlışsam düzeltin cümleyi...

K.K: Bu yine temel bazı meselelere bağlanıyor. Bir ke her yerde her toplumda en küçük bir işletmede de dahil elitler ünde gelir. Elitler idare eder. Bunları elit yapan nedir? Onların bilgisi becerisi vs. Elitler her yerde her zaman önder olmuşlardır şüphe yok. Asıl mesele elit kültürüdür. Bir elit kendini idare etmek için ebedi olarak daima üstte olmak için yaratıldığına inanır ve bu konu üzerine bir kültür yaratırsa o zaman elitler ilerlemenin engeli hatta bir memleketi felakete götüren unsurlar olabilir. Bunu tarihte de görebiliriz.

B.P: Cumhuriyet elitleri nasıldı?

K.K: Çok halktır. Halktan gelmiştir. Birçok cumhurbaşkanımızı alalım bunların içinde aristokrasiden gelen büyük aileden gelen yok. Köyden gelmiş. Şimdi bizim bir yerde gücümüz budur. Temelden halktan yoğrularak tepeye çıkıyoruz ondan sonra halkı unutarak halkın bize hizmet etmesini ileri sürerek hakim olmaya çalışıyoruz. Bir de bu halk cahildir diyoruz. Bırakırsanız memleketi felakete götürür. Bu tip düşünceler ne halk felse-

fesine ne tecrübeler dayanamaz. İktidarda kalmak emir vermek sevdasının parçasıdır. Demokrasiyle asla bağdaşmaz.

B.P: Bu oyuna gelmeyen oldu mu şimdiye kadar?

K.K: Evet. Cevap vermek güç. Mesela Özal'ı alıyorum, Demirel'i iyi tanıdım. Özal'la da tanıştım bunlar halktan gelmiş ve halk ruhunu muhafaza etmiş. Farklar var. Ama unutmamış. Ama onlar da ellittir. Süleyman Bey Su İşleri Genel Müdürü, büyük işler yapmış. Rahmetli Özal Dünya Bankası'na çalışmış, tecrübesi olan rahat bir adamdı. Ve dindardı. Nakşibendi olduğunu aükiüa söyledi. Ama ondan kimse çekinmedi. Çünkü rahmetli Özal elitizmi, halkçılığı, ilerlemeciliği hepsini bir arada almıştır. Yeni bir tip yaratmış. Yeni idareci tipi yaratmıştır. Kimse onun dinciliğinden şüphe etmezdi.

B.P: Halkın dini vurgulara çok önem veren partileri seçmesinin ardında sen benim inancına saygı göster anlayışı mı var

K.K: Evet. Bunu ben de öteden beri söyledim yazdım. Mesele dindar olmak değil. Halk dindar olmayı istemiyor. Benim anladığım kadar halk diyor ki benim inancım budur. Bu inanç benim hakkımdır. Ben bunu din adına değil demokrasi ve özgürlük adına istiyorum diyor. Fark buradadır. Şüphesiz ki laik bir kavram adına istiyorum diyor. Din hürriyetini din adına değil özgür demokratik yaşamak adına istiyorum bunu diyor. Ve bu meseleyi yeni bir kalıba sokmaktadır. Böylece laikleşme oluyor.

B.P: Peki cumhuriyetin din karşısı olarak gösterilmesi zamanında halifelik kaldırılmasına yönelik tepkilerden mi oluyor?

K.K: Bu çok söylendi. Çok tartışıldı bir bakıma dini reaksiyonu yönetecek güçlendirecek bir gücü olarak görüldüğü için halifelik kaldırıldı diyenler var. Mesele aslında çok daha geniştir. Türkiye bir cumhuriyet olarak kurulunca belirli sınıflara sahip belirli halka sahip bir ülke olarak ortaya çıkmıştır. Bir milli devlet olmuştur. O devlet içinde herkes o milli sınırlar içinde yaşayan kimseler adına konuşabilir. Onların haklarını müdafaa edebilir. Şimdi halifelğe gelince. Müslüman ümmetin başıdır. Nerede olursa olsun bütün Müslümanların başıdır. Halifenin mutlaka ve mutlaka ger yerde Müslümanları koruması onların adına konuşması gerek. O zaman milli sınırlar içinde böyle bir makamın bulunması milli çıkarla ve milli hakimiyetle nasıl bağdaşır meselesi ortaya çıktı. Bu milli devlet devrinde üniversal ümmetçilikle hareket etmek büyük çelişki yaratıyor. Bir bakıma halifelik kaldırılması buraya dayatıldı. Diğer yandan acaba halifelik milli sınırlar içinde kalacak milli menfa-

at ve görüşler içinde düzenlenebilir miydi? Bu tartışıldı. Evet de diyenler hayır da diyenler var.

B.P: Peki halifelik kaldırılmasaydı laik bir cumhuriyet olabilir miydi?

K.K: İtalya laik midir değil midir papalık olduğu hâlde. Olabilir de. Yani teorik olarak olabilir. Ama bahsettiğim konular güz ününde tutulursa acaba bir Türk halifesi gerçek manada Müslüman halifesi olabilir miydi diye de sorulabilir. Bu doğrudur bu yanlıştır denemez. Bizim en büyük zaafımız meseleleri kategorize etmek. Burada da böyle. Milli halife olur mu o zaman İslam'ın ümmeti nereye kalıyor. Halifelik kaldırıldıktan sonra Araplar denediler. Kimse önem vermedi sonra bir konferans toplandı. Herkes kendi devlet başkanını aday gösterdi bir yerde bazı şeylerin zamanının geçtiğine hükmetmek lazım.

B.P: Bugüne baktığınızda laiklik tartışmaları, meşruiyet tartışmaları... değişen de pek bir şey yok ama AK Parti yeni bir oluşumdur diyorsunuz...

K.K: Yeni bir oluşumdur. Ve gittikçe demokrasiye daha da yaklaşmıştır. Çünkü onun yaşamasının ana şartıdır. Onu anlayacak kadar pragmatiktir. Yani bir yerde AK Parti Türkiye'de demokrasinin yerleşmesine yardım ediyor kendisi de demokratikleşiyor. Ama bu birden olmuyor. Hiçbir yerde demokrasi mutlak yerleşmiş değildir. Demokrasi durmadan gelişen bir rejimdir. Onu dondurursanız o demokrasi olmaktan çıkar. Ama kalite bakımından durmadan kalitesini yükseltebiliyor. İktidara getirilen partinin sözünü dinlemem onun kararlarına uyma bu demokrasinin kaçınılmaz sonucudur. Türkiye bunlara uyamıyor. En büyük eksiklik sağlam bir muhalefet yok. Ana muhalefet partisi CHP'dir ama başka parti de ana muhalefet partisi olunca aşağı yukarı aynı tavır takınacaktır. Burada yalnız iktidar kültürü değil muhalefet kültürü eksik. Muhalefetini yürüteceksin bazı kararlara karşı çıkacaksın. Ama temel meselelerde demokrasiyi ayakta tutan meselelerde iktidarla birlikte olacaksın. Şimdi Meclis'te bunu görmüyoruz. Hakiki demokraside sağlam bir muhalefetin ve sağlam bir iktidarın bulunduğu yerlerde diktatörlük isteyenler marjinalleşir. Her yerde görülen budur.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. c Yanıtınız yanlış ise "I.Meşrutiyet Döneminde Siyaset " konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. b Yanıtınız yanlış ise "I. Meşrutiyet Döneminde Eğitim ve Kültür Politikalarına Genel Bir Bakış" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. b Yanıtınız yanlış ise "II. Meşrutiyet Dönemi ve Meclis-i Mebusan Çalışmaları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. c Yanıtınız yanlış ise "II. Meşrutiyet Dönemi ve Meclis-i Mebusan Çalışmaları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. b Yanıtınız yanlış ise "II. Meşrutiyet Dönemi ve Meclis-i Mebusan Çalışmaları," konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. d Yanıtınız yanlış ise "II. Meşrutiyet Dönemi ve Meclis-i Mebusan Çalışmaları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. e Yanıtınız yanlış ise "Adım Adım Dünya Savaşı-na Gidiş" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. a Yanıtınız yanlış ise "Adım Adım Dünya Savaşı-na Gidiş" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. a Yanıtınız yanlış ise "Adım Adım Dünya Savaşı-na Gidiş" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. e Yanıtınız yanlış ise "Adım Adım Dünya Savaşı-na Gidiş" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Gerçekten de Osmanlı devlet anlayışında esas devletin en geniş sınırlarıyla ve nüfusuyla birlikte yaşatılmasıdır. Bu zeminde II. Abdülhamid de İslam birliği politikasını kendi dinî hassasiyetinden dolayı değil, mevcut şartlarda devleti yaşatabilmek için en uygun yol olarak gördüğü için uygulamaya çalışmıştır. Metinde de ifade edildiği üzere, devletin diğer unsurlarını yok saymadan, gerektiğinde Türklük, gerektiğinde Osmanlılık vurgusu yaparak ama dönemin genelinde iç politikada olduğu kadar dış politikada da İslami hassasiyeti öne çıkaracak politikalar yürütülmüştür. Bu politikaların kendi içinde tutarlı ve dönemi için de etkili ve geçerli olduğunu gelişmeler göstermiştir.

Sıra Sizde 2

Elçilik ve konsolosluklarıyla doğuda ve bilhassa Osmanlı coğrafyasında olup bitenleri yakından takip eden Batılı devletler İslamcı politikaları ısrarla saldırgan ve yayılcı bir hareket olarak tarif etmişlerdi. Çünkü Osmanlı Devleti'ne dayattıkları Islahat Fermanı ile ülke genelindeki gayrimüslimleri koruyan ancak Müslümanları dışlayan bir ilişkiler sürecini başlatmışlardı. Bu durumun İslam ülkelerinde sebep olabileceği rahatsızlıkları önceden tespit için de dış temsilciliklerini uyarmışlardı. Bununla birlikte böyle geniş çaplı bir reaksiyonun olmadığı görüldükten sonra dahi İslam ülkelerinde görülecek en ufak bir kıpırdanmayı, Batı ve Hristiyanlar aleyhinde bir hareketi Osmanlı Devleti kaynaklı, halifenin Panislamizm politikasının sonucu olarak isimlendirmişlerdir. Potansiyel tehlike olarak gördükleri Osmanlı Devleti'ne karşı kendi bürokratik yapılarını hazır durumda tutmayı amaçlayan bir yaklaşım olduğunu söyleyebiliriz.

Sıra Sizde 3

Birinci Meşrutiyet Dönemi bütün hâlinde ekonomik sıkıntılar, dış borç baskısı savaş ve isyanlar ile geçmiştir. Buna mukabil Tanzimat Dönemi'nde başlayan eğitim hamlelerini eldeki bütün imkânları zorlayarak sürdürmek her şeyden önce bilime, öğrenmeye ve gelişmeye verilen önemi göstermektedir. İlköğretim mecburiyetinin konması, merkez ve taşrada ilköğretim teşkilatının kurulması, iptidai okullarının açılması ve çoğaltılması, Sübyan okullarına yeni usul eğitimin sokulması döne-

min bütününde takip edilen öncelikler olarak göze çarpmaktadır. Müslüman halkın kalabalık olduğu yerlerde ilköğretime öncelik ve ağırlık verilmesi ülke sathında okur yazarlığın, eğitim ve öğretimin yayılması hedefine ulaşmak içindir. Girişilen eğitim seferberliğine halkın maddi yardımının sağlanması kadar İstanbul dışında öğretmen okullarının açılması geniş çaplı ve uzun vadedi bir eğitim programına işaret etmektedir. I. Meşrutiyet Dönemi, bilgi ve eğitimin öneminin anlaşıldığı, eğitimin bütün vatandaşlarının temel hakkı olarak görüldüğü ve imkânlar ölçüsünde sağlanmaya çalışıldığı bir dönem olarak nitelememizi gerektirmektedir.

Sıra Sizde 4

Osmanlı dönemi sözlüklerinde cumhuriyet, seçilmiş bir başkanın idaresi altındaki topluluk olarak da nitelenmekteydi. Cumhuriyetlerde devlet başkanının seçimiyle belirlenmesi esas ise de daha önemlisi bu seçimin niteliğidir. Tabii bir de aday olan ya da olabilenlerin özellikleri. Bu noktada Sultan V. Mehmed Reşad'ın tahta çıkışının Meclis-i Mebusan'da oylanmış olması şekil olarak bizi düşündürse de cumhuriyet uygulaması olarak değer kazanmayacaktır. Bununla birlikte artık hanedan mensubunun tahta çıkışında bile halkın temsilcilerinin oluşturduğu Meclisin söz sahibi olması adım adım hedefe gidildiğini gösteren bir işarettir.

Sıra Sizde 5

Meşrutiyet Dönemi'nde ısrarla vurgulanan millî egemenlik kavramı Cumhuriyetin ilanı öncesinde temel hareket noktası olarak alınmış, Atatürk tarafından Cumhuriyeti izah eden kavram olarak ta kullanılmıştır. Bu noktada II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemi ilişkilerini millet adına birikimleri üst üste koyarak birbirini destekleyen tamamlayan dönemler olarak değerlendirebiliriz. Gerçekten de Tanzimat Dönemi ile başlayan ve bilhassa aydınların öne çıkardığı milletin hâkimiyete hakkı kavramı daha sonra devlet adamlarınca da kabul edilmişti. Ancak onlar bu hakkın kullanımı için milletin yeterince olgunlaşmadığını ona vasi tayin etmek gerektiğini söylüyorlardı. Meşrutiyet ilan edildiği dönemde aydınlar da aynı şekilde milletin eğitilip öğretilip hâkimiyetini kullanacak hâle getirilmesi gerektiğini yazmışlardı. Birinci dünya savaşından sonra esir edilmeye çalışılan milletin Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki mü-

cadelesi hâkimiyetin sahibinin kısa sürede yaşadığı çok yönlü ve öğretici deneyimleri iyi kullanarak hâkimiyetini kendi eline alabileceğini dosta düşmana göstermiştir. Bütün bu olumlu gelişmelere mukabil toplumun geleceksel anlayışı dolayısıyla köklü değişim ve dönüşümlerde yapılmak istenenlerin açık, sade ve samimi bir şekilde topluma anlatılmasına ihtiyaç olduğunu gelişmeler ortaya koymuştur.

Sıra Sizde 6

1877-1878 savaşıdan beri kaynakları Balkanlar coğrafyasındaki ittifaklara karşı devletin asker, lojistik ve siyaset olarak hazırlıksız yakalanması devleti yönetenlerin bölgedeki gelişmeleri takip edememesi, anlayamaması ile açıklanabilir. Hakikaten Balkanlar ve Orta Doğu bölgesinde yayılmacı emelleri olan devletlerin buraya hakim olma planları XIX.asrın ortalarından itibaren belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. İngiltere'nin Arap yarımadası ve Basra Körfezi'nde adım adım ilişkilerini geliştirmesi, Rusya'nın desteğiyle Balkan milletlerinin önce tek tek bağımsızlıklarını kazanmaları devleti yöneten kadroyu yeterince uyaracak gelişmelerdir. Trablusgarp Savaşı çıktığında sadrazam olan İbrahim Hakkı Paşa'nın bir önceki görevinin Roma Sefirliği olduğunu hatırlarsak İtalyan başkentinde siyasi gelişmeleri takip etmekten başka işler ile meşgul olduğunu düşünebiliriz. Aynı şekilde Balkan milletlerinin Rusya ile yaptığı görüşmeler ve varılan anlaşmalardan Osmanlı dış işlerinin habersiz olması en basit hâliyle gaflet olarak nitelenebilir. Trablusgarp'tan II. Abdülhamid Dönemi'nde yığılan silah ve kuvvetleri başka yerlere kaydırmak kadar Balkanlarda asayiş var diyerek buradaki birliklerin tecrübeli askerlerini toptan terhis etmek devletin bekası adına anlaşılır işlerden değildir. Kısaca devletin, yöneticileri elinde zamanın gelişmelerini anlama, gereken tedbirleri alma ve yaşama kabiliyetini büyük oranda kaybettiğini gösteren gelişmeler söz konusudur.

Seçilmiş Bibliyografya

- Akyüz Yahya, **Türk Eğitim Tarihi**, Ankara 2008.
- Aslan, Taner, "Osmanlı Devleti'nin Siyasi ve İdari Tarihinde Adalet ve Müsavat Meselesi", **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı 21, Temmuz - Ağustos - Eylül - 2010.
- Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam Mustafa Kemal**, Cilt I, 1881-1919, İstanbul 1994.
- Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, C.II, Kısım I, Ankara 1991.
- Berkes, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, (Yayına Hazırlayan, Ahmet Kuyaş), İstanbul 2005.
- Bozkurt, Gülnihal, **Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)**, Ankara 1996.
- Cevdet Paşa, **Tezahir, 40-Tetimme**, (Yay. Cavit Bay-sun), Ankara 1986.
- Çadircı, Musa, "Tanzimattan Cumhuriyete Ülke Yönetimi", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi (TCTA)**, C.I, İstanbul 1985.
- Davison, Roderic H., **Osmanlı İmparatorluğunda Reform, 1856-1876**, (Çev. Osman Akınhay), C.II, İstanbul 1997.
- Düstur, Birinci Tertip**, C.IV.
- Düstur, İkinci Tertip**, C.I.
- Eraslan, Cezmi, **II. Abdülhamid ve İslam Birliği**, İstanbul 1992.
- Eraslan, Cezmi, "II. Abdülhamid'in İlk Yıllarında Meclis ve Meşrutiyet Kavramları Üzerine Bazı Tespitler", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, I, İstanbul 2000.
- Eraslan, Cezmi,-Olgun, Kenan, **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento**, İstanbul 2006.
- Erdoğan, Aynur, "Prof. Çetinsaya: Halen Tanzimat'ı yaşıyoruz", **Dünya Bülteni**, 12 Aralık 2011 Pazartesi, [http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=97909,\(09-01-2012'de indirildi\)](http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=97909,(09-01-2012'de indirildi))
- Eryılmaz, Bilal, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, İstanbul 1996.
- Fortna, Benjamin C. **Mektebi Hümayun: Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.
- Georgeon, François, **Sultan Abdülhamid**, İstanbul, Homer Kitabevi, 2006.
- Hanioglu, M. Şükrü, **The Young Turks in Opposition**, Oxford Üniv. Pres, New York 1995.

- İğdemir, Uluğ, **Kuleli Vak’ası Hakkında Bir Araştırma**, Ankara 1942.
- Kafadar, Osman, **Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma**, Ankara, Vadi, 1997.
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C.VIII, Ankara 1988.
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C.IX, Ankara 1996.
- Karatepe, Şükrü, **Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme**, 2. Baskı, İstanbul 1997.
- Kayalı, Hasan, **Jön Türkler ve Araplar**, İstanbul 1998.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, **Kazım Karabekir**, Ankara 1991.
- Kızıltan, Yılmaz, **Birinci Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusanı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1994.
- Kili, Suna-Gözübüyük, A. Şeref, **Türk Anayasa Metinleri, Sened-i İttifaktan Günümüze**, Ankara 1985.
- Kodaman, Bayram, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Ankara 1991.
- Lewis, Bernard, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kırıatlı), 3. Baskı, Ankara 1988.
- Mardin, Şerif, **Türk Modernleşmesi**, Makaleler IV, İstanbul 1991.
- Okandan, Recai Galip., **Amme Hukukumuzun Ana Hatları**, İstanbul 1968.
- Okyar, Fethi, **Üç Devirde Bir Adam**, (Yayına Hazırlayan: Cemal Kutay), İstanbul 1980.
- Olgun, Kenan, **1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusan’ının Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri**, Ankara 2008.
- Olgun, Kenan, “Asker-Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Halaskar Zabitan Grubu ve Faaliyetleri”, **İlmi Araştırmalar**, Sayı 7, İstanbul 1999.
- Olgun, Kenan, “II. Meşrutiyet Dönemi Seçim Sistemi ve 1912 Seçimlerinde İzmit Sancağında Uygulanışı”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi**, Sayı 39, İstanbul 2004.
- Ortaylı, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul 1983.
- Ortaylı, İlber, “Tanzimat Devri ve Sonrası İdari Teşkilat” **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, I, (Ed., Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1994.
- Ortaylı, İlber, **Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)**, Ankara 1974.
- Ortaylı, İlber, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C.I, s.234- 235.
- Özgüldür, Yavuz-Özgüldür, Serdar, “1876 Anayasasının Hazırlanmasında Mithat Paşanın Rolü Ve Fonksiyonu”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi (OTAM)**, Sayı 5, Ankara 1994, s.311-348.
- Pamir, Balçıçek, **Kemal Karpat ile Röportaj**; 8 Temmuz 2009, Habertürk.com.
- Sevil, Hülya K., **İttihat ve Terakki Döneminde İslamcılık Hareketi (1908-1914)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2005.
- Shaw Stanford-Shaw, Ezel Kural, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, (Çev. Mehmet Harmanacı), C.II, İstanbul 1983.
- Tanör, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, İstanbul 2006.
- Tekeli, İ-İlkin, S., **Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1999.
- Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952**, 2. Baskı, İstanbul 1995.
- Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul 2004,
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, **1911-1912 Osmanlı İtalyan Harbi Deniz Harekâtı, C.III**, Ankara 1980.
- Us Hakkı Tarık, **Meclis-i Mebusan (1293=1877)**, C.II, İstanbul 1954.
- Ülken, Hilmi Ziya, **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul 1979.
- Yel, Selma, “Kendi Eserleri Işığında İbrahim Temo’nun Atatürk ve Milli Kimlik Hakkındaki Duygu ve Düşünceleri”, **7. Uluslararası Atatürk Kongresi**, Makedonya, 17-22 Ekim 2011 Manu, Basılacak tebliğ
- Yelkenci, Ömer Faruk, **Türk Modernleşmesi ve II. Abdülhamid’in Eğitim Hamlesi**, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2011.
- Yerlikaya, İlhan, **XIX. Yüzyıl Osmanlı Siyasi Hayatında Basiret Gazetesi ve (Pancermenizm - Panislamizm - Panslavizm - Osmanlılık Fikirleri)**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Van 1994.

4

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Avrupa'nın büyük devletlerinde XIX. yüzyılda hakim olan zihniyeti ve bunun uluslararası ilişkilere yansımaları açıklayabilecek,
- Sanayi İnkılabı'nın deniz aşırı sömürgecilik faaliyetlerini nasıl hızlandırdığını ve dünyayı şekillendirdiğini açıklayabilecek,
- Avrupalı büyük devletler arasındaki sömürge rekabeti ve çıkar çatışmalarının Osmanlı Devleti'ne etkilerini değerlendirebilecek,
- Birinci Dünya Savaşı yıllarında cephelerde Osmanlı varlığının nasıl eridiğini analiz edebilecek bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Sanayi İnkılabı
- Deniz Aşırı Sömürgecilik
- Millî Devletlerin Oluşumu
- Misyoner Faaliyetleri
- I. Dünya Savaşı
- Ermeni Meselesi

İçindekiler

Atatürk İlkeleri ve
İnkılap Tarihi-I

Avrupa ve Türkiye
(1838-1918)

- 1838-1914 SÖMÜRGEÇİLİKTEN DÜNYA SAVAŞI'NA AVRUPA
- EMPERYALİST REKABET VE KUVVETLER ÇATIŞMASI
- OSMANLI DEVLETİ'NİN ÇÖKÜŞÜ: I. DÜNYA SAVAŞI
- I. DÜNYA SAVAŞI'NDA CEPHELER

Avrupa ve Türkiye (1838-1918)

1838-1914 SÖMÜRGEÇİLİKTE DÜNYA SAVAŞI'NA AVRUPA

Coğrafi keşifler, dünya ticaret yollarının değişmesi, Avrupa'daki sosyal ve ekonomik alanlarda meydana gelen gelişmeler, Osmanlı Devleti'nde yapısal değişikliklere yol açan ve devleti kökünden sarsan temel etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Batılı devletlerde gerçekleşen Sanayi İnkılabı, Fransız İhtilali ve 1815 Viyana Kongresi'yle Avrupa var olan durumun belirlenmesi sömürgeciliğe hız kazandırmış ve Osmanlı Devleti'nin yıkılması yönünde tarihî düşünce ve misyonu alevlendirerek daha sistematik bir hâle getirmiştir. Söz konusu etkileri üç ana başlık altında inceleyebiliriz.

Fotoğraf 4.1

*Bubar ve hayvan
gücünün yarışı;
Sanayi İnkılabı'nın
simgesi.*

Deniz Aşırı Sömürgecilik

Coğrafi keşiflerin etkisiyle Yeni Dünya'dan gelen değerli madenler Doğu Akdeniz'e ulaşınca Amerika altını ve gümüşü önce İspanya'da fiyatları altüst etmiştir. Coğrafi keşiflerden sonra sömürgeciliğin ilk aşamada etkileri iktisadi alanda görülmüştür. Coğrafi keşiflerle geleneksel kıtalar arası ticaret yolları değiştiği gibi Hindistan-Avrupa deniz yolu da Avrupalı devletlerin kontrolüne geçmiştir.

Avrupa'nın ekonomik, kültürel, sosyal, din ve düşünce hayatında büyük değişikliklere neden olan keşifler Avrupa'nın siyasi yapısını da değiştirmiş, aynı zamanda, düşünce dünyasındaki gelişmelerle Rönesans ve Reform hareketlerine zemin hazırlamıştır. Keşfedilen bölgelerdeki değerli eşya ve madenlerin Avrupa'ya taşınması, o zamana kadar zenginlik kaynağı olan toprağın yerini altın ve gümüşün almasını sağlamıştır. Akdeniz kıyısındaki limanların önemini kaybetmesine karşılık

Burjuva: Ticaret yaparak bu değerleri kazanan ve şehirlerde yaşayan tüccarlar zümresi

Atlas Okyanusu kıyısındaki limanların önem kazanması, Avrupa'nın Osmanlı Devleti'ne bağımlılığını azaltmıştır. Avrupa dışındaki dünya zayıflarken Avrupa, her alanda güç kazanmıştır. Özellikle İspanyol ve Portekizliler geniş topraklar elde ederek ilk sömürge imparatorluklarının temellerini bu yüzyılda atmışlardır.

Bu dönemde Avrupalı devletlerde zenginlik anlayışı, toprak sahibi olmak düşüncesinden, değerli madenlere sahip olmak düşüncesine dönüşmüştür. Bu düşünce, ticaret yaparak bu değerleri kazanan ve şehirlerde yaşayan bir tüccarlar zümresinin, burjuvazinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Avrupa toplumlarında meydana gelen değişiklikler, büyük devletler arasında rekabetin doğmasına yol açmış ve bunların daha zengin olma arzularını da kamçulamıştır. Ayrıca, ticari hayatın gelişmesi değerli madenlere olan ihtiyacı da artırmıştır.

Avrupa devletlerinde görülen gelişmeler, devletin siyasi olduğu kadar ekonomik bir yönünün olduğunu da göstermiştir. Artık bütün iktisadi güçler millileştirilecek; iç ticaret ve yerli endüstri geliştirilecek; dış ticaret ülkenin çıkarlarına uygun olarak yapılacak hatta elçiler yalnız siyasi değil, iktisadi ve ticari ilişkileri de ustalıkla yürütecek kişilerden seçilecektir. Böylece devletin varlığının devamının yalnız askerî güce değil, ekonomik sağlamlığa da bağlı olduğu görüşü kabul görecektir. Bu görüşe bağlı olarak Avrupa'da yeni pazar ve ham madde kaynaklarına duyulan ihtiyaç sebebiyle daha fazla kazanmak ve bunun için her türlü yola başvurmak düşüncesi ekonomik hayata hakim olmuştur. Yeni zenginlik kaynakları arayan bu düşüncedeki Avrupalı devletlerin, dünya ticaretinde tarihî transit yollar dışında yeni yollar aramaları, coğrafi keşiflerin yapılmasını da sağlamıştır.

SIRA SİZDE

Osmanlı Devleti iktisadi ve siyasi hayatın birbiriyle kaynaştığı bu anlayış değişimi sürecinde yer alabilmiş midir? Tartışınız.

Gerçekleştirilen coğrafi keşifler, sadece Avrupa'da değil bütün dünyada önemli sosyal, siyasi ve ekonomik değişikliklere yol açmıştır. Bu değişikliklerin en önemlilerinden birisi şüphesiz ticaret yollarının değişmesidir.

Deniz yollarının birden bire önem kazanmasında gemi yapım tekniğindeki gelişmelerin büyük etkisi olmuştur. Modern araçlar deniz yolunun hem güvenliğini hem de hızını artırmıştır. Osmanlı Devleti'nin hakimiyetindeki tarihî ticaret yolları ise kaçınılmaz olarak eski önemini yavaş yavaş kaybedecektir. Tabiatıyla tarihî kara yollarının gözden düşmesiyle Osmanlı için çok değerli bir kaynak da kurumaya başlamıştır. Bununla birlikte coğrafi keşiflerle birlikte özellikle Hindistan'a giden yeni yollar bulunmuş ise de bu yolların uzun ve tehlikeli olmaları sebebiyle Akdeniz'den geçen yol eskisi kadar olmasa bile önemini hiçbir zaman kaybetmeyecektir.

1815'ten sonra devletler arası mücadelelerde, sanayileşme temeline dayalı politikaların hakim olduğu görülmektedir. Sanayileşmenin gereklerinin karşılanabilmesi için siyasi denetimin sağlanması gerekmektedir. Siyasi denetimin sağlanabilmesi de ekonomik yatırımda bulunulacak olan yerlerde toplumsal sistem ve yönetim biçiminin kontrol edilmesiyle mümkündür. Bunun yanı sıra yatırımda bulunabilmek ve öteki devletlerin şirketlerinin rekabetinden kurtulabilmek ancak askerî güç ile sağlanabilirdi. Ekonomik bakımdan geri kalmış ülkelerde rahat çalışabilmek için de o ülke yönetimine baskıda bulunmak kaçınılmazdı.

Sanayileşmemiş ve siyasi gücünü yitirmiş olan devletlerin, emperyalist devletlerin baskılarına boyun eğmekten başka yapabileceği bir şey kalmıyordu. Bu sebeple artık kaba bir yağmalama yerine koloni olarak ele geçirilen yerler, ham mad-

de kaynağı ve pazar olarak kullanılan, ucuz iş gücünden yararlanan bölgeler haline gelmişlerdir.

19. yüzyılın sonlarından itibaren doğuda zengin petrol, kömür ve sanayi için gerekli diğer ham madde kaynaklarının bulunması, sanayileşmiş devletlerin politikalarını bu yönde şekillendirmiştir. Avrupalı devletler, ham maddelere sahip olan Doğu milletlerini sanayiden mahrum bırakacak politikalarını sürdürürken doğunun bakir sahalarını aynı zamanda ürettiklerini satacak iyi bir pazar olarak görmüşlerdir. Başta petrol olmak üzere zengin madenlerin yer aldığı coğrafyaları ele geçirmek isteyen devletler arasındaki mücadele 20. yüzyılda doğuya kaymıştır. Hem pazar hem de ham madde kaynaklarına sahip coğrafyanın en önemli devleti ise Osmanlı Devleti idi. Dolayısıyla Batılı devletler politikalarını bu şekilde sistematik hale getirirken Osmanlı Devleti, sanayileşmiş güçlü devletler için verimli bir yatırım bölgesi, zengin ham madde kaynağı ve iyi bir pazar durumunda idi.

Venedik, Portekiz ve Fransa'dan sonra İngilizler de ham madde temini ve mamul madde ihracı için önemli gördükleri Yakın Doğu coğrafyasına yönelmişlerdir. 19. yüzyılın başlarından itibaren savaşlar sebebiyle tüketim maddelerine olan talep azalırken bir taraftan da işsizliğin artması, Fransa, Almanya ve Rusya gibi devletlerin gümrüklerini yüksek tarifelerle korumaları İngiltere'nin yeni sahalara yönelmesine sebep olmuştur. İngiltere, yalnız üretilmiş madde satışı bakımından değil, ham madde bakımından da önemli gördüğü Osmanlı Devleti'ne yönelmiştir. Avrupa pazarları kendilerine kapanmış olan İngilizlerin Osmanlı ülkesinde serbest ticaret yapabilmeleri ise ticareti kısıtlayıcı nizamların kaldırılmasına bağlı idi. Venedik ve özellikle Fransızların muafiyetlerine rağmen Osmanlı ülkesinde kendi bayrakları altında ticaret yapmak isteyen İngilizler, 1580 tarihinde ilk ticaret imtiyazını almışlardı. Bu imtiyazla İngilizler, başlangıçta diğer milletler gibi gümrük vergisini % 5 oranında öderlerken çok geçmeden bunu % 3'e indirmeyi başarmışlardı. Zamanla fiyatlarda görülen yükselişler dolayısıyla gümrük vergileri bir hayli azalmış %1-1,5'e kadar düşmüştür. 1834 tarihinde süresi sona erecek olan gümrük tarifelerinin yenilenmesi için teşebbüste bulunmuştur. Bu tarihlerde Avrupalı devletler, yüksek gümrük vergileri koyup çeşitli malları yasaklarken İngiltere, tarifenin yenilenmesi yoluna gidilmeyeceğini açıklamıştır. Başlangıçta İngiliz teklifleri kabul edilmek istenmemişse de bir taraftan hazinenin uğradığı zararın artması, diğer taraftan da Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanı sebebiyle düşmüş olduğu siyasi buhran, Osmanlı Devleti'ni serbest ticaret prensiplerini içeren Balta Limanı Antlaşması'nı imzalamak zorunda bırakmıştır. 1838 yılında imzalanan bu antlaşma ile İngiliz tüccarı en imtiyazlı millet olduğu gibi diğer ülkelerden getirilen malların da serbestçe ticaretini yapma imtiyazı elde etmiştir. Anlaşmaya göre vergi ihracatta % 9 olurken ithalatı % 2 olarak belirlenmiştir.

Böyle bir ticaret ilişkileri zemininde Osmanlı Devleti'nde sanayinin gelişmesi, ülke ekonomisine katkı sağlaması mümkün olabilir mi? Devleti yönetenlerin önceliği ekonomik mi yoksa siyasi mi tartışınız.

Batılı devletler; ithalatı kısıtlamak, gümrük vergilerini yükseltmek, hatta yasaklamak ve buna karşı ihracatı teşvik edip geliştirmek için uğraşırken; Osmanlı Devleti'nin tam zıddı denilebilecek bir politika ile ithalatı serbest bırakıp ihracat üzerinde kısıtlamalar getirmesi, hatta yasaklamalara varan düzenlemeler yapması, açıklaması kolay görünmeyen bir tavidir. Antlaşmayı hazırlayan müzakerelere

dikkatle bakıldığı zaman açıkça görülen odur ki Osmanlılar az olan pazarlık gücünü ithalatı değil ihracatı sınırlandırmak ve vergilendirmek için kullanmışlardır. Osmanlı ticari ve iktisadi hayatında önemli değişikliklere yol açacak olan bu antlaşma, Osmanlı Devleti'nin yıkılışını hazırlayan sebeplerden birisi olacaktır.

Bu arada hangi din ve mezhepten olurlarsa olsunlar azınlıkların iktisadi alana yönelmeleri ve burada başarılı olmaları 18. yüzyıldan itibaren tedricen büyüyen azınlık sermayesini ortaya çıkarmıştır ki bu husus, zaafırlar içinde bulunan Osmanlı Devleti'nde iktisadi yapının siyasi güce doğrudan etki etmesine yol açmıştır. 1838 ticaret sözleşmesi ve bunu takip eden bazı Avrupa devletleriyle yapılan ticaret sözleşmelerinden sonra Osmanlı sanayi ve ticareti hızla çökmeye başlamıştır. Bu tarihlere kadar sanayileşmiş Batılı devletlerin üstün rekabet gücüne rağmen ayakta durabilen Osmanlı Devleti, kendi ticareti adına her türlü korumayı kaldırınca mevcut sanayi ve ticareti bütünüyle çökmüştür. İngiltere karşısında yeterli pazarlık gücüne sahip olmayan Osmanlı Devleti ekonomik çıkarlarından ziyade askerî ve siyasi çıkarlarını gerçekleştirmek istemiştir. Mısır meselesi halledilmiş ise de devletin gelirleri giderlerini karşılayamaz bir hale geldiği için 1854 tarihinde dış borçlanma başlamıştır. Bundan sonra yeni borçlanmalar yapılmış ve çok kısa bir süre sonra devlet borçlarını ödeyemez bir duruma gelmiştir. 1881 tarihinde yayımlanan Muharrem Kararnamesi ile Duyun-ı Umumiye İdaresi (Genel Borçlar İdaresi) kurulmuş ve alacakların tahsili için Osmanlı malıyesi büyük devletlerin kontrolü altına girmiştir.

Burada Osmanlı Devleti'nce Batılı devletlere verilen kapitülasyonlardan da kısaca bahsetmekte yarar vardır. Bilindiği gibi daha 1507'de Sultan II. Bayezit tarafından Fransa'ya ticari kapitülasyon bahşedilmiş, 1536'da Kanuni Sultan Süleyman tarafından da I. Fransuoi's'ya öncekinden daha geniş kapitülasyon verilmişti. Böylece Fransız tüccar, özgürce can ve mal güvenliği içinde ticaret yapabiliyordu. Diğer Avrupalı tüccar ise gemilerinde Fransız bayrağı ile ticaret yapabiliyordu. Osmanlı Devleti, Karlofça Antlaşması'ndan (1699) sonra Avusturya, Venedik, Leh ve Macar vatandaşı olan tüccarın; Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) ile de Rus tüccarın kapitülasyonlardan yararlanmalarına izin vermek zorunda kalmıştır. Anlaşmaların bir parçası hâline gelen kapitülasyonlar yabancı devletlerin himayesindeki Osmanlı tebaasının haklarını koruyan bir yasaya dönüşmüştür. Anlaşılacağı gibi Osmanlı Devleti'ni zor duruma sokmak isteyen devletlerin kapitülasyonlar ile tanınmış olan hakları istismar etmelerine bir engel yoktu. Nitekim himaye altındaki kişi olarak tanınma yetkisi verilen konsololar sayesinde Osmanlı tebaası olan Hristiyanlar da kapitülasyonlar ile tanınmış olan ayrıcalıklardan yararlanabiliyorlardı. Tabiatıyla Osmanlı hukuku karşısında Hristiyan tüccar dokunulmazlık elde etmiş oluyordu. Osmanlı Devleti'nde ticaretin gayrimüslimlerin (Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler) elinde bulunması ve bu unsurların kapitülasyonlardan da yararlanmaları, devletin ekonomideki gücünü iyice kırmıştır. Devletin güçlü olduğu dönemlerde başta Fransa olmak üzere diğer Avrupa devletlerine başlangıçta ticari alanda verilen imtiyazlar (Kapitülasyonlar) zaman içerisinde siyasi, idari, dinî, adli, eğitim vb. alanlarda genişlemişler ve devletin aleyhinde bir güç hâline gelmişlerdir.

Bu bilgilerden anlaşılacağı gibi Balta Limanı Antlaşması'ndan sonra ithalat ve ihracat dengesini kaybeden Osmanlı Devleti'nde gerek iç ve dış borçlar gerekse kapitülasyonlar sömürgeci devletlerin çok rahat hareket etmelerine sağlam zemin hazırlamıştır.

Sanayi İnkılabı

18. yüzyıldan itibaren tekniğin, sınai üretimin ve ulaştırma imkânlarının gelişmesi ile çağdaş dünyada ortaya çıkan değişimi ifade eden kavram “Sanayi İnkılâbı”dır.

1815’ten sonra devletler arasında meydana gelen mücadelelerde, sanayileşme temeline dayalı politikaların hakim olduğu görülmektedir. Bu itibarla Sanayi İnkılabı’nı, salt bir teknik olarak değil bir ilişkiler dizisi olarak ele almak gerekmektedir. Zira teknik alandan başlayarak ekonomik ve sosyal alanları da etkileyen değişiklikler sonucu statik bünyeli tarım toplumundan, büyümeye yetenekli, dinamik sanayi toplumuna dönüşüm söz konusudur. Tabiatıyla 19. ve 20. yüzyıllarda Sanayi İnkılabı’nı gerçekleştiren devletlerin takip ettikleri politikalar, sanayinin ihtiyaçları ve ekonomik büyüme ekseninde gelişecektir. Avrupa’daki denge ve ittifak çabaları, aslında dünya üzerindeki askerî ve ekonomik savaşın arka planından başka bir şey değildir. Ancak politik çabalar sonuç getirmeyecek ve bir paylaşım savaşı olarak nitelenen I. Dünya Savaşı kaçınılmaz bir hâle gelecektir.

Sanayi İnkılabı: 18. yüzyıldan itibaren tekniğin, sınai üretimin ve ulaştırma imkânlarının gelişmesi ile çağdaş dünyada ortaya çıkan değişimi ifade etmektedir.

Fotoğraf 4.2

Sanayileşme beraberinde yeni iş alanlarının açılması, çocuk işçiler ve çalışma saatleri gibi pek çok sosyal sorunu da getirmiştir.

Fotoğraf 4.3

Sanayileşme beraberinde yeni iş alanlarının açılması, çocuk işçiler ve çalışma saatleri gibi pek çok sosyal sorunu da getirmiştir.

Sanayileşmeye paralel olarak küçük işletmeler, yerlerini büyük işletmelere bırakmıştır. Avrupa kıtası, gelişmiş endüstri işletmelerinin ihtiyaçlarını karşılayacak ham madde imkânlarına sahip olmadığından, üstelik gerekli ham maddeyi daha ucuza temin etmek mümkün olacağından sanayileşen ülkeler dışarıya yönelmişlerdir. Ayrıca gitgide büyüyen işletmelerin ürettikleri mallar iç pazarlarının taleplerini aşmıştır. Dolayısıyla işletmelerin kapasitelerini düşürmeden üretilen sanayi ürünleri dış pazarlarda tüketilebilirdi. Sanayileşmiş ülkelerin gerek ham madde ihtiyacının karşılanması gerekse yeni pazarlara açılmak gereği dünya üzerinde siyasi ve askerî mücadeleyi daha da kızıştıracaktır.

Emperyalizmin güç kazanmasında ekonomik faktörlerin etkin olduğu bir gerçektir. Sanayileşen Avrupalı büyük devletler, öteki kıtalar üzerinde gerek egemenliklerini kurarken gerekse daha sonra uyguladıkları politikalarda ekonomik şartlar ve istekler her zaman ön planda olmuştur. Başka bir ifade ile Avrupa’da biriken sermaye fazlasına yeni yatırım alanları bulma isteğinin yanında ham madde ihtiyacını karşılama isteği kadar üretim fazlasına yeni pazarlar bulma isteği de yeni politikaların temelini teşkil etmeye başlamıştır.

19. yüzyılın başlarında İngiltere, dünya ticaretinin % 50'sini elinde tutarken, Fransa'nın payı ise sadece % 8 kadardır. İngiltere'nin bu tartışmasız üstünlüğü I. Dünya Savaşı'nın başladığı tarihlerde de söz konusudur. 19. yüzyılda bilim ve üretim tekniklerindeki gelişmeler endüstri üretimini daha da hızlandırarak arttırmıştır. Siyasi birliğini 1870'de kurması dolayısıyla sanayileşmesini geç gerçekleştirmiş olan Almanya'nın da ekonomik-siyasi mücadeleye katıldığı bu dönemde dünya ticaret hacmi bu tarihlere kadar düşünölemeyecek boyutlara ulaşmıştır. Bunda demir yolu ulaşımı kadar yelkenli gemilerin yerini alan buharlı gemilerin payı büyük olmuştur. Süveyş ve Panama Kanallarının açılması da dünya ticaretine önemli bir ivme kazandırmıştır. Bu gelişmeler dış yatırımların da hızlı bir artış göstermesine yol açmıştır.

Avrupa'nın endüstrileşmiş ölkeleri, kendi nüfus ve toprak büyüklüğüyle orantılanamayacak kadar büyük toprakları sömürge yönetimleri altına sokmak suretiyle sanayileşmenin gereğini yerine getirmişlerdir. İngiltere'nin sömürge toprakları, anavatan topraklarının 94 katı idi. Fransa'nın % 5'i; Almanya'nın % 16'sı anavatan topraklarıyken geri kalanı koloni topraklarıdır. 1914'te sömürgeci ölkeler dışında kalan dünyanın % 68'i sömürge; % 11'i yarı sömürge toprağı iken bağımsız devletlerin toprakları ise sadece % 21'dir. Yine sömürgelerde yaşayan nüfus % 60, yarı sömürgelerde yaşayan nüfus % 22, bağımsız devletlerde yaşayan nüfus da % 18'dir.

DİKKAT

Avrupa'nın endüstrileşmiş ölkeleri, kendi nüfus ve toprak büyüklüğüyle orantılanamayacak kadar büyük toprakları sömürge yönetimleri altına sokmak suretiyle sanayileşmenin gereğini yerine getirmişlerdir. İngiltere'nin sömürge toprakları, anavatan topraklarının 94 katı idi. Fransa'nın % 5'i; Almanya'nın % 16'sı anavatan topraklarıyken geri kalanı koloni topraklarıdır. 1914'te sömürgeci ölkeler dışında kalan dünyanın % 68'i sömürge; % 11'i yarı sömürge toprağı iken bağımsız devletlerin toprakları ise sadece % 21'dir. Yine sömürgelerde yaşayan nüfus % 60, yarı sömürgelerde yaşayan nüfus % 22, bağımsız devletlerde yaşayan nüfus da % 18'dir.

Bütün bu gelişmeler göstermektedir ki artık kaba bir yağmalama yerine koloni olarak ele geçirilen yerler, ham madde kaynağı ve pazar olarak kullanılan ucuz iş gücünden yararlanılan yerler hâline gelmişlerdir. Ekonomik bakımdan geri kalmış olan Osmanlı Devleti ise sanayileşmiş güçlü devletler için yatırım, ham madde ve pazar durumundaydı. Siyasi gücünü de büyük ölçüde yitirmiş olduğundan emperyalist devletlerin baskılarına boyun eğmekten başka yapabileceğı bir şey gözökmüyordu.

EMPERYALİST REKABET VE KUVVETLER ÇATIŞMASI

Batı'nın büyük güçlerinin XIX. asrın ikinci yarısındaki pozisyonlarını incelediğimizde Osmanlı topraklarında gerçekleşen hemen her olayda, Akdeniz'de egemenlik kurmak isteyen sanayileşmiş diğer devletler ile mücadele hâlinde bulunan İngiltere'nin politikaları, ağırlıkla hissedildiğini söyleyebiliriz.

İngiltere: Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında oldukça geç başlayan ilişkiler, kimi zaman canlanmış kimi zaman da gerilemişse de hızla gelişmiştir. Osmanlı Devleti'nin geniş sınırları içerisindeki ticari imkânlardan faydalanmak isteyen İngiltere, Fransızlara verilen kapitölasyonlar gibi ticari bazı ayrıcalıklar elde etmeyi bashedirdikten sonra Orta Doğı'yla bağlantısını güçlendirmeye çalışmış ve Hindistan'a

giden ticaret güzergâhının güvenliği İngiliz politikasının temelini oluşturmuştur. Orta Doğu'daki kârlı ticareti nedeniyle İngiltere, İspanya, Fransa, Portekiz'le sömürgecilik rekabetinde Osmanlıyla iyi ilişkiler kurmaya özen göstermiştir. 18. yüzyılı başlarında Osmanlı-İngiliz ticari ilişkileri gerileme dönemine girerken siyasi ilişkiler etkili bir gelişme göstermiştir.

19. yüzyılda İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunur bir politika izlediğini görmekteyiz. Bununla birlikte İngiltere bu politikasını sürdürürken Osmanlı Devleti'nin aleyhinde bulunan diğer devletlerle birlikte hareket etmekten de geri durmamıştır. Mesela, 1827 yılında Navarin'de Türk donanmasının yakılmasında Fransa ve Rusya ile birlikte hareket eden İngiltere, Osmanlı toprakları üzerinde Rus nüfuzunun artacağı endişesi ile 1853-1856 Osmanlı-Rus Harbi sırasında bu kez Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştır.

Orta Doğu'da zengin petrol yataklarının bulunmasıyla birlikte Osmanlı hakimiyetindeki bu yerlerde etkisini artırmak ve hatta buralarda egemenlik kurmak İngiliz politikasının ana stratejisini oluşturmuştur. Bu aynı zamanda geleneksel İngiliz politikası olan Hindistan yolunun güvenliği için de gerekli idi. Usta İngiliz politikası bunun için kendi sömürgelerinde asla müsaade etmediği milliyetçilik fikrini Osmanlı ülkesinde yaşayan gayri Türk unsurlar arasında yaymaya çalışmıştır. Bütün Orta Doğu'yu içine alan bölgede büyük bir Arap devletinin kurulması fikrini Araplara aşıl原因 İngilizler, Rusya'nın Akdeniz'e inmesi ihtimaline karşı da Ermenileri Osmanlı Devleti'ne karşı tahrik etmişlerdir.

Görüldüğü gibi İngiltere'nin Osmanlı toprak bütünlüğünü savunur olmasının asıl sebebi Hindistan ve Uzak Doğu'daki sömürgelerine giden yolun Osmanlı Devleti'nin elinde olması ve zengin Orta Doğu coğrafyasını ele geçirmek istemesine dayanmakta idi. Osmanlı Devleti'nin İngiltere için geniş bir pazar olması da İngiliz politikasına yön veren diğer bir husustur.

Anlaşılabacağı gibi İngiltere, Rusya ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ni paylaşarak güçlenmeleri yerine, sözünü geçirebileceği zayıf bir Osmanlı'nın yaşamasını istemiştir. İngiltere bu politikasını 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar sürdürmüştür. Bu savaştan sonra İngiltere, Osmanlı toprak bütünlüğünü korumaktan vazgeçmiş, kendi güçlü donanmasını kullanarak bölgedeki çıkarlarını korumayı tercih etmiştir.

İngiltere'nin takip ettiği bu politika 20. yüzyıl başlarından itibaren değişmiştir. İngiliz politikasındaki bu değişikliğin temel sebebi yine emperyalist devletler arasındaki çıkar çatışmalarıdır. Rusya, boğazlara hakim olmak ve Akdeniz'e inmek istemekteydi. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Balkanlar'da hakimiyet tesis etmek istemesi, yeni bir güç olarak kendisini gösteren Almanya'nın Osmanlı Devleti'ndeki nüfuzunun artması ve özellikle Berlin-Bağdat demir yolları projesi ile Basra Körfezi'ne inmek istemesi gibi sebeplerden dolayı Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü muhafaza etmek, İngiliz menfaatleri açısından artık anlamsız görünüyordu. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında Rusların İskenderun Körfezi'ne kadar inmelerini önlemek gerekçesiyle Kıbrıs'a yerleşen İngiltere'yi buradan çıkarmak mümkün olamamıştır. İngiltere benzer bir şekilde 1882 yılında geçici kaydıyla işgal ettiği Mısır'dan da çıkmamıştır. Osmanlı Devleti'ne karşı takip ettiği ikiyüzlü politika, İngiltere'nin muhtemel bir dünya savaşında Osmanlı Devleti'nin karşısında yer alacağını gösteriyordu.

Fransa: İhtilaldan sonra sanayileşmesini de tamamlayan Fransa'nın İngiltere'den sonra sömürgeci bir devlet olarak dünyada kendisini hissettirdiğini görmek-

teyiz. Başta Orta Doğu olmak üzere Osmanlı toprakları üzerinde İngilizlerin takip ettikleri politikalar da Fransa'yı yakından ilgilendirmekte idi. Bu sebeple Osmanlı toprakları, Fransa ve İngiltere gibi güçlü emperyalist devletlerin çıkar çatışmalarına sahne olacaktır.

Yaşanan bazı olumsuzluklara rağmen Osmanlı Devleti'nin Fransa'daki ihtilal ile sonrasında ortaya çıkan fikir ve gelişmelerden etkilendiği görülmektedir. Napolyon'un Mısır seferine kadar süren barış döneminde Fransa ile iş birliği içinde önemli ıslahatlar yapılmıştır. Bu dönemde Fransa'nın özellikle hukuk, eğitim ve politik alanda etkili olduğu görülmektedir. Açılan yeni okullarda Fransızca dersler okutulmuş ve Fransa'ya öğrenciler gönderilmiştir. Bu dönemde Fransız düşüncesinin Osmanlı Devleti ve toplumu üzerindeki etkilerini görmek mümkündür.

Bununla birlikte önemli bir güç hâline gelen Fransa'nın da Osmanlı toprakları üzerindeki emellerini askerî güç ile halletmekten çekinmediği görülmektedir. III. Selim Dönemi'nde Fransa ile dostane ilişkiler devam ederken Napolyon Bonaparte, 1 Temmuz 1798'de Mısır'ı işgal etmiştir. Akka Kalesi'ni kuşatan ancak Cezzar Ahmet Paşa karşısında yenilen Fransa, Rusya ile ittifak oluşturmuştur. 1827 yılında Navarin'de Osmanlı donanmasının yakılmasında İngiltere ve Rusya ile birlikte hareket eden Fransa, Yunanistan'a bağımsızlık verilmesi yönündeki Londra Antlaşması'nı da imzalamıştır. Osmanlı donanmasının Navarin'de yakılmasından da istifade ile 1830'da Cezayir'i işgal eden Fransa, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanını da desteklemekten çekinmemiştir. Bu olaylar Fransa'nın hiç de iyi niyetli olmadığını ve Osmanlı ülkesi üzerinde emperyalist emelleri olduğunu göstermekteydi.

Almanya: 1870-1871 Savaşı'nda Fransa'yı yenen Almanya, 1871'de birliğini tamamlayarak bir güç olarak ortaya çıktıktan sonra Avrupa'da güçler dengesi de değişmiştir. 1871 yılında Alman, Avusturya-Macaristan ve Rus İmparatorları bir araya gelerek "Üç İmparatorlar Ligi" olarak bilinen bir toplantı yapmışlar ve sözlü olarak üç devletin Avrupa'da ortak politika takip etmeleri kararı almışlardır. Ancak 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı gelişirken Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarının paylaşılması konusunda Avusturya ile Rusya'nın anlaşamamaları üzerine Üç İmparatorlar Ligi dağılmıştır. 1879 yılında Almanya ile Avusturya-Macaristan ittifakı kurulurken Rusya'nın başvurusu üzerine 1881 yılında "İkinci Üç İmparatorlar Ligi" gerçekleşmiştir. Muhtar bir eyalet hâline gelen Bulgaristan'ı kendi kontrolleri altına almak isteyen Avusturya ile Rusya'nın arası yine açılmış ve bu Lig de dağılmıştır. Büyük devlet olmanın şartını sömürgecilikte gören İtalya'nın teşebbüsüyle 1882 tarihinde Almanya, Avusturya ve İtalya arasında bir ittifak anlaşması yapılmıştır. 1887 tarihinde Rusya ile yeniden bir ittifak anlaşması yapan Almanya, Avrupa'da kesin bir üstünlük kurmuş oluyordu. Bismarck'ın Alman Başbakanlığından ayrılmasından sonra Alman İmparatoru II. Wilhelm, İngiltere'yi yanına çekemediği gibi 1890 yılında süresi biten 1887 Rus-Alman Anlaşması'nı da yenilememiştir. Yalnız kalan Rusya ile 1894 yılında Almanya'ya karşı resmî ve askerî bir ittifak antlaşması imzalayan Fransa, 1904 yılında Mısır'ı tamamen İngiltere'ye bırakmak, buna karşılık Fas'ı almak üzere bir anlaşma yapmayı başarmıştır. Bu anlaşma, iki devletin sömürgelerde meydana gelen çatışmalarını sona erdiriyor ve iki devlet arasında yakın ilişkilerin kurulmasını sağlamış oluyordu.

Anlaşılabileceği gibi hakimiyet sahasını güçlendirip dünyada söz sahibi bir devlet hâline gelen İngiltere'den sonra Fransa da Türk toprakları üzerindeki emperyalist çatışmada yerini almıştır. Osmanlı siyasetinde Fransız dostluğunun tarihî ve değerli bir gelenek olarak görülmesi, Fransa'nın asıl niyetinin anlaşılmasını geciktirmiş-

tir. Fransa'nın gayrı Müslim unsurların hamiliğini sağlamak suretiyle Osmanlı Devleti üzerindeki siyasi baskılarını artırmak istediği hemen her diplomatik münasebette görülecektir.

Batı'nın büyük güçlerinin askerî ve ekonomik güçlerindeki değişim ve yüzyılın gelişmelerine etkisini rakamlar eşliğinde okumak isterseniz P. Kennedy'nin "Büyük Güçlerin Yükseliş ve Düşüşleri" (Çev. Birtane Karanakçı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1996) adlı kitabından yararlanabilirsiniz.

K İ T A P

Rusya: 18. yüzyılda hızla modernleşen ve Avrupa tekniğini ordularında başarıyla uygulayan Rusya, Yakın Çağ'da güçlü bir devlet olarak ortaya çıkmıştır. İstanbul'u ele geçirmek ve sıcak denizlere inmek isteyen Rusya'nın bu dönemde, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ortodoks Hristiyanlar üzerinde de etkisi artırmıştır. Rusya'nın boğazlarda hakimiyet kurmasından çekinen İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne destek olmaları kaçınılmazdı. Osmanlı ülkesini bu iki devletle savaşmadan paylaşılmasını düşünen Rusya'nın politikası, bütün Slavları Osmanlı Devleti ve Habsburg İmparatorluğu'nun harabeleri üzerinde birleştirmektir. Bu politika merkezi İstanbul (3. Roma) olacak bir Slav devleti kurmak şeklinde tanımlayabileceğimiz "Pan-Slavizm" ekseninde şekillenecektir.

Balkanlardaki Slavları Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmak isteyen Rusya için esasen Balkan Slavlarında Fransız İhtilali'nden çok önceleri mevcut olan Panslavizm düşüncesi önemli bir gerekçe olmuştur. Çar II. Aleksandr Dönemi'nden itibaren Rus siyasetinde etkili olmaya başlayan Panslavizm'in siyasi alandaki en önemli temsilcisi, İstanbul'da elçi olarak göreve 1864 yılında başlayan General Nikolay Pavloviç İgnatiyev'dir. İgnatiev'in daha İstanbul'a gelmeden önce Şark Masası Müdürlüğü yaptığı dönemde başlıca üç amacı vardı. Bunlar, 1856 Paris Antlaşması'nda yer alan Rusya'nın Karadeniz'de donanma bulundurma yasağının kaldırılması, İstanbul ve Boğazlarda Rus nüfuzunun sağlanması ve Balkanlar'daki bütün Slavların Rusya'nın nüfuzuna sokulmasıdır. Bu amaçlar doğrultusunda çalışmalarına başlayan İgnatiyev, İstanbul'daki elçiliği, Panslavizm'in propaganda ve casusluk merkezi olarak kullanmıştır. Türklerin Avrupa ve Asya'dan atılması düşüncesini hakim kılmak amacıyla yürütülen Panslavist propaganda gerçekten de işe yaramış, Balkan milletlerinin isyanlarının (Hersek ve Bulgar isyanları gibi) hazırlanmasında olduğu gibi Balkan Savaşlarının çıkmasında da önemli bir etken olmuştur. Rusya'nın faaliyetleri propaganda ile sınırlı kalmamış, Balkanlara, Rusya'dan çok sayıda subay, silah ve para gönderilmiştir. Ayrıca çeşitli Rus şehirlerinde Bulgar, Sırp ve Karadağlılar Türklere karşı eğitime başlanmıştır.

Balkan Savaşlarında Bulgar ordusuna Rusların yanı sıra Bulgar ve Rum gönüllülerin de katıldığı ve Marmara kıyılarına kadar ilerleyen, bazı iskele ve limanları işgal eden Bulgar ordusuna bölgede yaşayan gayrimüslim halkın yardım ettiği görülmüştür. Osmanlı Devleti, birçok önlem almasına rağmen bu durumun önüne geçememiştir. Osmanlı ordularının Balkan Savaşlarında yenilmeleri ve bu savaş sırasında Osmanlı vatandaşı olan bir kısım gayrimüslimin devletin aleyhinde aktif olarak düşman devletlerin saflarında yer alması Türk aydınında ve halkında millileşme çabalarına zemin hazırlayacak bir etki yaratmıştır.

Avusturya-Macaristan: Yakın Çağ'da büyük devletlerle, özellikle Rusya ile ittifaklar oluşturarak topraklarını Balkanlar'da genişleten Avusturya ise Balkanlar'da hakimiyet kurarak Selanik'e ulaşmak ve Adalar Denizi'ne çıkmak istiyordu. Ancak ırki ve dinî birlikten uzak heterojen yapısı sebebiyle Fransız İhtilali'nden kısa süre-

de etkilenen Avusturya'da yönetimi eline geçiren ünlü devlet adamı Metternich'in, ülkede yaşayan unsurları Alman kültürü içinde eriterek devlete bağlılığı sağlamak düşüncesi, imparatorluk yapısına sahip diğer devletlerde olduğu gibi uzun vadede başarılı olamamıştı. Nitekim Avrupa'yı derinden sarsan 1848 ihtilali sırasında Macarlar ve Çekler ayaklanmışlardır. Bu gelişmeler esnasında Güney Slavlarının Sırbistan ve onun hamisi durumundaki Rusya'ya yönelmeleri bu imparatorluğun da dağılacakını göstermekteydi. Macarların baskılarıyla Hırvatların geleneksel bağlılıkları bile zayıflamıştı. Avusturya her ne kadar sanayileşmiş ise de büyük devletler içinde bir varlık gösterecek duruma gelememiştir. İmparatorluğun savunma ödenekleri diğer büyük devletlerle karşılaştırılınca çok az bir miktar oluşturmaktaydı. Orduya ayrılan bütçe Rusya ve Prusya ordularına göre yeterli olmayıp bunun sonucu olarak ordudaki silahlar da eskimiş ve yetersizdi. Bu durumda Avusturya-Macaristan, özellikle Rusya'nın desteklediği Sırbistan'dan gelebilecek bir saldırı karşısında Almanya'nın desteğine muhtaç bir duruma düşmüştür.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da yukarıda işaret edildiği gibi dağılma sürecine girmesine rağmen mevcut siyasi gelişmeleri değerlendirmeye çalışmış, Osmanlı Devleti'nden Bosna-Hersek gibi bazı toprak parçalarını elde etmekten geri kalmamıştır.

Burada Yakın Çağ'da İngiltere, Fransa, Avusturya ve Rusya'nın takip ettikleri politikaları doğrudan etkileyecek olan İtalya ve Alman millî birliklerinin kurulması üzerinde kısaca da olsa durmakta fayda vardır.

İtalya Parlamentosu'nun 14 Mart 1861'de Birleşik İtalya Krallığı'nı dünyaya açıklaması ve Piyomente Kralı Viktor Emanuelle'i İtalya Kralı olarak seçmesiyle İtalya birliği kurulmuştur. 1866'da Venedik ve 1871'de Roma'nın katılmasıyla güçlenen İtalya, Avrupa'daki güç dengesini bozmuştur.

Güçlü bir ordu oluşturmak ve küçük prenslikleri yutarak topraklarını genişletmek isteyen Prusya, Avusturya ile girişmiş olduğu savaştan galip çıktıktan sonra (1867) Kuzey Almanya Birliğini kurmuştur. 1867'de Berlin'de toplanacak olan bu birlik sayesinde 25 milyon nüfuslu bir Alman devleti ortaya çıkarıyordu. Prusya Başbakanı Otto Von Bismarck tarafından yürütülen politika başarılı olmuş; Avusturya ve Fransa'ya karşı kazandığı zaferler sonunda 1871 yılında Almanya birliği kurulmuştur.

Birliğini kurarak güçlü bir devlet hâlinde sahneye çıkan Almanya'nın, yaşama alanı olarak doğusunda bulunan Rusya'nın denetimindeki toprakları görmesi Rusya'yı; güçlü bir donanma kurarak İngiltere sömürgelerine göz dikmesi de İngiltere'yi tedirgin etmiş ve bu iki devletin yakınlaşmasına yol açmıştır. Hâl böyle olunca bu zamana kadar Rusya'nın Güney'e inmesini engellemek için Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü isteyen İngiltere, bu politikasından vazgeçmiş, Rusya'yı safına çekebilmek için Osmanlı toprakları üzerinde tavizler vermekten çekinmemiştir. Artık İngiltere Osmanlı toprakları üzerinde oluşturacağı küçük devletleri daha kolay denetleyebileceğini düşünmeye başlayacaktır.

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar gidecek olan tarihî sürecin başlamasını Avrupa siyasi coğrafyasındaki bu ciddi gelişmeler tetiklemiştir. İngiltere-Fransa-Rusya-Avusturya-İtalya-Almanya arasında gelişen olaylar ve siyasi hesaplar, doğrudan değilse de dolaylı olarak Osmanlı Devleti'nin yaşayacağı badirelerin başlangıcı sayılabilir. 19. yüzyılın sonlarındaki bu gelişmeler adeta I. Dünya Savaşı'ndaki bloklaşmayı haber vermektedir.

Alman ve İtalyan birliklerinin kurulması sonucu Avrupa'nın en güçlü devletlerinden Fransa ve Avusturya kıtadaki hareket alanlarını kaybetmişlerdir. Avrupa'da

genişleme umudunu yitiren Fransa denizaşırı faaliyetleri hızlandırarak Avrupa dışındaki coğrafyalara açılacak, Orta Avrupa'da iddiası kalmayan Avusturya ise tabii yayılma alanı olarak gördüğü Balkanlar'a yönelecektir. Rusya'nın da Panslavizm yoluyla Balkanlar'da yayılmayı tercih etmesi, Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarından çekilmesini kaçınılmaz hâle getireceğini gösteriyordu. Fransa ve İngiltere'nin politikaları da göz önünde bulundurulduğunda Osmanlı Devleti'nin Avrupa dışındaki topraklarında da tutunabileceği şüpheli görünmekteydi.

Amerika Birleşik Devletleri de bağımsızlığını kazandıktan hemen sonra dünyanın her yerinde ticari ve iktisadi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. 18. yüzyılın sonlarında ABD'nin irtibat kurmak istediği devletler listesinde Osmanlı Devleti de yer almıştır. I. Dünya Savaşı'na kadar gelişen askerî ve siyasi olaylarda yer almayan Amerika, politikasını ticaretini geliştirmek üzerine kurmuştur.

ABD, Osmanlı ülkesine nüfuz edebilmek için misyonerlik faaliyetlerine girişmiştir. 19. yüzyıl başlarından itibaren gelişen misyonerlik faaliyetlerinin doruğa ulaştığı 20. yüzyıl başları, aynı zamanda kapitalizmin geliştiği, Sanayi Devrimlerini tamamlayan ülkelerin dünya ham madde kaynakları ile pazarlarını paylaştıkları bir tarihtir. Bu dönemin en dinamik ve en başarılı misyonerleri başta ABD ve İngiltere olmak üzere Almanya ve Hollanda gibi ülkelerin Protestan misyonerleriydi. 1886 yılında dünyada 80'in üzerinde Protestan misyoner örgütünün 32'si Amerika, 24'ü İngiltere, 24'ü de Kıta Avrupa'sı devletlerinin kurdukları örgütlerdi. Dünyadaki misyoner örgütleri içinde gelir ve misyoner sayısı itibarıyla ABD'nin yaklaşık üçte birlik bir paya sahip olduğu bu yönde en önemli gelişmeyi ABD'nin göstermiş olduğu dikkat çekmekteydi. ABD'de takriben 5000 Protestan kilisesinin fanatik mensuplarının bağışlarıyla desteklenen ve asıl amaçlarının Hristiyanlığı yaymak olduğu açıklanan misyonerler Osmanlı Devleti'nde bu amacı aşan faaliyetlerde bulunuyordu.

Amerikan misyonerlerinin Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetlerinin ilk aşaması yöreyi, halkı, devleti tanıma; yerel dilleri, adetleri ve değerleri öğrenmekle geçmiştir. 1831'de İstanbul'da Amerikan diplomatik temsilciliği açıldıktan hemen sonra biri İstanbul'dan yönetilen Türkiye Misyonu, diğeri Beyrut'tan yönetilen Suriye Misyonu olarak faaliyetlerini hızlandırmışlardır. Hedef kitle olarak Ermenilerin belirlenmesinden sonra Türkiye Misyonu; Batı Türkiye, Merkezî Türkiye ve Doğu Türkiye olmak üzere üç ayrı bölgeye ayrılmış, 1871 yılında da Osmanlı Devleti'nin Avrupa kıtasındaki topraklarında faaliyet gösterecek olan yeni bir misyon daha kurulmuştur. Bu örgütler 40-50 yıl gibi bir sürede Osmanlı Devleti'nde son derece sistemli bir şekilde örgütlenmiş, faaliyetlerini okul, hastane, matbaa gibi müesseseler marifetiyle yürütmüştür. 1850 yılında Protestan Ermenilere ayrı bir millet statüsü verilmesinin perde arkasında da Amerikan misyonerleri yer almıştır. Amerika, misyonerlerin açtıkları, gerek okullar gerekse diğer kurumlar marifetiyle Osmanlı Devleti'nde varlık alanı yaratmış, böylece kısa sürede siyasi ve ekonomik nüfuz etme imkânı bulmuştur.

Batılı devletlerin Şark meselesi temelinde yürüttükleri politikalar Osmanlı Devleti'ni 20. yüzyılın başlarında iyice yalnızlaştırmıştır. Yeni ham madde kaynakları sağlayacak topraklar elde etmek isteyen sanayileşmiş Avrupa devletleri 19. yüzyılın sonlarında Afrika topraklarının neredeyse tamamını sömürgeleştirmişlerdi. 1830'da Cezayir'i işgal eden Fransa, 1881 yılında da Tunus'u işgal etmiştir. Fransa'nın Tunus'u işgalinden bir yıl sonra 1882 yılında İngiltere'nin de Mısır'ı işgal etmesi İtalya'yı da harekete geçirmiştir. Trablusgarp ve Bingazi'ye göz diken İtalya, emeline ulaşabilmek için önce 1887'den 1909 yılına kadar İngiltere, Avusturya, Almanya, Fransa ve Rusya ile bir dizi gizli anlaşma yapmıştır.

OSMANLI DEVLETİ'NİN ÇÖKÜŞÜ: "I. DÜNYA SAVAŞI"

Atatürk, "Savaş, hayati ve zaruri olmalıdır. Milletın hayatı tehlikeye düşmedikçe, savaş bir cinayettir." demiştir. 20. yüzyılın başlarında artık yıkılmak üzere olan Osmanlı Devleti'nin girdiği savaşlar önceki savaşlara göre farklı bir karakter göstermekte ve Türk milletinin hayatının tehlikeye düştüğü anlaşılmaktadır. 1815 yılında toplanan Viyana Kongresi, Avrupa'da mevcut durumun yerleşmesini sağladığı için Batılı devletlerin, sömürgecilik faaliyetleri çerçevesinde yöneldikleri yer Osmanlı Devleti'nin hakim olduğu coğrafya olmuştur.

17. yüzyıl sonlarından itibaren gerilemeye başlayan Osmanlı Devleti'nin kayıpları giderek artmış ve I. Dünya Savaşı başlamadan önce Avrupa ve Afrika'daki topraklarının hemen hemen hepsini kaybetmiştir. Bu süreçte menfaatleri çatışan emperyalist devletlerin arzuları, güçleri ve politikaları çok yakın bir gelecekte kaçınılmaz olarak büyük bir savaşın çıkacağını gösteriyordu. Bu devletlerin çıkarları ve güçleri doğrultusunda ittifaklar oluşturmaları da kaçınılmazdı. Almanya'nın yayılmasında aynı endişeleri taşıyan Fransa ve İngiltere, Rusya ile çok önceleri ayrı ayrı ittifaklar oluşturmuşlardı. Bu ittifaklar esasen doğrudan Almanya'ya karşı yürütülecek bir savaş için oluşturulan ittifaklar olmayıp sömürge alanları üzerinde yapılan uzlaşmalardı.

I. Dünya Savaşı'ndan önce Avrupa'nın büyük devletlerinin oluşturdukları ittifaklar genişlemiş, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya Üçlü İttifak'ı; İngiltere, Fransa ve Rusya Üçlü İtilaf'ı oluşturmuşlardır.

28 Haziran 1914 tarihinde Saray-Bosna'da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun veliahdı Arşidük Fransuva Ferdinand'ın Gabriel Princip adlı Sırp asıllı bir öğrenci tarafından öldürülmesini bahane eden Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Sırbistan'a harp ilan etmesiyle Birinci Dünya Savaşı başlamıştır. Bu tarihten hemen sonra Almanya, Rusya'ya; Fransa da Belçika'ya harp ilan etmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi

1914 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti için İngiltere veya Almanya'nın yanında savaşa girmekten başka bir çıkar yol gözüküyordu. Silahlı ve tarafsız kalmak, en makul bir fikir olarak ileri sürülmüş ise de bu fikrin kabulü ve uygulanması şüpheli, hatta imkânsız görünüyordu. Avrupa'daki dengeyi temin eden bütün devletler, çareyi silaha sarılmakta buldukları bir zamanda Osmanlı Devleti, harbin neticesinde ortaya çıkacak olan dengenin, mümkün merteye kendi aleyhinde olmaması için tarafsız ve hareketsiz kalamazdı. Bundan başka, Devlet, bilhassa coğrafi mevkiinin bu savaşta taşıdığı önem dolayısıyla ve asırlardan beri kendisi hakkında beslenen ihtiraslar sebebiyle, Avrupa dengesinin bozulması yüzünden geleceği en fazla kararan ve tehdit altında kalan bir memleket hâline gelmişti.

İttihat ve Terakki liderlerine göre: "İngiltere ile Rusya'nın yayılcı emellerine set çekmek için savaşa girilmelidir. İtilaf Devletlerine nispetle iktisadi ve sınai üstünlüğe sahip Almanya, savaştan ancak zaferle çıkabilir. Tabiatıyla, zafer günü de Türkiye mükâfatlandırılacaktır." Üstelik 1912-1913 Balkan Harbi'nde başarısız olan Osmanlı ordusu ıslah edilmiş, düzen ve disiplin kazanmıştı. Almanya'nın savaşı kaybedebileceği ihtimalini hiç kimse düşünmüyordu. Sadece Türklerin son asırda kaybettiği toprakları geri almak değil, aynı zamanda Rus İmparatorluğu'nu parçalamak ve büyük bir Türk devleti kurmak ümidi hakimdi. Bununla birlikte İttihat ve Terakki liderleri, Osmanlı Devleti'nin acilen Avrupalı güçlü bir müttefik

bulması gerektiği konusunda birleşiyorlar; İngiltere, Fransa veya Almanya'nın, devleti daha fazla toprak kaybına karşı koruyabileceğine inanıyorlardı.

Osmanlı Devleti'nin İttifak Arayışları

Özellikle Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında Almanya'dan ciddi bir yardım görmeyen ve Almanya'nın ilgisini aşırı iktisadi bulan İttihatçılar Rusya'ya karşı İngiltere ve Fransa ile ittifak etmenin zeminini hazırlamaya çalışmışlardır. Bunun için bir yandan siyasi görüşmelerde bulunurken bir yandan da ticari ve iktisadi imtiyazlar vermeye başlamışlardır. Bütün bu tavizlere rağmen ümit edilen ittifaklar ortaya çıkmayacaktır. 1914 yılı Haziran ayında Cemal Paşa vasıtasıyla yapılan ittifak teklifi, Rusların olur demeleri şartına bağlanmıştı. Anlaşılan odur ki Osmanlının, Rusya'nın pençesinden kurtulamayacağı kanaatinde olan Fransa, her ne karşılığında olursa olsun yardım etmek istememiştir. Zira daha Trablusgarp Savaşı sırasında gayrîresmî olarak Rusya'ya karşı ittifak teklifinde bulunulmuştu. 12 Haziran 1913 tarihinde Londra'daki Osmanlı Büyükelçisi Tevfik Paşa vasıtasıyla İngiliz Dışişleri Bakanı Grey nezdinde resmen yapılan ittifak teklifi, Osmanlı Devleti'nin Üçlü İtilaf'a girebilmesi için Rusya ve Fransa'nın düşüncelerinin alınması gerektiği, bu yaklaşmanın ise Üçlü İttifak Devletlerince kendilerine bir meydan okuma şeklinde anlaşılabilceği gerekçesiyle reddedilmiştir. Ayrıca daha az tehlikeli bir yol olarak da bütün büyük devletlerin, Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığının kabulünü sağlayacak bir biçimde bağımsızlığına ve bütünlüğüne saygı gösterecekleri bir anlaşma yapılması tavsiye edilmiştir.

1914 yılı Mayıs ayında Talat Paşa, Kırım'da Rus Çarı'nı ziyaret ederek ittifak teklifinde bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nce böyle bir teklifte bulunulması Rusların gururunu okşamışsa da İstanbul ve Boğazları ele geçirmek hususunda müttefiklerini razı etmiş olan Rusya, Alman askerî heyetlerinin Türkiye'de olmalarını bahane ederek ittifak teklifini geri çevirmiştir.

İttifak teşebbüslerinden bir netice alınamayınca Enver Paşa, İngilizlerin Sultan Osman zırhlısını vermemek için bahaneler icat ettiklerini de göz önünde bulundurarak harekete geçmiştir. Boğazların ve dolayısıyla devletin geleceğinin tehlikeye düşeceği kanaatiyle Said Halim Paşa ve Dâhiliye Nazırı Talat Bey'i de ikna ederek Üçlü İttifak'a girmeye karar vermişler ve Berlin'de görev yapmış olan Enver Paşa'nın Almanya'ya müracaatını kararlaştırmışlardır. 22 Temmuz 1914 tarihinde Enver Paşa'nın müracaatı da Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Hans Von Wangenheim tarafından reddedilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nin diplomatik yalnızlığı kesinleşiyor, hiçbir büyük güç Osmanlı Devleti'ni müttefik olarak kabul etmiyordu.

Enver Paşa'nın 22 Temmuz 1914 tarihindeki ittifak talebinden bir gün sonra Avusturya'nın Sırbistan'a bir ultimatom vermesi üzerine Kayzer II. Wilhelm, Enver Paşa'nın talebinin araştırılmasını istemiştir. II. Wilhelm, Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın müttefiki olarak savaşa girmesini istemekle birlikte Türklerin Ruslara karşı ciddi olarak savaşa girişebilecekleri konusunda tereddüt ediyordu. Bazı Alman yetkililer Boğazlara sahip ve Hint yolunu tehdit edebilecek konumu itibarıyla Osmanlı Devleti'nin Almanya'yı güçlendireceğini düşünürken bazıları Kafkaslardan gelmesi muhtemel Rus taarruzuna karşı Osmanlının dağılıp yardım isteyeceğini ileri sürüyorlardı. Bu tereddütler sebebiyle Almanya'nın, Türkiye'nin savaşta Rusya'ya karşı ciddi surette harekete geçebileceğinden emin olmadan anlaşmayı imzalamak istemediği anlaşılmaktadır. Bu hususta son sözü Türkiye'deki Alman Askerî Heyeti'nin başkanı Liman Von Sanders'e bırakmıştır.

İstanbul'da Sadrazam Said Halim Paşa, Dâhiliye Nazırı Talat Bey ve Harbiye Nazırı Enver Paşa ile Alman Büyükelçisi'nin katıldığı gizli bir toplantı yapılmış ve 28 Temmuz'da ittifak taslağı Berlin'e gönderilmiştir. Neticede 1 Ağustos 1914 günü yapılan gizli anlaşma ile Osmanlı yönetimi kendisine bir müttefik bulmuş oluyordu. Anlaşmaya göre Almanya, Osmanlı toprakları tehdit edildiği takdirde gerekirse silahla savunma yükümlüğünü kabul ediyordu. Buna karşılık Osmanlı Devleti, Sırbistan ile Avusturya-Macaristan arasındaki çatışmada tarafsız kalacak; Osmanlı Devleti savaşa, Rusya'nın Avusturya-Macaristan aleyhine askeri müdahalesi üzerine Almanya'nın savaşa girmesi hâlinde katılacak ve İstanbul'daki Alman Askerî İslah Heyeti'nin ordunun sevk ve idaresinde fiili yetkisine izin verilecekti. Bu bilgilerden de anlaşılacağı gibi tarafsız kalma imkân ve ihtimali kalmayan Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri blokuna katılmak için yaptığı teşebbüsler de gerçekleşmeyince, Almanya'nın safında yer almak zorunda kalıyordu.

Birbiriyle savaşan rakiplerin artık, Türkiye'nin paylaşılması meselesini anlaşılarak hep birlikte halletmek istedikleri anlaşılmaktadır. Zira Üçlü İtilaf, ta Güney Amerika hükûmetlerine varıncaya kadar her tarafta kendine müttefikler ararken Türkiye'yi ittifak dairesine sokmak için herhangi bir teşebbüste bile bulunmamıştı. Aksine İtilaf Devletleri bu savaşın, Türkiye ile olan derin ve hayati alakasını gizlemek ve Türkleri yalnız ve çaresiz bırakabilmek için her şeyi yapmışlardı.

DİKKAT

Birbiriyle savaşan rakiplerin artık, Türkiye'nin paylaşılması meselesini anlaşılarak hep birlikte halletmek istedikleri anlaşılmaktadır. Zira Üçlü İtilaf, ta Güney Amerika hükûmetlerine varıncaya kadar her tarafta kendine müttefikler ararken Türkiye'yi ittifak dairesine sokmak için herhangi bir teşebbüste bile bulunmamıştı. Aksine İtilaf Devletleri bu savaşın, Türkiye ile olan derin ve hayati alakasını gizlemek ve Türkleri yalnız ve çaresiz bırakabilmek için her şeyi yapmışlardı.

Osmanlı Devleti'nin Almanya ile yaptığı ittifak, kendisini savaşa girmeye mecbur etmiyor olarak değerlendirilmiştir. Osmanlı Devleti, her ne kadar savaş karşısında tarafsızlığını ilan etmiş ise de Akdeniz'de İngiliz donanması tarafından takip edilen Goben ve Breslav adlı iki Alman savaş gemisinin, takipten kurtularak Çanakkale Boğazı'ndan içeri girmesi Almanya yanında savaşa girilmesi mizansenini tamamliyordu. Yavuz ve Midilli adları verilen bu gemilere, Türk bayrağı çekilip Enver Paşa'nın emriyle Amiral Souchon komutası altına verilmişti. Kamuoyuna İngiltere'nin el koyduğu Osmanlı savaş gemilerinin yerine Almanya'nın hediyesi şeklinde sunulan bu gemiler 29 Ekim 1914'te Karadeniz'de Odesa, Sivastopol ve Novorossisk limanlarını bombalamışlar, Rus donanmasıyla savaşmışlardır. Bu savaşa Hamidiye gemisi ile bazı Türk savaş gemileri de katılmıştı.

Bu olay Osmanlı Devleti'nin fiilen harbe girişinin tarihidir. Bu gemilerin Osmanlı Hükûmeti'nce satın alındığı, isimlerinin Yavuz ve Midilli olarak değiştirildiği ilan edilmiş ise de bu karar Osmanlı Devleti'nin tarafsız kaldığı şeklinde değerlendirilmeyecektir. 5 Kasım 1914 tarihinde İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'ne resmen harp ilan etmişlerdir. 11 Kasım 1914'te de Osmanlı Devleti aynı devletlere resmen harp ilanında bulunmuş, 14 Kasım'da ise bütün İslam âlemine hitaben İtilaf Devletlerine karşı cihad-ı ekber çağrısı yapılmıştır.

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA CEPHELER

Tarafların stratejilerine göre savaşın, jeopolitik konumu sebebiyle Osmanlı topraklarında yoğunlaşması kaçınılmaz görünüyordu. Bu itibarla her iki blokun da savaş planları Boğazlar, Çanakkale, Irak (Musul-Kerkük) ve Süveyş üzerine yapılacaktır. İngiltere, müttefikleri Rusya'ya gerekli yardımı ulaştırabilmesi ve Osmanlı Devleti'nin saf dışı edilebilmesi için boğazlara hakim olmak zorunda olduğu gibi Musul topraklarındaki petrolün de kontrolünü elinde bulundurmak istiyordu. Bu coğrafya aynı zamanda İngiltere'nin Hindistan yolunun kontrolü açısından da önem arz ediyordu. Yine Orta Doğu'nun kilit noktasını teşkil eden Süveyş Kanalı ve Mısır üzerinde İngiliz hakimiyeti savaşın sonuçları bakımından son derece önem taşıyordu. Almanya ise girdiği iki cephe savaşta müttefik devletlerin irtibatını ve yardımlaşmasını mümkün olduğunca kesmek mecburiyetinde olup Fransa'yı bir an evvel saf dışı etmek ve Rusya'nın doğu cephesinde meşgul edilmesini istiyordu. Osmanlı devlet yöneticileri de bir yandan üç kıta üzerinde yayılmış olan devleti korumak isterlerken bir yandan da müttefiklerinin yükünü hafifletmek için İttifak bloku içinde yer aldıklarının farkında idiler. Dolayısıyla Mehmetçik kendi topraklarında cereyan edecek olan savaşta kahramanca yer alacağı gibi kaybedilmesi muhtemel coğrafyalar için de mücadele mecburiyetinde kalacaktır.

Kafkas Cephesi

1 Kasım 1914'te Rusların Doğu Beyazıt'tan saldırıya geçmeleri ile Kafkas Cephesi açılmıştır. Osmanlı orduları Rus saldırısını başarıyla durdurmuş ve karşı harekâta geçmişlerdir. Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa Kafkasya'yı zapt ederek Rusları bu bölgede çöktürmeyi düşünmüştür. Böylece Orta Asya Türk dünyası ile doğrudan temas geçmek ve hatta Hindistan'a kadar ilerlemek mümkün olacaktı. Bu düşüncelerle Boğazlar ve Trakya'da tutulması gereken kuvvetlerin bir kısmı Kafkas Cephesi'ne kaydırılmıştır. Enver Paşa Erzurum'a gelerek 3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'dan askerlerine taarruz emri vermesini istemiştir. Hasan İzzet Paşa, kış mevsiminde girişilecek olan taarruzun doğru olmayacağını ve ilkbaharın beklenmesi gerektiğini bildirmesi üzerine görevinden alınmıştır. Ordunun komutasını bizzat eline alan Enver Paşa ani baskınlarla Rus ordusunu dağıtmayı planlamıştı.

Ancak Türk ordusunun bir kış boyu yetecek yiyecek, giyecek malzemesi ve askerî mühimmatı yoktu. Buna rağmen 22 Aralık'ta girişilen Sarıkamış Harekâtı'nda Allahuekber Dağları geçilmiş ise de 9. Kolordu Ruslara esir düşmüştür. Ayrıca Kafkas Cephesi'ne gönderilmek üzere yolda bulunan 3. Ordu birliklerinin bir kısmının Irak Cephesi'ne sevk edilmesi Kafkas Cephesi'ni iyice zayıflatmıştır. Enver Paşa komutasındaki ordu birliklerinin girdiği bu harekât 25-26 Aralık 1914'de durdurulmuş ve büyük kayıplar verilmiş ise de 28 Aralık 1914'te Sarıkamış kuşatılabilmektedir. Askerlerin yetersiz bir sayıya düşmesi üzerine harekâttan bir netice alınamamış ve Enver Paşa 2 Ocak 1915 tarihinde cepheyi terk etmiştir. 17 Ocak'a kadar mücadele devam edecekse de büyük ümitlerle girişilen Sarıkamış Harekâtı, Türk ordusunun yenilgisiyle sonuçlanmış oldu. Bütün güçlüklerle rağmen hiçbir zaman yılgınlık göstermeyen 3. Ordu'nun kayıpları büyük olmuştur. Kuşatmayı gerçekleştiren 9. ve 10. Kolorduların 55 000 kişilik mevcudundan geriye sadece 3000 kişi kalmıştır. 11. Kolordu'nun kayıpları ile birlikte toplam zayıyat 75.000 kişi kadardır.

Fotoğraf 4.4

Sarıkamış dağlarında şehit olan askerleri simgeleyen bir çalışma: Karda Açan Çiçekler.

Kaynak: Cezmi Eraslan, 2009.

SIRA SİZDE

3

Sarıkamış dağlarına kardan yapılmış bu heykeller sizce neyi çağrıştırmaktadır? Tartışınız.

Bu harekât sırasında 3. Ordu'nun neredeyse tamamının kaybedilmesi Anadolu'yu Rus istilasına karşı savunmasız bırakmıştır. Ayrıca Sarıkamış yenilgisini fırsat bilen Ermeni çeteleri taşkınlıklarını artırmışlar ve Rus ordusunu Anadolu'ya girmeye teşvik etmişlerdir. Özellikle 1915 Nisan'ında Van vilayetinde başlayan isyanın büyümesi üzerine bu uygun ortamdan yararlanmak isteyen Ruslar gönüllü Ermeni birliklerinin öncülüğünde Van bölgesini işgal etmişlerdir. Rusların Van'ın yönetimini Ermenilere bırakması üzerine Van merkezli devlet ilanına kalkışan Ermeni çeteleri de kaçamayan Müslüman halkı katletmeye başlamışlardır. Osmanlı yönetiminin bu aşamada Ermeni çetelerine ve onları destekleyen vatandaşlarına karşı aldığı tedbirleri ayrı bir başlık altında inceleyeceğiz.

Rus işgalleri Van ile sınırlı kalmamış, Doğu Anadolu'da hızla ilerleyen Ruslar, 16 Şubat 1916'da Erzurum'u, 18 Nisan'da Trabzon'u, 16 Şubat'ta Muş'u, 3 Mart'ta Bitlis'i, 15 Temmuz'da Bayburt'u, 25 Temmuz'da Erzincan'ı işgal etmişlerdir. Bu cephede Miralay Mustafa Kemal Bey komutasındaki 16. Kolordu, Muş ve Bitlis'i Rus işgalinden kurtarmıştır. 1917 yılında Rusya'da Bolşevik İhtilali'nin çıkması üzerine Rusya ile 3 Mart 1918 tarihinde Brest-Litovsk Antlaşması imzalanmıştır. Anlaşma gereği geri çekilen Rus kuvvetleri ağır silahları ve malzemelerini iş birliği yaptıkları Ermeni çetelerine bırakacaklardır.

Rusların yerini alan Ermenilerin katliam tehditlerine karşı 1918 Mart'ında Kâzım Karabekir Paşa'nın kumandasındaki Kafkas Kolorduları tarafından Erzincan ve Erzurum kurtarılmıştır (12 Mart 1918). Ayastefanos Antlaşması ile Rusların eline geçmiş olan Elviye-i Selase (Üç Vilâyet: Kars, Ardahan, Batum) kurtarıldığı gibi Ruslar, Doğu Anadolu'da işgal ettikleri topraklardan çekilmeyi de kabul etmişlerdir. Bundan sonra Azerbaycan'daki kardeşlerinin yardım isteğini karşılamak üzere Kafkasya içlerinde ilerleyerek geçici bir süre için de olsa Bakü'yü alan Osmanlı ordusu Hazar kıyılarına ulaşmıştır.

Henüz savaşın başlarında girişilen Sarıkamış Harekâtı, Osmanlı ordusunun bir dünya savaşında etkin bir varlık gösteremeyeceğini ortaya çıkardığı gibi iyi planlanmadan ve zamansız girişilen bir harekâtın verdiği kayıpları göstermesi bakımın-

dan önemli olmuştur. Kafkas Cephesi'nde Ruslara karşı mücadele verilirken, Ermenilerin de Rus ordusunda savaşmalarının yanı sıra Türklere karşı giriştikleri katliamlar burada belirtilmelidir. Böyle bir zamanda Ermenilerin taşkınlıkları Osmanlı Devleti'ni Ermeni vatandaşlarını ülkenin başka yerlerine nakletme (tehcir) kararı almaya zorlayacak ve Rus tehlikesi ortadan kalktıktan sonra da Ermeni çetelerinin terörü, devleti bir hayli uğraştıracaktır.

Kanal Cephesi

1 Kasım 1914'te İngilizlerin Süveyş Kanalı'nda Akabe Limanı'nı bombardıman etmeleri ile Filistin-Suriye cephesi açılmıştır. Akabe'nin bombalanmasından hemen sonra Enver Paşa, Miralay Cemal Bey'den 8. Kolordu Kumandanlığı görevini kabul ederek Kanal Seferi için hazırlıkları tamamlamasını istemiştir. Esasen Almanlar tarafından planlanan ve tatbiki istenen Kanal Seferi için Cemal Paşa, 21 Kasım 1914 tarihinde törenle İstanbul'dan yola çıkmıştır. Cemal Paşa, Sina çölünü büyük zorluklarla geçmiş ve 2-3 Şubat 1915'te Süveyş Kanalı'na ulaşmıştır. İngilizlerin bölgeye yığdığı 150.000 kişilik kuvvetine karşı 35.000 kişilik bir Türk kuvveti vardır. Aynı gece taarruz edilmiştir.

Osmanlı kuvvetlerinin bir kısmı kanalı geçmeyi başarmış ise de İngiliz birlikleri kanalin batı yakasına geçmiş olan Türk kuvvetlerini tesirsiz hâle getirmişler, kanalda bulunan tombaz ve salları batırmışlardır. Kanalın geçilerek burada hakimiyet kurmanın eldeki imkânlar ölçüsünde mümkün olmayacağı görülmüş ve 3-4 Şubat 1915 günü çekilme kararı alınmıştır. Böylece başarısızlıkla sonuçlanan Birinci Kanal Harekâtı'na neden girilmiş olduğu ve neden başarısız olunduğu konusuna 4. Ordu Kurmay Başkanı Frankenberg'in şu sözleri açıklık getirmektedir. Frankenberg 1923 yılında yapmış olduğu açıklamada, "Bu taarruzun Türk-Alman çıkarlarına fazla bir yarar sağlamamış olmasının nedeni bence harekâtın başından sonuna kadar işin yarım yamalak yapılmış olmasıdır. Neyin elde edilmek istendiği açıkça bilinmiyordu ve bu yüzden de amaçla araç hiç bir zaman birbirine uymadı. İngiliz âlemini en duyarlı yerinden ağır şekilde yaralamak istiyorduk ama azıcık gıdıklamakla yetinmek zorunda kaldık. İngiliz İmparatorluğu'nun Hindistan'a giden ana damarı kesilmek isteniyordu ve harekâtın politik hedefi Hindistan-Mısır-Malta bağlantısı yerine Hamburg-İstanbul-Kuveyt yolunu kurmak suretiyle Süveyş Kanalı'nı devreden çıkarmaktı. Ama kimse bu girişimin bedelini ödemek istemiyordu."

16 Temmuz 1916 tarihinde çok sayıda Alman askerinin de iştirak ettiği ikinci Kanal harekâtında da Türk ordusu büyük zayıatlar verip çekilmek zorunda kalmıştır. Daha sonra 4-5 Ağustos'ta Romani ve Katya bölgelerinde İngilizlerle yeniden karşı karşıya gelinmişse de sonuç yine aynı olmuştur. Almanların savaş planlarına uygun olarak yapılan bu harekâttan da bir netice alınamaması Mısır'ın tamamen kaybedildiği anlamını taşıyordu. Nitekim 1916 yılının sonunda kuvvetlerini takviye etmiş olan İngilizler karşı harekete geçerek Sina yarımadasını ele geçirip Suriye sınırına dayanacaklardır.

Çanakkale Cephesi

İngiliz Bahriye Nazırı Winston Churchill, İstanbul'un ele geçirilip Osmanlı Devleti'nin savaş dışı bırakılmasını savunuyordu. Çanakkale Savaşlarında alınacak sonuçların uğranılacak kayıpları göze aldırarak kadar önemli olduğunu düşünen Churchill'e göre, Boğazlara girişilecek bir harekâtla, İstanbul Müttefiklerin kontrolü altına girecek, Asya Türkiye'sindeki kuvvetlerin Avrupa Cephesi'nde faaliyet gösteren kuvvetlerle bağlantısı kesilecek ve böylece Kafkas Cephesi'nde bulunan Rus kuvvetlerinin yükü hafifletilerek Osmanlı Devleti barış yapmaya mecbur edilecekti. Ayrıca, henüz savaşa girmemiş Balkan Devletleri de Müttefik Devletler safinaya çekilebilecekti. Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında savaşa katılmasıyla zor

durumda kalan İngiltere ve Fransa, Rusya ile doğrudan temasa geçip savaş güçlerini artırmak, Osmanlı Devleti'nin Süveyş Kanalı ve Hint Yolu üzerindeki baskısını kaldırmak, ayrıca Orta Avrupa'ya sızan Alman-Avusturya ordularını arkadan çevirebilmek için bu harekâtı gerekli görmüşlerdi. Dolayısıyla, Almanya karşısında bulunan Çarlık Rusya'sının savaş gücünü takviye etmek amacıyla ulaştırılmak istenen yardım yine boğazlardan yapılabilecekti.

Müttefik Devletler, Boğazlardan rahatlıkla geçebileceklerinden o kadar emindiler ki Alman Askerî Heyeti'nin yaveri, İngiliz birliklerinin muzaferane İstanbul'a girmelerini bekleyenlerin Beyoğlu'nda hazırlıklar yaptıklarını ve yolları görececek pencerelerin şimdiden kiralandığını, İngiliz sefaret binasının da şimdiden tanzim edilip yatakların bile hazırlandığını bildiriyordu.

Çanakkale üzerindeki mücadele, Düvel-i Muazzama kuvvetlerinin 3 Kasım 1915'te Seddülbahir ve Kumkale istihkâmlarının bombalanması ile başlamıştır. Bu kuvvetler içinde İngiliz ve Fransız birlikleri ile birlikte Rum ve Yahudi gönüllüler, Anzaklar (Avustralyalı, Yeni Zelandalı askerler), Sihler, Gurkalar, Sudanlı zenciler, Senegalli, Faslı askerler de bulunuyorlardı. Çeşitli dil, din ve ırklardan oluşan bu insanlar, kendilerinin olmayan bir savaşta bir araya gelmişlerdi. Anlaşılan odur ki emperyalist devletler Mehmetçik'e karşı dünya savaşına yakışır bir biçimde (!) bütün akvam-ı beşeri Gelibolu'da toplamışlardı.

Asıl Çanakkale Muharebeleri 19 ve 25 Şubat 1915 tarihinden itibaren başlamış ve 8,5 ay sürmüştür. 18 Mart 1915 tarihinde 18 Müttefik gemisi boğazları zorlamış ve geçebileceklerini düşünmüşlerdi. Müttefiklerin 6 gemisi batırılmış ve "Çanakkale geçilmez" hükmü ile geri dönmek zorunda kalmışlardır. Bu olaydan sonra karaya asker çıkarmak suretiyle hedeflerine ulaşmaya çalışacaklardır. Çanakkale Muharebelerinin ikinci safhası, düşmanın karaya asker çıkarıp karadan İstanbul'a ulaşmak istemesiyle başlar. 25 Nisan'da Saros'a, 26 Nisan'da Kumkale'ye, 27 Nisan'da Seddülbahir ile Tekeburnu arasına çıkarma yapmışlardır. Çanakkale Muharebelerinde "Kitre Muharebeleri" diye isimlendirilen bu savaşlar destanlarla doludur. Diğer bir Seddülbahir Muharebesi de "Zığındere Muharebesi"dir ki 6 Temmuz'a kadar sürmüştür. 8 Ağustos'ta Anafartalar Grup Komutanı olan Miralay (Albay) Mustafa Kemal ile 9 Ağustos'ta Kocaçimen, Conkbayır, Kanlısırt'ta cereyan eden muharebelerde I. Anafartalar Zaferi kazanılmıştır. 10 Ağustos'ta Conkbayırı Muharebelerinde Mustafa Kemal'in göğsüne bir şarapnel parçası isabet etmiş ancak göğsündeki saat onu korumuştur.

Fotoğraf 4.5

Mustafa Kemal cepheyi ziyarete gelen Meclis üyelerine siperleri gösterirken

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi.

14-21 Ağustos'ta Kireçtepe, Aslantepe Muharebeleri yapılmış, 21 Ağustos'ta II. Anafartalar Zaferi kazanılmıştır. Burada başarılı olamayacağını anlayan düşman, 20 Aralık 1915'ten itibaren gizlice çekilmeye başlamış, 10 Ocak 1916'da tamamen Çanakkale'den çekip gitmiştir.

İtilaf Devletlerinin hedeflerini dikkate alarak Çanakkale Cephesi'ndeki Türk kahramanlığı ne sağlamıştır? Tartışınız.

SIRA SİZDE

4

Bir Fransız tarihçisiyle bir Rus liderinin ifade ettikleri gibi, Türklerin Anadolu'ya ayak bastıkları, hele Avrupa'ya geçtikleri andan itibaren onları buradan uzaklaştırmak ve Osmanlı Devleti'nin gerilemeye başladığı andan itibaren de onun mirasına konma faaliyetlerine girişilmiş ancak hemen her seferinde konu İstanbul ve Boğazlara geldiğinde, paylaşma şekli üzerinde anlaşmaya varılamamıştı. Boğazlar üzerinde emelleri olan devletler bu kez birlikte hareket etmişlerdi. Ancak, Liman Von Sanders'in dediği gibi düşman, Türk birliklerinin şiddetli karşı koymasını önceden hesap edememişti. Bu hususta Churchill, "Türkler öyle bir savunmaya girişmişlerdi ki canlarını veriyorlar ama vatan topraklarından bir karış yer bile vermiyorlardı" demiştir.

Çanakkale'de kazanılan zafer ile Müttefiklerin bütün hesapları bozulmuştur. Çanakkale Zaferi üzerine Rusya'ya giden yolu açamadıkları gibi, Balkan devletlerini de yanlarına çekememişlerdir. Henüz tarafsız durumda bulunan Bulgaristan, Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa katılmıştır. Gelibolu Muharebeleri başladığında, Yunanistan ve Romanya, Müttefikler tarafına meyletmişlerse de muharebelerin Müttefikler lehine gelişmediğini görünce tarafsız kalmışlardır.

Çanakkale'de 200.000-250.000 Türk şehit, yaralı ve kayıp vardır. Bu rakamlardan da anlaşılacağı gibi insanlık tarihinde hiç bir zafer bu kadar pahalıya mal olmamıştır.

Liman Von Sanders, Çanakkale'de Türk askerinin tükenmez azmini, vatan sevgisinin derecesini, cesaret ve fedakârlıklarını şu şekilde anlatmaktadır:

"Çoğu yarı çıplak, yarı açılar. Haftada bir öğün kemikli bir parça et verilebiliyordu. Nebat yağında haşlanmış buğday kırığı yiyorlar, sıhhi vasıflardan mahrum su içiyorlar, taş üzerinde yatıyorlar, güneşe, fırtınalara, soğuğa, yağmura karşı korunmamış siperlerde, çamur ve toz içinde günler geçiriyorlar. Fakat dünyanın bütün vasıta ve imkânlarına sahip düşmanlarını buldukları zaman aslanlar gibi dövüyorlardı. Bu ne gösterişsiz, nümayişsiz bir yurt sevgisiydi. Arkalarında fakir bir vatan toprağı duran bu insanlar savaş boyunca birer kahramandılar. Ölümüne gülererek giden bir başka millet yoktur. Bu hasletleri sebebiyledir ki hürriyetlerini en ağır bedelle ödüyorlar, esaret bilmiyorlardı".

"İstila ordusunun gerisinde bütün dünya kaynakları açık bulunduğu hâlde Türkler harp malzemesi bulabilmek için İngilizlerden ganimet almayı bekliyorlardı. Kum torbaları çok azdı. Kıtalar bu amaçla çuval gönderildiği zaman askerler bunu elbiselerini yamamak için kullanıyorlardı."

Pek çok Batılı gibi Amerikalı gazeteci Schriner'in de raporunda Türk askerlerinin iyi ve haysiyetli savaşçılar olduklarını yazıyordu. Müttefikimiz olmasına rağmen Çanakkale Muharebelerine hiç bir Alman birliğinin katılmamış olması da düşünülürse bu mücadelenin zorluğu ve büyüklüğü daha iyi anlaşılır.

Fotoğraf 4.6

Türk askeri Birinci Dünya Savaşı'nda dayanışma ve fedakarlığın canlı simgesi olmuştur.

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi.

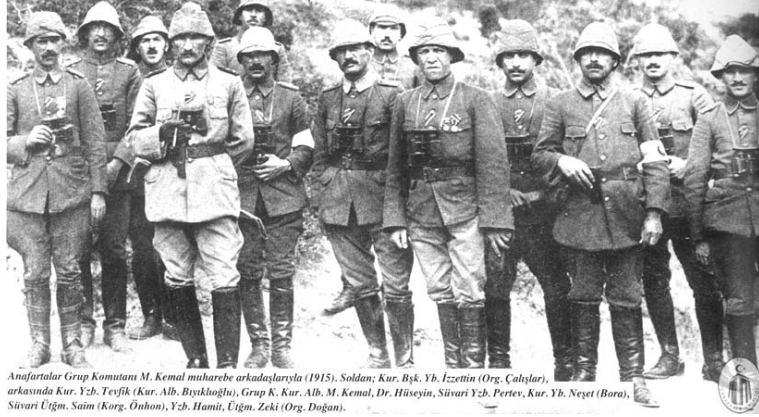

Mustafa Kemal de bu muharebede Türk askerinin hâlet-i rûhiyesini de şöyle ifade eder: “Biz kişilerin kahramanlık sahneleriyle ilgilenmiyoruz. Yalnız size bomba sırtı hadisesini anlatmadan geçemeyeceğim. Karşılıklı siperler arasında mesafemiz 8 metre, yani ölüm muhakkak... Birinci siperdekiler, hiç biri kurtulamamacasına kâmilan düşüyor. İkinciler onların yerine geçiyor. Fakat ne kadar gıptaya şayan bir soğukkanlılık ve tevekkül biliyor musunuz? Öleni görüyor, üç dakikaya kadar öleceğini biliyor, hiç ufak bir korku ve endişe bile göstermiyor. Sarsılmak yok. Okumak bilenler ellerinde Kur'an-ı Kerim, Cennet'e girmeğe hazırlanıyorlar. Bilmeyenler kelime-i şahadet getirerek yürüyorlar. Bu Türk askerindeki ruh kudretini gösteren hayrete değer ve tebrike yaraşır bir misaldir. Emin olmalısınız ki Çanakkale Muharebesi'ni kazanan bu yüksek ruhtur.”

Fotoğraf 4.7

Anafartalar kahramanı karargahındaki çalışma arkadaşlarıyla.

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi.

Anafartalar Grup Komutanı M. Kemal muharebe arkadaşlarıyla (1915). Soldan; Kur. Bşk. Yb. İzzettin (Org. Çaltılar), arkasında Kur. Yzb. Teyfik (Kur. Alb. Bıyıklıoğlu), Grup K. Kur. Alb. M. Kemal, Dr. Hüseyin, Süvari Yzb. Pervec, Kur. Yb. Neşet (Bora), Süvari Üğm. Saim (Korg. Onhon), Yzb. Hamit, Üğm. Zeki (Org. Doğan).

Mustafa Kemal'in askerî dehâsının gözler önüne serilmesi Çanakkale Savaşları'nın en önemli sonuçlarından biridir. İngiliz yazar Alan Moorehead Mustafa Kemal için “O genç ve dâhi Türk Şefinin o esnada orada bulunması, müttefikler bakımından, talihin en acı darbelerinden biridir” demek suretiyle bir komutan olarak Mustafa Kemal'in Çanakkale'deki rolünü vurgulamıştır. Onun bu dehâsı ile sevk ve idare kabiliyeti Millî Mücadele'nin hemen her safhasında kendini gösterecektir. General Sir John Smyth, Mustafa Kemal'in önderliğinin Anzak saldırılarını atmakla kalmayıp Gelibolu Seferi'nin kaderini tayin ettiğini yazar. Kısaca Çanakkale Muharebeleri, Mustafa Kemal gibi bir dâhiyi çıkarmış, savaşın bitiminde başlayacak olan İstiklal Harbi'nin liderini Türk milletine kazandırmıştır.

Irak Cephesi

İngiltere, Basra Körfezi'nden kuzeye doğru çıkıp Rusya ile irtibat kurmak, Türk kuvvetlerinin İran'a girip Hindistan yolunu tehdit etmesini önlemek istiyordu. Ayrıca Orta Doğu'nun zengin petrol kaynaklarına sahip olan bu bölgede hakimiyet kurmak düşüncesinde olan İngilizler, harekete geçerek 1 Kasım 1914'te Basra Körfezi'ne asker çıkarmışlar, 22 Kasım'da da Basra şehrini ele geçirmişlerdir. Aralık ayı başlarında tekrar ileri harekâta kalkan İngilizler, Kurna mevkiini ele geçirmişler, burada 38. Fırka Komutanı Albay Suphi Bey ile çok sayıda subay ve askerî esir almışlardır. Bunun üzerine Basra Valisi ve kumandanı olarak Basra'nın geri alınması için görevlendirilen Kurmay Binbaşı Süleyman Askerî Bey, kısa bir süre sonra yarbaylığa yükselmiş ve Irak ve Havalisi Komutanlığına atanmıştır. Mahalli gönüllü kuvvetlerle hareket etmek zorunda kalan Süleyman Askerî Bey, 11 Nisan 1915 günü başlayan ve üç gün süren taarruzda başarılı olamayınca intihar etmiştir.

İngilizler, bir yıla yakın bir süre bölgeyi kontrol altına almışlarsa da Ruslarla birleşmeleri mümkün olmamıştır. 1915 yılı Kasım ayı sonlarında İngilizleri yenen Türk kuvvetleri Selman-Pak'ta kuvvetli bir savunma hattı oluşturmuşlardır. 29 Nisan 1916 tarihinde Kutü'l-Ammare'de, İngiliz kuvvetlerini kuşatan Türk birlikleri İngilizlere ağır kayıplar verdirmişlerdir. Kuvvetlerinin üçte birini kaybeden İngilizler çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu kuşatmada İngiliz komutan General Tawnshend ile 20.000'e yakın İngiliz askerî esir alınmıştır. Ancak bu başarı uzun sürmemiş, takviye birlikler getiren İngilizler 1917 yılı başlarında karşı taarruza geçmişlerdir. Bağdat Muharebesi'nde Türk kuvvetlerinin yenilmesi üzerine 11 Mart 1917'de Bağdat da İngilizlerin eline geçmiştir. Kafkaslarda soğuktan kırılan Türk askerî, Irak cephesinde ise sıcaktan, kolera ve açlıktan kırılmıştır. İlaç ve cephane yokluğu Türk kuvvetlerinin azmini kırarken İngiliz altınlarına ve bağımsızlık vaatlerine kanan pek çok Arap kabilesinin tutumu cephenin kaderini belirlemiştir. Bağdat'ın düşmesinden sonra 1917 yılı içinde başka ciddi bir saldırıda bulunmayan İngilizler, 30 Ekim 1918'de mütareke imzalandıktan sonra 8 Kasım'da Musul'u işgal edeceklerdir.

Galiçya Cephesi

Rusya ve Avusturya cephesinin önemli ve stratejik bir noktasında bulunan Romanya diğer Balkan Devletleri gibi tarafsız kalmak istiyordu. Rusya ise Balkanlar'da etkin bir üstünlük sağlamayı düşünüyor ve Romanya'nın kendi yanında savaşa katılması için çalışıyordu. Romanya'nın Çanakkale'de devam eden savaşın sonuçlanmasını beklemekten başka çaresi yoktu. Zira boğazlar açılırsa savaş için kendisine gerekli olan silah ve cephane kolayca sağlanabilirdi. Bu arada Rusya, Bukovina ile Galiçya'yı ele geçirerek önemli bir etki sağlamıştır. Avusturya ise Romanya'nın İtilaf Devletleri safında yer almasını istemiyordu. Bu kararsızlık içerisinde İtilaf blokuna meylettği anlaşılan Romanya ile Rusya ve Fransa arasında görüşmeler başlamış ve 17 Ağustos 1916 tarihinde İtilaf Devletleri ile Romanya arasında bir antlaşma imzalanmıştır. Romenler savaş ilan eder etmez Avusturya-Macaristan sınırını geçerek Transilvanya'nın bir bölümünü ele geçirmişlerdir. 1917 yılı başlarında ise Avusturya, savaşın başında ele geçirdiği Belgrad'ı koruyamamış ve Sırlara kaptırdığı gibi Galiçya Cephesi'nde de Ruslara karşı beklenen başarıyı gösterememiştir. İşte bu zamanda Alman ve Türk birlikleri Avusturya'ya yardım etmek amacıyla Galiçya Cephesi'ne gönderilmişlerdir. 33.000 kişilik Türk kuvveti burada çetin savaşlar yapmışlar, ağır kayıplar vermişlerdir.

Alman ve Türk yardımına rağmen Rus taarruzları, Galiciya ve Bukovina cephesinde Avusturyalıların 100 km gerilemesine sebep olmuştur. Sonunda Avusturya Galiciya'dan çekilmek zorunda kalmıştır.

Hicaz Cephesi

Osmanlı Devleti dünya savaşına girdikten kısa bir süre sonra Şeyhülislâm Mustafa Hayri Efendi'nin hazırladığı "Cihad-ı Mukaddes" fetvası ilan edilerek Kırım, Türkistan, Hindistan, Afganistan ve Afrika Müslümanlarını İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı savaşa davet edilmişti. Cihad ilan edilince özellikle İngiliz İmparatorluğu ve Rusya'da yaşayan Müslümanların ayaklanacakları, İtilaf Devletlerinin başına gaileler çıkaracakları düşünülmüştü. Osmanlı padişahının, aynı zamanda halife olması, bu devletlerin egemenliğinde yaşayan Müslümanların ilan edilen cihada uymalarını mümkün kılabilirdi. Oysa Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde müessir hâle gelen halifelğe karşı İngilizlerin 20-30 yıldır yaptıkları propagandalar ile Balkan ve Trablusgarp Savaşlarında devletin yenilgilere uğraması, Müslüman toplulukların cihada beklenen ilgiyi göstermeleri ihtimalini ortadan kaldırıyordu. Balkanlar'da ve Anadolu'daki gayri Müslim unsurlarda olduğu gibi Araplar da Osmanlı Devleti'ne karşı başkaldırmanın zamanının geldiğini düşünmüşlerdir. Dolayısıyla mukaddes Cihad çağrısından beklenen sonuç alınamamıştır.

İngiltere'nin görüşüne göre: İstanbul tehdit altında tutulduğu ve Türk ordusunun ana kısmı bu sebeple meşgul edildiği takdirde Araplar, İngilizler aleyhinde olmayacaklardır. Türklerin ana kuvvetleri serbest kalırsa veya İngiltere'nin Mezopotamya'daki gücü azalırsa Arapların büyük bir kısmı İngilizlerin aleyhine dönebilir. Böyle bir durumda ise Trablusgarp'ta ayaklanmalar başlar ve bütün Afrika'ya yayılabilir. Bu da yalnız Mısır'ı değil, Tunus ve Cezayir'i de tehlikeye sokar. Oysa Araplar Türklere karşı bağımsızlık ilanına şimdiden teşvik edilirlerse hem Mısır ve Mezopotamya'daki ciddi tehdit ortadan kalkar hem de Türkler Müslüman dünyasında itibar kaybederler. Ayrıca Hindistan, Avusturya, Doğu Afrika ve Uzak Doğu yolunun güvenliği teminat altına alınmış ve Türk kuvveti hissedilir bir şekilde zayıflatılmış olurdu. İngilizlerin bu politikası çerçevesinde gelişen İngiliz-Arap ilişkileri 23 Mayıs 1915 tarihli Şam Protokolü ile iş birliği şeklinde sonuçlanmıştır. Şam Protokolü'yle gelecekteki Arap Krallığı'nın sınırları belirlendiği gibi 7 Haziran 1916'da İngiltere'nin istekleri doğrultusunda yapılan anlaşma ile de İngiltere'nin destekleriyle Arap Devletinin kurulması planlanmıştır.

Hicaz Valisi Galip Paşa'nın, Arapların isyana kalkışabileceğine ihtimal vermediği için ağır hareket etmesinden yararlanan Şerif Hüseyin, İngilizlerin de yardımıyla hazırlıklarını tamamlayarak 9 Haziran 1916 tarihinde Cidde, Mekke ve Taifte isyanı başlatmıştır. İsyân karşısında Türk kuvvetleri önemli başarılar göstermişse de Hicaz'daki bu yerlerin Şerif Hüseyin'in eline geçmesine mani olamamışlardır. İngiliz Kraliyet donanmasının sağladığı destekle Cidde bir hafta içinde Arapların eline geçmiştir. Mekke'nin bütün mahallelerine hakim bir tepede bulunan Ecyad Kalesi 25 gün süren muhasara ve muharebeden sonra düşmüştür. Haziran ayının ortalarında İngiliz donanmasının yardımıyla Cidde'yi, bir müddet sonra (19 Eylül) Taifi ele geçiren Şerif Hüseyin, Lavrens'in yardımlarıyla Kızıldeniz kıyısındaki limanları da ele geçirince Medine'ye sahip olmanın artık zor olmayacağına inanmıştır.

27 Haziran 1916 tarihinde yayımladığı bildiri ile Osmanlı Devleti'ne karşı bir ihtilal yapacaklarını ilan eden Şerif Hüseyin bildirisinin sonunda şunları söylemekte idi:

"Biz şimdi hâlâ İttihat ve Terakki Hükûmeti'nin boyunduruğu altında inleyen topraklardan tamamen ayrılmış durumdayız. İstiklalimiz mükemmel ve kelimenin

tam manasıyla tamamlanmış olup her türlü yabancı müdahale veya kontrolünden tümüyle masun durumdayız". Bu bildiri ile Osmanlı Devleti'ne savaş ilan eden Şerif Hüseyin, Ekim ayında da kendisini Arabistan Kralı ilan etmiş, İngiltere de bunu hemen kabul etmiştir.

Osmanlı Devleti, Padişah ve Halife'ye karşı başlatılan bu isyanı İngiltere'nin desteğinde girişilmiş bir hareket olarak İslam dünyasına duyurmaya çalışmıştır. Esasen bu, İngiltere'nin beklediği ve korktuğu bir gelişmeydi. Bu itibarla İngiltere propaganda faaliyetleri için kendini hazırlamıştı. Nitekim Arap Ayaklanması'ndan sonra, hatta savaşın sonuna kadar Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki propaganda savaşı sürüp gidecektir. Gerçekten de Şerif Hüseyin'in bildirisindeki İttihat Terakki karşıtlığı İngiliz propagandasının da temel aracı olarak Hindistan Müslümanlarını bu savaşa dahil etmek için kullanılmıştır. "Dinsiz ittihatçıların elinde esir olan Halife-Padişahı kurtarmak için savaşıyoruz" propagandası oldukça etkili olmuştur. Cephede Türk tarafında ezan okunduğunu duyan bazı sömürge askerlerinin Türk tarafına geçtiği bilinmektedir.

Mekke, Cidde ve Taif'in düşmesinden sonra mücadele Medine çevresinde cereyan etmiştir. İsyancıların hedefi Medine'nin bir an önce ele geçirilmesi olduğundan şehrin etrafı kuşatılmıştır. İngilizler ise Türk kuvvetlerini bulundukları yerde tutmak ve Medine'nin can damarı olan demir yoluna saldırmak istiyorlardı. Türk kuvvetlerinden önemli bir kısmı Hicaz'a gönderilmiş olduğundan asıl cephe olan Sina cephesinde etkili olmayı hesap ediyorlardı. Medine'yi sonuna kadar savunmayı düşünen Fahrettin Paşa'nın görüşüne karşı Almanlar ise Medine'nin elde tutulmasının anlamsız ve gereksiz olduğunu düşünüyorlardı.

Her türlü imkânsızlık ve olumsuzluklara rağmen "çöl ortasında Plevne kahramanları" olarak tarihe geçen Medine müdafileri büyük bir şecaatle Medine'yi savunmuşlardır. Mondros Mütarekesi imzalanınca mütareke namenin 16. maddesine uyularak Haşimi Hükûmeti adına Emir Ali, İtilaf Devletleri adına İngiliz Yüzbaşı Gerland ile Türk heyeti arasında Medine'nin boşaltılması ve teslimine dair bir şartname imzalanmıştır. Mondros Mütarekesi'nden sonra imzalanan böyle bir şartnamenin hükümlerini tahmin etmek hiç de zor değildir. Şartnamenin daha ilk cümlesinde Osmanlı askerlerinin memleketlerine gönderilmeleri kararlaştırılmış olduğu hâlde askerlerden hiç biri memleketlerine gönderilmemiş, hepsi Mısır'daki İngiliz esir kampına götürülmüşlerdir. Buradaki Sidi Beşir kampında tutulan Türk esirlerine yapılan her türlü insanlık dışı muamele TBMM'de kınanmıştır.

Filistin Cephesi

Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in isyanı ve İngiliz desteğiyle Hicaz'da önemli başarılar elde etmesi ile Kanal Harekâtı'ndan istenen neticenin alınamaması İngilizlere Orta Doğu'da istedikleri stratejiyi uygulama imkânı vermiştir. 1916 yılı sonunda İngilizlerin Süveyş Kanalı'ndan Suriye'ye kadar olan bölgede taarruza kalkmaları üzerine Türk cephesi 17-18 Mart 1917 tarihinde Gazze-Birüssebi hattına alınmıştır. 26 Mart'ta Birinci Gazze ve 17-20 Nisan'da İkinci Gazze muharebelerinde çok üstün kuvvetlere rağmen İngilizler püskürtülmüşlerdir. Bu arada Bağdat'ın geri alınması için Suriye bölgesinden düşünülen harekât için Yıldırım Orduları Grubu adında bir kuvvet oluşturulmuş ve bu ordunun başına Alman Genel Kurmay Başkanı General Falkenhayn getirilmiştir. Yıldırım Ordusu'nun henüz teşkil edildiği bir zamanda, 31 Ekim'de, İngilizler, üstün kuvvetlerle Gazze-Birüssebi cephesine karşı üçüncü saldırıyı başlatmıştır. Zaten İngilizler hücumla kalkarsa Türk mevzilerini yarıp Filistin ve Suriye'yi geçerek Bağdat'la bütün ulaştırma yollarını kese-

bilirdi. Bu muharebe sonrasında 7 Kasım 1917 tarihinde Gazze düştüğü gibi Türk kuvvetlerinin boşalttığı Kudüs de 9 Aralık 1917 tarihinde İngilizlerin eline geçmiştir. Kudüs'ün düşmesi Hristiyan dünyasında, hatta Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun başkenti Viyana'da bile bir haçlı zaferi gibi kutlanmıştır.

Fotoğraf 4.8

Mustafa Kemal II.ordu komutanlığına atandığı zaman Şark Ordusu komutanı Ahmet İzzet Paşa'yı ziyaret etmişti. Şubat 1917 Halep.

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi.

İngilizler, kış gelmeden Osmanlı Devleti'ni saf dışı etmek istedikleri için esas saldırının Filistin'den başlatılmasını planlamışlardı. Buradan Suriye'ye yürüyerek Anadolu'ya girilebileceği düşünülüyordu. Eylül ayında başlayan İngiliz saldırısı gelişmiş ve Türk kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmıştır. Üstün İngiliz kuvvetleri karşısında bölgede bulunan iki Osmanlı ordusu yenilmiştir. Bölgede bulunan 7. Ordu komutanı Mustafa Kemal Paşa ise savaşın artık uzun süre devam edebileceğine inanmıyor ama gerçek Türk vatani olan yerleri istiladan düşman işgalinden ve parçalanmaktan kurtarmak istiyordu. İşte bunun için İngiliz kuvvetleri 18 Eylül'de Yafa kıyısından ilerlemeye başladıklarında 7. Ordu bu saldırıya karşı koymuştur. Mevcut askerî kuvvetlerin gerçekte görüldüğünden zayıf bir durumda olması uzun süreli ve geniş bir cephede savaşın başarılı olmasına imkân vermeyecekti. Filistin Cephesi Komutanı Cemal Paşa ile Mustafa Kemal Paşa Bağdat projesine karşı çıkmışlar, eldeki kuvvetleri Halep'le Şam arasında toplamak ve duruma göre nereye gerekirse oraya göndermek istiyorlardı. Bu görüşü kabullenmeyen Enver Paşa ise Sina çölü üzerinden bir saldırıya girişilirse İngilizlerin Süveyş'e kadar sürülmelerinin mümkün olabileceğini düşünüyordu. Mustafa Kemal Paşa, 1917 yılı Eylül ayında Talat ve Enver Paşalara ayrıntılı bir rapor göndererek mevcut şartların bir değerlendirilmesini yapmıştır. Genelkurmay'a hakim olan anlayışa ve hazırlanan planlara katılmayan Paşa, 7. Ordu Komutanlığı'ndan istifa etmiştir.

Filistin Cephesi'ndeki gelişmeler Mustafa Kemal Paşa'nın görüşlerini doğrular mahiyette olmuştur. Bölgedeki muharebelerde 1 Ekim'de Şam, 27 Ekim'de de Halep İngilizlerin eline geçmiştir. Ancak Şam'ın düşmesi ve bir gün sonra da Beyrut'a girmelerinden hemen sonraki günlerde Talat Paşa Hükûmeti istifa etmiştir. Bu arada İngiliz-Hindistan birlikleri Mezopotamya'da Dicle boyunca ilerlemeye devam etmişlerdir.

Osmanlı askerleri I. Dünya Savaşı süresince sadece bu cephelerde savaşmamış, 1916 yılında Rusların Alman kuvvetlerine karşı yaptıkları taarruzlardan sıkıntıya

düşen Almanların isteği üzerine 15. Türk Kolordusu 535 subay ve 32.018 askerle Galiçya'ya gönderilmiştir. Bir yılsonunda bu cephedeki Türk askerinin sayısı 12.000'e düşmüştür. Galiçya Cephesinden başka Romanya'nın savaşa girmesi ve Avusturya-Macaristan sınırına saldırması üzerine General Falkenhayn komutasında oluşturulan müttefik orduya katılmak üzere 6. Türk Kolordusu Dobruca bölgesine gönderilmiştir. Gerek Galiçya gerekse Dobruca cephelerinde cereyan eden savaşlarda Türk askerleri imkânlarının çok ilerisinde başarılı olmuştur. Bununla birlikte I. Dünya Savaşı süresince Osmanlı Devleti'nde silahaltına alınan üç milyondan fazla Türk askerinden 550.000'i cephelerde şehit düşmüştür. 2.167.841 yaralının, yarıya yakını sakat kalmıştır. 103.731 kayıp ve 129.644 esir olmuştur. Esaret altında ölenlerle birlikte şehit sayısı 600.000 civarındadır.

Osmanlı Ermenilerinin Yeniden Yerleştirilmeleri

XX. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı toplumu içinde imtiyazlı bir hayat süren Ermeniler Tebaa-i sadıka olarak anılmışlar ve devletin önemli görevlerinde bulunmuşlardır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilerin cephe ve cephe gerisinde düşmanla iş birliği yapmaları, isyanlar çıkarmaları, çeteler oluşturarak eşkıyalık yapmaları ve Türk halkına akla gelmedik zulümlerde bulunmaları devleti oldukça zor duruma sokmuş ve tedbirler alınmasını gerektirmiştir. Esasen Rusya ile iş birliği içinde olan Ermenilerin devlete karşı faaliyetleri, Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na girmeden önce kontrol edilemez bir biçimde gelişme içindeydi. Bu dönemde bile Ermenilerin her türlü faaliyetlerine ve taşkınlıklarına rağmen Türk makamlarının serinkanlı ve sabırlı davrandıkları görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesiyle birlikte Ermeni çeteleri, savaşa giden orduların boş bıraktığı Doğu Anadolu'da Müslüman ahaliye saldırıya, köylerini yakıp-yıkmağa ve insanları öldürmeye başlamışlardır. Ermenilerin 1915 Şubat'ında Süleymanlı (Zeytun) kasabasını işgal ederek Müslüman halka soykırımda bulunmaları sadece bir örnektir. Türk ordusu Çanakkale'de savaşırken çok sayıda gönüllü Ermeni, Rus ordusunun yanında yer almış ve Türk askerlerine arkadan saldırmıştır. Osmanlı Devleti savaşa girdikten sonra 1914 yılı sonları ile 1915 yılı başlarında alınan tedbirlerin yeterli olmadığı ve istenen tedbirlerin uygulanmadığı anlaşılmaktadır. Osmanlı Hükûmeti, Ermenileri silahlandırıp devlet aleyhinde kışkırtan ve teşkilatlandıran komiteleri dağıtmak amacıyla 24 Nisan 1915 tarihinde vilayetlere ve mutasarrıflıklara gizli bir tamim göndermiş ve Ermeni komite merkezlerinin kapatılması, evrakına el konulması ve komite elebaşlarının tutuklanmasını istemiştir. Bu tamim üzerine 235 kişi tutuklanmıştır. Ermenilerin her yıl katliam günü olarak kutladıkları, günümüzde de Ermeni soykırımının yıldönümü olarak kabul ettirmek istedikleri 24 Nisan'ın özelliği bu tutuklamalardan dolayıdır.

Bir kaç cepheye birden savaş hâlinde olan bir devletin rakipleriyle iş birliği yapan kendi vatandaşlarını ikaz etmesi nasıl bir düşünce tarzının ürünü olabilir? Tartışınız.

Bu sırada 3. Ordu Kumandanı olan Mahmut Kamil Paşa, olayların önlenemilmesi için Ermenilerin başka yerlere nakledilmelerini teklif etmiştir. Devlet her cepheye savaş hâlinde bulunduğu için vuku bulacak bir ayaklanma herhangi bir savunma cephesinin güvenliğini ihlal edebilirdi. Bu konuda Ahmet İzzet Paşa da "Ermenilerin ayaklanma ve isyanda devam edecekleri ortaya çıktığından, hükümet için göçe teşebbüs zorunluydu. Bu tedbirin büyük bir araziye yayılmasında, çepeçevre tehdit altında bulunan bir memleket için mecburiyet vardı" demektedir.

Başkumandan Vekili Enver Paşa 2 Mayıs 1915 tarihinde Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'ya gönderdiği yazıda Ermenilerin isyan çıkaramayacak şekilde dağıtılmasını, uygulamanın yalnız isyan çıkarılan bölgelerdeki Ermenilere uygulanmasını istemiştir. Bu yazıda Enver Paşa'nın Ermenilerin isyanlarını sürdürebilmek için toplu ve hazır bir hâlde bulunduklarını söylemesi tehcirin kaçınılmaz olduğunu göstermektedir. 27 Mayıs 1915 tarihinde çıkarılan geçici bir kanunla asayışı bozan silahlı saldırgan ve direnişçilerin tecavüz ve direnişleri sırasında imha, casusluk ve vatana ihanet eden köy ve kasaba halkını başka yerlere sevk ve iskan etme yetkileri orduya devredilmiştir.

Üç maddeden oluşan kanun şöyledir:

1. Seferde ordu, kolordu, fırka kumandanları, bunların yardımcıları ve bağımsız bölge komutanları halk tarafından herhangi bir surette hükûmetin emirlerine ve ülkenin savunmasına, güvenliği korumaya ilişkin uygulamalara karşı koymak, silahla saldırı ve direnme görülürse hemen askerî kuvvetle şiddetli biçimde cezalandırmaya ve saldırıyı bütünüyle yok etmeye yetkili ve zorunludur.
2. Ordu ve bağımsız kolordu ve fırka kumandanları askerî kurallara aykırı veya casusluk ve ihanetlerini hissettikleri köy ve kasabalar halkını ayrı veya topluca diğer yerlere sevk edilebilir ve yerleştirebilirler.
3. Bu kanun yayın tarihinden itibaren geçerlidir.

Ermeniler, kendilerine yapılan uyarılara rağmen Van, Bitlis vilayetleriyle Şarkikarahisar (Şebinkarahisar) ve Amasya şehirlerinde ayaklanmışlardır. Bu ayaklanma hükûmet ve ordu aleyhinde olmakla kalmayıp aynı zamanda Türk ve Müslüman ahaliye yönelikti. Askerlik çağındaki Ermenilerin çoğu davete uymayarak saklanmış, bir kısmı da orduya gittikten sonra silahlarıyla kaçarak köylerine dönmüşler ve bütün eli silah tutanların orduya katılmasıyla savunmasız kalan halka saldırarak ırz, can ve mallarına tecavüz etmişler, köy ve mahalleleri yakıp yıkmışlardır.

Devlet savaş şartlarına rağmen sevkıyatın düzen ve emniyet içinde yürütmesi ve kafilelerin herhangi bir zarara uğramaması için elindeki bütün imkânları kullanmıştır.

Ermeni vatandaşların başka yerlere nakledilmesi (tehcir), cephelerin güvenliğini sarsacak bölgelerde uygulanmıştır. Bunlar, Kafkas ve İran Cephesi'nin gerisinde bulunan Erzurum, Bitlis ve Van bölgeleri ile Sina Cephesi gerisinde bulunan Mersin ve İskenderun bölgeleridir. Daha sonra isyan çıkaran ve Ermeni komitecilerine yataklık yapan diğer vilayetlerdeki Ermeniler de tehciire tabi tutulmuşlardır.

Kanunun ve daha sonrasındaki talimatnamelerin uygulanmasıyla ilgili olarak Osmanlı Devleti, Dâhiliye, Hariciye, Harbiye, Maliye ve Adalet Bakanlıkları görevlendirmiştir. Muhacirin Komisyonu, İskân-ı Aşâir ve Muhacirin Müdüriyeti ve Emval-i Metruke Komisyonları ile bazı mahallî komisyonlar oluşturulmuştur. Göç eden Ermenilerin geride bıraktıkları eşyaların değeri hükûmetçe sahiplerine ödeneceğinden Emval-i Metruke'nin korunması ve sahipleri adına satılması ve yoksul kadınlarla askerî imalathanede çalışanların sevklerinin ertelenmesi hususunda, 10 Haziran 1915'te, 34 maddelik ikinci bir talimatname daha yayımlanmıştır.

Ayrıca, bu talimatname ile tehciire tabii tutulanlara ait içinde eşya bulunan binalar mühürlenip koruma altına alınmış, satılması gerekli eşya ve hayvanlar satılarak bedeli hak sahibine ödenmiş, göç edenlere ait emlak ve arazinin cinsi, miktarı ve kıymeti belirlenerek kayıt altına alınmıştır. Yürütülen tüm nakil olaylarında devlet 115 milyon kuruş harcamış ayrıca iâşe bedeli olarak da 150 milyon kuruş harcanması öngörülmüştür. Bu sırada tüm Ermenilerin sevk edilmediği görülmek-

tedir. 4 Ağustos 1915 tarihinde çeşitli mutasarrıflıklara gönderilen karar ile geride kalan Katolik nüfus sevk edilmeyerek nüfuslarının tespit edilmesi istenmiştir. İsyan çıkaran Ermenilerin çoğu Gregoryen mezhebinden olduğundan Osmanlı Devleti isyan çıkarmayanları tehcire tabi tutmamıştır. Bunun yanı sıra Protestan Ermenilerle, hasta ve kör olan Ermeniler de tehcire dahil edilmemiştir.

Osmanlı Ermeni vatandaşlarının yeniden yerleştirilmeleriyle ilgili süreç hakkında ayrıntılı bilgi için Bülent Bakar'ın "Ermeni Tehciri" (Atatürk Araştırma Merkezî Yayını Ankara 2009) adlı bilimsel çalışmasını okuyabilirsiniz.

K İ T A P

Göçe tabi tutulan Ermenileri gerek nakilleri sırasında gerekse konaklama yerlerinde taciz etmeye kalkışanların divan-ı harbe (sıkıyönetim mahkemesi) verilmele-ri ve görevlerini suiistimal edenlerin hemen mahkemeye sevk edilmeleri kararlaştırılmıştır. Nitekim göç sırasında insanlara kötü davranan ve kabilelere saldıranlar hakkında takibatta bulunulmuştur. Sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanan yaklaşık 1400 kişiden bir kısmının başta idam olmak üzere çeşitli cezalara çarptırılmış olmaları bu kararın uygulandığını göstermektedir.

Ermeni vatandaşların yeniden yerleştirilmeleri sırasında ihmalî görülenlerin yargılanmalarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için Ferudun Ata'nın, "Tehcir Yargılamalarına İstatistiksel Bir Bakış" (Atatürk Araştırma Merkezî Dergisi, XXI, Sayı 62, 521-543 Ankara 2005) adlı makalesini okuyabilirsiniz. Makaleye www.atam.gov.tr/dergi adresinden ulaşabilirsiniz.

İ N T E R N E T

Alınan önlemler doğrultusunda 700.000 civarında Ermeni, Suriye bölgesinde iskân edilmiştir. Göç sırasında askerî ve ekonomik bakımdan imkânsızlıklar, iklim şartları, salgın hastalıklar nedeniyle çok sayıda Ermeni hayatını kaybetmiştir. Ermeni çetelerinin göç kabilelerine saldırdıkları da görülmüştür. Ermenilerin katliama tabi tutuldukları yönündeki iddialar karşısında İstanbul'un işgalinden sonra Batılı devletler de bütün gayretlerine rağmen böyle bir iddiayı doğrulayacak bir belgeyi ortaya koyamamışlardır. Hâlbuki Ruslarla birlikte hareket eden Ermenilerin 1914-1919 tarihlerinde bir milyondan fazla Türk'ü öldürdükleri ve türlü zulümlerde bulundukları belgelerde sabittir.

Özet

Bu dönemde Avrupalı devletlerde zenginlik anlayışı, toprak sahibi olmak düşüncesinden, değerli madenlere sahip olmak düşüncesine dönüşmüştür. Bu düşünce, ticaret yaparak bu değerleri kazanan ve şehirlerde yaşayan bir tüccarlar zümresinin, burjuvazinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Avrupa toplumlarında meydana gelen değişiklikler, büyük devletler arasında rekabetin doğmasına yol açmış ve bunların daha zengin olma arzularını da kamçulamıştır. Ayrıca, ticari hayatın gelişmesi değerli madenlere olan ihtiyacı da artırmıştır.

Avrupa devletlerinde görülen gelişmeler, devletin siyasi olduğu kadar ekonomik bir yönünün olduğunu da göstermiştir. Artık bütün iktisadi güçler millileştirilecek; iç ticaret ve yerli endüstri geliştirilecek; dış ticaret ülkenin çıkarlarına uygun olarak yapılacak; hatta elçiler yalnız siyasi değil, iktisadi ve ticari ilişkileri de ustalıkla yürütecek kişilerden seçilecektir. Böylece devletin varlığının devamının yalnız askerî güce değil, ekonomik sağlamlığa da bağlı olduğu görüşü kabul görecektir. Bu görüşe bağlı olarak Avrupa'da yeni pazar ve ham madde kaynaklarına duyulan ihtiyaç sebebiyle daha fazla kazanmak ve bunun için her türlü yola başvurmak düşüncesi ekonomik hayata hakim olmuştur. Yeni zenginlik kaynakları arayan bu düşüncedeki Avrupalı devletlerin, dünya ticaretinde tarihî transit yollar dışında yeni yollar aramaları, coğrafi keşiflerin yapılmasını da sağlamıştır. Devletler arası ilişkilerde temel hareket noktası ticari kazanç ve ham madde ve pazar temini hâline gelmiştir. Klasik devlet anlayışları bu değişime ayak uydurabildikleri ölçüde yaşamayı başarmışlardır. Değişime uyum sağlayamayan toplumlar ve devletler önce sömürge olmuş, akabinde yok olup gitmişlerdir.

Sanayileşen Avrupalı büyük devletlerin, öteki kıtalar üzerinde gerek egemenliklerini kurarken ekonomik şartlar ve istekler her zaman ön planda olmuştur. Başka bir ifade ile Avrupa'da biriken sermaye fazlasına yeni yatırım alanları bulma isteğinin yanında ham madde ihtiyacını karşılama isteği kadar üretim fazlasına yeni pazarlar bulma isteğiyle oluşturulan büyük deniz güçleriyle yeni sömürgeler oluşturulmuştur.

19. yüzyılın başlarında İngiltere, dünya ticaretinin % 50'sini elinde tutarken Fransa'nın payı ise sadece % 8 kadardır. İngiltere'nin bu tartışmasız üstünlüğü I. Dünya Savaşı'nın başladığı tarihlerde de söz konusudur. 19. yüzyılda bilim ve üretim tekniklerindeki gelişmeler

endüstri üretimini daha da hızlandırarak artırmıştır. Siyasi birliğini 1870'de kurması dolayısıyla sanayileşmesini geç gerçekleştirmiş olan Almanya'nın da ekonomik-siyasi mücadeleye katıldığı bu dönemde dünya ticaret hacmi bu tarihlere kadar düşünülemeyecek boyutlara ulaşmıştır. Bunda demir yolu ulaşımı kadar yelkenli gemilerin yerini alan buharlı gemilerin payı büyük olmuştur. Süveyş ve Panama Kanallarının açılması da dünya ticaretine önemli bir ivme kazandırmıştır. Bu gelişmeler dış yatırımların da hızlı bir artış göstermesine yol açmıştır.

Avrupa'nın endüstrileşmiş ülkeleri, kendi nüfus ve toprak büyüklüğüyle orantılanamayacak kadar büyük toprakları sömürge yönetimleri altına sokmak suretiyle sanayileşmenin gereğini yerine getirmişlerdir. İngiltere'nin sömürge toprakları, anavatan topraklarının 94 katı idi. Fransa'nın % 5'i; Almanya'nın % 16'sı anavatan topraklarıken geri kalanı koloni topraklarıdır. 1914'te sömürgeci ülkeler dışında kalan dünyanın % 68'i sömürge; % 11'i yarı sömürge toprağı iken bağımsız devletlerin toprakları ise sadece % 21'dir. Yine sömürgelerde yaşayan nüfus % 60, yarı sömürgelerde yaşayan nüfus % 22, bağımsız devletlerde yaşayan nüfusun da % 18'lerde kalması dünyanın yarıdan fazlasının sömürülmekte olduğunu gözler önüne sermektedir.

Orta Doğu'da zengin petrol yataklarının bulunmasıyla birlikte Osmanlı hakimiyetindeki bu yerlerde etkisini artırmak ve hatta buralarda egemenlik kurmak İngiliz politikasının ana stratejisini oluşturmuştur. Bu aynı zamanda geleneksel İngiliz politikası olan Hindistan yolunun güvenliği için de gerekli idi. Bütün Orta Doğu'yu içine alan bölgede büyük bir Arap Devleti'nin kurulması fikrini Araplara aşıl原因 İngilizler, Rusya'nın Akdeniz'e inmesi ihtimaline karşı da Ermenileri Osmanlı Devleti'ne karşı tahrik etmişlerdir.

Görüldüğü gibi İngiltere'nin Osmanlı toprak bütünlüğünü savunur olmasının asıl sebebi Hindistan ve Uzak Doğu'daki sömürgelerine giden yolun Osmanlı Devleti'nin elinde olması ve zengin Orta Doğu coğrafyasını ele geçirmek istemesine dayanmakta idi. Osmanlı Devleti'nin İngiltere için geniş bir pazar olması da İngiliz politikasına yön veren diğer bir husustur. İngiltere'nin takip ettiği bu politika 20. yüzyıl başlarından itibaren değişmiştir. İngiliz politikasındaki bu değişikliğin temel sebebi yine emperyalist devletler arasındaki çıkar çatış-

malarıdır. Rusya boğazlara hakim olmak ve Akdeniz'e inmek istemekteydi. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Balkanlar'da hakimiyet tesis etmek istemesi, yeni bir güç olarak kendisini gösteren Almanya'nın Osmanlı Devleti'ndeki nüfuzunun artması ve özellikle Berlin-Bağdat demir yolları projesi ile Basra Körfezi'ne inmek istemesi gibi sebeplerden dolayı Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü muhafaza etmek, İngiliz menfaatleri açısından artık anlamsız görünüyordu. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında Rusların İskenderun Körfezi'ne kadar inmelerini önlemek gerekçesiyle Kıbrıs'a yerleşen İngiltere'yi buradan çıkarmak mümkün olamamıştır. İngiltere benzer bir şekilde 1882 yılında geçici kaydıyla işgal ettiği Mısır'dan da çıkmamıştır.

Osmanlı askerleri I. Dünya Savaşı süresince sadece Çanakkale, Kafkasya, Irak ve Arabistan Cephelerinde savaşmamış, 1916 yılında Rusların Alman kuvvetlerine karşı yaptıkları taarruzlardan sıkıntıya düşen Almanların isteği üzerine 15. Türk Kolordusu 535 subay ve 32.018 askerle Galiçya'ya gönderilmiştir. Bir yıl sonunda bu cephedeki Türk askerinin sayısı 12.000'e düşmüştür. Galiçya cephesinden başka Romanya'nın savaş girmesi ve Avusturya-Macaristan sınırına saldırması üzerine General Falkenhayn komutasında oluşturulan müttefik orduya katılmak üzere 6. Türk Kolordusu, Dobruca bölgesine gönderilmiştir. Gerek Galiçya gerekse Dobruca Cephelerinde cereyan eden savaşlarda Türk askerleri imkânlarının çok ilerisinde başarılı olmuştur. Bununla birlikte I. Dünya Savaşı süresince Osmanlı Devleti'nde silahaltına alınan üç milyondan fazla Türk askerinden 550.000'i cephelerde şehit düşmüştür. 2.167.841 yaralının, yarıya yakını sakat kalmıştır. 103.731 kayıp ve 129.644 esir olmuştur. Esaret altında ölenlerle birlikte şehit sayısı 600.000 civarındadır. 1927 nüfus sayımlarında Türkiye Cumhuriyeti'nin nüfusunun 13 milyon civarında olduğunu dikkate alırsanız Birinci Dünya Savaşı sırasındaki kaybın büyüklüğü kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi Sanayi İnkılabının sonuçlarından **değildir**?

- Gelişmiş ülkelerin ham madde ihtiyacı artmıştır,
- Gelişmiş ülkelerin pazar ihtiyacı artmıştır
- Gelişmiş ülkelerin azgelişmiş ülkelere demokrasi götürme
- uluslararası ilişkilerin temelini ticari ilişkiler oluşturmuştur
- Sömürgecilik faaliyetleri büyük oranda azalmıştır.

2. Coğrafi keşifler aşağıdakilerden hangisi ile ilişkili **değildir**?

- Amerika'nın altın ve gümüşünün Avrupa'ya getirilmesi
- Dünya ticaretinin geçiş yolları değişmiştir,
- Akdeniz dünya ticareti ve siyasetindeki belirleyiciliğini kaybetmiştir
- Osmanlı devletinin hakimiyet alanı dünya ticaretindeki önemini arttırmıştır.
- Uzak doğunun ham madde kaynaklarının gelişmiş ülkelerce sömürüsü mümkün hale gelmiştir.

3. Ermeni Tehciri kararı hangi tarihte alınmıştır?

- 24 Nisan 1915
- 30 Ekim 1918
- 15 Mayıs 1919
- 18 Mart 1915
- 27 Mayıs 1915

4. Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nda aşağıdaki Cep-
helerden hangisinde Rusya'ya karşı savaşmıştır?

- Filistin Cephesi
- Galiçya Cephesi
- Irak Cephesi
- Kafkas Cephesi
- Çanakkale Cephesi

5. I- Yunanistan

II- Bulgaristan

III- Almanya

IV- Avusturya-Macaristan

V- Fransa

Yukarıdaki Devletlerden hangileri I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin müttefikidir?

- I ve II
- I, III ve V
- Yalnızca III
- II ve V
- II, III ve IV

6. Aşağıdakilerden hangisi sömürgecilik yarışına en son katılmıştır?

- İngiltere
- Fransa,
- Almanya
- Hollanda
- Rusya.

7. Osmanlı Devleti Aşağıdaki yerlerden hangisini I. Dünya Savaşı'nda kaybetmiştir?

- Kars
- Ardahan
- Batum
- Arnavutluk
- Irak

8. Ermeni Tehciri kararının alınmasını gerektiren ko-
şullar aşağıdaki cephelerden hangisinde yaşananlardan sonra oluşmuştur?

- Kafkas
- Çanakkale
- Suriye-Filistin
- Yemen-Hicaz
- Irak

9. I- Orta Asya Türkleri ile birleşmek

II- Turan idealini gerçekleştirmek

III- Ortadoğu petrollerini ele geçirmek

IV- Türkistan'a ulaşıp büyük bir Türk Devleti kurmak

V- Rusları Kafkaslardan atmak

Yukarıdakilerden hangisi Osmanlı Devleti'nin Kafkas Cephesi'ni açma nedenlerinden biri **değildir**?

- I
- II
- III
- IV
- V

10. Mustafa Kemal Paşa aşağıdaki cephelerden hangi-
sinde savaşmamıştır?

- Kafkas cephesi
- Suriye-Filistin cephesi
- Kanal cephesi
- Çanakkale cephesi
- Sakarya muharebesi

Okuma Parçası

Çanakkale Şehitlerine

Şu Boğaz harbi nedir? Var mı ki dünyada eşi?
En kesif orduların yükleniyor dördü beşi.
-Tepeden yol bularak geçmek için Marmara'ya-
Kaç donanmayla sarılmış ufacık bir karaya.
Ne hayâsızca tehaşşüd ki ufuklar kapalı!
Nerde-gösterdiği vahşetle 'bu: bir Avrupalı'
Dedirir-Yırtıcı, his yoksulu, sırtlan kümesi,
Varsa gelmiş, açılıp mahbesi, yâhud kafesi!

Eski Dünya, yeni Dünya, bütün akvam-ı beşer,
Kaynıyor kum gibi, mahşer mi, hakikat mahşer.
Yedi iklimi cihanın duruyor karşına da,
Avustralya'yla beraber bakıyorsun: Kanada!
Çehreler başka, lisanlar, deriler rengârenk:
Sade bir hâdisse var ortada: Vahşetler denk.
Kimi Hindû, kimi yamyam, kimi bilmem ne belâ...
Hani, tâuna da züldür bu rezil istilâ!

Ah o yirminci asır yok mu, o mahlûk-i asil,
Ne kadar gözdesi mevcûd ise hakkıyla, sefil,
Kustu Mehmedciğin aylarca durup karşısına;
Döktü karnındaki esrârı hayâsızcasına.
Maske yırtılmasa hâlâ bize âfetti o yüz...
Medeniyet denilen kahbe, hakikat, yüzüz.
Sonra mel'undaki tahribe müvekkel esbâb,
Öyle müdhiş ki: Eder her biri bir mülkü harâb.

Öteden sâikalar parçalıyor âfâkı;
Beriden zelzeleler kaldırıyor a'mâkı;
Bomba şimşekleri beyninden inip her siperin;
Sönüyor göğsünün üstünde o arslan neferin.
Yerin altında cehennem gibi binlerce lağam,
Atılan her lağamın yaktuğu: Yüzlerce adam.
Ölüm indirmede gökler, ölü püskürmede yer;
O ne müdhiş tipidir: Savrulur enkaz-ı beşer...
Kafa, göz, gövde, bacak, kol, çene, parmak, el, ayak,
Boşanır sırtlara vâdilere, sağnak sağnak.

Saçıyor zırha bürünmüş de o nâmerd eller,
Yıldırım yayılımı tûfanlar, alevden seller.
Veriyor yangını, durmuş da açık sinelere,
Sürü hâlinde gezerken sayısız teyyâre.
Top tüfekten daha sık, gülle yağın mermiler...
Kahraman orduyu seyret ki bu tehlide güler!
Ne çelik tabyalar ister, ne siner hasmından;
Alınır kal'â mı göğsündeki kat kat iman?
Hangi kuvvet onu, hâşâ, edecek kahrına râm?
Çünkü te'sis-i İlahi o metin istihkâm.

Sarılır, indirilir mevki-i müstahkemler,
Beşerin azmini tevkif edemez sun'-i beşer;
Bu göğüslerse Hudâ'nın ebedi serhaddi;
'O benim sun'-i bedi'im, onu çiğnetme' dedi.
Asım'ın nesli...diyordum ya...nesilmiş gerçek:
İşte çiğnetmedi nâmusunu, çiğnetmiyecek.

Şühedâ gövdesi, bir baksana, dağlar, taşlar...
O, rûkû olmasa, dünyâda eğilmez başlar,
Vurulup tertemiz alnından, uzanmış yatıyor,
Bir hilâl uğruna, yâ Rab, ne güneşler batıyor!
Ey, bu topraklar için toprağa düşmüş asker!
Gökten ecdâd inerek öpse o pâk alnı değer.
Ne büyüksün ki kanın kurtarıyor tevhidi...
Bedr'in arslanları ancak, bu kadar şanlı idi.

Sana dar gelmiyecek makberi kimler kazsın?
'Gömelim gel seni tarihe' desem, sığmazsın.
Herc ü merc ettiğin edvâra da yetmez o kitâb...
Seni ancak ebediyetler eder istiâb.

'Bu, taşındır' diyerek Kâ'be'yi diksem başına;
Ruhumun vahyini duysam da geçirsem taşına;
Sonra gök kubbeyi alsam da, ridâ namıyla,
Kanayan lâhdine çeksem bütün ecrâmıyla;
Mor bulutlarla açık türbene çatsam da tavan,
Yedi kandilli Süreyyâ'yı uzatsam oradan;
Sen bu âvizenin altında, bürünmüş kanına,
Uzanırken, gece mehtâbı getirsem yanına,
Türbedârın gibi tâ fecre kadar bekletsem;
Gündüzün fecr ile âvizeni lebriz etsem;
Tüllenen mağribi, akşamları sarsam yarana...
Yine bir şey yapabildim diyemem hâturana.

Sen ki, son ehl-i salibin kırarak savletini,
Şarkın en sevgili sultânı Salâhaddin'i,
Kılıç Arslan gibi iclâline ettin hayran...
Sen ki, İslam'ı kuşatmış, boğuyorken hüsrân,
O demir çenberi göğsünde kırıp parçaladın;
Sen ki, rûhunla beraber gezer ecrâmı adın;
Sen ki, a'sâra gömülse taşıcağsın...Heyhât,
Sana gelmez bu ufuklar, seni almaz bu cihât...
Ey şehid oğlu şehid, isteme benden makber,
Sana âğûşunu açmış duruyor Peygamber.

Mehmed Akif Ersoy.

Kaynak: Mehmed Ertuğrul Düzdağ'ın **Mehmed Âkif Hakkında Araştırmalar**, (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı-Mehmed Âkif Araştırmaları Merkezi Yayını, İstanbul 1987) adlı kitabından alınmıştır.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. e Yanıtınız yanlış ise “Sömürgecilikten Dünya Savaşına Avrupa” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. d Yanıtınız yanlış ise “Sömürgecilikten Dünya Savaşına Avrupa” konusunu yeniden gözden geçiriniz
3. e Yanıtınız yanlış ise “Osmanlı Devleti’nin Çöküşü: I. Dünya Savaşı” konusunu yeniden gözden geçiriniz
4. d Yanıtınız yanlış ise “Osmanlı Devleti’nin Çöküşü: I. Dünya Savaşı” konusunu yeniden gözden geçiriniz
5. e Yanıtınız yanlış ise “Emperyalist Rekabet Ve Çıkar Çatışmaları I. Dünya Savaşı’nda Cepheleler” konusunu yeniden gözden geçiriniz
6. c Yanıtınız yanlış ise “Emperyalist Rekabet Ve Çıkar Çatışmaları” konusunu yeniden gözden geçiriniz
7. e Yanıtınız yanlış ise “I. Dünya Savaşı’nda Cepheleler” konusunu yeniden gözden geçiriniz
8. a Yanıtınız yanlış ise “I. Dünya Savaşı’nda Cepheleler” konusunu yeniden gözden geçiriniz
9. c Yanıtınız yanlış ise “I. Dünya Savaşı’nda Cepheleler” konusunu yeniden gözden geçiriniz
10. c Yanıtınız yanlış ise “I. Dünya Savaşı’nda Cepheleler” konusunu yeniden gözden geçiriniz

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Osmanlı Devleti iktisadi ve siyasi hayatın birbiriyle kaynaştığı bu anlayış değişimi sürecinde yer alamamıştır. Zira felsefesinin temelinde “insanı yaşat ki devlet yaşasın” ilkesini koyan bir devletin gündeminde sırf ekonomik gelişme adına başka insanların emeğini, değerini sömürmek yer alamazdı. Osmanlı Devleti kuruluş günlerinden itibaren idaresi altına aldığı her yerde topladığı vergi gelirinden daha fazla yatırım yapmasıyla gündem olmuş bir siyasi yapıdır. İdaresi altına aldığı topraklardaki insanların dinine, diline/kültürüne, yaşam biçimine müdahale etmeden, farklılıkları zenginlik olarak değerlendiren bir anlayış sürdürmüştür. Ekonomiyi her şeyin temeline koyan bir anlayışa sahip olmadığı için önce ekonomik olarak çöküş yaşamış, dış borçların zorlamasıyla ekonomik bağımsızlığını kaybetmiştir. Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda da siyasi ömrünü tamamlayarak tarih sahnesindeki yerini almıştır.

Sıra Sizde 2

Böyle bir ticaret ilişkileri zemininde Osmanlı Devleti’nde sanayinin gelişmesi, ülke ekonomisine katkı sağlaması mümkün olamaz. Devleti yönetenlerin önceliği ekonomik olmaktan çok siyasidir.

Osmanlı yöneticileri XIX. asrın ilk yarısında önceki askerî başarısızlıkların sonucunda Rusya ve İngiltere gibi iki önemli rakibinin karşısında zor durumdaydı. Ancak Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa’nın isyanı sırasında çaresiz kalıp Rusya ve İngiltere’den yardım istemek durumunda kalacaktır. Ekonomik kapitülasyonlar verilmiştir. Ancak bunun karşılığında devletin kurtarıldığına inanılmaktadır. İngiltere’ye verilen tavizler karşısında Türkiye’de sanayinin gelişebilmesi, tüccar kesimi oluşması ve ayakta kalması mümkün görünmemektedir.

Sıra Sizde 3

Sarıkamış dağlarına kardan yapılmış bu heykeller “Kar-da Açıan Çiçekler” adı verilen bu çalışma Sarıkamış’ta hayatını kaybeden Osmanlı askerlerini simgelemektedir. Sarıkamış Harekâtı’nda olumsuz iklim şartlarının yanı sıra yetersiz gıda, giyim şartları ve zamana uymayan planlar dolayısıyla Osmanlı askerlerinin çoğu silah atmadan donarak ölmüşlerdi. Enver Paşa cephe komutanının olumsuz tavrına karşın onu azlederek harekâtı kendisi yönetmiş, komuta ettiği birliklerin bir kısmı Sarıkamış önlerine kadar ulaşabilmişse de Rusları iki taraftan kuşatacak harekâtı yapmak mümkün olmamıştır. Bölgedeki askerî varlığın bu çok riskli plan çerçevesinde erimesi baharda Rus kuvvetlerinin hemen hiçbir engelle karşılaşmadan Anadolu içlerine ilerlemesine sebep olacaktır.

Sıra Sizde 4

Churchill’e göre, boğazlara girişilecek bir harekâtla, İstanbul Müttefiklerin kontrolü altına girecek, Asya Türkiye’sindeki kuvvetlerin Avrupa cephesinde faaliyet gösteren kuvvetlerle bağlantısı kesilecek ve böylece Kafkas Cephesi’nde bulunan Rus kuvvetlerinin yükü hafifletilerek Osmanlı Devleti barış yapmaya mecbur edilecekti. Ayrıca, henüz savaşa girmemiş Balkan Devletleri de Müttefik Devletler safına çekilebilecekti. Osmanlı Devleti’nin Almanya yanında savaşa katılmasıyla zor durumda kalan İngiltere ve Fransa, Rusya ile doğrudan temasa geçip savaş güçlerini artırmak, Osmanlı Devleti’nin Süveyş Kanalı ve Hint Yolu üzerindeki baskısını kaldırmak, ayrıca Orta Avrupa’ya sızan Alman-Avusturya ordularını arkadan çevirebilmek için bu harekâtı gerekli görmüşlerdi. Dolayısıyla, Almanya karşısında bunalan Çarlık Rusya’sının savaş gücünü takviye etmek amacıyla ulaştırılmak istenen yardım yine boğazlardan yapılabilecekti.

Boğazlardan geçecek itilaf güçleri doğrudan Osmanlı Devleti’nin başkenti olan İstanbul’a ulaşarak ele geçireceklerdir. Böylece Osmanlı Devleti savaştan çekilmiş olacak, iki ateş arasında kalacak Almanya’da kısa sürede teslim olacaktı. Dolayısıyla İtilaf Devletlerinin çok yönlü planlarının daha baştan yarım kalmasına sebep olan Çanakkale Cephesi savaşın uzamasına ve kaybın artmasına yol açtığı için barış görüşmeleri sırasında Türkler ayrıca cezalandırılmak istenmiştir.

Sıra Sizde 5

Yirminci yüzyılın başında böyle bir durumda yapılan uygulamaların en hafif bu unsurları toplama kamplarına almaktır. Osmanlı Devleti, Çanakkale Kara Muharebeleri sırasında doğuda Ruslara yol göstericilik yapan, komitalarıyla savunmasız halka şiddet uygulayan Ermeni vatandaşları ve çetelerinin saldırısına da maruz kalmıştır. Çetelere destek olmamaları için bu vatandaşları ülkenin cephelerden uzak başka bir vilayetine gönderip orada iskan etmek son derece insani bir yaklaşımdır. Bıraktıkları eşyaların güvence altına alınması, gittikleri yerlerde temel ihtiyaçlarının yine devlet tarafından karşılanması önemli bir husustur. Söz konusu nakil sırasında görevini ihmal edenlerin cezalandırılmış olması devletin yaptığı işlemin doğruluğuna inandığını ve samimiyetini gösterir mahiyettedir. Elbette ki nakil vasıtaları yetersizdir. Savaş şartları dolayısıyla emniyet her yerde yeterli değildir. Yiyecek, içecek imkânları kısıtlıdır. Böyle bir zamanda bu işlem yapılmasa iyi olurdu denilebilir. Ancak devleti o uygulamaya mecbur eden davranışları da dikkate alarak değerlendirme yapmak gerekir.

Seçilmiş Bibliyografya

- Akdağ, Mustafa **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, C. II, (1453-1559), Ankara 1999.
- Armaoğlu, Fahir **19. Yüzyıl Siyasi Tarihî, (1789-1914)**, Ankara, 1997.
- Armaoğlu, Fahir **20. Yüzyıl Siyasi Tarihî (1914-1980)** Ankara 1992.
- Armaoğlu, Fahir "Çanakkale Muharebelerinin Rusya Üzerindeki Etkileri", **Çanakkale Muharebeleri Sebep ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu, Çanakkale, 14-17 Mart, 1990**, Ankara 1993.
- Ateş, Toktamış **Siyasal Tarih**, İstanbul 1994.
- Aydemir, Şevket Süreyya **Tek Adam, Mustafa Kemal**, C. I, 1881-1919, İstanbul 1976.
- Bayur Hikmet, XX. Yüzyılda Türklüğün Acun Siyasası Üzerindeki Etkileri, Ankara 1989.
- (Bilsel), M.Cemil, **Lozan**, C. I, İstanbul 1933.
- Cem İsmail, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, 5.Baskı. İstanbul 1975.
- Collas, Bernard Camille **1864'te Türkiye Tanzimat Sonrası Düzenlemeler ve Kapitülasyonların Tam Metni**, (Çev. Teoman Tunçdoğan), Ankara 2005.
- Çelik Hacer, "Ermeni Tehciri ve Tehcirden Dönen Ermenilerin İskân Sorunu", **Çağdaş Türkiye Tarihî Araştırmaları Dergisi**, VII/16-17, Bahar-Güz 2008.
- Darkot Besim, "Çanakkale Muharebeleri", **İslâm Ansiklopedisi**, C. III, İstanbul, MEB, 1988.
- Dumont, Paul, **Mustafa Kemal Atatürk**, (Çev. Zeki Çelikkol), Ankara 1993.
- Eraslan, Cezmi "I. Dünya Savaşı ve Türkiye", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C. XIII, Ankara 2002, s. 339-360.
- Ercan, Yavuz "Bloklar arası Çatışmalarda Osmanlı Devleti Topraklarının Stratejik Önemi", **Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I, Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askerî ve Stratejik Açidan Türkiye (23-25 Ekim 1995-İstanbul)**, Ankara, Gn. Kur. Bşk. Yay. 1996,
- Fromkin David, **Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı?, 1914-1922**, (Çeviren: Mehmet Harmancı), İstanbul 1989.
- Genç, Mehmet **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul 2000.
- Kabacalı Alpay, **Yakın Tarihîmizden Büyük Dönemler**, İstanbul 1995.
- Kandemir, Feridun, **Medine Müdafaası, Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler**, İstanbul 1991.
- Karabekir Kâzım, **Birinci Cihan Harbine Neden Girdik ? C.I**, İstanbul 1994.
- Karabekir, Kâzım, **Birinci Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik**, C. III-IV, İstanbul 1994.
- Keleşyılmaz Vahdet, "Çanakkale Muharebeleri Hakkında Bir Rapor ve Bir Değerlendirme", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XV, S. 43 (Mart, 1999).
- Kennedy Paul, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, (Çeviren Birtane Karanakçı) Ankara, 1990.
- Kıcım, N. Kâşif **Medine Müdafaası**, İstanbul 1972.
- Kocabaşoğlu, Uygur "Doğu Sorunu Çevresinde Amerikan Misyoner Faaliyetleri", **Tarihî Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu (Dün-Bugün-Yarın)**, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 8-9 Mart, 1990, Ankara, 1992.
- Kocatürk Utkan, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Ankara, 1999.
- Kodaman Bayram, "1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, C. XII, İstanbul, 1993.
- Kohn, Hans **Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği**, (Çeviren. Ağah Oktay Güner), Ankara, 1991.
- Kressenstein Kres Von, "Sina Çölünde Türkler", (Çeviren. Osman Öndes), **Hayat Tarih Mecmuası**, C. IX, S. 9 (Ekim, 1966).
- Kütükoğlu, Mübahat S. **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri**, C. II, (1838-1850), İstanbul, 1976.
- Kurat, Akdes Nimet **Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)**, Ankara 1953.
- Kurat, Akdes Nimet, **Türkiye ve Rusya**, Ankara, 1990.
- Kurşun, Zekeriya, "Çanakkale Muharebeleri", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. VIII, İstanbul, 1993.
- Külünk, Mehmet Emin, **Kapitülasyonların Kaldırılması (1914)**, İstanbul, 2011.
- Kürkçüoğlu, Ömer, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)** Ankara, 1978,
- Kürkçüoğlu, Ömer, **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)**, Ankara, 1982.
- Lord Kinross, **Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, (Terc. Necdet Sander), İstanbul, 1990.
- Mevlânâ Rıfat, **Türkiye İnkılâbının İçyüzü**, (Hazırlayan Metin Hasırcı), İstanbul, 1993.

- Onay, Yaşar, **Batı'ya Direnen Devlet Rusya, Rus Devlet Geleneği ve Kutsal Devletin Meşruiyeti**, 1. Baskı, İstanbul, 2008.
- Ortaylı, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, 2006.
- Öğün, Tuncay, "Kafkas Cephesinde Kader Anı. Sarıkamış Harekâtı ve Sonuçları", **Türkler**, C. XIII, Ankara, 2002, s.401-406.
- Özkan Salih, "Tehcir Harici Tutulan Ermeniler", **Perspectives on Ottoman Studies**, (Ed. Ekrem Causevic ve diğerleri), Berlin 2008, s. 189-207.
- Palmer, Alan, **Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi**, (Çev. Belkıs Çorakçı Dışbudak), 2. Baskı, Ankara, 1992.
- Soy, H.Bayram, "II. Wilhelm, Weltpolitik ve II. Abdülhamid", **Türkler**, C. XIII, Ankara, 2002.
- Sabis, Ali İhsan, **Birinci Dünya Harbi**, C. II, Ankara, 1951.
- Said Halim Paşa, **Buhranlarımız ve Son Eserleri**, (Hazırlayan. M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul, 1991.
- Sander, Oral, **Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e**, Ankara, 1997.
- Sanders Liman Von, **Türkiye'de Beş Yıl**, (Çeviren. M. Şevki Yazman), İstanbul, 1968.
- Sarınay, Yusuf "24 Nisan 1915 Ermeni Tutuklamaları", **Cumhuriyet Tarihî Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 2, S. 4, Güz 2006, s. 23-38.
- Selçuk, Mustafa "Çanakkale Savaşları Sırasında Osmanlı Hükümeti'ni Ve Padişahı İstanbul'dan Taşıma Planları", **Atatürk Araştırma Merkezî Dergisi**, Sayı 70, Cilt: XXIV, Mart, 2008.
- Süslü, Azmi "Çanakkale Savaşları Ve Önemi", **Atatürk Araştırma Merkezî Dergisi**, C. VII, S. 20, (Mart, 1991).
- Şakir Ziya, **Yakın Tarihîn Üç Büyük Adamı: Talat, Enver, Cemal Paşalar**, İstanbul, 1943.
- Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. I, Ankara, 1993.
- Turan, Mustafa, "Birinci Dünya Savaşına Giden Yolda Osmanlı Devletinin Tasfiyesi". **G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. XXIX/Özel Sayı-II,
- Turan, Mustafa "18 Mart Çanakkale Zaferi ve Türk İstiklal Harbi", **Türk Tarihçiliği ve Prof. Dr. Aydın Talneri Armağanı**, Ankara, 1998.
- Turan, Mustafa "20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Dış Politikasında Orta Doğu'nun Önemi ve Hicaz Demir yolu'na Dair Bir Belge", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 1997, S. 3.
- Tütüncü, Mehmet "Çanakkale Muharebelerinin Osmanlı Devleti Ve Dış Dünya Bakımından Sonuçları", **Millî Kültür**, S. 82, (Mart, 1991).
- Uzman, Nasrullah "I. Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı Devleti ve Rusya'nın Yakınlaşma Çabaları", **II. Uluslararası Kafkasya Tarih Sempozyumu**, Kars 2009, s. 391-400.
- Wallach, Jehuda L **Bir Askerî Yardımın Anatomisi**, (Çeviren. Fahri Çeliker) Ankara 1985.
- Yılmaz Veli, **1. Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askerî Yardımlar**, İstanbul 1993.

5

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- 👁 Mondros Mütarekesi'nin Osmanlı Devleti ve Türk milletinin varlığı için nasıl bir tehlike oluşturduğunu açıklayabilecek,
- 👁 Asker ve sivil Türk milletinin ülkenin dört bir yanında bu tehlikeye karşı ne tür tedbirler aldığını açıklayabilecek,
- 👁 Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele önderlerinin Mücadeleyi dünyaya duyururken hangi demokratik esaslardan hareket ettiğini açıklayabilecek,
- 👁 Türk İstiklal Harbi'nin safhalarını takip edecek ve verdiği lojistik destek ile milletin fedakarlığının sınırlarını ayırt edebilecek bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- İstiklal Harbi
- Muhafaza-i Hukuk
- Kongre İdareleri
- Kuva-yı Milliye
- Tekalif-i Milliye

İçindekiler

Atatürk İlkeleri ve
İnkılap Tarihi-I

Mondros'tan
Lozan'a Türkiye

- ŞARK MESELESİ'NİN UYGULAMAYA KONMASI: MONDROS MÜTAREKESİ
- TÜRK MİLLETİNİN MÜTAREKE VE İŞGALLERE TEPKİSİ: MİLLÎ TEŞKİLATLANMALAR
- M. KEMAL PAŞA'NIN SAMSUN'A ÇIKIŞI, TEŞKİLATLANMA VE KONGRELER
- ASKERÎ GELİŞMELER

Mondros'tan Lozan'a Türkiye

ŞARK MESELESİ'NİN UYGULAMAYA KONMASI: MONDROS MÜTAREKESİ

Önceki bölümlerde anlatıldığı üzere, I. Dünya Savaşı, emperyalist güçlerin nüfuz mücadelesi olduğu kadar, hedefteki ülkelerin de adeta var olma veya yok olma mücadelesi idi. Var olma mücadelesi içinde bulunanların başında ise şüphesiz Osmanlı Devleti geliyordu. Ancak Osmanlı Devleti hakkındaki hüküm bir asır önce 1815'te verilmiş ve Osmanlıya “Hasta Adam!” teşhisi konmuştu. Büyük devletler tarafından “Hasta Adam”ın mirasını paylaşmak konusu ise “Şark Meselesi” olarak adlandırılmıştı. Osmanlı açısından I. Dünya Savaşı'nı sonlandıran Mondros Mütarekesi (Ateşkes antlaşması) bir nevi Şark Meselesi'nin gerçekleşmesi anlamına geliyordu.

Mütareke Hükümleri ve Uygulama: Osmanlı Devleti'nin Fiilen Bitirilişi

Mondros Mütarekesi, Rauf Bey (Orbay) başkanlığındaki Osmanlı heyeti ile İtilaf Devletleri adına Akdeniz Filosu Komutanı İngiliz Amiral Calthorphe arasında 30 Ekim 1918'de imzalandı. Ateşkes metni, 25 maddeden ibaret olup çok ağır şartlar taşıyordu. Buna göre; İtilaf Devletleri, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarıyla Toros tünellerini işgal edecekti (md:1,10). Osmanlı suları ve Karadeniz'de bulunan torpiller gösterilecek ve temizlenecekti (md:2,3). İtilaf Devletleri'ne mensup savaş esirleri ve Ermeni esir ve tutuklular derhal teslim edilecek (md:4), Osmanlı Ordusu terhis edilecek, eldeki silah ve mühimmat teslim edilecek, küçük gemiler dışında donanma İtilaf Devletleri gözetimine bırakılacaktı (md:5,6). Kuzeybatı İran ve Kafkasya'daki Osmanlı kuvvetleri savaştan önceki sınırlara çekilecek, güneydeki ateşkes sınırları dışındaki Osmanlı kuvvetleri derhal İtilaf kuvvetlerine teslim edilecek (md:11,16, 17) ve bütün haberleşme ağı İtilaf memurlarının kontrolüne bırakılacaktı (md:12). Antlaşmanın en ağır maddesi ise İtilaf Devletleri'ne “güvenliği tehdit edecek bir durum ortaya çıktığında” ülkenin dilediği yörelerini işgal imkânı tanıyan ve Osmanlı Devleti'nin hükümrانlık hakkını fiilen bitiren yedinci maddesi idi.

Öte yandan, 24. maddeye göre; 6 vilayette karışıklık çıktığı takdirde bu vilayetlerin herhangi bir kısmı işgal edilebilecekti. Aslında bu maddenin arkasında “Şark Meselesi”nin hedeflerinden biri olarak İtilaf Devletleri'nin Doğu Anadolu bölgesin-

Vilayat-ı Sitte: Osmanlı dönemi idari taksimatında Van, Elazığ, Diyarbakır, Erzurum, Sivas ve Bitlis, vilayetleri;günümüzde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun hemen tamamını içine alan kısım.

de bir Ermeni Devleti kurma niyetleri saklı bulunuyordu. Nitekim ateşkesin İngilizce metninde söz konusu 6 vilayetten altı Ermeni Vilayeti olarak bahsedilmişti.

SIRA SİZDE

Söz konusu maddelerden oluşan bir duruma razı olan bir devletin fiilen var olduğu düşünülebilir mi? tartışınız.

Açıkça anlaşılacağı üzere, Osmanlı Devleti savaş sonrasında bir taraf ve bir devlet olarak görünmesine rağmen Mütareke hükümlerine göre, fiilen devlet olma özelliklerini kaybetmiş yani yok sayılmış durumdadır. Eğer İtilaf Devletleri gerekli gördükleri vakit, istedikleri yerleri işgal edebilme hakkına sahip ise o devletin elinden ordusu yani kendini savunma kudreti alınmış, haberleşmesine el konulmuş, ekonomisi denetim altına alınmış ise artık o devletin hükümlerlik hakkından yani bir devlet olmasından bahsedilemez. İşte Mütareke ile Osmanlı Devleti'nin hukuki durumu ve içinde bulunduğu fiilî durum bu idi. Türk milleti şimdiye kadar tarihinde görmediği şekilde devletsiz ve vatansız bırakılma ile karşı karşıyaydı.

Nitekim mütareke sonrası işgaller başladı. Aslında bu işgaller daha önce de bahsedildiği gibi, savaş sırasında yapılan gizli antlaşmaların da bir bakıma uygulamaya konması anlamı taşıyordu. 400.000 kişilik Osmanlı Ordusu, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere bazı paşaların karşı çıkmasına rağmen 50.000'e indirildi. Önce İngilizler, Musul ve İskenderun'u işgal ettiler, Boğazlar ve İstanbul'a İtilaf donanmaları demir attı. Kısa sürede işgaller genişledi. İngilizler; Batum, Kars, Antep, Maraş, Hatay ve Konya'yı, Fransızlar; Dörtyol, Adana, Mersin ve Afyonkarahisar istasyonunu, İtalyanlar ise; Antalya, Burdur, Muğla, Marmaris, Bodrum, Fethiye ve Konya istasyonunu işgal ettiler.

Daha önce 1915 Londra ve 1917 St. Jean de Maurienne gizli antlaşmalarıyla İtalyanlara vaat edilen İzmir ve Menderes'in kuzey kısımlarına Yunanların çıkarılma hesapları başladı. Yunan Başbakanı Venizelos da 18 Ocak 1919'da Paris'te toplanan Barış Konferansı'nda Wilson Prensiplerine dayanarak Batı Anadolu'nun Yunanistan'a verilmesini istedi. Amerika, İngiltere ve Fransa 6 Mayıs'ta Yunanistan'ın bu isteğini kabul ettiler. Öyle anlaşılıyor ki, o günlerde İtilaf politikasına yön veren İngiltere, kendi menfaatinin de bir gereği olarak Doğu Akdeniz'de güçlü bir İtalya istemediğinden Yunanları tercih ediyordu. İtalya'nın karşı çıkması sonucu değiştirmede ve 15 Mayıs 1919'da arkalarında İngiliz ve Fransız desteği olduğu hâlde Yunan kuvvetleri İzmir'e çıktı. İzmir Metropolit Hrisostomos elinde büyük bir haçla Yunan komutan ve askerlerini kutsadı ve onları Türk kanı dökmeye çağırdı. Ancak Türk halkı bu işgale büyük tepki gösterdi. Gazeteci Osman Nevres (Hasan Tahsin) tarafından sıkılan ilk kurşundan sonra benzer direnişler devam etti. Bu direnişler karşısında panik yaşayan Yunan işgal kuvvetleri İzmir'de asker- sivil, çocuk çocuk demeden katliama girişti. Osmanlı vatandaşı Rum ve Ermeniler'in büyük bir bölümü de işgallere alkış tuttu. Daha düne kadar, asırlar süren Osmanlı-Türk idaresinde varlıklarını ve kimliklerini koruyagelen Yunanların Anadolu'daki Türk varlığına kast eden ve günden güne iç kısımlara yayılarak katliama dönüşen işgal hareketleri bütün yurttaki büyük bir üzüntü ve infial yarattı. İtilaf Devletleri sözde ateşkes antlaşmasının hükümlerini uyguladıklarını söyleseler de aslında gerçek hedef, *Şark meselesi* yani Anadolu'da Türk siya-

si hâkimiyetine son vermek idi. İzmir'in işgali bu gerçeği bütün çıplaklığı ile ortaya seriyordu. Mütareke ve sonrası başlayan işgaller özellikle İzmir'in işgali, Türk düşmanlarını ümitlendirirken, Türk milletinin bağımsız yaşama ve millî mücadele azmini kamçıladı.

Fotoğraf 5.1

Mütareke döneminin padişahı ve sadrazamı da mütareke sonrasında elde edilecek İngiliz dostluğundan ümitliydiler.

*S. Mehmed
Vahidüddin H.1341
M. 1918-1922
55x65 Tuval/Yağlı
Boya*

Ahmet İzzet Furgaç

Siyasi ve Askerî Şahsiyetlerin Mütarekeye Bakışı

Mondros Mütarekesi, aslında bir çaresizlik ve teslimiyetin ifadesi idi. Osmanlı devlet adamları mütareke şartlarını çok ağır bulsalar da kendilerine göre bazı tesselliler arıyorlardı. Osmanlı Devleti adına antlaşmayı imzalayan Rauf Bey (Orbay), antlaşma sırasında ve sonraki gelişmeler için İngiliz Amiraline çok fazla güvenmişti. Sadrazam İzzet Paşa, mütarekenin imzalanmasından sonra memnuniyet ifadelerini hem delegelere hem de Amiral Calthorpe'a gönderdiği telgrapta bildirdi.

Nitekim Padişah Vahdettin de mütarekenin metnini öğrendiği zaman: “Şartların çok ağır olmasına rağmen kabul edelim, biz sonra İngilizlerin hoşgörüsüne nail olacağız” diyebilmekte idi. Saray ve Osmanlı hükûmet çevresinde mütarekeye karşı benzer yaklaşımlar ağırlık kazanırken pek çok komutan mütareke hükümlerinin Türk’ün ölüm fermanı niteliğinde olduğunun kesinlikle farkındaydı. Bu günlerde Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı’na atanan Mustafa Kemal Paşa’ya göre; “Osmanlı Devleti bu mütareke ile kendisini kayıtsız ve şartsız düşmanlara teslim etmeye razı olmuştu”.

Fotoğraf 5.2

Mustafa Kemal Paşa'nın Ruşen Eşref'e imzaladığı; geleceğe ümitle baktığını gösteren fotoğrafı. (her şeye rağmen muhakkak bir nura doğru yürümekteyiz...)

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi.

Ama Mustafa Kemal Paşa hiçbir zaman ümitsizliğe düşmedi ve sürekli milleti istiklal yolunda motive etti. 13 Kasım 1918'de İtilaf Devletleri'nin savaş gemileriyle İstanbul sularına demir attıkları gün Mustafa Kemal, "geldikleri gibi giderler" tarihî ifadesi ile Türklerin muhakkak istiklalini koruyacağı ve zafere ulaşacakları müjdesini vermişti. 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa (Sabis), mütareke hükümlerini uygulamaktan kaçınmış ve durumu protesto etmiş idi. 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'nın da mütarekeye muhalif millî teşkilatlanma faaliyetleri, İngilizleri rahatsız etmiş ve hükûmet tarafından İstanbul'a çağırılmak durumunda kalmıştı. Bunun gibi, Fevzi Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuad Paşa, İsmet Paşa gibi şahsiyetlerin, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Şişli'deki bugün müze olan evde

toplantılar yaparak Mondros Mütarekesi sonrası Türk milletinin içine düştüğü durum karşısında millî kurtuluş çareleri aradıklarını biliyoruz.

Askerî ve siyasi alanda bu tür gelişmeler olurken Türk halkı da Mondros ve sonrasında başlayan işgaller karşısında oldukça tedirgin ve muhakkak bir şeyler yapmak gerektiğine inanıyordu. Özellikle İzmir'in işgali, gaflette olan bazı insanları da uyarmaya yetmişti. Bir taraftan millî teşkilatlanmalarla vatan savunmasına hazırlanılırken bir taraftan da miting ve protestolar ile kamuoyu oluşturulmaya ve Türk milletinin haksızlığa uğratıldığı anlatılmaya çalışılıyordu.

Şimdi, Mondros Mütarekesi ve işgaller karşısında millî teşkilatlanma faaliyetleri ile, millî varlığa kast eden siyasi yapılanmalara ana hatlarıyla baktıktan sonra Türk halkının işgallere gösterdiği tepkilere temas etmek istiyoruz.

TÜRK MİLLETİNİN MÜTAREKE VE İŞGALLERE TEPKİSİ: MİLLÎ TEŞKİLATLANMALAR

Mütarekenin neler getireceğinin farkında olan ve Osmanlı Hükûmeti'nin sessiz ve pasif kaldığını gören Türk halkı, teşkilatlanmada gecikmedi. Hemen her tarafta özellikle işgal tehlikesi bulunan yörelerde, genel adı Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri olan millî teşkilatlar kurulmaya başlandı. Millî Mücadele hareketinin zeminini oluşturacak olan ve zaman içinde hemen her il ve ilçede bazen farklı isimlerle kurulan bu cemiyetler mahalle ve köylere varıncaya kadar teşkilatlanmış idiler. "Müdafaa-i Hukuk" kavramından da açıkça anlaşılacağı üzere, bu teşkilatlanma hareketi, savunma amaçlı olup her şeyin başında hür ve bağımsız yaşama hakkını, vatanı koruma gayesini taşıyordu. Çünkü mütareke sonrası işgallerle birlikte, vatan coğrafyasının Batısı Yunan'a peşkeş çekilmeye, Doğu'da Ermeni devleti oluşturulmaya çalışılıyor, kısacası *Şark Meselesi* uygulamaya konuyordu. Bu tehlike karşısında önceleri, "mahallî" nitelikli olup, büyük bir kısmı Sivas Kongresi'nden sonra tek bir çatı altına alınacak olan millî cemiyetlerin belli başlılarına kısaca değinelim;

Kars Milli İslam Şurası; 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'nın destek ve yardımı ile 5 Kasım 1918'de kurulmuş ve yapılan kongreler sonrasında 17 Ocak 1919'da Cenubî Garbî Kafkas Hükûmet-i Muvakkatesi adıyla geçici bir hükûmet oluşturulmuş ise de bu hükûmet, Nisan'da Kars'ı işgal eden İngilizler tarafından dağıtılmıştır.

Yine Doğu Anadolu'yu savunma amaçlı olarak 4 Aralık 1918'de *Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti* kurulmuştur. Merkezi İstanbul'da olan bu cemiyet Erzurum ve diğer doğu illerinde şubeler açmıştır.

Trakya'da Yunan işgal hazırlıkları ve Mavri Miracıların iddialarına karşı Cafer Tayyar Bey'in yardım ve desteği ile 1 Aralık 1918'de *Trakya Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniye Cemiyeti* kuruldu.

İzmir'in Yunan'a verilme tehlikesine karşı, 17. Kolordu Komutanı Nurettin Paşa'nın yardım ve desteği ile Türk aydınları tarafından 1 Aralık 1918'de *İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti* kuruldu. Bu cemiyet, İzmir'in Türklüğü konusunda dünya kamuoyunu aydınlatma gayreti içinde olmuştur. Mart 1919'da düzenlediği kongre ile İzmir ve vatan üzerinde oynanan oyunlara karşı gerekirse silahlı mücadeleye gireceklerini İtilaf Devletleri'ne ve kamuoyuna duyurmuştur. Bu cemiyetle iş birliği hâlinde *Redd-i İlbak* prensibini savunan *İzmir Müdafaa-i Vatan Heyeti* de kurulmuştu. İzmir'in işgalinden önce büyük bir miting düzenleyen bu cemiyet Batı Anadolu'da millî direniş ruhunun oluşmasında öncülük etmiştir.

Yunan işgaline karşı Batı Anadolu'da bu teşkilatlanmalar olurken, Trabzon merkezli bir Rum Pontus devleti tehlikesine karşı *Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti*, Çukurova bölgesinin Fransızlara verileceği tehlikesine karşı bu bölgenin haklarını savunmak amacıyla *Adana Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti* kurulmuştu.

Mütareke sonrası işgal veya işgal tehlikesi karşısında oluşan hareketleri bir araya getirmek amacıyla 29 Kasım 1918'de *Millî Kongre* adıyla yeni bir teşkilatlanma ortaya çıkmıştır. 6 Aralık 1918 ve Ocak 1919'da geniş katılımlı kongreler düzenleyen ve yayın faaliyetlerine önem veren Millî Kongre, İzmir'in işgaline yönelik yapılan protesto ve mitinglerin organizasyonunda rol almıştır.

Atatürk'ün Nutuk'ta bahsettiği bu cemiyetlerin yanı sıra, işgaller ve özellikle İzmir'in işgalini müteakip, işgal tehlikesine yakın yerlerden başlamak üzere, Anadolu'nun hemen her il ve ilçesinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulmuştur. Sivas Kongresi kararları çerçevesinde tek bir çatı altında toplanan bu cemiyetler içinde Anadolu kadınları da teşkilatlanmaya gitmişlerdi. Türk tarihinin bütünlüğü içinde baktığımızda, Bacıyân-ı Rum Anadolu'nun vatan olmasında ne yapmışsa *Anadolu Kadınları Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri*'nin de Anadolu'nun vatan kalmasında aynı şeyi yaptığını rahatlıkla ifade edebiliriz.

Türk milleti bir taraftan teşkilatlanırken bir taraftan da işgallere karşı fiilî olarak tepkisini göstermekte gecikmedi. Mütareke sonrası başlayan işgaller, işgal bölgelerinde tabii ki kaygı ve endişe yarattı. Yukarıda bahsi geçen cemiyetler vastasıyla tepkiler ortaya konmaya başlandı. Ancak İzmir'in işgali ateşlenmeyi bekleyen fitili hemen ateşlemiş oldu.

İzmir'in işgal edileceği haberi bile büyük infiale yol açmış ve her taraftan tepkiler gelmeye başlamıştı. Bu tepkileri, Yzb. Smith raporunda şu ifadelerle dile getiriyor; "Sabah saat iki, Mayıs 15'te Yunanların karaya asker çıkaracakları haberi Türkler arasında duyuldu. Haber kudurmuş bir alev gibi yayıldı". İşgalle birlikte başta İzmir'e yakın ve haberi erken öğrenen Batı Anadolu'daki şehir ve kasabalar olmak üzere Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya varıncaya kadar miting ve protesto-

lar ile tepkiler çığ gibi artarak devam etti. İşgalden henüz 4 saat sonra Denizli sancağı topyekûn ayağa kalkmış idi. Denizli müftüsü Ahmed Hulusi Efendi'nin cihat ilan etmesi Anadolu aydınının artık İstanbul'dan pek bir şey beklemediğinin de işareti olmuştur. Bu tepkilerle bir taraftan, Mondros mütarekesi ve işgallerin Türkleri vatansız bırakmayı amaçladığı hususu vurgulanarak Türk milleti Millî Mücadele yönünde şuurlanırken bir taraftan da İtilaf Devletleri'ne ve dünyaya Türklerin uğradığı haksızlık duyurularak kamuoyu oluşturulmaya çalışılıyordu.

Millî Varlığa Düşman ve Millî Mücadele Aleyhtarı Faaliyetler

Mütareke sonrasında Türk milleti istiklalini koruma ve var olma mücadelesine girdiğinde, bazı azınlıklar da o zamana kadar ekmeğini yediği suyunu içtiği, kimliğini muhafaza edegeldiği vatandaşı bulunduğu devleti aleyhine tavır almaktan ve işgalcilerle iş birliği içine girmekten kendilerini alıkoyamadılar. Hatta bu konuda teşkilatlanmaya bile gittiler. Rumlar, Patrikhanenin başını çektiği *Etnik-i Eteryä* ve *Mavri Mira* örgütleri ile Doğu Trakya, Batı Anadolu ve İstanbul'u Yunanistan'la birleştirmek istiyor, öte yandan Karadeniz bölgesinde bir Rum Pontus Devleti kurmayı amaçlayan *Pontus* adlı örgülle silahlı propaganda yapıp terör estiriyorlardı. Tabii ki esas hedef Megali İdea'yı gerçekleştirmeye yönelik idi. Millet-i sadıka olarak bilinen Ermeniler de bulanık suda balık avlamak misali, emperyalistlerin maşası olarak Doğu Anadolu ve Çukurova bölgesinde işgalcilerle iş birliği yapmışlardır. Ermeniler vatandaşı bulunduğu devletine ve o zamana kadar huzur ve barış içinde yaşadığı Müslüman komşularına karşı silahlı çete faaliyetlerine girebilmişlerdi. *Hınçak* ve *Taşnak* adlı Ermeni silahlı örgütleri Doğu Anadolu'yu Ermenistan'a katmak istiyor ve hatta ileriki hedefleri olarak Hazar'dan Antalya'ya uzanan ve başkentinin Erzurum olacağı Büyük Ermenistan'ı hayal ediyorlardı. Öteden beri Filistin'de bir devlet kurma niyetlerini ortaya koyan Yahudiler de *Alyans-İsrailit* adlı silahlı bir izci teşkilatı oluşturmuşlar, Türkiye'deki imtiyazlarını koruyabilmek amacıyla da ayrıca *Makabi Cemiyeti* adında bir dernek kurmuşlardı.

Azınlıkların bu tür faaliyetlerinin yanı sıra gaflet, ileriye görememek veya emperyalistlerin tesirinde kalmak gibi bazı sebeplerden dolayı bazı Türk ve Müslümanların da Millî Mücadele'ye zarar verici tutum ve davranışta bulundukları ve bu maksatla dernek kurdukları görülebilmektedir. Bu cümleden olmak üzere, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, *İngiliz Muhipler Cemiyeti* ve *Wilson Prensipleri Cemiyeti*'ni örnek verebiliriz.

M. KEMAL PAŞA'NIN SAMSUN'A ÇIKIŞI, TEŞKİLATLANMA VE KONGRELER

Daha önce de bahsedildiği üzere, Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da bulunduğu sürede diğer silah arkadaşları Kâzım Karabekir, Ali Fuad, Rauf ve İsmet Beylerle birlikte Şişli'de yaptıkları toplantılarda vatanın içinde bulunduğu durum karşısında Türk milletinin kurtuluş çarelerini arıyorlardı. Vatanın kurtuluşunun ancak Anadolu'dan başlatılacak bir hareketle mümkün olacağı kanaatine varan bu kadro fırsatını bulup tayinlerini Anadolu'ya yaptırtmanın yollarını aradılar. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Anadolu'ya geçme hazırlıkları sırasında istenilen fırsat doğmuş, Samsun ve çevresindeki asayiş sağlaması için Mustafa Kemal Paşa, 30 Nisan 1919'da askerî ve sivil yetkilerle Dokuzuncu Ordu Müfettişliği'ne tayin olunmuştur. Bunun gibi, Kâzım Karabekir Paşa da Tekirdağ'daki 14. Kolordu Komutanlığı'ndan Doğudaki 15. Kolordu'ya atanmasını sağlamış ve 3 Mayıs 1919'da Erzurum'a gelmiş, 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa da Anadolu'ya geçmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu tayini müfettişlik bölgesindeki asayişini sağlamak olarak görünse de esas amacı Millî Mücadele'yi başlatmak idi. Başta Ali Fuat (Cebe-soy), Fevzi (Çakmak) ve Cevat (Çobanlı) olmak üzere Genelkurmay'daki vatanse-ver subayların da katkıları ile tayin hazırlıkları tamamlayan Mustafa Kemal, İstanbul'dan ayrılmadan Hükûmet ve Saray'la görüşmeler yaptı. Padişahla yapılan son görüşmeyi Mustafa Kemal Paşa şöyle dile getirmektedir; *“Yıldız Sarayı'nın ufak bir salonunda Vahdettin'le adeta diz dize denecek kadar yakın oturduk. Sağında dirseğini dayamış olduğu bir masa ve üstünde bir kitap var. Salonun Boğaziçi'ne doğru açılan penceresinden gördüğümüz manzara şu: Birbirine paralel hatlar üzerine düşman zırbılları ...toplar sanki Yıldız Sarayı'na doğrulmuş!... Vahdettin biç unutmayacağım şu sözlerle konuşmaya başladı: ‘Paşa, Paşa, şimdiye kadar devlete çok hizmet ettin, bunların hepsi artık bu kitaba girmiştir (elini demin bahsettığım kitabın üstüne bastı ve ilave etti) tarihe geçmiştir.’ O zaman bunun bir tarib kitabı olduğunu anladım. Dikkatle ve sükûnla dinliyordum: ‘Bunları unutun’ dedi. ‘asıl şimdi yapacağın hizmet hepsinden mühim olabilir. Paşa, paşa, devleti kurtarabilirsin!’”*

Mustafa Kemal bu görüşmenin akşamı 16 Mayıs'ta yanında karargâh heyeti olduğu hâlde Bandırma vapuru ile Samsun'a hareket etti. Burada, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a tayinindeki sebepleri yalnızca Ordu Müfettişi görevi ile sınırlamak, herhâlde doğru olmayacaktır. Millî Mücadele Dönemi'nde de adı geçecek bazı vatansever şahsiyetlerin bu tayin işinde yardımcı olmaları ve özellikle Padişah'ın *“Paşa, paşa, devleti kurtarabilirsin”* ifadeleri göz ardı edilecek hususlar değildir. Tabii ki Mustafa Kemal Paşa'daki “devlet” kavramı, Padişah'ın kastettiği mevcut “devlet” anlayışını ve düzeni kurtarmak değil, millî iradeye dayalı yeni bir devlet kurma idi. O'ndaki bu düşünce çok eskiden beri var olan ve bu günlerde zaman ve mekân uygun olduğu takdirde ortaya çıkacak bir sır gibi saklı bulunuyordu. Mustafa Kemal, bu düşüncelerle Anadolu vatan coğrafyasında Türk milletini teşkilatlandırarak, Türk istiklalini korumak ve yeniden doğuş için Millî Mücadele'yi başlatmak üzere 19 Mayıs'ta Samsun'a çıktı. Tabi ki yapılacak işler kolay değildi. Çok büyük zorluklar bulunuyordu. Büyük Nutuk'ta da belirttikleri üzere; *Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu grup I. Dünya Savaşı'nda yenilmiş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, Şartları ağır bir Mütareke imzalanmış, ordunun elinden silah ve cephaneleri alınmış, millet yorgun ve fakir durumda. Milleti savaşa sürükleyenler kendi bayatlarını kurtarma kaygısına düşerek memleketten kaçmışlar, Padişah ve hükûmet ise aciz ve korkak* idi.

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıkar çıkmaz ülkenin her tarafındaki askerî ve mülkî erkân ile irtibata geçerek halkı Millî Mücadele fikri etrafında birleştirmeye çalıştı. Bu arada yaptığı incelemelerde, bölgedeki asayişin Türkler değil, Rumların bozduğu, özellikle İngiliz destekli Pontusçuların niyetlerinden ve terör faaliyetlerinden vazgeçtikleri takdirde bölgede asayişin düzeleceğini ilgililere rapor etmişti. Bugünlerdeki şartlar çerçevesinde Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'da kalması uygun olmadığından, Anadolu'nun daha iç kısımlarına gitmek ve milletle daha yakın temasta bulunabilmek için 25 Mayıs'ta karargâhıyla Havza'ya geldi. Burada konuştuğu Havzalılara memleketin içinde bulunduğu durumdan kurtarılacağına dair ümit verdi. Havza'dan sivil ve askerî yöneticilere gönderdiği bildiride devam etmekte olan işgallere karşı miting ve protestoların sürdürülmesini istedi.

Fotoğraf 5.3

Genelgenin
bazırlandığı
Amasya
Saraydüzü
kışlası.

Amasya Genelgesi

Havza'dan sonra Mustafa Kemal Paşa 12 Haziran'da, 18 arkadaşıyla birlikte Amasya'ya geldi ve çalışmalarına burada devam etti. Bu sıralarda toplanmakta olan Balıkesir ve Erzurum Kongrelerinin mahallî özellik taşımasından dolayı bütün milleti içine alacak millî bir kongrenin toplanmasını gerekli gören Mustafa Kemal, 21-22 Haziran gecesi bir genelge hazırladı.

Yanında bulunan Ali Fuad, Refet ve Rauf Beylerle birlikte karargâh heyetinin de imzaladığı ve Erzurum'da bulunan Kâzım Karabekir ve Konya'da Mersinli Cemal Paşa'nın da telgrafla onayladığı genelge, 22 Haziran günü askerî ve sivil makamlara gönderildi. Amasya Genelgesi şu esasları taşıyor idi;

1. Vatanın ve milletin istiklali tehlikededir.
2. İstanbul Hükûmeti üzerine aldığı sorumluluğun gereklerini gereği gibi yerine getirememektedir, bu durum milletimizi yok olmuş göstermektedir.
3. Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.
4. Milletin içinde bulunduğu durum ve şartlara göre harekete geçmek ve haklarını yüksek sesle cihana duyurmak için her türlü etki ve denetimden uzak millî bir kurulun varlığı zarurîdir.
5. Anadolu'nun her bakımdan en güvenli yeri olan Sivas'ta millî bir kongrenin acele toplanması kararlaştırılmıştır.
6. Bunun için bütün illerin her sancağından milletin güvenini kazanmış üç temsilcinin mümkün olduğu kadar çabuk yetişmek üzere yola çıkarılması gerekmektedir.
7. Her ihtimale karşı bu meselenin millî bir sır hâlinde tutulması ve temsilcilerin lüzum görülen yerlerde seyahatlerini kendilerini tanıtmadan yapmaları lazımdır.
8. Doğu illeri adına 10 Temmuz'da Erzurum'da bir kongre toplanacaktır. Bu tarihe kadar diğer illerin temsilcileri de Sivas'a gelebilirlerse Erzurum Kongresi üyeleri de Sivas Kongresi'ne katılmak üzere hareket edecektir.

SIRA SİZDE

2

Devlet merkezinde bir hükûmet varken böyle bir beyanname ne ifade eder? tartışınız.

Türk İstiklal Savaşı'nın ve inkılap tarihinin çok önemli bir belgesi sayılan Amasya Genelgesi'nde, İstiklal Savaşı'nın gerekçeleri ve yöntemi ortaya konmuştur. “*Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararının kurtaracağı*”, “*millî heyet*”, “*millî bir kongre*”den bahsedilmesi, Türk tarihinde ilk defa millî iradeye yani demokrasiye dayalı yeni bir yapılanmanın ve gelişmelerin habercisi olarak da karşımıza çıkıyor. Bu bakımdan, söz konusu belge, Millî Mücadele tarihinin önemli bir belgesi olmakla birlikte Türk Demokrasi Tarihi açısından da ayrı bir değer taşımaktadır.

Tabii ki bu genelge İstanbul Hükûmeti'ni, oldukça rahatsız etmişti. Mustafa Kemal Paşa yetkilerini aştığı düşüncesi ile İstanbul'a geri çağırıldı. Mustafa Kemal ve kadrosu bu sırada toplanacak Kongre için Erzurum'a gelmiş bulunuyorlardı. 7-8 Temmuz gecesi Saray tarafından makine başında resmî görevinden azledilmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa askerlikten de istifasını bildirdi. Mustafa Kemal Paşa aslında üzgündü. Çünkü başlamış olduğu mücadele yarıda kalabilir miydi? Acaba komutanlar ve arkadaşları kendisinden ayrılabilirler mi idi? Nitekim karargâhının

Kurmay başkanı Kâzım (Dirik) Bey, koltuğu altındaki dosya ile odaya girerek “Paşam, askerlikten istifa ettiğinize göre, bundan sonra benim göreve devam etme imkânım kalmadı evrakı kime teslim etmemi emir buyurursunuz” diyerek ilk örneğini vermişti. Ama bu örnek iki olmadı. Aksine, arkadaşları ona bağlılıklarını ortaya koydular. 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'yı ziyarete geldi. Hazır ol durumunda selam verdikten sonra “*Kolordum ve ben emrinizdeyim Paşam*” diyerek yüksek bir karakter örneği sergiledi.

Fotoğraf 5.4

Mustafa Kemal Paşa, İzmir'e gelişinde 1923, Yanında Kazım ve Fevzi Paşalar ile.

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi.

Mustafa Kemal Paşa, üniformasından ve resmî görevinden ayrılmış milletin bir ferdi olarak mücadeleye devam edecekti. Bu sırada Erzurum Kongresi'nin hazırlıkları devam ediyordu.

Erzurum Kongresi

Erzurum Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Mustafa Kemal Paşa'yı “Heyet-i Faaile” Başkanlığı'na getirdi. Bu durum Mustafa Kemal Paşa'yı çok duygulandırdı. Çünkü bu cemiyet O'nu bağrına basan belki de ilk sivil kuruluş idi. Bundan sonra, Kongre'ye katılma problemi yaşandı. Cevat Dursunoğlu ve Kâzım (Yurdalan) Beyler merkez delegeliğinden istifa ederek yerlerini Mustafa Kemal Paşa ve Rauf (Orbay) Bey'e bıraktılar.

Fotoğraf 5.5

*Cevat Dursunoğlu
Kazım Yurdalan*

Bazı muhalif çabalara rağmen Kongre, Mustafa Kemal Paşa'yı başkan seçti. 23 Temmuz günü bir okul binasında toplanan Kongre, çalışmalarını 7 Ağustos'ta tamamladı ve çok önemli kararlar aldı. Bu kararlar, ülkenin her tarafına ve İstanbul'daki işgal kuvvetlerine gönderildi. Alınan temel kararlar özetle şöyle idi;

1. *Mevcut sınırları ile vatan bir bütündür, hiçbir sebep ve bahane ile birbirinden ayrılamaz.*
2. *Vatan bütünlüğünün, millî istiklalin, hilafet ve saltanatın korunması için Kuva-yı milliyeyi âmil, millî iradeyi hakim kılmak esastır.*
3. *Hristiyan unsurlara millî birlik ve beraberliğimizi ve sosyal dengemizi bozacak ayrıcalıklar verilemez. Ancak kazanılmış haklara da saygı duyulacaktır.*
4. *İtilaf Devletleri'nin, 30 Ekim 1918'de imzalanan mütareke tarihindeki sınırlarımız içinde kalan toprakları bölmeye çalışmalarına karşı çıkılacaktır.*
5. *Memleketimize karşı işgal emeli beslemeyen herhangi bir devletin fenni, sınai ve ekonomik yardımı memnuniyetle karşılanacaktır.*
6. *Milletlerin kendi kaderini tayin ettiği bu tarihi devirde, merkezî hükûmetin de millî iradeye tabi olması zaruridir. Hükûmet, derhal Meclis-i Mebusanı toplayarak hükûmet işlerinin meclisin denetimine alınmasına çalışılacaktır.*

DİKKAT

Erzurum Kongresi bilhassa kararların son maddesi ile saltanat hükûmetini millî iradeye tabi olmaya çağırmıştır.

Kongrece, alınan kararların son maddesi gereğince ayrıca bir temsil heyeti oluşturulmuş ve başkanlığına da Mustafa Kemal Paşa seçilmişti.

Kongre, amacı ve toplanış şekli mahallî olmakla birlikte aldığı kararlar açısından millî özellik taşımaktaydı. Alınan kararlar, İstiklal Mücadelesinin amacı ve yönünün ana hatlarıyla ortaya konduğu ve özellikle Misak-ı Milli'nin şekillendiği bir programı ifade ediyordu. Bunun da ötesinde, metin içinde zaman ve şartların gereği olarak "saltanat ve hilafet" kavramları geçmekle birlikte, metnin bütününe bakıldığında millî iradenin hakim olacağı yeni bir yönetim ve geleceğin arzu edildiği açıkça görülmektedir.

Sivas Kongresi

Amasya Genelgesi'nde, Sivas'ta millî bir kongrenin yapılacağı bildirilmişti. Mustafa Kemal yanında Temsil Heyeti'nden de bazı üyeler olduğu hâlde 2 Eylül'de Sivas'a geldi. Kongre, 38 delege ile 4 Eylül 1919 günü Mekteb-i Sultanî binasında açıldı. Yapılan oylama sonucu Mustafa Kemal Paşa, kongre başkanlığına seçildi. Açılış konuşmasında Mondros Mütarekesi sonrası ülkenin içinde bulunduğu durumu ve muhtemel tehlikeleri dile getiren Mustafa Kemal Paşa, vatanın ve milletin bölünmez bütünlüğü üzerinde durdu. Çünkü bazı aydınlarda bile ümitsizlik hakim olmaya başlamıştı. Hatta bu yüzden *manda meselesi* kongrenin en önemli tartışma konusu haline gelmişti. İleride Ankara Hükûmeti'nin ve Milli Mücadele'nin önemli isimleri arasında yer alacak bazı şahsiyetler bile bu günlerde "ehven-i şer" olarak Amerikan mandasına taraftar görünmüşlerdi. Kongre üyeleri arasında uzun süre tartışılan manda konusu hakkında Mustafa Kemal'in düşüncesi ise açık ve kesin idi. Erzurum Kongresi'nde de dile getirildiği üzere, manda asla kabul edilemezdi. Uzun tartışmalardan sonra, Mustafa Kemal Paşa, gerektiğinde Kongre üyeleriyle tek tek görüşerek, istiklalin başkasına emanet edilemeyeceğini anlattı ve delegele-ri ikna etmeyi başardı. Sonuçta Sivas Kongresi manda rejimini reddetti.

Dönemin asker ve sivil önemli bir kısım şahsiyetlerinin başka bir devletin himayesine girme isteğini tartışınız

SIRA SİZDE

Bu Kongre'de Erzurum Kongresi'nde alınan kararlar olduğu gibi kabul edilerek genelleştirilmiş oldu. Buna göre; Mütareke'nin imzalandığı tarihteki sınırlarımız savunuluyor, Mebusân Meclisi'nin bir an önce toplanarak millî irade yönünde çalışması isteniyor, Temsil Heyeti'nin genişletilerek, bütün ülkeyi temsil etmesi amaçlanıyordu. Ayrıca kongre kararları gereğince, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri" adıyla tek bir çatıda toplanıyordu. Kongre "İrade-i Milliye" adıyla bir de gazete çıkardı.

Sivas Kongresi ülke sathındaki bütün millî kuruluşları tek bir çatı altında ve tek bir ülkü etrafında toplamaktadır.

DİKKAT

Fotoğraf 5.6

Mustafa Kemal Paşa kongre günlerinde yakın çalışma arkadaşlarıyla.

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi.

Sivas Kongresi, her şeyden önce katılan delegeler ve bütün ülkeyi kapsayan kararlarıyla, millî bir nitelik taşımaktadır. Amasya Tamimi ve Erzurum Kongresi'nde alınan kararlar burada genişletilmiş ve Millî Mücadele'nin programı niteliğinde olan "Misak-ı Millî" ana hatlarıyla burada şekillenmiştir. Millî Mücadele'nin amaç ve hedeflerinin ortaya konduğu Kongre'de, millî iradeye sıkça yapılan atıflar, "İrade-i Milliye" adlı gazetenin çıkarılması, Temsil Heyeti'nin genişletilmesi uygulamaları, Türk Demokrasi tarihinde önemli bir gelişmeyi de ifade etmektedir.

Batı Anadolu Kongreleri

Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde vatanın kurtuluşu çareleri aranırken, Batı Anadolu'nun bazı yerlerinde de çeşitli toplantılar yapılıyor, Yunan işgallerine karşı kararlar ve tedbirler alınıyordu. Bu cümleden olmak üzere, Yunan'a karşı mücadele eden Kuva-yı Milliye'nin sevk ve idaresiyle iâsesi için 28 Haziran 1919'da Balıkesir'de bir kongre toplandı. Balıkesir ve komşu ilçelerden katılımın olduğu bu kongrede Bursa eski valisi Hacim Muhiddin (Çarıklı) Bey'in başkanlığında bir heyet seçildi ve cephenin takviyesi hususunda bazı kararlar alındı.

26-31 Temmuz'da daha geniş katılımlı ikinci bir kongre düzenlendi. Bazı İtilaf temsilcilerine işgalleri kınayan telgraflar çekildi. Millî direniş ruhunu bölgede yaymak için 16-25 Ağustos tarihlerinde Alaşehir'de de bir kongre düzenlendi. Bu faaliyetler Mustafa Kemal Paşa tarafından da memnuniyetle karşılandı. 13 Eylül'de Balıkesir'de üçüncü bir kongre daha toplandı. *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri* olarak tarihe geçen bu teşkilatlanma faaliyetlerinde Hacim Muhiddin (Çarıklı) Bey'in öncü rolünü ifade etmeliyiz.

Öte yandan, Yunan kuvvetlerinin ilerlediği Aydın istikametinde de teşkilatlanmalar hemen başlamıştı. 7-8 Temmuz'da (1919) Nazilli'de bir kongre toplandı. Bu kongre cephenin işesi ve lojistik destek konularında çalışmak üzere bir heyet seçti. 23 Eylül'de Nazilli'de ikinci bir kongre daha toplandı. Civar sancak, kaza ve nahiyelerden delegelerin katıldığı bu kongrede 45 kişilik bir heyet oluşturularak cephenin lojistik işleriyle ilgili görev taksimi yapıldı.

K İ T A P

Balıkesir kongreleri hakkında geniş bilgi için Mücteba İlgürel'in "Millî Mücadele'de Balıkesir Kongreleri" (Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999) adlı kitabına bakabilirsiniz.

Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Toplanması ve Misak-ı Millî

Sivas Kongresi kararlarının ülkede büyük etkisi oldu. Halkın ve aydınların büyük bölümü gerçekleri görürken, Damat Ferit Hükûmeti itibar kaybetti ve sonuçta hükûmet düştü. Yerine Ali Rıza Paşa kabinesi kuruldu. Ali Rıza Paşa, ülke menfaati için Heyet-i Temsiliye ile temasa geçmenin gerekliliğine inanıyordu. Bu maksatla hükûmet üyesi Salih Paşa'yı Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere Amasya'ya gönderdi. 20-22 Ekim tarihlerinde yapılan görüşmeler sonunda bir protokol imzalandı.

Fotoğraf 5.7

Mütareke döneminde Anadolu bareketiyle yakın ilişkiler kuran başbakanı Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa

Kaynak: Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi I-II, YKY, İstanbul 1999.

Tarihe *Amasya Protokolü* olarak geçen bu kararların en başta gelen neticesi, İstanbul Hükûmeti'nin Heyet-i Temsiliye'yi resmen tanımış ve kararlarını dikkate al-

muş olmasıdır. Protokole göre, Paris Barış Konferansı'na gidecek heyetin seçiminde Heyet-i Temsiliye'nin tercihleri dikkate alınacak, Meclis-i Mebusan'ın bir an önce toplanması sağlanacak, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri İstanbul Hükûmetince hukuken tanınacak idi. Bu kararlar çerçevesinde hemen uygulamaya geçildi. Seçimler yapıldı ve Meclis-i Mebusan 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplandı. Mustafa Kemal'in direktifi ile hareket eden Millî Mücadele yanlısı milletvekilleri Felah-ı Vatan grubunu kurdular. Bu grubun da gayretleri ile son Osmanlı Meclisinin en önemli icraatı 28 Ocak 1920'de *Misak-ı Millî*'yi kabul etmesi olmuştur. Bilindiği üzere, *Misak-ı Millî* Erzurum ve Sivas Kongrelerinde şekillenmiş idi. Millî Mücadele'nin hedeflerini ortaya koyan 6 maddelik bu fevkalâde önemli belgede özetle şöyle deniliyordu;

Madde 1: Osmanlı İslam çoğunluğu ile meskûn yerler bir bütün teşkil etmektedir. Bu hattın dışında kalan ve Mütareke sırasında düşman ordularının işgali altında bulunan kısımların alın yazısı (geleceği) yine halkının serbest oyu ile tespit edilecektir.

Madde 2: Daha önce halkın serbest oyu ile anavatana katılmayı kabul etmiş bulunan Elviye-i Selase (Kars, Ardahan, Batum) için gerekirse tekrar halkın oylarına başvurulması kabul edilecektir.

Madde 3: Batı Trakya(Paşaeli)nın, hukuki statüsü de bölge halkının oyu ile tespit edilmelidir.

Madde 4: Hükûmet ve Hilafet merkezi olan İstanbul şehri ile Marmara Denizi'nin güvenliği her türlü tehlikeden korunmuş olmalıdır. Bu esas saklı kalmak kaydıyla Boğazların dünya ticaret ve ulaştırmasına açılması hakkında bizimle öteki bütün ilgili devletlerin ortaklaşa verecekleri karar muteber sayılacaktır.

Madde 5: Müttefik devletler ile düşmanlar arasında yapılan antlaşmalar gereğince azınlıkların hakları civar ülkelerde bulunan Müslüman halkın da aynı haklardan faydalanması şartıyla tarafımızdan korunacaktır.

Madde 6: Siyasi, adli ve mali alanda gelişmemizi önleyecek bütün sınırlamalar (kapitülasyonlar) kaldırılmalıdır.

Fotoğraf 5.8

Yadigar-ı Misak-ı Milli, Milli mücadelenin öncü simalarının fotoğraflarıyla süslü o günlerde çıkarılan bir kartpostal

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi.

Ülkenin varlığına, sınırlarına sahip çıkmakla birlikte tartışma olacak yerlerde halkoyunu belirleyici kabul eden bu yaklaşımı nasıl değerlendirmeliyiz? Tartışınız

SIRA SİZDE

4

İstiklal Savaşı'nın da gerekçelerini ortaya koyan bu hükümleri analiz ettiğimizde üç temel noktada toplandığını görüyoruz. Birincisi; sınırlar, İstanbul ve Marmara'nın güvenliği meselesi. İkincisi; Azınlıklar ve buna bağlı olarak Anadolu dışındaki Türk ve Müslümanların haklarının korunması meselesi. Üçüncüsü ise; Ekonomik hedefler yani kapitülasyonların asla kabul edilemeyeceği konusu. Millî Mücadele'nin haklı gerekçelerini ve amacını ortaya koyan bu program, aynı zamanda Lozan Antlaşması'nda da temel müzakere konularını oluşturacaktır.

Bu kararlar tabii ki başta İngilizler olmak üzere İtilaf Devletleri'ni oldukça rahatsız etti. Yapılan baskılar sonucu Ali Rıza Paşa Hükûmeti istifa etti. Yerine 8 Mart'ta, yine İngilizlerin hoş karşılamadığı Salih Paşa kabinesi kuruldu. Bunun üzerine, 16 Mart 1920 sabahı İstanbul resmen işgal edildi. Yağma ve soygunların yanı sıra Şehzadebaşı'nda karakolda uyuyan 15 silahsız Türk askeri şehit edildi. Milliyetçi mebuslar tutuklanarak Malta'ya sürüldü. Bazı mebuslar kaçarak Ankara'ya geldiler. İstanbul'un işgali bütün vatan sathında üzüntü ve tepkilerle karşılandı, ülke çapında yapılan mitinglerle işgal protesto edildi.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılışı

İstanbul'un işgali, Meclis-i Mebusanın dağıtılması, daha önce meclisin Ankara'da toplanmasını savunan Mustafa Kemal Paşa'yı haklı çıkarmıştı. Mevcut durumu değerlendiren Mustafa Kemal Paşa, vakit kaybetmeden Temsil Heyeti adına 19 Mart 1920'de ilgili idari ve askerî makamlara gönderdiği tamimde "olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin Ankara'da toplanması" için gerekli hazırlıkların yapılmasını istedi. Usulüne uygun yapılan seçimler ve İstanbul'dan katılan mevcut mebusların oluşturduğu üyelerle Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920 Cuma günü, Ulus meydanı altında şimdi müze olarak kullanılan binada dualarla açıldı. Meclisin faaliyetlerini ayrı bir başlık altında inceleyeceğimizden burada bu gelişmelere karşı ortaya çıkan tepkileri ele alacağız.

Fotoğraf 5.9

Büyük Millet Meclisi binası, o günlerde

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi.

Türkiye Büyük Millet Meclisine Karşı Tepkiler ve Alınan Tedbirler

Yukarıdan beri anlatıldığı üzere, Kongrelerden başlayan millî teşkilatlanma süreci TBMM'nin açılmasıyla yeni bir yapılanmaya bürünmüş, bir taraftan işgallere karşı savunma tedbirleri alınırken bir taraftan da tarih, yeni Türk devletinin doğumuna şahit oluyordu. Tabii ki, bu durum başta işgalci devletler olmak üzere, İstanbul Hükûmeti'ni ve diğer şer odaklarını oldukça rahatsız ediyordu. Onun için, başla-

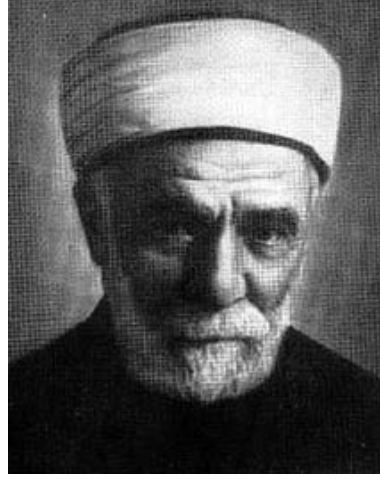
yan millî hareketi büyümeden boğmanın yollarını aradılar. İngiliz gizli servisi, değişik yol ve yöntemlerle Millî Mücadele hareketini kırmaya çalışıyor, işgalci Yunan kuvvetleri, hazırladıkları broşürler ve diğer yollarla Mustafa Kemal Paşa ve Kuva-yı Milliye aleyhinde propaganda yapıyordu. Damat Ferit hükümetleri ise bu aleyhte faaliyetlerin neredeyse merkezî durumuna gelmişti. İstanbul Hükûmeti, Şeyhülislam Dürriyade Abdullah tarafından hazırlanan fetvaya dayanarak, Millî Mücadele'yi başlatanları "âsi" ilan etmiş, bilerek veya bilmeyerek bu propagandaların etkisi altında kalan yerlerde isyanlar görülmeye başlanmıştı. Düzce - Hendek- Adapazarı, Yenihan, Yozgat Boğazlıyan, Afyon, Konya yörelerinde bazı şahısların başını çektiği isyanlar çıktı. Koçgiri ve Milli Aşireti ve Anzavur ayaklanmaları da bunlara eklendi. Tamamen İstanbul Hükûmeti ve İtilaf Devletleri'nin tahriki ile ortaya çıkan bu ayaklanmalar, Ankara Hükûmeti tarafından sistemli bir şekilde bastırıldı. Dürriyade'nin fetvasına karşı, Ankara Müftüsü Rifat Efendi'nin öncülüğünde 153 din görevlisinin imzasını taşıyan fetva, Millî Mücadele'nin haklılığını ortaya koyma ve halkı aydınlatma açısından çok etkili oldu.

Hiyanet-i Vatanîye Kanunu yürürlüğe girdi. Asker kaçaklarını önleme kanununu uygulamak için İstiklal Mahkemeleri kuruldu. Alınan tedbirlerle ayaklanmalar bastırıldı ve uzun süren kardeş kavgası sona erdi. TBMM'nin otoritesi arttı. Bu gelişmeler İstanbul yönetiminin gerçek yüzünü ortaya çıkarırken, Türk milleti düşman karşısında bütün gücünü seferber edebilme imkânına kavuştu.

Türkiye'yi Paylaşma Projesi: Sevr Antlaşması

Türk milleti, Mondros Mütarekesi sonucu kendisine biçilen kefeni giymemek ve yeniden dirilmenin mücadelesi içinde bulunurken, İtilaf Devletleri de bir an önce, savaşı kaybeden devletlerle antlaşmalar yaparak emperyalist niyetlerini gerçekleştirmek istiyorlardı. Bunun için 18 Ocak 1919'da Paris'te toplanmışlar ve takip eden aylarda, Almanya, Avusturya, Bulgaristan ve Macaristan ile antlaşmalar imzalamışlar sıra Türkiye'ye gelmişti. Osmanlı Devleti, geniş toprakları ve başta petrol olmak üzere ekonomik kaynakları ile sömürgeci ülkelerin iştahını kabartıyordu. İtilaf Devletleri, değişik zamanlarda Türkiye'yi paylaşma tasarılarını görüşmüşler, 19-26 Nisan 1920'de İtalya'nın San Remo kasabasında taslağa son şeklini vermişler ve bu kararlarını da 11 Mayıs'ta Osmanlı heyetine iletmişlerdi. Tevfik Paşa'nın başında bulunduğu heyet, "teklif edilen barış şartlarının bağımsız bir devletin kabul edebileceği türden olmadığını" söyleyerek itirazlarda bulunmuşsa da Saltanat Şurası hükümleri uygun bulmak mecburiyetinde kaldı. Damat Ferit her ne olursa olsun antlaşmayı imzalamak niyetinde idi. Ankara Hükûmeti ise bu antlaşma taslağına kesinlikle karşı olduğunu bildirmesi üzerine, İtilaf Devletleri, Ankara'yı söz konusu antlaşmayı kabule zorlamak için 22 Haziran'da Yunan kuvvetlerini harekete geçirdiler. Öte yandan, Damat Ferit Hükûmeti'nin gönderdiği temsilciler 10 Ağustos 1920'de Paris'in Sevr semtinde antlaşmayı imzaladılar.

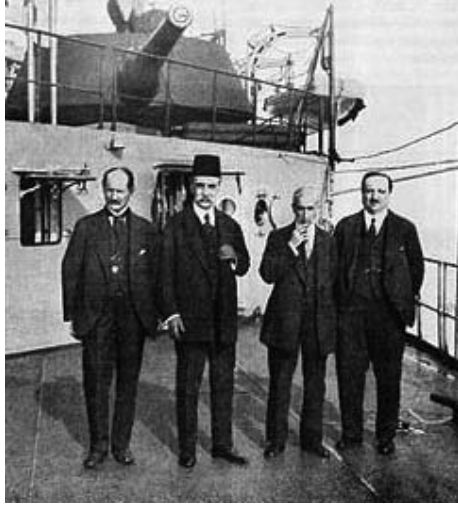
Fotoğraf 5.10

Türkiye Cumhuriyetinin ilk diyanet işleri başkanı da olan Rifat Börekçi. Anadolu fetvasının hazırlanmasına öncülük etti.

Fotoğraf 5.11

Sevr Anlaşması'na Osmanlı Devleti adına imza koyan beyette Rıza Tevfik (Şura-yı devlet reisi), Damat Ferit Paşa (Sadrazam), Hadi Paşa (Maarif nazırı), Reşat Halis bey (Bern sefiri) yer almaktaydı.

Şark Meselesi'ni gerçekleştirmeyi yani Anadolu'da Türk siyasi hâkimiyetine son vermeyi amaçlayan bir başka ifade ile Türk milletinin ölüm fermanı anlamına gelen bu sözde "barış antlaşması", meclis ve padişah tarafından onaylanmadığından, sadece bir proje olarak kalmıştır. 1815'te adı konan ve o tarihten itibaren, emperyalizmin Türkiye üzerindeki niyetlerini sergileyen bu projeye göre, kâğıt üzerinde Orta Anadolu'da küçük bir Türkiye'den söz ediliyorsa da aslında, pratikte böyle bir devletin yaşama imkânı bulunmadığından Anadolu'da Türk varlığına son verilmiş olacaktı. 433 maddelik olan bu antlaşmanın temel hükümleri şöyle idi;

Türkiye'ye İstanbul ile Orta Anadolu'da Ankara ve Kastamonu vilayetlerini kapsayan küçük bir coğrafya bırakılıyordu. İstanbul başkent kalacak ancak uluslararası bir statüsü bulunacaktı. Boğazlar uluslararası bir komisyonun tasarrufunda olacak. Batı Anadolu'nun büyük kısmı ile Doğu Trakya Yunanistan'a verilecek. Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan ve onun güneyinde özerk bir Kürdistan kurulacak. Çukurova bölgesi Sivas ve Malatya Fransız, Akdeniz bölgesi ve Konya civarı İtalyan nüfuz bölgesine ayrılacak. Ordu sadece iç güvenliği sağlayacak ölçüde olacak. Kapitülasyonlar genişletilerek yeniden yürürlüğe konacak. Ülkeden ayrılmış gayrimüslimler dönebilecek ve Osmanlı Hükûmeti bunların zararlarını ödeyecek. Osmanlı Hükûmeti İtilaf Devletleri'nin onayı dışında ekonomik kararlar alamayacaktı.

Harita 5.1

Sevr taslağına göre Orta Anadolu'da küçük bir bölge Türklere bırakılmaktaydı.

Sözde “barış antlaşması” adı altında yer alan bütün bu hükümler, Türk milleti için bir ölüm fermanından başka bir anlam ifade etmiyor idi. Bu yüzden, Ankara Hükûmeti, İstanbul Hükûmeti’nin imzalayacağı hiçbir antlaşmayı kabul etmeyeceğini ilan etmişti. Ankara Hükûmeti’nin “Misak-ı Millî” dışında bir çözümü kabul etmesi mümkün değildi. Aslında Misak-ı Millî, o zamanın şartlarında kolu kanadı budana budana, yalnızca gövdesi kalmış ve gövdesinin de parçalanmasıyla yok olacak bir milletin feryadı ve haklı direnişinden başka bir şey değildi. Sevr Antlaşması’nın yaralı ve mazlum bir milleti ölüme mahkûm etmekten başka bir anlamı yoktu.

ASKERİ GELİŞMELER

Amasya’dan başlayıp TBMM’nin açılmasıyla sonuçlanan ülkeyi kurtarmaya yönelik siyasi gelişmeler ve bunun karşısında İtilaf Devletleri’nin ve İstanbul Hükûmeti’nin çeşitli siyasi manevraları sürerken, Mondros Mütarekesi sonrası başlayan işgaller de genişleyerek devam ediyordu. Aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere, Doğu’da Ermeni, Güney’de Fransız, Batı’da da Yunan işgallerine karşı mücadele veriliyordu. Öte yandan İtalyan ve İngiliz işgalleri de yayılıyordu. Bilindiği üzere, Türk ordusu I. Dünya Savaşı’nda epey kayıplara uğramıştı ve geride kalan kadro da Mütareke gereğince terhis edilecek idi. Yani bu günlerde işgallere karşı koyabilecek güçlü bir ordu ve Mütareke şartlarından dolayı hukuki zemin de bulunmuyordu. Gerçi bazı komutanlar, gelecek tehlikeyi fark edip, mütareke hükümlerini mümkün olduğunca uygulamayı erteleyip bazı tedbirler almışlardı. Ancak, eldeki kuvvetlerle yeterince savunma yapılamayacağı ortada idi. İşte Türk milleti çaresiz kaldığı böyle bir ortamda, ülkenin hemen her yerinde kendiliğinden gönüllü milis kuvvetler oluşturarak silahlı savunma iradesini ortaya koydu. Millî Mücadele tarihimizde “Kuvâ-yı Milliye olarak adlandırılan bu silahlı gönüllü kuvvetlerin teşekkülünde, bazı yöneticilerin ve subayların önemli rolleri oldu. Osmanlı Genelkurmayı’nın da desteğiyle Düzenli Ordu’ya geçiş zamanına kadar yani Ekim-Kasım 1920’ye kadar aşağı-yukarı 1,5 yıllık sürede, işgallere karşı koyan belki de tek güç “Kuvâ-yı Milliye” idi.

Kuva-yı Milliye Dönemi

Öncelikle işgal tehlikesine yakın yerler olmak üzere hemen ülkenin her tarafından teşekkül eden bu kuvvetlere; “kuvâ-yı milliye”, “müfreze”, “mücahidîn”, “gönüllü”, “alay”, “millî tabur”, “millî bölük” gibi isimler verilmiştir. Düzenli orduya geçişle birlikte bu kuvvetlerin bir kısmı düzenli ordu içine alınırken, bazıları da kendiliğinden dağılmıştır.

Doğu Cephesi

Mondros Mütarekesi’nin ilgili hükümlerine göre dağılmayan tek ordu, Kâzım Karabekir Paşa’nın komutasındaki 15. Kolordu idi. Karabekir Paşa, bölge üzerinde Erivan merkezli Ermenistan’ın emellerini bildiğinden askerlerini terhis etmemiş ve savunma tedbirleri almaya başlamıştı. Bilindiği üzere, Şark meselesi çerçevesinde İtilaf Devletlerinden destek gören Ermeniler, I. Dünya Savaşı sırasında Ruslarla iş birliği içinde Doğu Anadolu’da bazı yerleri işgal etmiş, Türk-Müslüman köy ve kasabalarını yakıp yıkmışlardı. Bunun da ötesinde Paris Barış Konferansı’na başvurarak Giresun-Mersin çizgisinin doğusunda kalan Anadolu coğrafyasının neredeyse tamamının kendilerine verilmesini istemişlerdi. Ermenilerin bu emelleri doğrultusunda, saldırılarının ve baskılarının artması üzerine 9 Haziran 1920’de TBMM “seferberlik” ilan etmiş ve 15. Kolordu, Şark Cephesi Komutanlığına çevrilmiştir. Ol-

tu'yu işgal edip saldırılarına artıran Ermenilere karşı Kâzım Karabekir Paşa komutasında taarruza geçen Türk ordusu 28 Eylül'de Sarıkamış, 30 Ekim'de Kars'ı işgalden kurtarıp 7 Kasım'da Gümrü'ye girmiştir. Türk ordusundan büyük darbe yiyen Ermeniler ateşkes istemek mecburiyetinde kalmış ve 3 Aralık 1920'de yapılan Gümrü Antlaşması'yla, Türkiye'nin isteklerini kabul etmek durumunda kalmışlardır. Türkiye açısından Ermeni meselesini kapatan ve TBMM'nin ilk askerî başarısı olan Gümrü Antlaşması ile 1878'den itibaren Rus işgalinde kalan Kars ve havalisi geri alınarak Türkiye'nin Doğu sınırları güvenlik altına alınmış oldu. Böylece, Doğu'daki kuvvetlerimizin Yunan kuvvetlerine karşı kaydırılma imkânı da doğmuş oldu. Bu antlaşmadan hemen sonra TBMM Gürcistan'a bir nota vererek, bir Türk yurdu olan üç sancağın (Kars, Ardahan, Batum) Türkiye'ye iadesini istedi. Görüşmeler sonunda Gürcü hükûmeti bu sancakları Türkiye'ye bırakmak zorunda kaldı. Ancak kısa bir süre sonra Bolşevik Rusya'nın Gürcistan ve Ermenistan'ı işgal etmesi üzerine durum değişmiş ve 16 Mart 1921 Moskova, 13 Kasım 1921 Kars Antlaşmalarıyla, Batum dışındaki yerler Türkiye'ye katılmış oldu. Doğu Cephesi'nde bu askerî faaliyetler devam ederken aynı zamanda Türk eğitim tarihinde iz bırakacak derecede yoğun bir eğitim-kültür faaliyeti de yürütülmüştür. TBMM'ne ilk zaferleri hediye eden ve Doğu Anadolu'da "Şark Fatih" olarak anılan Kâzım Karabekir Paşa, cephe komutanı olarak askerî faaliyetlerinin yanı sıra bölgenin eğitim ve kültür alanında kalkınması için de fevkalade hizmetlerde bulunmuştur. Savaş ve Ermeni terörü sonucu yetim-öksüz kalmış binlerce Türk-Müslüman çocuğunun eğitimini sağlayarak onları hayata kazandırmış idi.

Güney Cephesi

Mütareke sonrası, 1919 Ocak ayından itibaren Fransızlar Çukurova bölgesini, İngilizler ise Antep, Urfa, Maraş'ı işgale başladılar. 15 Eylül 1919 tarihinde vardıkları anlaşmaya göre İngilizler Filistin ve Irak'a, Fransızlar da Suriye ve Lübnan'a mandater devlet olarak yerleşme kararı alınca İngilizler işgal ettikleri yukarıdaki Türk şehirlerini Fransızlara bıraktılar. Ekim sonu ve Kasım'ın başında Maraş, Urfa ve Antep'te Fransız işgali başladı. Fransızlar işgal ettikleri yerlerde halka görülmedik zulüm yapıyordu. Özellikle yerli Ermenilerin fırsatı ganimet bilip, silahlı çetelerle Türklere yönelik katliamlarına Fransızların göz yumması hatta el altından teşvik etmesi, Türkleri nefsi-i müdafaaya mecbur etti. Kısa sürede Ermeni ve Fransızlara karşı Kuva-yı Milliye teşekkül etti, millî cepheler kuruldu. Ermeni çetelerine ve Fransız işgaline karşı halk yediden yetmişine mücadeleye başladı.

Adana'da "Tufan Bey" unvanıyla Yüzbaşı Osman, millî kuvvetleriyle Fransızlara karşı önemli başarılar kazandı. Maraş'ta Sütçü İmam, Türk kadınlarına sarkıntılık etmeye kalkan Fransız askerlerine silahla karşılık vererek Maraşlıların mücadeleye bayrağını açtı. Antep'te "Şahin Bey" takma adlı teğmen Said ve daha sonra Kılıç Ali Bey komutasındaki Kuva-yı Milliye kahramanlıklar sergiledi. Fransızlarca 10 ay aşkın süre kuşatma altında tutulan Antep âdeta destan yazdı. 11-12 yaşındaki çocuklar bile vatan savunmasında fiilen görev aldılar. Bu mücadelede 6000 evladını kaybeden Antep, 9 Şubat 1921'de çaresizlikten teslim oldu. Anteplilerin gösterdiği tarihte örneği az bulunan bu direnişi TBMM 6 Şubat 1921'de çıkardığı kanun ile "Gazi" unvanı vererek takdir etti. Urfalıların da Yüzbaşı Ali Saib Bey'in komutasında verdikleri mücadele Fransızlara bu toprakların sahipsiz olmadığını gösterdi. Fransızlar 10 Nisan 1920'de Urfa'yı boşaltmak mecburiyetinde kaldılar. Gazi Antep'in yanı sıra Maraş ve Urfa'nın kahramanlıkları da Cumhuriyet Türkiye'sinde, Maraş'a "Kahraman", Urfa'ya "Şanlı" sıfatları takdir edilerek tarihe geçmiş oldu.

Güneydoğu'da Fransızlara karşı kazanılan bu başarılar, TBMM'ye büyük bir manevi güç verdi. İngilizlerin oyununa geldiklerini anlayan Fransızlar da Türk'ün vatanını elinden almanın mümkün olamayacağını kavradıklarından Sakarya zaferini müteakip TBMM Hükûmeti'yle Ankara Antlaşması'nı (20 Ekim 1921) imzalayarak, Hatay dışında işgal ettiği yerleri boşaltmış ve müttefiklerinden ayrılmıştır.

Batı Cephesi

Yukarıda bahsedildiği üzere, İtilaf Devletleri'nin himayesinde İzmir'e çıkan Yunan kuvvetleri bu hattan Anadolu içlerine doğru işgallerini genişletirken, 29 Mayıs 1919'da da Ayvalık'ı işgal ederek Batı Anadolu'nun kuzeyinden ikinci bir kol ile ilerlemeyi planladılar. 18 Mayıs akşamına kadar İzmir ve Urla yarımadasına hakim olan Yunanlar 26 Mayıs'ta Manisa'yı işgal edip Gediz vadisi istikametinde işgallerini genişletmeye başladılar. Takip eden günlerde Turgutlu, Tire, Saruhanlı Yunanların eline geçti. Hedef Aydın şehri idi. İngilizlerin de onayı ile 27 Mayıs'ta Aydın işgal edildi. 4 Haziran'da da Yunan kuvvetleri Nazilliye girdi. Nazilli'deki yerli Rumlar, Yunanları karşıladılar ve "Kahrolsun Türkler" diye sokak sokak bağurdılar. Zaten İzmir'in işgalinden itibaren, İzmir, Aydın ve diğer işgal edilen yerlerde yerli Rumların büyük bölümü Yunanlarla iş birliği içindeydi.

Yunan kuvvetleri bu işgallerinde, güçlü bir direnişle karşılaşacaklarını tahmin etmiyorlardı. Fakat daha İzmir'e ayak bastıklarından itibaren silahlı direnişle karşılaşmışlar, Türk milletin hemen teşkilatlanarak vücuda getirdiği gönüllü millî kuvvetler ve sayıları çok azalmış elde mevcut bazı askerî birlikler Yunan hesaplarını altüst etmişti. Ayvalık'ta 172. Alay Komutanı Ali Bey (Çetinkaya) komutasındaki Türk kuvvetleri büyük direniş gösterdiler. Bu direniş, İstiklal Savaşı'nda bir ordu birliğinin ilk silahlı mukavemeti olarak kabul edilir. Bergama'da Albay Kazım Bey (Özalp) Yunan kuvvetlerini uzun süre oyaladı.

Fotoğraf 5.12

Kazım Özalp
Atatürk, Latife
Hanım, Kazım
Karabekir ve İsmet
İnönü ile birlikte

Kaynak: Atatürk
Araştırma Merkezi
Arşivi.

Sarayköylü Molla Bekir etrafına topladığı vatanperver köylü gençlerle ileride Sarayköy Müfrezesi olarak gelişecek milis kuvvetin temelini attı. Korkuteli, Hafızpaşa, Bucak kaza ve nahiyelelerinden cepheye gönüllüler koştu. Muğlalılar da Mutasarrıf Hilmi Bey'in desteğiyle gönüllü birlik oluşturarak Aydın cephesine gönderdiler. Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi, Mutasarrıf Faik Bey ve 57. Tümen Komutanı M.

Şefik Bey'in (Aker) bölgede çok önemli hizmetleri oldu. Ispartalılar da Hafız İbrahim'in (Demiralay) öncülüğünde oluşturdukları Isparta Mücahitleri'yle Aydın cephesine koştular. 27 Haziran (1919) günü Umurlu'da toplanan millî kuvvetlerin sayısı 2500'ü bulmuştu. Sayıları 5000 civarında olan ve silah yönünden de üstün bulunan Aydın'daki Yunan işgal kuvvetlerine karşı 29 Haziran'da başlatılan taarruz 30 Haziran'da Aydın'ın geri alınmasıyla sonuçlandı. Bu başarı modern silah ve teçhizatla sahip üstün sayılı Yunan işgal kuvvetlerine karşı Batı Anadolu'da Kuva-yı Milliye'nin ilk zaferi olması dolayısıyla fevkalade önemlidir. Fakat takviye birlikler getiren Yunanlar daha sonra Aydın'ı tekrar işgal ettiler. Bütün bu gelişmelerden sonra, Kuva-yı Milliye Nazilli istikametine çekildi. Yunanların Buldan'a kadar ilerlemeleri Kuva-yı Milliye ruhunu iyice alevlendirdi. Umurlu'da yeni bir cephe oluşturuldu. Demirci Mehmet Efe ve diğer bazı efeler vatan savunması için cepheye koştular.

Temmuz ortalarında Yunan ilerleyişi durduruldu. Ağustos ortalarında Denizli'nin batısında Yunan'a karşı güçlü bir cephe kuruldu. Buradaki Türk kuvvetlerinin sayısı 2900'ü bulmuştur. Bunun %80'inden fazlasını gönüllüler oluşturuyordu. Bu gönüllüler; Tavas, Arpaz, Çal, Nazilli, Yenipazar, Karacasu, Honaz, Koçarlı, Karahayıt, Buldan, Kuyucak, Ortakçı, Pirlibey, Bademiye, Mendegüme ve civardan gelen gönüllüler idi. Ayrıca Yörük Ali Efe, Sökeli Ali Efe, İsmail Efe, Mestan Efeler de kızanlarıyla mücadeleye katılmışlardı. Yunanların Denizli'yi tehdit etmeye başlamasıyla Anadolu'nun daha iç kısımlarından gönüllüler akın akın cepheye koşmaya başladı. Bunlardan Isparta, Burdur, Afyon mıntıkalarından gelen *Isparta Mücahitleri*, *Demiralay*, *Çelikalay gönüllüleri*, Emirdağ civarında teşekkül eden Elmas *Pehlivan Müfrezesi*, adından cephede sıkça bahsedilenlerdir. Tabi ki burada gönüllü milis kuvvetlerin isimlerini tek tek verme imkânı yoktur. Ancak şunu rahatlıkla ifade edebiliriz ki cephe gerisindeki hemen bütün il ve ilçelerde, "millî tabur", "millî bölük" ve başka adlarla millî kuvvetler kurulmuştur.

Aydın-Denizli istikametinde bu gelişmeler olurken bir başka işgal kolu Ayvalık-Bergama-Soma istikametinde geliyordu. 5 Haziran'da Akhisar'ın, 13 Haziran'da Bergama'nın işgal edilmesi üzerine, bu mıntıkada da yeni bir cephe oluştu. Başta Balıkesir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri olmak üzere 61. Tümen Komutanı Albay Kazım (Özalp), Akhisarlı Parti Pehlivan, Hafız Hüseyin ve yöredeki diğer nizamî birlik komutanlarının bu bölgede millî direniş ruhunun oluşmasında fevkalade hizmetleri oldu. Temmuz 1919'dan sonra Soma-Bergama ve Akhisar cephelerinde Kuva-yı Milliye'nin etkisi gittikçe artmaya başladı. Kuva-yı Milliye Yunan kuvvetlerine büyük darbeler vurdu. Ancak şu bir gerçek idi ki düzensiz kuvvetlerle, nizamî bir birlik karşısında uzun süre mücadeleyi sürdürmek pek mümkün değildi. Nitekim 1920 ortalarına gelindiğinde Yunan işgalleri Bursa-Uşak-Denizli hattına kadar ilerlemiş bulunuyorlardı.

Düzenli Ordu Dönemi

Bu durumda, düzenli orduya geçme çalışmaları başladı. Kuva-yı Milliye'nin tasfiyesi mevcut askerî gelişmelerin bir mecburiyeti ise de aslında siyasi şartlar da düzenli ordunun kurulmasını gerekli kılıyordu. Çünkü yeni bir devlete doğru gidişin ilk ve önemli adımı olarak TBMM kurulmuştu. Meclisin siyasi varlığını kabul ettirebilmesi ve otoritesini tesis edebilmesi aynı zamanda askerî gücünün varlığıyla alakalı idi. Bir başka ifade ile hükûmet olabilmek, emniyeti ve güveni sağlayabilmek ve hükûmetin gereklerini yerine getirebilmek için kuvvete sahip olmak gerekiyordu. Bu husus Meclis'te de sıkça dile getirilmiştir. Milletvekili Hamdullah Suphi Bey Meclisteki bir konuşmasında; "Hakikaten bir orduya malik olduktan sonra,

hükûmeti kurdum demeye TBMM'nin hakkı olacaktır” diyerek, hükûmet olmakla düzenli orduya sahip olmak arasındaki bağlantıyı dile getirmiştir.

Yapılan hazırlıklar sonunda 1920 Ekim ayından itibaren Kuvâ-yı Milliye'nin tasfiyesi başladı. 9 Kasım'da Batı Cephesi; Batı ve Güney Cephesi olmak üzere ikiye ayrıldı. 10 Kasım'da Albay İsmet (İnönü) Batı Cephesi, 11 Kasım'da Albay Refet (Bele) Güney Cephesi komutanlığına atandılar.

Fotoğraf 5.13

İki cephe komutanı, başkomutanın iki yanında

Kaynak: ATAM Arşivi.

Mustafa Kemal, her iki cephe komutanına “süratle muntazam ordu ve büyük süvari kütlesi vücuda getirmek” için kesin emirler verdi. Takip eden günlerde, Ethem Bey gibi bazı direnişler olmakla beraber Kuva-yı Milliye tasfiye edilip düzenli ordu gelişmeye başladı. Düzenli ordu ile Yunan kuvvetlerine karşı Batı Cephesi'nde başarılar gittikçe arttı. Şimdi, henüz yeni kurulan ordunun muharebelerini kısaca ele alalım.

İnönü Muharebeleri

Ethem Bey ayaklanmasını fırsat bilen Yunan kuvvetleri, İtilaf Devletleri'nin dayattıkları Sevr'i kabul ettirebilmek ve bu antlaşmadan paylarına düşeni alabilmek için 6 Ocak'ta (1921) Bursa-Uşak bölgelerinden Eskişehir-Afyon istikametine harekete geçti. Türk kuvvetleri kendisinin üç katı civarında olan Yunan birliklerini 9 Ocak'ta İnönü civarında karşıladı. Yunan kuvvetleri burada çetin Türk direnişi karşısında duramamış ve zayıat vererek 11 Ocak'ta eski mevzilerine geri çekilmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu başarı, TBMM'de ve başta Nutuk olmak üzere dönemin kaynaklarında I. İnönü Zaferi olarak adlandırılmıştır. Yunanlar ise bunu bir yenilgi olarak kabul etmeyip, bu harekâta “*taaruzi keşif*” adını vermişlerdir. Fakat ortada, inkâr edilemeyecek bir gerçek vardı ki o da bu harekâta Yunanların 8 subay ve 49 eri ölmüş, 9 subay ve 145 eri de kaybolmuştu. Düzenli Türk ordusunun Batı Cephesi'nde ilk başarısı olarak kabul edilen bu muharebe ve zaferin Türk ve dünya kamuoyunda fevkalade etkisi oldu. Bu zaferle 2. Viyana yenilgisinden itibaren sürekli geri çekilen bir milletin ve ordusunun asla hak etmediği bir eziklik psikolojisini üzerinden atma fırsatı doğmuştu. Anadolu'da coşkulu kutlamalar oldu, ülkenin her tarafından TBMM'ne tebrik telgrafları yağmaya başladı. Moral ve psikolojik getirilerinin yanı sıra bu başarı ile TBMM Hükûmeti'nin Londra Konferansına daveti sağlanmıştır.

Yunan kuvvetleri, bu bozgunun etkisini üzerlerinden atmak için Londra Konferansı'nın sonucunu beklemeden tekrar saldırıya geçtiler. 23 Mart'tan itibaren Bursa'dan İnönü ve Uşak'tan Afyon istikametine harekete geçtiler. Türk kuvvetleri böyle bir saldırı olacağını daha önce bildiğinden hazırlıklıydı. Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey, Yunan kuvvetlerini İnönü'de karşılamayı planladı. 30 Mart'a kadar Yunanlar üstünlüklerini sürdürmüş ve Yenişehir, Bozüyük, Bilecik ve Dumlupınar düşman eline geçmiştir. Bu arada, Refet Bey'in komuta ettiği Güney Cephesi'nde Dumlupınar ve Aslıhanlar mevzilerinde Türk kuvvetleri geri çekilmek durumunda kalmıştı. Yapılan hazırlıklar sonucu Türk ordusu 31 Mart'ta karşı saldırıya geçti ve Yunanlar o gece bozguna uğrayarak geri çekilmek zorunda kaldılar. İsmet Bey'in ifadesiyle Yunan kuvvetleri binlerce ölü vererek muharebe meydanının Türk ordusuna terk etmiş idi. Geri çekilen Yunan birlikleri Türk kuvvetlerince Bursa'ya kadar sürüldü. Ama bu çekiliş sırasında Yunanlar, Türk şehir ve köylerini ateşe verdiler, Bilecik, Bozüyük ve Söğüt kül yığını hâline geldi. Bu bölgedeki camilerin hemen tamamı yakıldı. Ne gariptir ki, bu Yunan harekâtı sırasında, gayrimüslimlerin özellikle Rum ve Ermeniler'in çoğunluğu işgalci Yunan kuvvetleriyle iş birliği yapmaktan geri durmadılar. Bu muharebede Türk ordusu da çok sayıda şehit verdi. Mustafa Kemal Paşa'nın "İnkılap tarihimizin bir sayfası İkinci İnönü Zaferi ile yazıldı" dediği bu başarının Türk ve dünya kamuoyunda fevkalade etkileri oldu ve bu zafer; siyasi, askerî ve psikolojik açıdan İstiklal Savaşı'nın bundan sonraki seyrini olumlu yönde etkiledi.

Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri

Dumlupınar ve Aslıhanlar muharebeleri sonrasında Yunan kuvvetleri yeni bir harekâtın hazırlığına girdiler. Yunanlar, İnönü-Kütahya-Döğler mevziini tutmuş olan Türk kuvvetlerini güneyden kuşatmak üzere 8 Temmuz'da ileri harekâta geçtiler. 14-18 Temmuz'da Kütahya-Nasuhçal mevzilerinde şiddetli çarpışmalar oldu. Ancak sayı ve silah bakımından çok üstün olan Yunan kuvvetleri karşısında Türk kuvvetleri geri çekilmenin doğru olacağını düşünerek 18 Temmuz'da Eskişehir'in doğusunda Seyitgazi hattına çekildi. 21 Temmuz'da Yunanlar Eskişehir istikametine taarruza geçti. Bu bölgede çok şiddetli çarpışmalar oldu sonuçta Türk kuvvetleri 25 Temmuz'da Sakarya gerisine çekilmek durumunda kaldı. Bu harekât sonunda Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar Yunanlar'ın eline geçti. Tabii ki bu gelişmeler yurtta ve Mecliste büyük moral kırıklığına ve tepkilere yol açtı. Hatta, Meclisin Ankara'dan Kayseri'ye taşınması bile dile getirildi. Başkomutanlık üzerine yöneltilen eleştiriler karşısında Mustafa Kemal, kararlı ve makul açıklamaları ile moralleri ve güven duygusunu güçlü tutmayı başardı.

Meclis, 5 Ağustos'ta kabul ettiği kanunla Mustafa Kemal Paşa'ya üç ay süreyle Başkomutanlık yetkilerini verdi. Mustafa Kemal, ilk işi olarak Tekâlif-i Milliye emirlerini yayınladı. Bu emirlere göre, her kazada birer komisyon kuruldu. Bedeli daha sonra ödenmek üzere, ordunun ihtiyacı olan iase ve giyim malzemelerinin %40'ına, nakliye vasıtalarının %20'sine ve savaşa elverişli araçlara el konuldu. Aslında Tekâlif-i Milliye, zaten 10 yıldır sürekli savaş hâlinde olan bir milletin, var olabilmek için artık en son imkânlarını seferber etme anlamına geliyordu. Bu hazırlıkların yanı sıra, Doğu Cephesi'nden ve Merkez Ordusu'ndan seçkin bazı birlikler de Batı Cephesi'ne kaydırılmaya başlandı. Bütün bu hazırlıklar, Ankara istikametine ilerlemekte olan Yunan işgal kuvvetlerine karşı savunmayı kuvvetlendirip arkasından taarruz için idi. Yani, bıçağın kemiğe dayandığı noktada yeniden dirilişin destanı olacak Sakarya Meydan Muharebesi'ne hazırlıktı.

Sakarya Meydan Muharebesi

Yapılan hazırlıklardan sonra Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa (Çakmak) ile Polatlı'daki Batı Cephesi karargâhına gitti. Bu günlerde kendisini Bizans'ın varisi kabul eden Yunan Kralı XIII. Konstantin İzmir'e gelerek başkomutan sıfatıyla ordusuna Ankara'yı hedef gösterdi. Eskişehir- Seyitgazi istikametinde harekete geçen Yunan ordusu 23 Ağustos'ta Sakarya'da Türk ordusuyla temasa geçti. Bu tarihten sonra 22 gün 23 gece sürecek olan Sakarya Meydan Muharebesi'ni 3 aşamada ele almak doğru olur. 23-31 Ağustos arasında Yunanlar sürekli taarruzda bulunup Türk kuvvetlerinin güçlü bir direnişle karşılık verdiği çarpışmalar. İkinci aşama 1-5 Eylül arasındır ki bu süreçte Yunanlar bazı tepeleri ele geçirmiş ve Türkler aleyhine bazı gelişmeler olmuştur. Bu günlerde Mustafa Kemal Paşa'nın askerlik literatürüne giren; "Hatt-ı Müdafaa yoktur sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk edilemez" sözü Türk ordusunun temel stratejisi olmuştur. Son aşama olarak görebileceğimiz 6 -12 Eylül, artık Türk kuvvetlerinin üstünlüğü ele alıp taarruza geçtiği günlerdir. 10 Eylül'de başlayan Türk taarruzuna dayanamayan, Yunan ordusu perişan bir şekilde dağılmış ve 13 Eylül'de Sakarya'nın doğusunu tamamen boşaltmıştır. 13 Eylül günü Muharebe meydanını dürbünüyle gözetleyen Kazım Bey'in (Özalp) şu değerlendirmeleri düşmanın içinde bulunduğu durumu açıkça gözler önüne sermektedir;

"Tarassut dürbününden son durumu tetkike koyuldum. Sakarya'nın batısında dere kenarında ve bilhassa Kavuncu köprüsünün batısında, gece parlak görülen düşmanın ordugah ateşleri iyice azalmıştı. Anadolu'nun ortasına kadar gururla ilerlemiş ve büyük ümit ve hayallerinin tahakkuk edeceğine tam inanmışken, Yunanlar için beklenmedik elim bir durum ortaya çıkmıştı: Yunan esirleri, ceplerinden toz ve toprakla karışmış arpa ve buğday çıkarıp açlıklarını belli edecek şekilde yiyorlardı. Bizim askerlerimizin merhameten uzattıkları kuru ekmek ve peksimet kırıklarını, minnet ve şükranla kapışıyorlardı. Birkaç ay evvel Bursa'dan Bilecik'e geçen ve bizim baskınımıza uğrayan düşman kamyonlarında bulunan, yerli Rumların hediye olarak gönderdikleri çikolata ve bisküviler şimdi bu esirler için bir rüya idi. 13 Eylül sabahı, düşmanın bir kısmı perişan bir hâlde Sakarya'nın batısına geçmiş, geçemeyenler Sakarya'da boğulmuş, ölüleri yaralıları ve hastaları da muharebe meydanında ve gerilerinde dökülmüş bulunuyordu... Düşman yaralıları kollarında Kızılay amblemi taşıyan sıhhiye askerlerimizin insanca yardımlarıyla sedyelerle sargı yerlerine götürülüyorlardı. Muharebe meydanında ölü ve yaralılardan başka, kaması alınmış veya alınmamış, tekerlekleri kırık veya sağlam toplar... Dökülmüş hâlde piyade ve topçu cephaneleri, gazeteler, mektuplar, elbiseler... Özetle birçok silah, cephane, eşya ve malzeme bırakılmıştı. Asıl bozgun manzarası Sakarya'nın batısında görülüyordu".

Mustafa Kemal Paşa'nın ifadesiyle "Sakarya Melhame-i Kübrası" yeni Türk devletin tarihine, cihan tarihinde ender olan büyük bir meydan muharebesi olarak geçmiştir. Kazım Bey'in yukarıdaki tespitlerinden de açıkça anlaşılacağı üzere, Türk askeri yaralı Yunan askerlerine insani yardım yapmaktan geri durmazken, bozguna uğrayıp Afyon istikametine kaçan Yunan ordusu, yenilgisinin acısını sivil halktan çıkarıncasına geçtiği köyleri ateşe vermiş ve halkı katletmekten geri durmamıştır.

Fotoğraf 5.14

Türk askeri savaşın her aşamasında büyük fedakârlıklar göstererek yurdunu düşman işgalinden kurtarmayı başarmıştır.

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi.

Bu savaşta Türk ordusu 7'si tümen komutanı olmak üzere 3282 şehit, 13.618 yaralı ve 415 esir; Yunanlar ise subay ve er 15.000 ölü ve 25.000 civarında yaralı vermişlerdir. Türk ordusunun şehitleri arasında çok sayıda subay ve özellikle yedek subay bulunuyordu.

Sakarya Zaferi'nin Türk ve dünya kamuoyunda fevkalade yankıları oldu. Zafer Anadolu'nun her tarafında coşkularla kutlandı. Milletin ve ordunun sarsılmış olan morali yerine geldi. Bu aslında 1683'ten beri haçlılar karşısında yaşanan geri çekilmenin durması anlamına geliyordu. Tabii ki bu tablo, Sevr'i gerçekleştirmek isteyenlerin ümitlerinin de kırılması demekti. Bu yüzden Fransa, İtilaf devletleri içinde ilk önce Ankara Hükûmeti'nin başarılarını kabul eden ülke oldu ve 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara Antlaşması ile savaştan çekildi. Fransızlarla imzalanan bu antlaşma ile Hatay meselesi hariç aşağı-yukarı bugünkü Suriye sınırları çizilmiş oldu. İngiltere'nin 22 Ekim 1921'de esirlerin mübadelesi antlaşmasını imzalaması, Ankara Hükûmeti'ni resmen tanıması anlamına geliyordu. Öte yandan Sakarya Zaferi ile Türklerin son zaferi kazanacakları hakkında kuşkuları kalmayan Sovyet Şurasına bağlı Kafkas Devletleri (Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan), Sovyet Rusya'nın aracılığı ile 13 Ekim'de Kars Antlaşmasını imzaladılar. Zaferin bir sonucu olarak Mustafa Kemal Paşa'ya 19 Eylül 1921'de "Gazi" unvan ve "Mareşal" rütbele-ri verildi.

Sakarya Zaferi, bütün vatan sahininda zafer Őenlikleriyle kutlandı ve kazanılan bu moral ile dűŐmanın Anadolu'dan atılması iwin topyekűn maddi-manevi seferberlik baŐladı. AŐađı yukarı bir yıllık hazırlık neticesinde emperyalizmin destek verdiđi Yunan iŐgal kuvvetlerine son darbeyi vurmak iwin Bűyűk Taarruz'un arifesine gelindi.

Bűyűk Taarruz ve Mudanya Műtarekesi

Sakarya'da bűyűk bozguna uđrayan Yunan kuvvetleri, EskiŐehir-Afyon hattına kadar takip edilebilmiŐti. Çünkü bugűnlerdeki Tűrk ordusu gerek sayı gerekse lojistik imkűnlar itibarıyla Yunan ordusuna kesin darbeyi vurmak iwin hemen taarruza geiecek durumda deđildi. Zaten mevsim de kışa yaklaŐıyordu. Bu yűzden ciddi bir hazırlık yapıldıktan sonra taarruzun yapılması uygun gűrűlműŐti.

Askeri geliŐmeleri yeterince bilmeyen ama hisleriyle hareket eden bazı ievreler bu durumu eleŐtirirken, Mustafa Kemal PaŐa, bir taraftan eleŐtirilere cevap veriyor, bir taraftan da gizlilik iwinde orduyu ileride dűŐűnűlen taarruza hazırlıyordu. Őte yandan, Sevr'i geriekleŐtirmek iwin Yunan'dan űmidini kesen

Fotoğraf 5.15

Mustafa Kemal MareŐal űniforması ve istiklal madalyasıyla.

Kaynak: Atatűrk AraŐtırma Merkezi ArŐivi.

Fotoğraf 5.16

BaŐkomutan, Bűyűk Taarruz űncesinde sűvari kolordusunu ziyaretinde (At űstűnde kolordu komutanı Fabrettin Altay)

Kaynak: Atatűrk AraŐtırma Merkezi ArŐivi.

İtilaf Devletleri zararın neresinden dönülürse kâr misali bir an önce sözde barış planları ile Türkiye'yi anlaşma zeminine çekmek istiyorlardı. Bu maksatla 22 ve 26 Mart 1922'de her iki tarafa da mütareke teklifinde bulundular. Kendilerine toparlanma imkânı verecek bu teklifi Yunanlar hemen kabul etmiş, Türkiye ise prensip olarak barıştan yana olduğunu belirtmekle birlikte, mütareke için haklı olarak Anadolu'nun boşaltılmasını şart koşturmuştu. Şuur altına Sevr hedefi yerleşmiş olan İtilaf Devletleri ise bu şartı kabul etmemişlerdir.

Fotoğraf 5.17

Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa Akşehir'de Rus ve Azerbaycan elçileriyle birlikte

Kaynak: ATAM Arşivi.

Türk ordusunun taarruz için hazırlıkları bütün hızıyla devam ediyordu. Yunan kuvvetlerinin önemli bir bölümü Afyonkarahisar-Dumlupınar arasında bulunuyordu. Bir diğer kuvveti ise Eskişehir bölgesindeydi. Bunun dışında Menderes bölgesinde ve İznik Gölü civarında kuvvetleri vardı. Yani düşman kuvvetleri Marmara'dan Menderes'e kadar uzanıyordu. Mustafa Kemal Paşa, daha önce çağırılmış olduğu Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ile 27 Temmuz akşamı Akşehir'de buluştu. Yapılan görüşmede hazırlanan plan gereğince 15 Ağustos'a kadar taarruz hazırlıklarının tamamlanması kararlaştırıldı. Ama dikkat çekmemek için 28 Temmuz günü yapılacak bir futbol maçı vesilesiyle diğer komutanlar da Akşehir'e çağırıldı. Taarruzun bütün ayrıntıları görüşülerek karara bağlandı.

Fotoğraf 5.18

Başkomutan ve Komutanlar Akşehir'de karargâhta 28 Temmuz 1922

Kaynak: ATAM Arşivi.

Büyük bir gizlilik içinde Türk ordusu hazırlıklarını tamamlıyordu. Yunanların fark etmemesi için at ve katırların ayaklarına keçeler bağlanmıştı. Ordunun bütün yorgunluğuna ve imkânsızlıklara rağmen kısa sürede o bölgenin en yüksek tepesi olan Kocatepe'ye intikali ve arkasından taarruza geçmesi bugün bile anlaşılması güç olan büyük bir başarı olarak gözükmemektedir. Büyük Taarruz, 26 Ağustos 1922 sabahı Türk ordusunun topçu ateşiyle başladı. Yunan kuvvetleri, top, ağır makine- li tüfek ve uçak bakımından üstün durumda idi. Cephane, taşıt ve sağlık malzeme- leri açısından da üstünlükleri vardı. Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi, Batı Cephesi Komutanı İsmet, I. Ordu Komutanı Nurettin, 2. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşalarla birlikte savaşı yönetmek üzere Kocatepe'deydi. Gazi'nin yö- nettiği taarruzun ilk günü Yunan cephesi yarıldı ve ertesi gün Afyon kurtarıldı. Mağ- lup düşman kuvvetlerinin büyük bölümü 30 Ağustos'ta Aslıhanlar civarında kuşatıl- mış ve Gazi'nin idare ettiği Dumlupınar Meydan Muharebesi'nde düşmanın ana kuvvetleri imha edilerek pek çok esir alınmıştır. Çok geçmeden Yunan Başkomuta- nı Trikopis esir alındı. Trikopis'in, Gazi Paşa'nın huzurunda bir misafir gibi kabul edildiği, bize 1071'de Alparslan'ın Romen Diyojen'e karşı tavrını hatırlatmaktadır.

Fotoğraf 5.19

Büyük Taarruz'da ordunun bütün komuta kademesi bir arada.

Kaynak: ATAM Arşivi.

Yunan ordusu 5 gün gibi kısa sürede bozguna uğradı. Perişan olan düşmanın durmasına ve toparlanmasına fırsat vermemek için Başkomutan Mustafa Kemal Pa- şa, 1 Eylül 1922'de herkesçe bilinen o meşhur emrini verdi: "*Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir, İleri!*". Türk ordusu, İzmir'e doğru hızla çekilen Yunan ordusunu ta- kip etmeye başladı.

Bugün bu coğrafyanın Ege olarak isimlendirilmesi sizi şaşırtmasın. Osmanlı Dönemi'nde bu coğrafya bir bütün olarak Akdeniz olarak adlandırılmaktaydı. Buradaki adalar da Ak- deniz adaları olarak biliniyordu.

DİKKAT

Yunan kuvvetleri bu çekiliş sırasında, geçtiği bütün yerleri yakıp yıkıyor ve ço- luk çocuk demeden sivil halkı katlediyordu. Hatta sırf bu maksatla yerli Rum ve Er- menilerden oluşan ve sayısı 3000'i bulan tahrip taburları oluşturmuşlardı.

Yunan ordusunu takip eden Türk kuvvetleri 1 Eylül 1922'de Uşak'a girdi. Arka- sından Eskişehir (2 Eylül), Nazilli, Simav, Salihli, Alaşehir, Gördes (3 Eylül), Kula (4 Eylül), Balıkesir, Bilecik (6 Eylül), Aydın (7 Eylül), ve Manisa (8 Eylül) Yunan iş- galinden kurtarıldı. Nihayet Türk süvarileri 9 Eylül öğleden önce İzmir'e girdi. Bir

gün sonra 10 Eylül'de Bursa Türk kuvvetlerinin eline geçti. Takip eden günlerde Bursa civarı ve Marmara Bölgesi'ndeki Yunan işgal kuvvetleri Türk kuvvetleri karşısında geri çekilmek ve işgal ettikleri yerleri boşaltmak mecburiyetinde kaldılar. Anadolu'da hiç ümidi kalmayan ve bir an önce kaçmanın hesabını yapan Yunanlar bu sırada çekildikleri yerleri ateşe vermekten de geri durmadılar. Manisa'da 18.000 yapıdan ancak 500'ü ayakta kalabildi, gerisi kül oldu. İzmir'de ateşe verilmişti.

Türk milletinin olağanüstü fedakârlığı ve Başkomutan'ın üstün başarısıyla kazanılan bu Türk zaferinin insan mantığını zorlayan yönleri vardır. Bugün Afyonkarahisar-İzmir karayolu 325 km. kadardır. Taarruz istikameti dere-tepe hesaplandığında İzmir'e olan uzaklık 350 km.yi geçer. Türk ordusu bu yolu aşağı-yukarı 11-12 günde kat etmiştir. Bu da günde ortalama 30 km. yol alındığını gösterir. Üstelik asla yeterli gıdası ve giyeceği olmadan, Yunan ordusuyla savaşa savaşa. Doğal olarak insan mantığı bu süratin ve başarının sırrını çözmekte zorlanmaktadır. Tek bir izah yolu olabilir o da Türk askerinin vatanını ve istiklalini koruma aşkıyla neleri yapmaya muktedir olduğudur.

Büyük Taarruz'un başarıyla sonuçlanmasından sonra, Anadolu'da Yunan askeri kalmamıştı. Ancak, Trakya hâlen işgal altındaydı. İtilaf Devletleri'nin araya girmesi ile ateşkes görüşmeleri 3 Ekim 1922'de Mudanya'da başladı. Sert tartışmalar ile geçen görüşmelerden sonra 11 Ekim günü Mudanya Mütarekesi imzalandı. Buna göre; 15 Ekim'den itibaren çatışmalar duracak, Yunanlar 15 gün içinde Doğu Trakya'yı boşaltacaklar ve 30 gün zarfında Trakya Türk memurlarına devredilecekti. Barış antlaşması imzalanıncaya kadar İtilaf kuvvetleri miktarlarını artırmamak şartıyla bulundukları yerlerde kalabileceklerdir. Mudanya Mütarekesi, Türk İstiklal Savaşı'nın Türk zaferiyle sonuçlandığını gösteren ilk diplomatik ve siyasi belge olması bakımından fevkalade önemlidir. Mütareke yurt içinde büyük coşku ile karşılanmıştır.

İstiklal Savaşı'nın Lojistik Kaynakları

Yukarıdan beri ana hatlarıyla ele aldığımız İstiklal Savaşı fevkalade zor şartlarda verildi. Bu zorluk, iki temel noktada toplanıyor idi. Birincisi; *nüfus meselesi*, ikincisi; *ekonomik durum*. Bu iki meseleyi doğru anlamadan veya verilen mücadeleden zeminine, bu konuları koymadan, İstiklal Savaşı'nı doğru anlayabilmek pek mümkün gözükmemektedir.

Bilindiği üzere, 1911 Trablusgarp ve arkasından Balkan Savaşı'ndan itibaren Türkiye neredeyse kesintisiz olarak 10-11 yıl sürekli savaş hâlindeydi. Tabii ki, bu savaşlar insan kaynaklarını neredeyse tükenme noktasına getirdi. I.Dünya Savaşı'nda, özellikle Çanakkale'de 16-17 yaşındaki çocuklar cepheye koşma durumunda kaldı. Bu yaş sınırı İstiklal Savaşı'nda 12-13'e kadar indi. Antep savunmasında fiilen görev alan Antepli Mehmet, İsmail henüz 12-13 yaşında idiler. Batı Cephesinde elinde silahı atın üstünde cepheden cepheye koşan ve TBMM'nin 30 Ocak 1921 tarihli oturumunda kahramanlığı konu edinilen Nezahat Hanım (Baysel) da henüz 12 yaşında idi. Daha bunun gibi pek çok Ayşe'ler, Mehmet'ler örnek gösterilebilir. Doğu Cephesi'nde, Kazım Karabekir Paşa'nın sahip çıktığı; değişik açılardan mücadelenin içinde hizmet veren çocuk sayısının haddi hesabı yoktu. İstiklal Savaşı'nda şehit olanların yaş analizini yaptığımızda, muvazzaf askerlik yaşının üstünde olanların sayısı çoktur. İnsan kaynaklarımızın gittikçe eridiği bu dönemde, cephe gerisinde tarlada ekini kaldıracak veya ölen kişinin cenaze namazını kılacak erkek nüfus bulmakta bile zorluklar yaşandı. Fırar sebeplerini rapor eden bazı asker-

lik şube başkanlarının firarın en başta gelen sebebinin “kimsesizliğinden mahsulâtını orak edememesi” olarak gösterilmesi oldukça düşündürücüdür. Çünkü eli silah tutabilenler cepheye koştüğundan; cephe gerisinde, yaşlı, hasta, çoluk- çocuk kalmış ve tarlasını hasat edebilecek karnını doyurabilecek, üretim yapabilecek insan gücü çok yetersizdi veya neredeyse kalmamıştı. İşte İstiklal Savaşı bu şartlarda verilmiştir. İnsan kaynakları açısından artık en son imkânlar değerlendirilmekte idi. Cumhuriyet kurulduktan sonra 10. Yıl Marşı'nda; “10 yılda 15 milyon genç yarattık her yaştan” diye övünülmesinin tarihî sebeplerini de bu gerçeklerde aramak gerekiyor.

İnsan kaynakları yeterli düzeyde olmayan ve yıllardır savaş hâlinde açlık ve sefaletin içinde bulunan bir milletin tabii olarak ekonomisi de çökmüş idi. TBMM'nin açılışından itibaren en önemli meselesi, savunmayı yapabilecek maddi kaynakları bulabilmek olmuştu. Bu kaynakların başında şüphesiz halkın bağışları geliyordu. Zaten imkânları azalmış olan bir millet bu sefer vatan için elinde avucunda ne varsa vermeye çalışıyordu. Genellikle o bölgede bulunan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri vasıtasıyla yardımlar toplanıyor, bunlar ilgili makamlara ulaştırılıyordu. Bağışların yanı sıra, kaynakları artırabilmek için çeşitli uygulamalara girildi. Mevcut bazı vergiler artırıldı ve oktruva vergisi (kontrol) gibi yeni vergiler ihdas edildi. 1920 Eylül ve Kasım aylarında çıkarılan *Men'-i müskirat*, *Men'-i israfat* kanunları ile keyif ve israfın önüne geçilerek tasarruf yapılmaya çalışıldı. Duyun-ı Umumiye ve Reji Ambarlarından istifade edilmeye çalışıldı. İşgal altındaki İstanbul'dan gizli yollarla Anadolu'ya silah ve malzeme temini yolları arandı. Daha önce bahsedilen Tekâlif-i Milliye Emirleri ile ihtiyaç duyulan halkın elindeki malzemelerin %40'na el konulmuştu. Tabii ki bütün bunlara rağmen, açıkların kapatılabilmesi, savunma ihtiyaçlarının karşılanabilmesi mümkün değildi. Türkiye'nin kendi kaynaklarının ötesinde dışarıdan yapılacak yardımlara da şiddetle ihtiyacı vardı.

Dış yardımlar hususunda o zamanın siyasi şartları içinde Sovyetler Birliği'nden yardım imkânları araştırıldı. Mustafa Kemal Paşa, bu maksatla Halil Paşa'yı Moskova'ya gönderdi. Ancak, henüz ihtilaldan çıkmış, kıtlık ve açlığın hat safhaya ulaştığı Sovyetlerin yardım yapacak durumu da yoktu. Bu günlerde, Sovyetlere bağlı muhtar bir cumhuriyet olan Buhara Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı Osman Bey (Kocaoğlu), yardım yapabileceklerini Lenin'e bildirmiş ve Osman Bey'in ifadesine göre 100 milyon altın ruble Türkiye'ye gönderilmek üzere Moskova'ya teslim edilmişti. Bu miktar, o zamanın rayicine göre 159 milyon tutuyordu. 1920'den 1922'ye kadar değişik zamanlarda Moskova'dan peyderpey gönderilen yardımların toplamı 11.028.012 civarında olup, geri kalan 47.971.988'nin akıbeti bilinmemektedir.

Sovyetlerden gelen askerî yardımların başlıcaları ise şunlardır:

- Çeşitli tarihlerde sağlanan toplam 10 milyon ruble para,
- 39275 adet tüfek, 327 adet makineli tüfek, 62.986.000 tüfek mermisi,
- 54 top, 1000 atımlık top barutu,
- 4000 adet el bombası, 4000 şarapnel mermisi,
- 1500 kılıç ve 20000 gaz maskesi... gibi.

Milli Mücadele yıllarında Ankara Hükûmeti'ne dışarıdan gelen yardımların en anlamlısı Hint kökenli Müslümanlara aittir. Bugünkü Pakistan'ı oluşturan Hindistan Müslümanları Türkiye'nin emperyalizme karşı verdiği mücadeleye kayıtsız kalmamış, 1921 sonundan 1923 Ekim'ine kadar, değişik zamanlarda Türkiye'ye yardım göndermişlerdir. 1924 yılında da savaşzedeler için Güney Asya Müslümanlarından 7000 İngiliz lirasına yakın para gönderildiğini biliyoruz. Bu bölgeden ve Hint Müslümanlarından gönderilen yardımların toplamı 1.035.608 ve 130.250 İngiliz lirası-

na ulaşmıştır. Büyük Taarruz'dan hemen önce gelen bu paranın çok az bir miktarını kullanan Mustafa Kemal, geri kalanını Cumhuriyet'in ilanından sonra kurulan ilk millî banka olan Türkiye İş Bankasına sermaye olarak tahsis etmiştir.

Üçüncü önemli dış yardım aynı zamanda Ankara Hükûmeti'ni ilk tanıyan galip devlet olan Fransa'dan gelmiştir. Mütareke döneminde işgal etmiş oldukları Antep, Urfa, Maraş, Adana ve Mersin'de Müslüman-Türk halkın millî direnişi ile karşılaşarak büyük kayıplar veren Fransızlar, İngiltere ile nüfuz bölgelerinin paylaşımından da zararlı çıktığı için savaşı durdurup barış görüşmelerinin başlatılmasını istemişlerdi. Sakarya Zaferi'nden sonra Fransızlar ile 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması imzalandı. Fransızlar Anadolu'dan çekilirken önemli miktarlarda silah ve cephaneyi Ankara Hükûmeti'ne teslim etti. Bunlar arasında 10089 tüfek, 1505 sandık tüfek mermisi ve 10 adet uçak vardı. Daha sonra Fransa, Ankara'nın piyasa koşulları içinde her türlü silah ve malzemeyi satın almasına kolaylık gösterdi.

Türk dünyasından Azerbaycan ve Kıbrıs Türkleri de ellerinden gelen yardımı yapmaya çalıştılar. Bağımsızlığını elde eden Azerbaycan Cumhuriyeti 2 yıla yaklaşan bağımsızlık süresince ve daha sonra Sovyetlere bağlandıktan sonra, değişik zamanlarda yardımlar gönderdi. 2 Ekim 1920'de toplam değeri 1.500.000 Fransız frangı civarında bir yardımın Ankara'ya ulaştırıldığını biliyoruz. Bunun dışında Azerbaycan, Erzurum'da yetim Türk çocuklarına harcanmak üzere 500 adet yüzlük Osmanlı altını daha gönderdi. Bu günlerde, kendileri de ateş hattında olmalarına rağmen Kıbrıs Türkleri de karınca kararınca topladıkları yardımları Hilal-i Ahmer vasıtasıyla Ankara'ya ulaştırdılar.

Bütün bunların ötesinde, Ankara Antlaşması ile savaştan çekilen Fransa ve Yunanlarla menfaat çatışmasına giren İtalya, değişik zamanlarda Ankara Hükûmetine askerî araç-gereç ve malzeme yardımlarında bulunmuşlardır.

Özet

Mütareke hükümlerine göre; İtilaf devletleri, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarıyla Toros tünellerini işgal edecekti (md:1,10). Osmanlı suları ve Karadeniz'de bulunan torpiller gösterilecek ve temizlenecekti (md:2,3). İtilaf Devletleri'ne mensup savaş esirleri ve Ermeni esir ve tutuklular derhal teslim edilecek (md:4), Osmanlı Ordusu terhis edilecek, eldeki silah ve mühimmat teslim edilecek, küçük gemiler dışında donanma İtilaf Devletleri gözetimine bırakılacaktı (md:5,6). Kuzeybatı İran ve Kafkasya'daki Osmanlı kuvvetleri savaştan önceki sınırlara çekilecek, güneydeki ateşkes sınırları dışındaki Osmanlı kuvvetleri derhal İtilaf kuvvetlerine teslim edilecek (md:11,16, 17) ve bütün haberleşme ağı İtilaf memurlarının kontrolüne bırakılacaktı (md:12). Antlaşma'nın en ağır maddesi ise İtilaf Devletleri'ne "güvenliği tehdit edecek bir durum ortaya çıktığında" ülkenin dilediği yörelerini işgal imkânı tanıyan ve Osmanlı Devleti'nin hükümlerlik hakkını fiilen bitiren yedinci maddesi idi.

Öte yandan, 24. maddeye göre; 6 vilayette (Vilayât-ı site: Osmanlı dönemi idari taksimatında Van, Elazığ, Diyarbakır, Erzurum, Sivas ve Bitlis, vilayetleri;günümüzde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun hemen tamamını içine alan coğrafya) karışıklık çıktığı takdirde bu vilayetlerin herhangi bir kısmı işgal edilebilecekti. Aslında bu maddenin arkasında "Şark Meselesi"nin hedeflerinden biri olarak İtilaf Devletleri'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nde bir Ermeni Devleti kurma niyetleri saklı bulunuyordu. Nitekim ateşkesin İngilizce metninde söz konusu 6 vilayetten altı Ermeni Vilayeti olarak bahsedilmişti. Dolayısıyla Mondros mütarekesi Türklerin Avrupa yakasına geçmelerinden itibaren başlayan ve son dönemde şark meselesi olarak adlandırılan Türkleri Asya'nın içlerine geri göndermek projesinin uygulamaya konmuş olması demektir.

Mütarekenin imzalanmasını takiben hemen her tarafta özellikle işgal tehlikesi bulunan yörelerde, genel adı Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri olan millî teşkilatlar kurulmaya başlandı. Millî Mücadele hareketinin zeminini oluşturacak olan ve zaman içinde hemen her il ve ilçede bazen farklı isimlerle kurulan bu cemiyetler mahalle ve köylere varıncaya kadar teşkilatlanmış idiler. "Müdafaa-i Hukuk" kavramından da açıkça anlaşılacağı üzere, bu teşkilatlanma hareketi, savunma amaçlı olup her şeyin başında hür ve bağımsız yaşama hakkını, vatani korumaya gayesini taşıyordu.

Atatürk'ün Nutuk'ta bahsettiği bu cemiyetlerin yanı sıra, işgaller ve özellikle İzmir'in işgalini müteakip, işgal tehlikesine yakın yerlerden başlamak üzere, Anadolu'nun hemen her il ve ilçesinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulmuştur. Sivas Kongresi kararları çerçevesinde tek bir çatı altında toplanan bu cemiyetler içinde Anadolu kadınları da teşkilatlanmaya gitmişlerdi. Türk tarihinin bütünlüğü içinde baktığımızda, *Bacıyân-ı Rum* Anadolu'nun vatan olmasında ne yapmışsa, *Anadolu Kadınları Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri*'nin de Anadolu'nun vatan kalmasında aynı şeyi yaptığını rahatlıkla ifade edebiliriz.

Çabaları hem ülkeye hem de dünyaya duyurmak gerekliliğinden hareketle bütün milleti içine alacak millî bir kongrenin toplanmasını gerekli gören Mustafa Kemal, 21-22 Haziran gecesi bir genelge hazırladı.

Amasya Genelgesi şu esasları taşıyor idi;

1. Vatanın ve milletin istiklali tehlikededir.
2. İstanbul Hükûmeti üzerine aldığı sorumluluğun gereklerini gereği gibi yerine getirememektedir, bu durum milletimizi yok olmuş göstermektedir.
3. Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.
4. Milletin içinde bulunduğu durum ve şartlara göre harekete geçmek ve haklarını yüksek sesle cihana duyurmak için her türlü etki ve denetimden uzak millî bir kurulun varlığı zarurîdir.
5. Anadolu'nun her bakımdan en güvenli yeri olan Sivas'ta millî bir kongrenin acele toplanması kararlaştırılmıştır.
6. Bunun için bütün illerin her sancağından milletin güvenini kazanmış üç temsilcinin mümkün olduğu kadar çabuk yetişmek üzere yola çıkarılması gerekmektedir.
7. Her ihtimale karşı bu meselenin millî bir sır halinde tutulması ve temsilcilerin lüzum görülen yerlerde seyahatlerini kendilerini tanıtmadan yapmaları lazımdır.
8. Doğu İlleri adına 10 Temmuz'da Erzurum'da bir kongre toplanacaktır. Bu tarihe kadar diğer illerin temsilcileri de Sivas'a gelebilirlerse, Erzurum Kongresi üyeleri de Sivas Kongresi'ne katılmak üzere hareket edecektir.

Türk İstiklal Savaşı'nın ve inkılap tarihinin çok önemli bir belgesi sayılan Amasya Genelgesi'nde, İstiklal Savaşı'nın gerekçeleri ve yöntemi ortaya konmuştur. "Mille-

tin istiklalini yine milletin azim ve kararının kurtaracağı”, “millî heyet”, “millî bir kongre”den bahsedilmesi, Türk tarihinde ilk defa, millî iradeye yani demokrasiye dayalı yeni bir yapılanmanın ve gelişmelerin habercisi olarak da karşımıza çıkıyor. Bu bakımdan, söz konusu belge, Millî Mücadele tarihinin önemli bir belgesi olmakla birlikte Türk Demokrasi Tarihi açısından da ayrı bir değer taşımaktadır.

Türk Milleti çaresiz kaldığı böyle bir ortamda, ülkenin hemen her yerinde kendiliğinden gönüllü milis kuvvetler oluşturarak silahlı savunma iradesini ortaya koydu. Millî Mücadele tarihimizde “Kuvâ-yı Milliye olarak adlandırılan bu silahlı gönüllü kuvvetlerin teşekkülünde, bazı yöneticilerin ve subayların önemli rolleri oldu. Osmanlı Genelkurmayı’nın da desteğiyle Düzenli Ordu’ya geçiş zamanına kadar yani Ekim-Kasım 1920’ye kadar aşağı-yukarı 1,5 yıllık sürede, işgallere karşı koyan belki de tek güç “Kuvâ-yı Milliye” idi. Öncelikle işgal tehlikesine yakın yerler olmak üzere hemen ülkenin her tarafından teşekkül eden bu kuvvetlere; “kuvâ-yı milliye”, “müfreze”, mücahidîn, “gönüllü”, “alay”, “millî tabur”, “millî bölük” gibi isimler verilmiştir. Düzenli orduya geçişle birlikte bu kuvvetlerin bir kısmı düzenli ordu içine alınırken bazıları da kendiliğinden dağılmıştır.

Mondros Mütarekesi’nin ilgili hükümlerine göre dağılmayan tek ordu, Kâzım Karabekir Paşa’nın komutasındaki 15. Kolordu idi. Karabekir Paşa, bölge üzerinde Erivan merkezli Ermenistan’ın emellerini bildiğinden askerlerini terhis etmemiş ve savunma tedbirleri almaya başlamıştı. Bilindiği üzere, *Şark meselesi* çerçevesinde İtilaf devletlerinden destek gören Ermeniler, I. Dünya Savaşı sırasında Ruslarla iş birliği içinde Doğu Anadolu’da bazı yerleri işgal etmiş, Türk-Müslüman köy ve kasabalarını yakıp yıkmışlardı. Ermeniler’in bu emelleri doğrultusunda, saldırılarının ve baskılarının artması üzerine 9 Haziran 1920’de TBMM “seferberlik” ilan etmiş ve 15. Kolordu, Şark Cephesi Komutanlığı’na çevrilmiştir. Oltu’yu işgal edip saldırılarına artıran Ermenilere karşı Kâzım Karabekir Paşa komutasında taarruza geçen Türk ordusu 28 Eylül’de Sarıkamış, 30 Ekim’de Kars’ı işgalden kurtarıp 7 Kasım’da Gümrü’ye girmiştir. Türkiye açısından Ermeni meselesini kapatan ve TBMM’nin ilk askerî başarısı olan Gümrü Antlaşması ile 1878’den itibaren Rus işgalinde kalan Kars ve havalisi geri alınarak Türkiye’nin Doğu sınırları güvenlik altına alınmış oldu. Böylece, Doğu’daki kuvvetlerimizin Yunan kuvvetlerine karşı kaydırılma imkânı da doğmuş oldu. Bu antlaşmadan hemen sonra TBMM Gürcistan’a

bir nota vererek bir Türk yurdu olan üç sancağın (Kars, Ardahan, Batum) Türkiye’ye iadesini istedi. Görüşmeler sonunda Gürcü hükûmeti bu sancakları Türkiye’ye bırakmak zorunda kaldı. Ancak kısa bir süre sonra Bolşevik Rusya’nın Gürcistan ve Ermenistan’ı işgal etmesi üzerine durum değişmiş ve 16 Mart 1921 Moskova, 13 Kasım 1921 Kars Antlaşmalarıyla Batum dışındaki yerler Türkiye’ye katılmış oldu. Doğu sınırından sonra bütün gücünü batıya yönelten Türkiye, İnönü Savaşlarıyla başlattığı düzenli ordu döneminin sonunda Sakarya ve Başkomutanlık meydan muharebeleriyle işgal kuvvetlerini denize dökerek mücadelenin askerî kısmını başarıyla sona erdirmiştir.

Kendimizi Sınayalım

1. İzmir daha önce gizli antlaşmalarla İtalya'ya bırakılmasına rağmen, Paris Barış Konferansı'nda İngiltere'nin çabaları sonucu Yunanistan'a verilmiştir.

İngiltere'nin böyle bir politika izlemesi, aşağıdakilerden hangisinin bir göstergesidir?

- İzmir'in stratejik öneminin azaldığının
- Güçlü bir İtalya yerine kolayca yönlendirebileceği bir devletin İzmir'i almasını istemesinin
- İtalya'nın İtilaf Devletleri'nden ayrılmasının
- Yunanistan'ı korumak istediğinin
- Mondros Mütarekesi'ne göre hareket ettiğinin

2. Türk İstiklal Savaşı'nın ve inkılap tarihinin çok önemli bir belgesi sayılan Amasya Genelgesinde, İstiklal Savaşı'nın yöntemi aşağıdakilerden hangisinde doğru olarak ifade edilmiştir?

- İstanbul hükûmeti üzerine aldığı vazifeyi yerine getirememektedir.
- Vatanın ve milletin istiklali tehlikededir.
- Hristiyan azınlığa milli varlığımızı bozacak ayrıcalıklar verilemez
- Yapılacak her türlü faaliyette Mondros Mütarekesine bağlı kalınmalıdır.
- Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.

3. İstiklal Savaşı yıllarının olumsuz ve ağır şartlarında bazı vatanperver aydınlar bir başka güce dayanarak ülkeyi kurtarmayı amaçlamışlardır. Ancak Sivas Kongresinde "Manda ve himaye kesinlikle kabul edilemez." maddesi ile bu durumla ilgili olarak son karar verilmiştir. Buna göre, manda ve himaye fikrinin kesin dille reddi aşağıdaki yargılardan hangisine ulaştırır?

- Bölgesel kurtuluşun
- Toprak bütünlüğünün
- Milli birlik ve beraberliğin
- Tam bağımsızlığın
- Uluslar arası barış

- TBMM'nin üstünde hiçbir güç ve makam yoktur.
- TBMM kanun yapma ve yürütme yetkisine sahiptir.

Bu bilgilere bakarak aşağıdakilerden hangisi **söylenmez**?

- Kabine sistemine geçildiği
- Saltanatın yok sayıldığı
- Yasama, yürütmenin TBMM'ye ait olduğu
- Halifenin yok sayıldığı
- İstanbul hükûmetinin yok sayıldığı

5. Son Osmanlı Mebusan Meclisi 28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli'yi kabul etmiştir.

Alınan kararları

- Sınırlar, İstanbul ve Marmara'nın güvenliği
- Azınlıklar, Anadolu dışındaki Türk ve Müslümanların durumu
- Ekonomik hedefler

Şeklinde gruplandırdığımızda aşağıdakilerden hangisi ekonomik hedefler arasında gösterilebilir?

- Siyasi, adli ve mali alanda gelişmemizi önleyecek bütün sınırlamalar kaldırılmalıdır.
- Batı Trakya'nın, Paşaeli'nin hukuki statüsü de bölge halkının oyu ile tespit edilmelidir.
- Elviye-i Selase (Kars, Ardahan, Batum)'de tekrar halk oyuna başvurulabilir.
- Mütareke sırasında düşman ordularının işgali altında bulunan kısımların geleceği halkın serbest oyu ile tespit edilecektir.
- Azınlıkların hakları civar ülkelerde bulunan Müslüman halkın da aynı haklardan faydalanması şartıyla tarafımızdan korunacaktır

6.

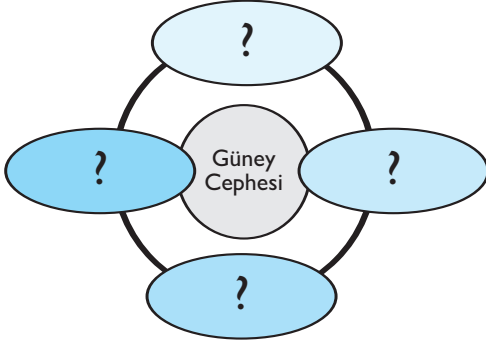
Yukarıda verilen olayların akışına göre “?” işareti olan bölüme aşağıdakilerden hangisi getirilmelidir?

- İstanbul'un işgal edilmesi
- Kuva-yı Millîye'nin kurulması
- İzmir'in işgal edilmesi
- Amasya Görüşmeleri'nin yapılması
- Sevr Antlaşması'nın imzalanması

7. 23 Nisan 1920 de açılan TBMM'de şu temel ilkeler benimsenmiştir: “*Mecliste toplanan milli iradenin vatanın geleceğine bakım olması esastır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir kuvvet yoktur.*” Bu durum İstanbul Hükûmeti ve Padişah açısından düşünüldüğünde ne anlama gelmektedir?

- Yeni Meclis Padişaha sadakatle bağlıdır.
- Artık İstanbul, Anadolu'ya hakim değil tâbi olmak durumundadır.
- Saltanat idaresiyle Meclisin beraber çalışacağı vurgulanmak istenmiştir.
- Anadolu'da yapılacak faaliyetlerde söz hakkı İstanbul Hükûmeti'nindir.
- Yeni bir Padişah seçilmesi için çalışılmaya başlanacaktır.

8.

Yukarıdaki diyagram Milli Mücadele dönemindeki Güney Cephesini temsil etmektedir.

Bu diyagramın “?” ile belirtilen yerlerine bu cephenin özellikleri ile ilgili aşağıdaki bilgilerden hangisi **getirilemez**?

- Fransızlarla mücadele edilmiştir.
- Kuva-yı Milliye birlikleri kurulmuştur.
- Antep, Urfa, Maraş kurtarılmıştır.
- Ankara Antlaşması ile kapanmıştır.
- Savaş sonunda Londra Konferansı toplanmıştır.

9. - I. İnönü Savaşı'ndan sonra Moskova Antlaşması,
- Sakarya Meydan Savaşı'ndan sonra Ankara Antlaşması,
- Başkomutanlık Meydan Savaşı'ndan sonra Mudanya Ateşkes Antlaşması, imzalanmıştır.

Bu gelişmelerin tümü birlikte düşünüldüğünde aşağıdaki yargılardan hangisine varılabilir?

- Ankara Antlaşması Fransa ile imzalanmıştır.
- Her antlaşmadan sonra bir savaş yapılmıştır.
- TBMM hükûmeti barışı devamlı ön planda tutmuştur.
- Savaş alanında kazanılan zaferler siyasi başarılarla tamamlanmıştır.
- Yeni bir devlet kurulmuştur.

10. “Türk İstiklal Harbi yalnızca Anadolu Türklüğünün değil tüm Türk âleminin, mukaddesatının ortak bir müdafaasıdır” diyen bir tarihçi bu düşüncesini desteklemek için aşağıdakilerden hangisini öne sürebilir?

- Anadolu ve Rumeli Müdafa-yı Hukuk Cemiyeti'nin kurulması
- Buhara, Azerbaycan ve Kıbrıs Türklerinin maddi destekleri
- Teşvik-i sanayi kanununun çıkarılması
- Düzenli orduya geçilmesi
- 1921 Anayasasının kabul edilmesi

Okuma Parçası

YENİ GÜN, ESKİ GÜN

Müvezziin, keskin ve tanınan sesi bağıırıyordu:

- Yeni Gün, Yeni Gün!..

Pek yakınımnda oturan tanımadığı iki kişiden biri, beş kuruş verip bir Yeni Gün aldı. Öteki arkadaşı galiba nükte(şaka) yapmayı seven bir zattı:

- Beş kuruşa bir Yeni Gün ! Ah, bana bir “Eski gün” veriniz, size beş yüz kuruş vereyim!

Gazeteyi alan zat arkadaşının bu nüktesini ikmal etti:

- Abdülhamid dirilmez ki o eski günleri görelim!

İşte bir kahvehane önünde geçen, fincan içi kadar küçük bir muhavere(sohbet) ki, içinde ufuksuz bir deniz kadar geniş bir facia saklı!

Ah, o eski günler, Meşrutiyetten evvelki o Abdülhamid zamanı, o ne sakın, ne asude(mutlu) bir devirdi: Hayat ucuz, yaşamak kolay, ortalık sükunetti. Ne fırka(parti) mücadeleleri, ne mebusan(meclis) gürültüleri, ne matbuat(basın) şamataları vardı.

Siyaset yapamayacağı için herkes işiyle meşgul, fırka mücadelatı olmadığı için herkes yekdiğeriyle(birbiriyle) barışık, memleket işleriyle kafa yormak kimsenin salahiyetinde(yetkisinde) olmadığı için herkes kendi zevkinde idi. Ne harplerin hezimetleri, ne hezimetlerin muhaceretleri(göç), ne muhaceretlerin sefaletleri vardı. Uzun bir sulh, kolay bir maişet, sakın bir yaşayış, işte on beş sene evvelki devir!

Halbuki bir de Meşrutiyetten sonraki devri düşününüz: Sıra sıra tünele rast gelmiş bir tren gibi bir harpten çıkarken diğerine tutulduk. Her harpten kurtulunca “Oh, biraz ziya(ışık) ve biraz hava” derken, baktık ki etrafımızı yine duman ve yine barut sarmış. Fırka kavgaları kardeşleri yekdiğerine muarız(muhalif), gazete münakaşaları dostları birbirine düşman yaptı. Artık ne zevklerde eski halavet(incelik), ne insanlarda eski şetaret(neşe, mutluluk) kaldı. Mideler bol gıdalara, kulaklar sesli paralara hasret çekiyor. Eğlence bir efsane, kahkaha bir sırtıma, hayat bir yük oldu. İşte on beş senedir yaşadığımız devir!

Evet, tasdik ederim. insan ruhu elbette gürültüyü süku-ta, pahalılığı ucuzluğa, mütevali(devam edip giden) harpleri mütemadi(devamlı) sulha tercih edecek değildir. Yalnız hissiyle, yalnız asabıyla, yalnız midesiyle düşünenler “Ah eski günler” demekte haklıdırlar.

Fakat idrakiniz yalnız midenizde, aklınız yalnız asabınızda, vicdanınız yalnız etinizde değilse dudağınızdan dökülecek şükran cümlesi, eminim ki; şu kelimelerdir.

“Oh yeni günler”

O eski günlerin bütün siyaseti yaşamak imkanını bizim kuvvetlenmemizde değil, bizden kuvvetlilerin bizi ezmemesinde görmektir. O zaman “Aman yaşayalım” yerine “Aman öldürmesinler” diyen bir siyasetimiz vardı. Bir siyaset ki itimadı(güvenini) nefsinden(kendinden) değil, ümidi hariçten alıyordu.

Halbuki yeni günlerin siyasetini gördük: Bu “Aman öldürmesinler” diye korkacağına, “Mutlaka yaşayacağız” diyen bir haykırıştı. Kuvveti hariçten değil kendi ruhumuzda aradık ve kendi ruhumuzda bulduk.

Eski günlerde önümüzde kara ve ümitsiz bir ati(gelecek), içimizde ölüm hissi veren bir tarih, vatanımızda bataklık taaffünüyle(bozulmuş, kötü kokan) esen bir hava vardı.

Halbuki şimdi, önümüzde açık ve nihayetsiz bir ati, vatanımızda hür ve müstakil bir hava, içimizde, etrafımızdaki bodur tepelere bakarak “Ben yükseğim” diyen, başı bulutlara karışmış bir şahıkanın(zirvenin) gururu var!

Yeni Gün: (Her gün bir düşünce): 4 Ocak 1922, No: 662.

Kaynak: İsmail Habib Sevük, **O Zamanlar (1920-1923)**, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara 2001, s. 155-157.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. b	Yanıtınız yanlış ise “Şark Meselesinin Uygulamaya Konması: Mondros Mütarekesi “ konusu-
nu yeniden gözden geçiriniz.
2. e	Yanıtınız yanlış ise “M. Kemal Paşa’nın Samsun’a Çıkışı, Teşkilatlanma ve Kongreler” konu-
sunu yeniden gözden geçiriniz.
3. d	Yanıtınız yanlış ise “M. Kemal Paşa’nın Samsun’a Çıkışı, Teşkilatlanma ve Kongreler” konu-
sunu yeniden gözden geçiriniz.
4. a	Yanıtınız yanlış ise “M. Kemal Paşa’nın Samsun’a Çıkışı, Teşkilatlanma ve Kongreler” konu-
sunu yeniden gözden geçiriniz.
5. a	Yanıtınız yanlış ise “M. Kemal Paşa’nın Samsun’a Çıkışı, Teşkilatlanma ve Kongreler” konu-
sunu yeniden gözden geçiriniz.
6. a	Yanıtınız yanlış ise “M. Kemal Paşa’nın Samsun’a Çıkışı, Teşkilatlanma ve Kongreler” konu-
sunu yeniden gözden geçiriniz.
7. b	Yanıtınız yanlış ise “M. Kemal Paşa’nın Samsun’a Çıkışı, Teşkilatlanma ve Kongreler” konu-
sunu yeniden gözden geçiriniz.
8. c	Yanıtınız yanlış ise “Askeri Gelişmeler” konusu-
nu yeniden gözden geçiriniz.
9. d	Yanıtınız yanlış ise “Askeri Gelişmeler” konusu-
nu yeniden gözden geçiriniz.
10. b	Yanıtınız yanlış ise “Askeri Gelişmeler” konusu-
nu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Mondros Mütarekesi’nin şartları galip devletlerin fiilen Osmanlı Devleti’ni yok saydıklarının açık göstergesidir. Ancak devleti yönetenlerin bunu düşünecek durumda olmadıkları da aşîkârdır. Ne olursa olsun kendi pozisyonlarını devam ettirmek için bu şartları kabul etmek ve sonrasında galiplerin hoşgörüsüne sığınmak amacında oldukları görülmektedir. Bu anlayışta bir siyasi idarenin de bağımsız yaşama gibi bir probleminin olmayacağı kolaylıkla anlaşılır. Devletin bir şekilde adının devamı mevcut idareciler için yeterli görülmüştür. Dolayısıyla Mondros Mütarekesi Osmanlı Devleti’nin şeklen mevcudiyeti üzerinde uygulanacaktır. Devlet fiilen bitmiştir.

Sıra Sizde 2

Başkentte hükûmet ettiğini iddia eden bir siyasi yapıya karşı ortaya konulan bu ilkeler aslında böyle bir yapı ve otoritenin fiilen olmadığını dosta düşmana ilan eder mahiyettedir. Merkezde bir idarenin olmadığı gerçeğinden hareketle millete ülkenin gerçek sahibi olduğun hatırlatıp, kendi kaderine sahip çıkmaya davet eden bir çağrı söz konusudur.

Sıra Sizde 3

Mütareke imzalandığında hükûmet ve padişahın İngilizlerin hoş görüsüne sığınma beklentisi vardı. Aydınların ve bir kısım subayların da Sivas Kongresi sırasında iyice netleşen manda veya himaye isteği son derece dikkat çekici bir durumu işaret etmektedir. Ülkenin geleceğinden, milletin bağımsız yaşama isteğinden ümit kesmiş önemli bir kitle söz konusu demektir. Asırlardır devam eden yenileşme çabalarına mukabil gelen noktanın ümitleri kırmış olduğu anlaşılmaktadır. Tarihi boyunca mutlaka bağımsız devletler idaresinde yaşamış bir millet için son derece üzücü bir durumdur. Mustafa Kemal Paşa’nın Amasya tamiminden itibaren iradeyi millette var sayması ve onu topyekûn bağımsızlık için harekete geçmeye çağırmasının önemi çok büyüktür. Bölgesel kurtuluş çabalarından ülkenin ve milletin bir bütün hâlinde bağımsızlığı ilkesine ulaşmak ve bunu başarmış olmak Türk milletine unutulmaz bir hizmet, ölmez bir armağandır.

Sıra Sizde 4

Ülkenin varlığına, sınırlarına sahip çıkmakla birlikte tartışma olacak yerlerde halkoyunu belirleyici kabul eden yaklaşım son derece demokratiktir, çağdaştır.

Misak-ı Milli Türk milletinin vermekte olduğu var oluş mücadelesindeki kırmızı çizgilerini ifade etmektedir. İstiklal Harbi’nin sonuna kadar da ısrarla takip edilmiştir. Türk milliyetçileri ülkenin bütünlüğünü koruma adına son derece hassas oldukları kadar dünyanın geçerli saydığı evrensel kavramlara da son derece aşina olduklarını göstermektedirler. Self determinasyon ilkesi gereği milletlerin kendi kaderleri ile ilgili kararları kendi verecekleri anlayışına uygun olarak nüfus bakımından homojen olmayan yerlerde oluşturulacak yapı ile ilgili kararı orada yaşayan insanların verecek olması günümüzde dahi son derece demokratik bir davranıştır.

Seçilmiş Bibliyografya

- Akbıyık, **Yaşar Milli Mücadelede Güney Cephesi (Maras)**, Ankara 1990.
- Atatürk, Kemal **Nutuk**, (Haz. Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2000.
- Atay, Falih Rıfkı **Hâkimiyeti Milliye**, 5 Nisan 1926.
- Baykal, Bekir Sıtkı "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki Tepkileri", **Belleten**, C:XXXIII, Sayı 129-132,
- Cebesoy, Ali Fuad, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul 1953.
- Gaulis, Berthe George, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği**, (Çev. C. Yazansoy), İstanbul 1981.
- Gökdemir, Ender **Cenubî Garbî Kafkas Hükûmeti**, Ankara 1989.
- Jaeschke, Gotthard **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara 1991.
- Karabekir, Kazım, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul 1960.
- Kırzioğlu, Fahrettin (yay. Haz.), **Bütününü Erzurum Kongresi**, Ankara 1993.
- Koca, Salim "Mustafa Kemal'in 9.Ordu Müfettişliğine Tayininde Vahideddin'in Rolü Var mıydı?", **Milli Kültür**, Sayı:50, Ankara 1985.
- Kocaoğlu, Osman, "Rus Yardımının İçyüzü", **Yakın Tarihimiz**, C.1, Sayı 10, (3 Mayıs 1972).
- Köstüklü, Nuri, **Yeni ve Yakınçağda Kurulan Türk Devletleri**, Konya 2011.
- Köstüklü, Nuri, **Milli Mücadele'de Denizli Isparta ve Burdur Sancakları**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1990; ikinci baskı Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999.
- Köstüklü, Nuri **Kazım Karabekir ve Eğitim**, 5. Baskı, Konya, Çizgi Kitabevi Yay., 2009.
- Köstüklü, Nuri **Milli Mücadele'de Manisa- Uşak- Afyonkarahisar-Konya Hattı**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2009.
- Köstüklü, Nuri, "Büyük Nutuk'ta Atatürk'ün 'Kuvâ-yı Milliye'ye Bakışı", **Yetmiş beşinci Yılında Büyük Nutuk'u Anlayarak Okumak Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2003, s. 15- 29.
- Köstüklü, Nuri, "Birinci İnönü Muharebesi ve Siyasi Sonuçları Üzerine Bazı Düşünceler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Temmuz 1991, Sayı21, s.603-608.
- Köstüklü, Nuri "Milli Mücadele'de Akşehir", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Temmuz 2008, Sayı 71, s.299-318.
- Köstüklü, Nuri "Batı Cephesi Mıntıkasında Milli Mücadele Karşıtı Ermeni-Rum Faaliyetleri", **Ermeni Araştırmaları I.Türkiye Kongresi Bildirileri**, C.I, Ankara 2003, s.529- 542.
- Köstüklü, Nuri, "Milli Mücadele'de Türk Çocukları ve Bir Destan", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Mart 1997, Sayı 37, s.249-264.
- Köstüklü, Nuri "Kıbrıs Türklerinin Milli Mücadele'ye Katkıları", **II. Uluslar arası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi** 24-27 Kasım 1998, Gazimagusa, KKTC., Bildiriler Kitabı.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, 17 Şubat 1336 in'ika-dı; ATASE Arşivi; Klasör:21, Dosya:1336/6, Fihrist:2, 2-5:9;
- Özalp, Kazım, **Milli Mücadele (1919- 1922)**, C.I, Ankara 1985.
- Şahingöz, Mehmet, "Milli Mücadele Esnasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Yapılan Milli Birlik ve Beraberlik Mitingleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Temmuz 1995, Sayı 32.
- Tansel, Selahattin **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C.I, İstanbul 1991.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C.1, Ankara 1999.
- Türk İstiklal Harbi**, (Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Yay.), C.2, Kısım:1-3, Ankara 1963.
- Türk İstiklal Harbi- İdari Faaliyetler-**, (Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi yay.,) C.7, Ankara 1975.
- Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Komisyon, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2000.

6

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Osmanlı Meclisi Mebusanından Büyük Millet Meclisine geçiş sürecindeki gelişmeleri açıklayabilecek,
- Türkiye Büyük Millet Meclisinin üyelerinin sosyal ve eğitsel yapısını değerlendirebilecek,
- Türkiye Büyük Millet Meclisinde ortaya çıkan gruplar hakkında fikir sahibi olabilecek,
- Türkiye Büyük Millet Meclisinin ilk döneminde kurulan siyasi partileri tanımlayabilecek bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Türkiye Büyük Millet Meclisi
- Siyasi Guruplar ve Partiler
- Bolşevizm
- Anayasa
- Millî İrade
- Kuvvetler Birliği

İçindekiler

Atatürk İlkeleri ve
İnkılap Tarihi-I

Türkiye Büyük Millet
Meclisi ve Siyasi
Yapılanma
(1920-1923)

- MECLİS-I MEBUSANDAN TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNE GEÇİŞ
- TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN KURULUŞU VE ÖZELLİKLERİ
- TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE OLUŞAN GRUPLAR
- CUMHURİYETİN İLANINA KADAR TÜRKİYE'DE KURULAN SİYASAL PARTİLER

Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Siyasi Yapılanma (1920-1923)

MECLİS-İ MEBUSANDAN TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNE GEÇİŞ

Osmanlı İmparatorluğu büyük umutlarla girdiği I. Dünya Savaşı'ndan 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Mütarekesi ile ayrılmak zorunda kalmıştı. İttihat ve Terakki Partisi kendi kendini feshetmiş, İttihatçı önderler yurt dışına kaçmıştı. Tek ayakta kalan güç ise Meclis-i Mebusandı. Zira 1914'te yapılan seçimlerde, seçime İttihat ve Terakki Partisi'nden başka parti girmediği için Meclis-i Mebusan üyeleri de İttihatçılardan oluşuyordu. 21 Aralık 1918'de padişah iradesi ile Meclis-i Mebusan da kapatıldı. Böylece siyasi iktidarın uygulamalarına karşı duracak, onu eleştirecek bir güç kalmadı. Ancak bu durum tepki doğurmakta gecikmedi. Özellikle basın organlarında Meclis-i Mebusanın açılmasını isteyen yazılar çıkmaya başladı. Hatta İzmir'in işgali sonrasında toplanan Saltanat Şurası'nda da Meclisi Mebusanın toplanması istendi. Tevfik Paşa ve Damat Ferit Paşa hükûmetleri işgallerin sürdüğünü bahane ederek meclisin toplanmasını hep savsakladı. Bunlar aslında meşruti sistemi istemiyorlardı. Mecliste eleştiriye tahammülleri yoktu. Ancak ülke topraklarının sömürgeleştirilmesine Türk halkının esir edilmesine karşı çıkan bir avuç asker ve sivil aydının öncülüğünde Türk halkı Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri adı altında önce bölgelerini daha sonra da tüm ülkenin kurtarılmasını kapsayan bir hareketi başlattı. Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişi olarak Anadolu'ya geçmesinden sonra bu hareketin ivmesi de arttı. Erzurum'da ve Sivas'ta yapılan Kongrelerde millî sınırlar içinde vatanın bölünmez bir bütün olduğu belirtilerek seçimlerin yapılarak halkın temsilcilerinden oluşan Meclis-i Mebusanın toplanması ve ülke sorunlarının burada görüşülmesi, hükûmetlerin de meclisten güç alması istenmişti. Damat Ferit Paşa bu sese kulak tıkayınca İstanbul ile Anadolu arasındaki iletişim koptu. Ülke âdeta ikiye ayrıldı. Bunun üzerine Damat Ferit Paşa istifa etmek zorunda kaldı. Yerine Ali Rıza Paşa Sadrazamlığa atanarak yeni bir hükûmet kuruldu (2 Ekim 1919).

Yeni hükûmet o güne kadar asi olarak adlandırılan millî güçlerle yüz yüze görüşüp düşüncelerini öğrenmek amacıyla Anadolu'ya bir heyet gönderdi. Amasya'da yapılan görüşmeler sonunda pek çok hususla birlikte kapalı bulunan Meclis-i Mebusanı yeniden açmak için seçimlerin yapılmasına da karar verildi. Böylece İstanbul ile Anadolu arasında kopmuş olan iletişim yeniden kuruldu, ülkedeki birlik sağlandı ve seçim çalışmaları başladı.

İstanbul işgal altında olduğu için meclisin toplanacağı yer başta olmak üzere millî teşkilatın durumu ve Paris Barış Konferansı'ndan çıkacak kararın olumlu ya da olumsuz olmasına karşı alınacak tedbirlerin görüşüldüğü Heyet-i Temsiliye ile komutanlar arasındaki Sivas Toplantısı (16-29 Kasım)'nda önemli kararlar alınmıştı. Bu toplantıda Kongrelerde ortaya konan temel ilkelerin korunması, ordunun millî iradenin emrinde olması, mali sorunların millî mücadeleyi engellemeyeceği konularında görüş birliği sağlanmıştır.

Ülkenin kaderini belirleyecek bu seçim kararı başlangıçta olumlu bir yankı yarattı. Ancak yüzlerce yıldan beri Türklerle birlikte yaşayan Müslüman olmayan kesimler farklı amaçlar peşinde oldukları için bu seçimlere katılmayacaklarını belirttiler. Hürriyet ve İtilaf Partisi ile onun yanında yer alan bazı partiler de Kuva-yı Millîye güçlerinin seçimlere müdahale edeceğini dolayısıyla serbest bir seçimin yapılamayacağını öne sürerek seçimlere soğuk durdular. Bunlara rağmen seçimler yapıldı.

Mustafa Kemal Paşa da Erzurum'dan mebus seçildi. Seçim sonuçları başta padişah ve hükûmet olmak üzere milliyetçi güçlere karşı olanları memnun etmedi. Meclisin açılması engellenmeye çalışıldı ise de başarılı olunmadı. 12 Ocak 1920'de Meclis-i Mebusan İstanbul'da açıldı. Padişah açılış törenine katılmadı.

Kısa süre çalışmış olan Meclis-i Mebusanın yaptığı en önemli iş 28 Ocak 1920'de kabul ettiği ve 17 Şubat 1920'de Meclis kürsüsünden açıkça okunup oylayarak tüm dünyaya açıklanan ve tarihe Misak-ı Millî (Millî Ant) olarak geçen belgeyi kabul etmesidir.

Karşı harekete geçen İngilizler 15 Mart'ta 150 kişiyi tutukladılar. 16 Mart 1920'de de fiilen İstanbul'u işgal ettiler. Tüm devlet kurumlarını denetim altına aldılar. Meclisi basarak başta Rauf Bey, Kara Vasıf Bey olmak üzere bazı mebusları tutukladılar. Böylece devletin bağımsızlığına büyük bir darbe vurdular. Bir bildiri yayınlarak sözde işgalin geçici olduğunu, amaçlarının Saltanatın etkinliğini kırmak olmayıp, Osmanlı idaresinde kalacak yerlerde güçlendirmek olduğunu, taşrada isyan çıktığı ya da katliamlar yapıldığı takdirde İstanbul'un Türklerden alınacağını, herkesin saltanat merkezi olan İstanbul'dan verilecek emirlere uyması gerektiğini belirttiler.

Mustafa Kemal Paşa;bu gelişmeler üzerine İstanbul ile iletişimin kesilmesini, işgalci güçlerin Anadolu'ya asker göndermesini sağlayacak stratejik noktaların tutulmasını, belirli noktalarda demiryollarının bozulmasını, Anadolu'daki İtilaf Devletleri subaylarının tutuklanmasını, İstanbul'a para ve kıymetli eşya akışının durdurulmasını istedi. İşgalin protesto edilmesini istedi. İstanbul'daki İngiliz, Fransız, İtalyan, Amerikan temsilcilerine, tarafsız devletlerin Dışişleri Bakanlıklarına, İngiltere, Fransa ve İtalya parlamentolarına işgali protesto eden birer telgraf gönderdi. Ayrıca 19 Mart 1920'de Ankara'da bir meclisin toplanacağını belirten bir de genelge yayınladı.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN KURULUŞU VE ÖZELLİKLERİ

Mustafa Kemal Paşa 19 Mart 1920 tarihli genelgede Ankara'da memleket işlerini idare etmek ve denetlemek üzere olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin toplanacağını duyurdu. Milletvekili olmak isteyenlerin de milletvekili seçimi yasası hükümlerine bağlı olacaklarını, her sancaktan 5 milletvekilinin seçileceğini duyurdu. Milletvekillerinin ikinci seçmenler yanında, sancak idare ve belediye meclisleriyle Müdafaa-i Hukuk yönetim kurulu üyeleri tarafından seçileceğini, her parti, dernek

ve zümrenin aday gösterebileceğini, bağımsız milletvekili olmak isteyenlerin de aday olabileceklerini, seçimin gizli oy ve salt çoğunluk esasına göre yapılacağını, seçimlerin en üst düzeydeki kamu yöneticisinin denetiminde gerçekleştirileceğini belirtti.

Ülkenin kaderini çizecek bu seçim genelgesinin uygulamaya konulması bazı güçlükleri de beraberinde getirdi. Başta Padişah olmak üzere Osmanlı Hükûmeti ve onun emrinden çıkamayan bürokratlar, toplum üzerinde etkin olan kimi kişiler iktidarın izni olmadan alınan bu seçim kararına karşı çıktılar. Bunlar, Ankara'nın bu tavrını bir isyan olarak değerlendirdiler. Ayrıca ülkenin çeşitli yerlerini işgal etmiş bulunan İtilaf Devletleri de işgal altında bulundurdıkları yerlerde seçimlerin yapılmasına izin vermediler.

Çatalca, Gelibolu, Kırklareli ve Tekirdağ'da seçim yapılamadı. Adana, İzmir, İzmit, Mersin, İstanbul gibi işgal altında bulunan yerlerin ise sadece belirli yörelerinde seçim yapılabilirdi. Tüm güçlükleri göğüsleyerek, vatanının sömürgeleştirilmesine, milletin köleleşmesine karşı çıkan "*kellesini koltuğuna alarak*" Ankara'ya gelmek isteyen milliyetçi milletvekillerinin seçilmeleri önlenemedi. İstanbul'dan da kimi vatanperver mebuslar kaçarak Ankara'ya geldi. Meclis; 23 Nisan 1920 Cuma günü büyük bir törenle saat 13.45'te en yaşlı milletvekili, Maarif Müdürlüğü'nden emekli Sinop Milletvekili Şerif Bey'in konuşmasıyla açıldı. Şerif Bey'in bu konuşmasında kullandığı Büyük Millet Meclisi ibaresi dikkati çekti.

Fotoğraf 6.1

Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Fevzi Paşa Meclis önünde

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi.

Mustafa Kemal Paşa 24 Nisan 1920'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından 23 Nisan'a kadarki gelişmeleri ve yapılan çalışmaları anlatan uzun bir konuşma yaptı. Millî sınırlar içinde her şeyden önce kendi kuvvetimize dayanarak varlığımızı koruyarak millet ve memleketin gerçek saadet ve refahına çalışmayı öngören bir siyasetin yani millî bir siyasetin uygulanmasını istedi. Arkasından da yeni bir hükûmetin kurulmasını öngören şu teklifi sundu. 1-Hükûmetin kurulması zorunludur. 2- Geçici olarak bir hükûmet başkanı seçmek veya Padişaha bir vekil tanımak doğru değildir. 3-Mecliste yoğunlaşan millî iradenin doğrudan doğruya va-

tanın yazgısına el koymuş olduğunu kabul etmek temel ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir kuvvet yoktur. 4- Türkiye Büyük Millet Meclisi yasa- ma ve yürütme yetkilerini kendisinde toplar. Meclisten seçilecek ve vekil olarak görevlendirilecek bir heyet hükûmet işlerine bakar. Meclis başkanı bu heyetin de başkanıdır.

SIRA SİZDE

1

Büyük Millet Meclisinin toplanmasında davet sahibi konumunda olan Mustafa Kemal Paşa'nın Mondros Mütarekesi'nden sonraki gelişmeleri bilhassa kendi faaliyetleri açısından son derece ayrıntılı ve belgeli bir şekilde aktarmasını nasıl değerlendirebiliriz? Tartışınız.

Mustafa Kemal Paşa bu konuşmada Padişah ve Halifenin baskı ve zorlamadan kurtulduğu zaman Meclisin düzenleyeceği kanuni esaslar çerçevesinde durumunu alacağını da belirtti. Böyle bir hükûmetin “millî hâkimiyet esasına dayanan halk hükûmeti” olduğu dikkati çekmektedir.

Aynı gün yapılan gizli oturumdan sonra başkanlık divanı seçimine geçildi. Mustafa Kemal Paşa birinci başkanlığa (Meclis Başkanlığına), Celalettin Arif Bey ikinci başkanlığa, Abdulhalim Çelebi Efendi de birinci başkan vekilliğine seçildi. İkinci başkanvekilliğine ise 25 Nisan'da Cemalettin Efendi seçilecekti. Daha sonra kâtip üyeler seçilerek başkanlık divanı oluşturuldu.

Fotoğraf 6.2

*Abdulhalim Efendi
(TBMM Birinci
Başkan vekili)*

Fotoğraf 6.3

*Celalettin Arif Bey
(TBMM İkinci
Başkanı)*

Yeni bir hükûmetin kurulması konusu, 25 Nisan'da meclisin gündemini doldurdu. Bunun için öncelikle 15 kişiden oluşan bir Layiha Encümeni, ardından da geçici bir İcra Encümeni oluşturuldu. 1 Mayıs 1920'de İcra Vekilleri Heyeti'nin oluşum biçimini belirleyen yasa tasarısı Meclise sunuldu ve uzun tartışmalardan sonra 2 Mayıs 1920'de kabul edildi. 3-4 Mayıs'ta seçimler yapılarak 11 kişiden oluşan İcra Vekilleri Heyeti belirlendi. Her vekil tek tek doğrudan doğruya milletvekilleri tarafından seçildi. Dolayısıyla da hükûmet üyeleri doğrudan doğruya Meclise karşı sorumlu oldular. Hükûmet başkanlığını Meclis Başkanı yürüttü. Hükûmete de İcra Vekilleri Heyeti adı verildi. Böylece İmparatorluk'tan Millî Devlet'e geçişi sağlayacak icra organı oluşturulmuş oldu.

Meclis, otoritesini yurt yüzeyinde kurabilmek için yasal düzenlemeler yaptı, İstiklal Mahkemeleri gibi olağanüstü mahkemeler kurdu, iç isyanları bastırmak mal ve can güvenliğini sağlayabilmek için Seyyar Jandarma Birlikleri oluşturdu, kamuoyu oluşturabilmek için yazılı sözlü propagandaya büyük bir önem verdi. Ana-

dolu Ajansı'nı destekledi, Matbuat ve İstihbarat Müdürlüğü'nü kurdu. Başta Hâkimiyet-i Milliye olmak üzere milliyetçi çizgide yayın yapan gazeteleri destekledi, milletvekillerinden, aydınlardan heyetler oluşturarak köy köy, kasaba kasaba meclisin amaçları halka anlatıldı. Böylece Türk halkının meclisin etrafında toplanması sağlandı. Dağılmış ordunun yerine yeni bir ordu kurdu.

Fotoğraf 6.4

İkinci İnönü Zaferi münasebetiyle yapılan törende Meclis balkonunda.

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi bir de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (Anayasa) yaparak kurulacak devletin dayanacağı temel ilkeleri belirledi.

Anayasa bir devletin temel yapısını, devlet örgütlerinin birbirleriyle olan ilişkilerini, bireyin temel hak ve özgürlüklerini belirleyen pozitif hukuk metinleridir.

Türk toplumu Anayasa kavramıyla 1876'da Kanun-i Esasi adıyla tanıştı. Millî Mücadele başladığı sırada da II. Meşrutiyet Dönemi'nde yapılan değişikliklerle bu anayasa yürürlükte idi. Ancak 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgalinden sonra bu anayasanın pek de işlevi kalmamıştı. Zira 23 Nisan 1920'de Ankara'da çalışmalarına başlayan Türkiye Büyük Millet Meclisi, olağanüstü yetkilerle donatıldığı için kendi kurallarını kendisi koymaya başladı.

Fotoğraf 6.5

Mustafa Kemal Paşa ve vekiller Meclis önünde 23 Nisan Bayram kutlamasında

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi.

آنقره
۲۳-۴-۳۴ مل یرام

Türkiye Büyük Millet Meclisi yasama, yürütme zaman zaman da yargı görevlerini üstlenerek güçler birliği ilkesini benimsemişti. Misak-ı Millî ile belirlenen vatan topraklarını İtilaf Devletleri'nin işgalinden kurtarmayı, Türk milletini bağımsızlığa ve özgürlüğe kavuşturmayı amaçlıyordu. Bu amaca ulaşmak için, bir yandan işgalci güçlere karşı verilen savaşı yönlendirirken öte yandan da adım adım yeni devleti oluşturacak düzenlemeleri yapıyordu.

Yeni devletin dayanması gereken temel unsurlar konusunda gerek Meclis içinde gerekse Meclis dışında kimi çalışmaların yapıldığı, programların hazırlandığı gözden kaçmıyordu. Bu programların hazırlanmasında yurt dışından esen ideolojik rüzgârların da etkisi vardı. Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) Mecliste yaptığı konuşmalarda yeni devletin dayanacağı temel düşüncenin “halkçılık” olduğunu belirterek yeni arayışlarda bulunanları uyarıyordu.

K İ T A P

Halkçılık kavramının fikrî gelişimi ve Atatürk'teki anlamı hakkında geniş bilgi için Cezmi Eraslan'ın “Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk” (İstanbul 2003) adlı çalışmasına bakabilirsiniz.

Nitekim 13 Eylül 1920'de kendi imzası ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na 31 maddeden oluşan ve Vekiller Heyeti'nin siyasi, toplumsal, idari ve askerî görüşlerini özetleyen ve idare teşkilatı hakkındaki kararlarını yansıtan bir öneriyi sundu. Bu belge 18 Eylül 1920'de Meclis gündemine alınmış ve uzun uzun tartışılmıştır. Tartışmalar sonunda tasarı kimi ufak değişikliklerle 20 Ocak 1921'de kabul edilmiştir. 24 maddeden oluşan bu anayasa siyasi yapı ve idari yapıyı belirlemek üzere iki ana bölümden oluşuyordu. Siyasi yapı bölümünde (1-10. madde) egemenliğin kayıtsız şartsız millette olduğu düşüncesi anayasal hüküm hâline getirilmişti. Yürütme gücü ve yasama yetkisinin milletin tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisinde toplandığı kabul edilmişti. Böylece Büyük Millet Meclisi açıldığı andan o güne kadar yaptıklarını yasal bir çerçeve içine oturtarak egemenlik anlayışında köklü bir dönüşümü gerçekleştirmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun Mutlak/Meşrutî Monarşi anlayışı yerine demokrasinin temel ögesi olan millet egemenliği anlayışını oturtmuştu. Anayasa Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükûmeti Büyük Millet Meclisi hükûmeti unvanını taşıyarak hükûmeti getirerek Osmanlı Devleti'nin artık tarihe karıştığını onun yerine Türkiye Devleti'nin geçtiğini belirtmiştir. Türkiye Devleti Hükûmeti'nin de Büyük Millet Meclisi Hükûmeti adını taşıyacağını vurgulayarak Osmanlı Hükûmeti'nin yok olduğuna dikkati çekmiştir. Anayasa Büyük Millet Meclisi üyelerinin vilayet halkınca seçileceğini seçimin iki yılda bir yapılacağını seçilen milletvekillerinin seçildiği ili değil tüm milleti temsil edeceğini, hükûmet üyelerinin kendi içlerinden birini “İcra Vekilleri Reisi” olarak seçeceğini, “İcra Vekillerinin” görev ve yetkilerinin bir yasa ile belirleneceğini, Meclis Başkanının “İcra Vekillerinin” kararlarını onaylayacağını belirtiyordu. Anayasa şeriat hükümlerinin yürütülmesi, genel yasaların değiştirilmesi, kaldırılması, anlaşma ve barış yapılması, yurt savunması gibi görevlerin de Büyük Millet Meclisine ait olduğunu vurguluyordu. Tüm bu hükümler Meclis Başkanını devlet başkanı konumuna getiriyor ve yeni devlet de padişahın yerinin olmadığını örtülü bir şekilde benimsemiş oluyordu.

İdari yapı bölümünde ise (11-23.madde); Anayasa ülkeyi vilayetlere, vilayetleri kazalara, kazaları da nahiyelere ayırıyordu. Vilayetlere ve Nahiyelere “Muhtariyet” veriyordu. Ancak dış ve iç politika, şer'i, adli ve askerî konularda, uluslararası iktisadi ilişkiler dışında çıkarılacak yasalar çerçevesinde vakıflar, medreseler, eğitim, sağlık, iktisat, ziraat, bayındırlık ve sosyal yardım işlerinin düzenlenmesinde Vila-

yet Şuralarına yetki veriliyordu. Vilayet Şuraları seçimle oluşacaktı. Vali, Büyük Millet Meclisinin temsilcisi olarak vilayette bulunacak ve devletin genel ve ortak işlerini yerine getirecekti. Kazalar valinin emri altında kaymakamlarca yönetilecekti. Nahiye nahiye müdürlerince yönetilecek. Nahiye Müdürünü Nahiye Şurası seçecekti, Nahiye Şurası da doğrudan doğruya nahiye halkınca seçilecekti. Nahiye'nin idare heyetini de Nahiye Şurası seçecekti. Nahiye Şurası ve idare heyetinin yargısal, iktisadi ve mali yetkileri olacak bunların sınırları yasalarda belirlenecekti. 1921 Anayasasının öngördüğü devlet düzeni, yerel yönetimlere ve yerinden yönetim ilkesine büyük bir önem veren adı konmamış bir cumhuriyetti.

Meclise verilecek ad konusu daha Meclis açılmadan 11 Nisan 1920 günü Vilayet'te yapılan toplantıda gündeme getirildi. İslamcılar meclisin adının "*Meclis-i Kebir*" veya "*Meclis-i Kebir-i Millî*", Türk Ocağı yanlıları "*Kurultay*" Osmanlıcılar ise "*Meclis-i Mebusan*" olmasını istiyordu. Milliyetçi ve inkılâpçı milletvekilleri ise Meclisin adının "*Büyük Millet Meclisi*" olmasını istiyorlardı. Şerif Bey de Meclisi açış konuşmasında "*Büyük Millet Meclisini açıyorum*" cümlesini kullanmıştı. Bununla birlikte, Meclis "*Hukuk-u Esasiye Encümeni*", hazırladığı raporda, Meclisin tanımını yaptı ve Büyük Millet Meclisi adını benimsedi (15 Ağustos 1920). Daha sonra da buna Türkiye eklenerek meclisin adı Türkiye Büyük Millet Meclisi oldu.

Türkiye Büyük Millet Meclisine katılan üyelerin; %34,2'si sivil bürokrasiden, %24'ü serbest meslek sahiplerinden, %13,2'si askerlerden, %8,6'ı din adamlarından, %12,7'i yerel yönetimlerde görev almış üyelerden, %4'ü doktor ve eczacılardan, %1,2'si aşiret reislerinden, %1'i teknik elemandan oluşuyordu. Bu da TBMM'nin tüm halk kesimini temsil ettiğini gösteriyordu.

Türkiye Büyük Millet Meclisi genç ve eğitim düzeyi yüksek bir meclisti. Üyelerinin %39,4'ü yükseköğretim, %27'si ortaöğretim ve %22'si medrese, %3,8'i meslek okulu mezunudur. Milletvekillerinin %45'i fesli, %22'si kalpaklı, %18'i sıklı, %12,5'inin başı açık, %1,2'si yöresel başlıklıydı. Türkiye Büyük Millet Meclisine katılan milletvekillerinin %50,1'i Türkçe dışında bir yabancı dil biliyordu. 30 yaş grubunda Fransızcanın, 40 ve 50 yaş grubunda ise Arapça ve Farsçanın belirleyici olduğu dikkati çekiyordu.

Ülke genelindeki okuma yazma oranını dikkate aldığımızda Büyük Millet Meclisindeki mebusların eğitim durumlarını nasıl yorumlayabiliriz? Tartışınız.

SIRA SİZDE

Türkiye Büyük Millet Meclisinin en belirgin özelliklerinden biri ihtilalci olmasıdır. Zira üyeler "kellelerini koltuklarına alarak" Ankara'ya geldiklerini ifade etmişlerdir. Daha ilk günlerde benimsedikleri Meclisin üstünde bir güç olmadığı düşüncesini 20 Ocak 1921'de çıkardığı Anayasada egemenliği kayıtsız şartsız millete veren hükmü benimseyerek, Hilafetle Saltanatı birbirinden ayırıp altı yüz yıllık Osmanlı Saltanatını 2 Kasım 1922'de kaldırarak bu özelliğini açıkça göstermiştir.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi kendinden öncekilerle ve kendinden sonrakilerle karşılaştırılamayacak kadar demokrat bir özellik sergilemiştir. Zira değişik siyasi düşüncelere sahip olan milletvekilleri ülkenin ve ulusun kurtuluşu için öngördükleri tüm düşünceleri meclis kürsüsünden açıkça savunabilmişlerdir.

Türkiye Büyük Millet Meclisinde etkili siyasal partiler oluşmamıştır. Küçük küçük gruplar oluşmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisine Türk ve Müslüman olmayanların dışında kimse katılmamıştır. Bu nedenle gerek oluşum biçimi gerekse amaçları bakımından tam bir Millî Meclistir.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin üyeleri, Meclisten izin alarak Müdafaa-i Hukuk derneklerinde çalışmış, elde silah cepheye koşup askerlerle birlikte vuruşmuş, köy

köy, kasaba kasaba dolaşarak meclisin amaçlarını halkına anlatmış, köylülerin üçler mahkemesi olarak adlandırdığı İstiklal Mahkemelerinde görev alarak halkın huzurunu bozmaya kalkanları cezalandırmıştır.

Milletvekilleri gaz lambasıyla aydınlanan, saç sobayla ısıtılan, çevredeki okullardan getirilen tahta sıralarla donatılan, gaz tenekesini masa olarak kullanan bir Mecliste çalışmışlar, 100 lira maaş almışlardır. Milletvekillerinin bir bölümü öğretmen okulunda yatmış, bir bölümü de otel odalarında, hanlarda kalmışlar, sabah, öğle, akşam tabldottan yemek yemişlerdir.

Farklı toplum kesimlerinden, farklı kökenden, farklı dünya görüşüne sahip insanlardan oluşan Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, farklılıkları derinleştirmeden Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında toplanarak işgalci güçleri yurttan kovmuş, ömrünü tüketmiş Saltanatı kaldırarak cumhuriyete giden yolu kısaltmıştır. Millet egemenliğine dayanan yeni bir devlet kurmuştur. 1 Nisan 1923'te yeniden seçimlerin yapılması kararını alarak 16 Nisan 1923'te çalışmalarını bitirmiştir.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE OLUŞAN GRUPLAR

Yeşil Ordu

İtilaf Devletleri'nin Osmanlı topraklarını adım adım işgal etmeleri, bir kısım Osmanlı aydınını, Batı emperyalizmine karşı savaşan Bolşevizm'e (sosyalizme) yöneltmiştir.

Sivas Kongresi'ne katılan üyelerden bazıları geleceğin şarkta olduğunu düşünerek, Anadolu'da Rusya'nın yardımıyla bir devrim yapmayı tasarlamışlardır. Bunların öncülüğünü de Hakkı Behiç Bey yapıyordu. Sivas Kongresi sonrasında gizli örgütlenmeye geçen bu kişiler, Millet Meclisi açıldıktan sonra Yeşil Ordu adını almışlardır. On dört merkez üyesi milletvekili olan bu örgüt kısa sürede büyümüştür. Milletvekilliği ve İcra Vekilliği yetkilerinden yararlanarak rahatça çalışan örgüt üyeleri, örgütlerini daha da geliştirmek için, Mustafa Kemal Paşa'nın ismini de kullanmaktan çekinmemişlerdir. Örgütlerinin kuruluşunu gösterir resmî bir belgeyi hükûmete vermedikleri için Yeşil Ordu Cemiyeti gizli örgüt olarak nitelenmiştir. Yeşil Ordu Cemiyeti'nin Ankara ve Eskişehir'de de birer merkezi vardı.

İslamcı sosyalizmi savunan Yeşil Ordu Cemiyeti, Haziran ortalarında "Nizamnamesini" yayınlamıştır. III. Enternasyonale başvurmuş fakat olumlu-olumsuz yanıt alamamıştır. Haziran ayından itibaren komünizm cereyanı Anadolu'ya yayılmıştır. Yeşil Ordular, Ethem Beyle (Çerkez Ethem) ilişki kurmuşlardır. Bu durum Mustafa Kemal Paşa tarafından hoş karşılanmamıştır. Mustafa Kemal Paşa cemiyetten eylemlerini durdurmasını istemiştir. Sosyalizmi tek kurtuluş yolu olarak gördüğünü söyleyen Ethem Bey, bu doğrultuda kamuoyu oluşturmak için Ağustos sonlarında "Seyyare-Yeni Dünya" adlı bir "İslam Bolşevik Gazetesi" çıkararak Yeşil Ordu Cemiyeti'nin propagandasını sürdürmeye devam etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın 14 Ağustos'ta Mecliste yaptığı konuşmadan sonra, sol kesim arasında bir ayrılık başlamıştır. Bu ayrılık, Yeşil Ordu'ya da sıçramış, bir kısmı Sovyet Devrimi'ne benzer bir devrim modeli geliştirmeye çalışırken bir kısmı da ulusçu-halkçı bir düzen kurma modeli oluşturmaya yönelmiştir.

1920 Eylül'üne gelindiğinde gizlilik temeli üstüne kurulan Yeşil Ordu Cemiyeti tümüyle parçalanmıştır. Genel merkezi oluşturan bir iki üye dışında üyelerin çoğu hükûmetçe kurulan Türkiye Komünist Fırkası'na (T.K.F.) girmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Ethem Bey'e de mektup yazarak, hem onun bu fırkaya girmesini hem de denetiminde çıkan Yeni Dünya gazetesini Ankara'ya taşıyarak, fırkanın yayın organı yapmasını istemiştir.

Yeşil Ordu'nun sol kanadını oluşturanlardan Nazım Bey (Tokat) ise Yeşil Ordu'nun Türkiye Komünist Fırka'ya dönüşmesine karşı çıkmış ve bu konuda çeşitli bildiriler yayınlamıştır. Nazım Bey ve bazı arkadaşları Yeşil Ordu'nun Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'na dönüşüğünü belirtmişlerdir.

Halk Zümresi

Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanınca kimi milletvekilleri Rusya'da olduğu gibi Anadolu'da da bir Bolşevik devrim gerçekleştirmek için çalışmalara başladı. 1920 Ağustos'undan başlayarak ortalıkta çeşitli programlar dolaşmaya başladı.

Mustafa Kemal Paşa'nın sosyalizme karşı fakat "kuvvetin, kudretin, hâkimiyetin, idarenin doğrudan doğruya halka verilmesini" öngören halkçılık yanlısı olması ve "bizim nokta-i nazarımız halkçılıktır" diyerek TBMM Hükûmeti'nin ideolojisini Mecliste açıkça ortaya koyması bu milletvekillerinin halkçılık düşüncesi çerçevesinde örgütlenmelerini gündeme getirdi. TBMM'de 60-70 kişiden oluşan bir grup milletvekili "Halk Zümresi" adıyla ortaya çıktı(Eylül 1920). Yunus Nadi, Hakkı Behiç, Muhtittin Baha, Dr. Adnan Bey gibi tanınan isimler de bu zümre içinde yer aldı.

Yeşil Ordu'nun milliyetçilere ters düşmeye başladığı ve Türkiye sosyalizminden söz edildiği bir sırada ortaya çıkan Halk Zümresi; bir de siyasi program yayınladı (8 Eylül 1920). Bu programa göre Halk Zümresi'nin amacı; ülkede kayıtsız koşulsuz halkı egemen kılmak, çağın koşullarına ve halkın ihtiyaçlarına göre gerekli olan yenilikleri yapmak ve gerekli kurumları oluşturmak, İslamiyet'in kutsal esaslarına dayanarak halkı asrısaadetteki mutluluğa ulaştırmaktır. Halk Zümresi; yürütme gücünü ve yasama yetkisini halkın büyük şurasında toplayacak, Büyük Şura 18 yaşını bitirmiş Liva halkınca genel oy ile seçilecekti. Programa göre ülke; coğrafi durumu ve iktisadi konumu itibarıyla nahiye, kaza ve livalar marifetiyle idare olunacaktı. Halk Zümresi; eğitimin parasız olmasını, kütüphanelerin ve okulların yaygınlaştırılmasını, ülkede okumamış kimsenin kalmamasını hedefliyordu. Vergi oranlarının adalet ölçüsünde belirlenmesini, işçi ve köylülerin vergi yükünden kurtarılmasını istiyordu. Toprağın denetiminin devlete ait olmasını, toprağı olmayanlara hükûmetçe yeterince toprak verilmesini savunuyordu. Emekçilerin evlerinin sağlık koşullarına uygun hâle getirilmesini, eczane ve hastanelerin hükûmetin idaresi altında bulundurulmasını, fakir çocukların 16 yaşına kadar hükûmetin denetimi altında tutulmasını öngörüyordu. Adaletin; üyeleri halk tarafından seçilecek Halk Mahkemeleri tarafından yerine getirilmesini istiyordu. Halk Zümresi İttihatçı-İslamcı-Sosyalist görüşleri birleştirmeye çalışan siyasi bir oluşum olarak görülüyordu.

Islahat Grubu

Islahat (Reform) Grubu, egemenliğin kayıtsız şartsız millete verilmesini, halkın kendi işlerini doğrudan doğruya kendisinin yürütmesini amaçlamaktadır. Yasama ile yürütme yetkisinin Büyük Millet Meclisinde toplanmasını, Türkiye devletinin, Büyük Millet Meclisince yönetilmesini, Büyük Millet Meclisinin de iller halkınca doğrudan doğruya seçilmesini, yasaların konulması, değiştirilmesi, kaldırılması, antlaşma ve barışın yapılması ve vatan savunması gibi temel yetkilerin Türkiye Büyük Millet Meclisine verilmesini istemektedir. Bu grup Türkiye'nin coğrafi ve iktisadi ilişkilerini göz önüne alarak ülkenin illere, illerin ilçelere, ilçelerin de bucaklara ayrılmasını, vergilerin, olanak ölçüsünde azaltılmasını, tutumluluğa (tasarrufa) en geniş ölçüde özen gösterilmesini ve bütçenin denk olmasını istiyordu. En kısa sürede ulusun bütün bireylerini okuryazar duruma getirmeyi, her ilde bir öğretmen okulu açmayı, ivedi olarak köylere öğretmen göndermeyi tasarlıyorlardı. Kızların öğrenimine İslam gelenekleri çerçevesinde, erkeklerinki kadar özen gösterileceğini belirten

Islahat Grubu, Sultanî okulları kaldırıp il merkezlerinde yedişer yıllık idadi okulları açmak ve bu idadilerin son iki yılında meslek okullarına ilişkin program uygulamak istiyordu. İllerin elverişli görülenlerinde, uygulamalı tarım okulları ile ebe ve dişçi ve küçük sağlık memuru okulları açılacaktı. Kıyı ulaşımı ve bu ulaşımı güvenli bir duruma getirmeye, madenlerden gereği gibi yararlanmak için işçi örgütlenmesine ilişkin yasalar çıkarılacaktı. Mülkiyet ve tasarruf hakkını her türlü saldırıdan koruyacağını, genel ihtiyaçları yerli sermayelerle karşılamak için her türlü ortaklıkları koruyacağını, gerek üretim, gerek tüketim için kooperatifler kurulmasına yardım edeceğini söylüyordu. Barışta askerlik hizmeti olanak ölçüsünde az bir zamana sığdırılacaktır. Savaş durumunda halkın bütün bireyleri vatan savunmasıyla ilgili ödevleri en büyük bir özveriyle yerine getirmeye çağrılacaktır.

İstiklal Grubu

Mecliste Mustafa Kemal Paşa'ya hayranlık duyan, ileri görüşlü 30-40 kadar milletvekili bir araya gelerek İstiklal Grubu'nu kurdular. Bunlar Mecliste "Terakkiperver-Milliyetperver" akımı temsil edeceklerini açıkladı.

Tesanüd Grubu

Mazhar Müfid (Hakkâri), Ferid (Çorum), İsmail Suphi (Burdur), Mustafa (Dersim), Rasim (Sivas), Yusuf İzzet Paşa (Bolu), Dr. Suat (Kastamonu), Tahsin (Maraş), Şevket (Sinop), Abdulkadir Kemali (Kastamonu), Yusuf Ziya (Bitlis) beylerin İdare Heyeti'ni oluşturduğu Tesanüd Grubu "Mutedil milliyetperver" milletvekilleri tarafından kurulmuştu. Amaçları; adından da anlaşılacağı gibi mecliste milletvekilleri arasında dayanışmayı sağlamayı amaçlamıştır.

Mecliste en örgütlü grup olarak tanınmış, partileşmeyi düşünmemiştir. Bu nedenle de siyasi program yapmamışlardır.

Müdafaa-i Hukuk Grupları

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu (Birinci Grup)

Türkiye Büyük Millet Meclisinde ülkede kurulacak yeni düzen için yasalar Meclis gündemine geldikçe milletvekilleri birbirlerini daha iyi tanımaya başladılar. Ancak bu tanışma 1920 yazından itibaren ayrışmalara yol açmıştı.

Mustafa Kemal Paşa'nın hazırladığı Halkçılık Programı'nın "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" olarak Meclise benimsenmesinden sonra, Meclisteki hizipleşmeler daha da çoğaldı. Bu gelişme; yasama, yürütme ve zaman zaman da yargı görevini üstlenen TBMM'nin çalışma düzenini olumsuz yönde etkiledi.

Meclis çalışmalarının mecliste oluşan gruplara dayanılarak daha düzenli bir hâle geleceği sanıldı ise de bu beklenti gerçekleşmedi. Grupların olumsuz tavrından rahatsız olan milletvekilleri de kendi aralarında toplanıp yeni bir grup kurarak, meclis çalışmalarını daha düzenli bir şekle sokmaya yöneldiler. Bu yeni gelişimi, Refet Bey aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'ya yansıttılar. Mustafa Kemal Paşa Meclisin temelini oluşturan ve tüm yurt yüzeyine yayılmış bulunan, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin Meclis Başkanlığı ile ilişkilerini daha düzenli bir hâle getirmelerini istedi. Ardından da Meclisteki "inkılapçı zihniyete sahip" milletvekilleriyle gruplar hâlinde vilayet konağında görüştü. Onların da düşüncelerini aldıktan sonra, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adı altında meclis içinde büyük bir grup kurmaya karar verdi. Nitekim 10 Mayıs 1921'de TBMM'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu kuruldu. Erkek Öğretmen Okulu konferans salonunda 133

milletvekilinin katılımı ile ilk toplantısını yaptı. Mustafa Kemal Paşa Grup başkanlığına seçildi. Gruba katılanların sayısı giderek arttı.

Grubun bir başkanı, iki başkan yardımcısı ve on iki üyeden oluşan bir idare heyeti olacaktı. Bunlar grup genel kurulunca gizli oy ile seçilecekti. İdare heyeti grupta görüşülecek konuları belirleyecek, üyeleri toplantıya çağırarak ve toplantı zabıtlarını tutacaktı. Bunlar altı ayda bir yinelenecekti. Grup, masraflarını karşılamak üzere her üyeden iki lira ödenti alacak, grup üyelerinin yarısından bir fazlası mevcut olmadıkça görüşmelere başlanılmayacaktı. Azınlık, çoğunluğun kararına uyacaktı. Gruba girmek isteyenlerin başvurusu idare heyetinde görüşülecekti. Grup genel kurulu en az on beş günde bir kez toplanacaktı.

Grubun iki maddeden oluşan bir programı vardı:

1. Büyük Millet Meclisinde oluşan “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu”nun temel amacı millî mücadelenin başından beri Erzurum, Sivas Kongreleri’nde saptanan ve son Osmanlı Meclis-i Mebusanı ile Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilen Misak-ı Millî esasları içinde vatanın tamamını ve milletin bağımsızlığını sağlayacak barışı elde etmektir. Grup bu amaca ulaşabilmek için milletin tüm maddi ve manevî gücünü gerek görülen hedeflere yöneltecek ve kullanacak, ülkedeki resmî ve özel tüm örgütleri ve kuruluşları bu amaç doğrultusunda kullanmaya çalışacaktır.
2. Grup, bu amacı gerçekleştirmeye çalışmakla beraber devlet ve milletin teşkilatını, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu dairesinde bölüm bölüm tespit edecek ve hazırlamaya çalışacaktır.

Böyle bir grubun kurulması ve bazı kişilerin grup dışında bırakılması Gruba karşı tepkilere yol açtı. Hüseyin Avni Bey (Erzurum), Grubun benimsediği programa karşı çıktı. 1922 yılı ortalarında Mecliste olduğu gibi Müdafaa-i Hukuk Grubu içinde de tam bir dayanışma yoktur. Grup ileri gelenleri Gruptaki dağınıklığı gidebilmek için; Grupta kararların oy çokluğu ile alınmasını, herkesin düşüncesini açıkça söylemesini, yapılacak oylamada oy çokluğu ile benimsenen kararın meclisteki tartışma ve oylamalarda da geçerli kılınmasını, hükûmet üyelerinin tümünün de Gruba katılmasını zorunlu gördüler. Bu da bazı hükûmet üyelerinin tepkisine yol açtı. Örneğin Şer’iye Vekili bu karara uymadı.

Mecliste âdeta bir siyasal parti işlevini gören Birinci Grup, 1923 seçimlerinden sonra siyasal parti biçimine dönüştü ve Halk Fırkası olarak çağdaş Türkiye’nin oluşumuna damgasını vurdu.

İkinci Grup

Türkiye Büyük Millet Meclisinde Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu (10 Mayıs 1921) kurulduktan sonra meclisteki milletvekilleri üçe bölünmüştü. Hükûmete yakınlıklarıyla tanınan milletvekilleri sağ tarafta, hükûmete karşı olanlar sol tarafta, yaşlı ve tarafsız gözükkenler de ortada oturmaya başlamıştı. Sağ yanda oturanlar Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu’na bağlı olan milletvekilleri oldukları için örgütlü hareket ediyorlardı. Sol yanda oturanlar ise örgütsüz olduklarından 1921 ortalarında mecliste fazla bir etkinlik gösteremiyorlardı. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu içinde yer alamayan kimi milletvekilleri Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni ve Necati Bey, Samsun Milletvekili Emin Bey, Kastamonu Milletvekili Besim Bey, Kayseri Milletvekili Rifat Bey, Mersin Milletvekili Selahattin Bey, Sivas Milletvekili Vasıf Bey, bir araya gelerek Meclis’te yeni bir grup oluşturmaya çalıştı. Bu çaba sonuç verdi ve 1921 sonları 1922 başlarında muhalefet daha örgütlü bir şekil aldı. Böylece Mecliste bir muhalefet grubu doğdu.

Fotoğraf 6.6

İkinci grubun en önemli isimlerinden Hüseyin Avni (Ulaş) Bey

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinde hükûmete karşı muhalefet görevini yapan bu grup, bir süre isimsiz olarak çalıştıktan sonra; “biz de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ne mensubuz. Biz de o cemiyet tarafından seçildik. Bizim de ismi-miz aynı fakat iki numaralı grubuz” diyerek, kendilerine İkinci Grup adını taktılar. Başlangıçta 120 milletvekiline sahip olan İkinci Grup’un daha sonra giderek üye sayısının azaldığı, hatta Saltanatın kaldırılmasından sonra dağıldığı ileri sürülmüştür. Bu iddia-nın ortaya atılmasında İkinci Grup’un ken-dine güçlü ve tutarlı bir başkan bulamama-sının etkisi olmuştur. Zaman zaman Mersin-li Cemal Paşa’nın, Hüseyin Avni Bey’in, Hak-kı Hami Bey’in ve Basri Bey’in başkanlıkla-rından söz edilmiş ise de bunlar açıkça baş-

kanlık görevini üstlendiklerini açıklayamamışlardır. Böyle olunca da insanlar birer birer gruptan kopmuşlardır.

İkinci Grupçular, Millet Meclisinin hakkını ve hâkimiyetini savunmak, otokra-tik şef usulü bir idareye karşı meşru ve yasal yanıt vermek, yasal kurallara aykırı millet egemenliği ile örtüşmeyen ayrıcalıkları, örgütleri ve uygulamaları orta-dan kaldırmak için bu grubu kurduklarını belirtmişlerdir. Ancak Grup, yelpaze-sini oldukça geniş tutmuştur. Üyeleri arasında tutarlı bir görüş birliği yoktur. Es-ki İttihatçılardan, İtilafçılardan, Saltanatçılardan, İslamcılardan, Bolşeviklerden üyesi vardır. Ortak noktaları; başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere hükûmete muhalefet etmektir. Zira hükûmette yer alamayanlar, yer aldıkları hâlde bu yeri koruyamayanlar, karşıt olmayı bir meziyet sayanların bu grupta toplanmış olduk-ları söylenebilir.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin demokratik bir nitelik kazanmasında önemli bir görev yapmış olan İkinci Grup, Birinci Grup üyeleri tarafından sürekli olarak “programsızlıkla, içtihadsızlıkla” suçlanmıştır. Ancak bunun doğru olduğu-nu söylemek pek de mümkün değildir. Zira İkinci Grup; ülkenin yenileştirilmesi ve diriltilmesi için kendi içinden ayırdığı milletvekillerinden oluşan bir özel komis-yon kurarak programını hazırlamıştır. Bu komisyonun hazırladığı program Grup genel kuruluna sunulmuş ve 27 maddesi 9 Kasım 1922’ye kadar görüşerek benim-semiştir. Grubun önde gelen kişilerinden Hüseyin Avni Bey savaş durumu bitme-diği için, “Misak-i Millî’de gedikler” açılmasına neden olmamak amacıyla bu prog-ramı açıklamadıklarını belirtmiştir.

İkinci Grubun programında; Türkiye’nin, millî sınırlar içinde özgür ve bağımsız bir devlet olduğu, yönetimin millet egemenliğine dayandığı, Türkiye toprakla-rının bir bütün olduğu ayrılık kabul etmeyeceği vurgulanmıştır. Her bireyin din ve mezhep özgürlüğü de içinde olmak üzere tüm özgürlüklerinin korunacağını al-tı çizilmiştir. Yasal sınırlar içinde basın, eğitimin, şirket kurmanın, toplantıların serbest olacağı belirtilmiştir. Her bireyin yasalar karşısında eşit olduğu, sınıf, aile ayrıcalıklarının olmayacağı, siyasi suçlardan dolayı idam cezasının verilmeyeceği, işkence, angarya gibi her çeşit baskının yasaklanacağı ilan edilmiştir. Devletin ya-sama ve yürütme yetkisinin Mecliste toplanacağı, bu yetkinin hiçbir şekilde pay-

laşılmayacağı, vazgeçilemeyeceği, seçim yasasının millî egemenliği yansıtacak şekilde değiştirileceği vaat edilmiştir. İlköğretimin zorunlu olacağı, millî eğitimin yöresel ihtiyaçları karşılayacak şekilde ve uygulamalı olacağı, Türkçeyi doğunun özellikle de İslam dünyasının bilim dili hâline getirmek için çalışılacağı, vergilerin Millet Meclisi kararıyla salınacağı, iktisadi kuruluşların korunacağı, bir devlet bankasının kurulacağı, bağımsız bir demiryolu politikası izleneceği gibi konular üzerinde durulmuştur.

İkinci Grup, 1923 seçimlerine kendi iradesiyle katılmamış bunun sonucu olarak da siyasal yaşamdan silinip gitmiştir.

CUMHURİYETİN İLANINA KADAR TÜRKİYE'DE KURULAN SİYASİ PARTİLER

Siyasal partilerin ortaya çıkması egemenlik anlayışındaki gelişmenin sonucudur. Halkın egemenliğinin kullanımına izin verilmediği yerde siyasal partiden söz etmek de zordur. Halkın yönetime katılmaya başladığı, yönetenlerin gücünü görünmez ilahi güçlerden değil, yönettiği halktan aldığı düşüncesinin yerleştiği yerde iktidarı elde etme mücadeleleri de başlamış, bu da siyasal partilerin oluşumuna yol açmıştır. Parlamantonun yetkilerinin artması ve bağımsızlıklarının güçlenmesi, temel hak ve özgürlük alanının genişlemesi, eşit ve genel oy ilkesinin yaygınlaşması, demokrasi kültürünün gelişmesi siyasal partileşme hareketinin de ivmesini artırmıştır. Dünya tarihine baktığımızda siyasal partiler Amerikan Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmış, Fransız İhtilali'nden sonra yaygınlık kazanmıştır.

Partilerin egemen olduğu demokratik sistemler tek partili, çift partili ve çok partili sistemler olarak ayrılır. Çok partili sistem; güçleri birbirine yakın ikiden çok partinin siyasal iktidarı ele geçirmek için özgürce birbiriyle mücadele ettiği sistemdir. Bu sistemde her görüş kendini özgürce ifade edebilir. İki partili sistem; bir ülkede iktidarı ele geçirmek için birbirine yakın iki büyük partinin olduğu sistemdir. Bunlardan biri iktidar diğeri muhalefet olur. Bu sistemde küçük partilerin pek etkisi olmaz.

Tek parti sistemi, iktidara uzun süre tek partinin egemen olduğu sistemdir. Bu sistemde parti resmî bir görüşü yerleştirmenin aracı durumundadır. Parti ile devlet bütünleşmiştir. Bu nedenle de muhalefetin doğmasına izin verilmez. Bunlar genellikle faşist ve komünist sistemler gibi demokrasi karşıtı sistemlerde bulunurlar. Bunun yanında demokrasiye geçmek amacı güden kimi ülkelerde de ortaya çıkarlar.

Osmanlı Devleti'nde siyasal partili hayat 23 Temmuz 1908'de Meşrutî sisteme yeniden geçildikten sonra başladı. 1 Eylül 1324 (14 Eylül 1908) kurulan Osmanlı Ahrar Fırkası, Türk tarihinde parti adıyla kurulan ilk siyasal parti oldu. 1908-1918 arasında çeşitli siyasal partiler kuruldu ise de döneme damgasını İttihat ve Terakki Partisi ile Hürriyet ve İtilaf Partisi vurdu.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Hürriyet ve İtilaf Partisi yeniden siyaset sahnesine dönerek ülke yönetiminde etkin olmaya başladı. Ancak ülkenin işgale uğramasına karşı etkili bir direniş göstermemesi ülkede Müdafaa-i Hukuk hareketi denilen yeni bir hareketi doğurdu. Müdafaa-i Hukuk Hareketi, Anadolu'da giderek güçlenirken İstanbul'da da yönetim boşluğundan yararlanan kişiler, gruplar, her türlü siyasal partilerini kurarak açıktan açığa ülkenin bütünlüğünü, halkın birliğini parçalayıcı eylemlere girişmekten çekinmediler.

Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde, Müdafaa-i Hukuk Hareketi Sivas Kongresi sırasında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirildi. Atatürk'ün liderliğini yaptığı bu cemiyet, Türkiye halkının Misak-ı Millî ile saptanan

sınırlar içinde bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürebilmesini sağlamak için Millî Kurtuluş Savaşı'nı başlattı. Bunun için Ankara'da 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisini kurarak yeni bir devletin temelini attı. Türkiye Büyük Millet Meclisinde Türkiye Komünist Fırkası (Partisi) Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (Partisi) gibi etkisiz kısa süreli bazı partiler kuruldu. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine bağlı milletvekillerinden oluşan bu mecliste; zaman içinde çeşitli hizipler oluştu. Bu gelişmenin, amacın gerçekleştirilmesini engelleyeceğini düşünen Mustafa Kemal Paşa, kendi liderliğinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla Meclis içinde yeni bir siyasi örgüt kurdu. Birinci Grup olarak adlandırılan bu örgüte karşı, Meclisteki iktidar karşısı milletvekilleri İkinci adıyla yeni bir siyasi örgüt oluşturdular. Bunlardan Birinci Grup iktidarı, İkinci Grup muhalefeti temsil etti. Kurtuluş Savaşı başarıya ulaştıktan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın, 6 Aralık 1922'de ülkenin çağdaş dünyada saygın bir yere ulaşacak atılımları yapabilmesi için Halk Fırkası adıyla bir parti kuracağını belirtmesi, bir süreden beri geri plana itilmiş parti tartışmasını yeniden alevlendirdi. 1 Nisan 1923'te Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerin yenilenmesi kararını alınca Mustafa Kemal Paşa 8 Nisan 1923'te bir seçim bildirisi yayınladı. Bu bildiride lideri olduğu Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunu (Birinci Grubu) Halk Fırkasına (Partisine) dönüştüreceğini belirtti. Nitekim 9 Eylül 1923'te Halk Fırkası kuruldu.

Türkiye Halk İştirakiyûn Fırkası

Yeşil Ordu hareketinin durdurulmasına karar verilince Yeşil Ordu'nun sol kanadını oluşturan bazı kişiler Türkiye Komünist Partisine geçmedi. Bir süre gizli Türkiye Komünist Partisi adı altında çalışmalarını sürdürdüler. 7 Aralık 1920'de Tokat Milletvekili Nazım, Bursa Milletvekili Şeyh Servet ve Afyon Milletvekili Mehmet Şükrü, Baytar Binbaşı Hacıoğlu Salih, Ziyetullah Nuşirevan emeği temel ilke alarak Türkiye Halk İştirakiyûn Partisini kurdular. Emek gazetesini çıkardılar. Yeşil Ordu'nun tabanını kendi yanlarına çekmek için, Yeşil Ordu'nun, Türkiye Halk İştirakiyûn Partisi'ne dönüştüğü propagandasını yaptılar.

Parti; Afyon'da, Yozgat'ta Sivas'ta, Çorum'da, Akdağmadeni'nde aktivitesini artırdı. İçişleri Vekili, memurlardan bu partiye girenlerin görevlerine son verdi. Maarif Vekili, maarif müdürlerine bir genelge göndererek "maarif mensuplarının" bu partiye girmelerine izin verilmemesini istedi.

Türkiye Halk İştirakiyûn Partisinin saltanatın babadan oğla geçmesine, dinî esaslara dayanan tasarruf hakkına; kiralama gibi "ülkeyi berbat eden" ve bir avuç azınlığın çoğunluğa egemen olmasına yol açan haklara karşı çıkması İslamcı milletvekillerinin ve halkın tepkisine yol açtı. Çerkez Ethem isyanını destekledikleri gerekçesiyle Salih Hacıoğlu, Ziyetullah Nuşirevan ve bazı parti üyeleri tutuklandı.

Çerkez Ethem isyanından sonra Mecliste, hükûmetin sol anlayışının ilerisinde olanlara karşı, hem Türkiye Komünist Partisi hem de İslamcı milletvekilleri âdeta ortak bir davranış içine girdiler. "Gafil ve hain" olarak niteledikleri Türkiye Halk İştirakiyûn Partisi üyelerini dışarıdan para almakla suçladılar ve partinin kapatılmasını, üyelerinin milletvekilliğinden çıkarılmasını istediler.

Bu baskılar karşısında Türkiye Halk İştirakiyûn Partisi yöneticileri 1 Şubat 1921'den itibaren çalışmalarını durdurduklarını bir bildiri ile açıkladılar. Nâzım, Şeyh Servet ve Mehmet Şükrü Beyler, hükûmeti yasa dışı yollardan devirmeyi amaçladıkları gerekçesiyle İstiklal Mahkemesi'ne verildiler. Tokat Milletvekili Nâzım Bey, Hıyanet-i Vatanîye Yasası'nın 2. maddesi uyarınca 15 yıl hapse mahkûm edildi (9 Mayıs 1921).

Sakarya Savaşı'nın zaferle bitmesinden sonra ülke içinde ve dışında gücünü iyice pekiştirmiş olan TBMM Hükûmeti, Mayıs ayında hükûmeti devirmek suçuyla tutuklanan sol düşünceli kişiler için bir af çıkardı. Hapisten kurtulan bu kişiler kısa süre sonra tekrar örgütlenmeye yöneldiler. 18 Mart 1922'de çıkarmaya başladıkları Yeni Hayat Dergisi ile kamuoyu oluşturmaya çalıştılar. III. Enternasyonale bağlı olduklarını açıkladılarsa da partiyi canlandıramadılar. Hükûmet başkanı olan Rauf Bey 21 Temmuz'dan itibaren sosyalistlerin çalışmalarını yasakladı. 2 Ekim 1922'de de İcra Vekilleri Heyeti kararıyla Türkiye Halk İştirakiyûn Partisi tümüyle kapatıldı.

Türkiye Komünist Fırkası

Rusya'da Bolşevik İhtilal sonunda Sosyalist temellere dayanan yeni bir düzen kurulmuştu. Türkiye Büyük Millet Meclisi açılınca ilk ilişki Sovyet Rusya ile kurulmaya çalışıldı. Sovyet Rusya'da emperyalizme savaş açan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetiyle iyi ilişki kurmayı çıkarlarına uygun buldu. İki ülke arasında kurulan iyi ilişkiler Sosyalist düşüncenin Anadolu'da yayılmasına yol açtı. 1920 sonbaharında Anadolu'da göz ardı edilemeyecek kadar gelişmiş bir "Bolşevik" kitle oluştu. Hükûmet bu kitleyi denetimi altına almak istedi.

Zira bu sırada bazıları komünist bir parti kurarak Anadolu'da sosyalist bir düzene geçmenin mücadelesini veriyorlardı. Oysa "millet, meclis ve hükûmet" böyle bir düzen yanlısı olarak gözükmüyordu. Hükûmet, dış etkilerle ülkenin kimi yerlerinde hissedilen sosyalist hareketlenmeleri önlemek, hükûmete muhalif sol güçleri denetim altına almak, emperyalist düşmana karşı verilecek savaşta Sovyetlerin yardımını daha da artırabilmek için, 18 Ekim 1920'de Türkiye Komünist Partisi adı altında bir parti kurdu. 9 kişilik kurucu heyeti, 30 kişilik "Merkez-i Umumisi" olan partinin üyeleri arasında Hakkı Behiç Bey, İhsan Bey (Cebelibereket), Refik Bey (Konya), Eyüp Bey (Eskişehir), Tefik Rüşdü Bey, Mahmut Esat Bey, Yunus Nadi Bey, Kılıç Ali Bey, Süreyya Bey gibi Türkiye Büyük Millet Meclisinin aktif üyeleri vardı. Kurtuluş Savaşı'nın asker kadrosunda önemli yerleri bulunan Fevzi Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet ve İsmet Beyler de Parti'ye dâhil olmuşlardı. İşte bu nedenle Mustafa Kemal Paşa, partiyi kuran kişileri "en kıymetli, en namuslu, en vatanperver" kimseler olarak nitelemişti. Türkiye Komünist Partisi, Rusya'da olduğu gibi Anadolu'da da işçinin önderliğinde proletarya diktatörlüğüne dayanan bir komünizm kurmayı amaçlamamaktadır. Türkiye Komünist Partisi, Anadolu'nun ve Türk milletinin koşulları farklı olduğu için Türkiye'ye özgü yukarıdan gelen kanlı olmayan bir komünizmi benimsemiştir.

III. Enternasyonal'e bağlı olduğu ilan edilen bu partiyi, Hâkimiyet-i Milliye ve Anadolu'da Yeni Gün gazeteleri desteklemiştir. Parti 1921 yılı ortalarında kapatılmıştır.

Büyük Millet Meclisindeki bazı milletvekillerinin Bolşeviklik ve İslam esasları ağırlıklı gruplar oluştuğusunun zeminini değerlendiriniz.

Cumhuriyet Halk Fırkası

Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla bitirilmesinden sonra sıra Yeni Türkiye Devletinin çağdaşlaştırılmasına gelmişti. Ülkeyi ve milleti çağdaş uygarlığın ilerisine taşıyabilmek için çağdaş siyasal örgütlere ihtiyaç vardı.

Savaş sırasında Türkiye Büyük Millet Meclisinde oluşturulan Müdafaa-i Hukuk Grubu, Mudanya Mütarekesi'nden sonra artık işlevini tamamlamıştı. Bunun bir siyasal partiye dönüştürülmesi zamanı gelmişti. Zira mecliste yaşanan kimi olaylar

da bunu zorunlu kılıyordu. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, 6 Aralık 1922'de Halk Fırkası adıyla bir parti kuracağını açıkladı.

Atatürk böyle bir parti kurmaktaki amacını şu noktalar üzerine oturtmuştu: Kurtuluş Savaşı başarısını siyaset, yönetim ve ekonomi alanında yapılması gereken inkılaplarla tamamlamak, yapılacak inkılapları bir programa dayandırmak, bu programa halkı da katmak, kurulacak partiyi halkçılık esasına göre yapılandırmak. Mustafa Kemal Paşa'nın parti kuracağını açıklaması çeşitli tepkiler doğurdu. Özellikle Halkçılık düşüncesine farklı anlamlar yüklenmeye çalışıldı. Mustafa Kemal Paşa ülkenin düşünen kişilerini kurulacak partinin altyapısını hazırlamaya çağırdı. Onların düşüncelerinden yararlanacağını açıkladı. Bunun yanında kendisi de yurt gezisine çıktı. Eskişehir'de, İzmit'te, Bursa'da, Balıkesir'de ve İzmir'de halkla görüşerek bu konuda görüşlerini açıkladı. Balıkesir'de Paşa Camii'nde, kurulacak parti hakkında şunları söyledi:

“Bu milletin siyasi partilerden çok canı yanmıştır. Şunu açıklayayım ki başka ülkelerde siyasi partiler ekonomik amaçlarla kurulmuş ve kurulmaktadır. Çünkü o memleketlerde farklı sınıflar vardır. Bir sınıfın çıkarlarını korumak için kurulan siyasi partiye karşılık öteki sınıfın çıkarlarını korumak için bir başka parti kuruluyor. Bu da doğaldır. Bizim ülkemizde de ayrı ayrı sınıf varmış gibi kurulan siyasi partiler yüzünden karşılaştığımız olaylar bilinmektedir. Halk Fırkası dediğimiz zaman bunun içinde bir kısım değil, bütün millet dâbidir. Bir defa halkımızı gözden geçirelim. Memleketimiz çiftçi memleketidir. O hâlde milletimizin büyük çoğunluğu çiftçi ve çobandır. Bu böyle olunca buna karşı büyük arazi ve çiftlik sahipleri akla gelir. Bizde büyük araziye kaç kişi sahiptir? Bu arazinin miktarı nedir? İncelenirse görülür ki memleketimizin büyüklüğüne nazaran hiç kimse büyük araziye sahip değildir. Bu arazi sahipleri korunacak insanlardır. Sonra sanat sahipleriyle kasabalarda ticaretle uğraşan küçük tüccarlar gelir. Kuşkusuz bunların çıkarlarını, geleceklerini korumak zorundayız. Çiftçilerin karşısında olduğunu düşündüğümüz büyük arazi sahipleri gibi bu ticaretle uğraşanların karşısında da büyük sermaye sahibi insanlar yoktur. Kaç milyonerimiz var? Hiç. Biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Tam aksine memleketimizde birçok milyonerlerin hatta milyarderlerin yetişmesine çalışacağız. Sonra amele(işçi) gelir. Bugün memleketimizde fabrika, imalâthane vesaire gibi kuruluşlar çok azdır. İşçi sayımız yirmi bini geçmez. Hâlbuki ülkeyi kalkındırmak için daha çok fabrikaya ihtiyacımız var. Bunun için de işçi lâzımdır. O nedenle işçiyi de korumamız gerekir. Bundan sonra aydın ve ulema denilen kişiler gelir. Bu aydın ve ulema kendi kendilerine toplanıp halka düşman olabilir mi? Bunlara düşen görev halkın içine girerek onları aydınlatmak ve onlara ilerleme ve uygarlaşmada önder olmaktır. Farklı meslek gruplarının çıkarları birbiriyle iç içe girmiş olduğundan onları sınıflara ayırmak olası değildir. Onların tümü de halktır. Halk Partisi halkımıza siyasi eğitim vermek için bir okul olacaktır”.

Atatürk yurt gezilerini tamamladıktan sonra Meclisin yenilenmesi konusundaki düşüncelerini hükûmet üyeleriyle de paylaştı. Ancak bu konuda kararı Meclisin vermesi gerekiyordu. Nitekim 1 Nisan 1923'te Aydın milletvekili Esat Efendi ve 120 arkadaşının verdiği seçimlerin yenilenmesini öngören bir yasa teklifi, uzun ve şiddetli tartışmalardan sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edildi ve seçimlerin yenilenmesi kararlaştırıldı.

Halk Fırkasının Siyaset ve Seçim İlkeleri

Seçim kararı alınınca siyasal örgütlerin seçim meydanlarına inmesi ve adaylarını ve seçim bildirilerini yayınlaması beklendi. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini yaptığı Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu dışında hiçbir siyasi örgüt seçim alanına inmedi. Mustafa Kemal Paşa, 8 Nisan 1923'te ivedi olarak çözülmesi gereken ülke sorunlarının neler olduğunu halka açıklayan ve 9 maddeden oluşan şu seçim bildirisini hazırladı.

“Ülkeyi ve milleti dağılmaktan ve yok olmaktan kurtarmak için millettten aldığı mutlak yetki ile toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi millet egemenliğine dayanarak bir halk devleti kurdu. Üslendiği görevin önemli bir bölümünü yerine getirdiği için 1 Nisan 1923'te seçimlerin yenilenmesi kararını aldı. Önümüzdeki dönemde barışı sağlamak, iktisadi gelişmeyi temin etmek ve her türlü örgütlenmeyi tamamlayarak ülkeyi ve milleti refaha kavuşturmak amacımız olacaktır. Yeni çalışma sürecinde Meclisin çoğunluğunu bu amaç etrafında toplayabilmek ve ülkeyi millet egemenliği çerçevesinde siyasi örgütlenmeye kavuşturabilmek için bir Halk Partisi kurulacaktır. Mecliste bulunan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu, Halk Partisi'ne dönüştürülecektir. Adı geçen partinin halk egemenliğini, yenilemeyi, maddi ve manevi alanda gelişmeyi esas alan geniş ve gelişmiş bir programı tüm üyelerin görüş ve onayına sunacaktır. Grubumuz aşağıdaki umdelerle (ilkelerle) yeni seçime katılmaya karar vermiştir. Bu umdeler ülkenin ivedi ihtiyaçlarını karşılamak üzere birçok uzmanın görüşü ve İzmir'de toplanan İktisat Kongresi sonuçlarına göre belirlenmiştir.

Umde 1. Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. İdare yöntemi halkın doğrudan doğruya kendi kaderini belirlemesi esasına dayanır. Milletın gerçek temsilcisi Türkiye Büyük Millet Meclisidir. Türkiye Büyük Millet Meclisi dışında hiçbir kişi, hiçbir makam, hiçbir güç milletin yazgısına egemen olamaz.

Umde 2. Egemenlik ve hükmetme yetkisi Türkiye halkının gerçek temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin manevi şahsında toplanmış olduğu için, Türkiye Büyük Millet Meclisinin 1 Kasım 1922'de verdiği Saltanatın kaldırılmasına ilişkin karar değiştirilmez ilkedir.

Umde 3. Ülkede iç güvenliğin kesin olarak sağlanması en önemli görevlerden biridir.

Umde 4. Mahkemelerin hızlı bir şekilde adalet dağıtabilmeleri sağlanacak, yasal mevzuat millî ihtiyaçlarımıza, bilimsel hukuk anlayışına göre yeni baştan iyileştirilecek ve tamamlanacaktır.

Umde 5. Aşar yönteminde halkın şikâyetine ve mağduriyetine yol açan kısımlar iyileştirilecek, tütün ekimi ve ticaretini milletin yararına dönüştürecek önlemler alınacaktır. Mali kurumlar çiftçilere, sanayicilere ve ticaretle uğraşanlara kolayca borç verecek bir şekle getirilecek, ivedi ihtiyacımız olan demiryolları için vakit geçirilmeden girişimde bulunulacak, ilk eğitim birleştirilecek, tüm okullarımız ihtiyacımıza ve çağdaş esaslara uygun hale getirilecek, sağlık ve sosyal yardım kuruluşları iyileştirilecektir.

Umde 6. Askerlik süresi kısaltılacaktır.

Umde 7. Milletın bağımsızlığı ve vatanın savunulması uğrunda sakat kalan kişilerin, ordu emeklilerinin, dul ve yetimlerinin sefaletine meydan vermeyecek önlemler alınacaktır.

Umde 8. Memurların atanma, görevden çıkarılma, yükseltılme, ödüllendirme, emekli edilme koşulları belirlenecektir.

Umde 9. Ülkenin hızlı bir şekilde onarılması için özel şirketlerin kurulması da özendirilecektir. Mali, iktisadi, idari bağımsızlığımızı sağlamak koşuluyla bir barış ortamının oluşturulmasına çalışılacaktır. Bu koşulları sağlamayan barış antlaşmasını kabul etmeyeceğiz.

Seçimler bittikten sonra Mustafa Kemal Paşa, 4 Ağustos 1923'te "Ağustos'un yedinci Salı günü Halk Fırkasına mensup yeni üyelerin bazı konuların müzakeresi için Meclis binasında öğleden sonra saat üçte hazır bulunmalarını isteyen bir duyuru yayınladı. 7 Ağustos 1923'te Müdafaa-i Hukuk Grubu'na bağlı milletvekillerleriyle yaptığı toplantıda uzun bir konuşma yaparak ulusal mücadelenin başlangıcından Millet Meclisinin kuruluşuna kadar Müdafaa-i Hukukun ve Halk Partisi'nin kurulma hazırlıklarını anlattı. Hazırlanan 106 madde ile bir ekten oluşan tüzük tasarımasını tartışmak üzere milletvekillerine dağıttı. Bu tasarinin ilk maddelerinde şöyle deniyordu:

Madde 1. Halk Fırkası (Partisi); Cemiyetler Kanunu'na göre kurulmuş siyasi bir cemiyettir. Amacı, millî egemenliğin halk tarafından ve halk için icrasına kılavuzluk etmek ve Türkiye'yi çağdaş bir devlet hâline yükseltmektir.

Madde 2. Halk Partisi bir ihtilal partisi değil bir inkılap partisidir. Tüm siyasi mücadelesini yasalar çerçevesinde yapacaktır. Türkiye'de tüm yasaların üstünde yasanın otoritesini egemen kılmaya çalışacaktır.

Madde 3. Halk Partisine göre halk kavramı, herhangi bir sınıfa özgü değildir. Hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve genellikle yasa karşısında mutlak eşitliği benimseyen tüm bireyler halktandır. Halkçılar, hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen ve yasalardaki mutlak hürriyet ve bağımsızlığı tanıyan bireylerdir.

Madde 4. Halk Partisine her Türk ve dışarıdan gelip Türk vatandaşlığını ve uygarlığını kabul eden her birey girebilir.

Madde 5. Halk Partisi Genel Başkanını Büyük Kongre seçer.

Bu tasarıyı incelemek üzere bir komisyon kuruldu. Tasarının incelenmesi 9 Eylül'e kadar sürdü ve 9 Eylül 1923'te Parti kuruldu. 11 Eylül 1923'te toplanan Halk Partisi üyeleri Mustafa Kemal Paşa'yı Parti Başkanlığına, Başvekil Ali Fethi Bey'i Parti Grup Başkanlığına, Recep Bey'i de (Peker'i) Genel Sekreterliğe seçti.

Fotoğraf 6.7

Mustafa Kemal Paşa hükûmet üyeleriyle (F.Çakmak,R.Peker, K.Özalp) bir arada.

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi.

29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilince Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) Cumhurbaşkanı olarak fiilen Parti Başkanlığını sürdürmeyi uygun görmedi ve 19 Kasım 1923'te İsmet Paşa'yı Parti Başkan vekilliğine atadı. İsmet Paşa da 20 Kasım'da yayınladığı bildiri ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin şubelerini Halk Partisi'ne bağladı. Böylece Halk Partisi kısa süre içinde yurdun dört bir yanında örgütlenmiş oldu.

Halk Partisi (Fırkası), 10 Kasım 1924'te alınan grup kararı doğrultusunda adının başına Cumhuriyeti ekleyerek Cumhuriyet Halk Partisi adını aldı. Cumhuriyet'in ilanından ve Hilafetin kaldırılmasından sonraki gelişmeler Halk Partisi üyeleri arasında parçalanmaya yol açtı. Mustafa Kemal'in listesinden seçime girerek milletvekili seçilen ve daha sonra da Halk Partisi'nin üyesi olan bazı milletvekilleri partinin izlediği politikaya ters düşerek Partiden istifa ettiler. Bunlar yeni bir parti kurarak meclisteki çalışmalarını sürdürdüler.

Cumhuriyet Halk Partisi, tek parti olarak 1927 yılına kadar çalışmalarını ilk tüzük doğrultusunda sürdürdü. 15-20 Ekim 1927'deki ikinci kongrede (birinci kongre olarak Sivas Kongresi'ni benimsemişlerdir) tüzüğünü daha da geliştirdi. Ülkede yapılan inkılaplara paralel olarak ideolojik doğrultusunu da belirledi. Tüzüğün ilk 7 maddesinde şu ilkelere yer verdi:

Madde 1. Cumhuriyet Halk Partisi, Cemiyetler Kanunu'na uygun olarak kurulmuş cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi, siyasi bir cemiyettir ve merkezi Ankara'dadır.

Madde 2. Parti; Türk Milletinin konumunu ve refahını sürekli yükseltmekte olan ve her türlü baskı zorbalık yönetimine izin vermeyen tek devlet şeklinin Cumhuriyet olduğunu belirtir. Cumhuriyetin bugün ve gelecekte her türlü tehlike ve tarruzlardan korunmasının en önemli bir vatan ve millet görevi olduğunu en temel düşünce ve siyasi amaç saydığını açıklar.

Madde 3. Parti; din ve inancı siyasetten ve siyasetin karışmasından kurtararak milletin, siyasi, içtimai, iktisadi tüm yasalarını, teşkilat ve gereksinimlerini pozitif bilim ve teknolojinin çağdaş uygarlığa armağan ettiği esaslara uygun olarak düzenler, devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı tamamen birbirinden ayırmayı en önemli görev sayar.

Madde 4. Parti; ulus egemenliği ve idareyi ilgilendiren tüm çalışmalarda halk tarafından ve halk için ilkesini hâkim kılmayı amaç edinmiştir. Yasa karşısında mutlak bir eşitliği kabul eden ve hiçbir ailenin ve hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir bireyin imtiyazlarını tanımayan bireyleri halktan ve halkçı olarak kabul eyler.

Madde 5. Parti; vatandaşlar arasında en sağlam bağın dil birliği, his birliği, fikir birliği olduğuna inanarak Türk dilini ve Türk kültürünü geliştirmeyi ve çıkarılacak yasaların vazedilecek kanunların velâyet-i ammesini ve her bireye eşit olarak uygulanmasını ana amaç sayar.

Madde 6. Cumhuriyet Halk Partisinin Genel Başkanı: Partinin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Hazretleridir.

Madde 7. Bu genel esaslar, hiçbir şekilde değiştirilemez.

Halk partisi tüzüğünün genel esaslarında bilhassa vurgulanan cumhuriyetçilik, laiklik, halkçılık ve milliyetçilik ilkelerini ve partiye atfedilen siyasi eğitim vermek için bir okul olma vasfını birlikte düşünerek işaret ettiği siyasi kültür birikimini değerlendiriniz.

SIRA SİZDE

4

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1927 Kongresi'nde Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Milliyetçilik ve Laiklik ilkelerini benimsediği dikkati çekmektedir. Parti, Türkiye'yi bu ilkeler doğrultusunda çağdaş uygarlığa taşıyıcı düzenlemeleri yapmıştır. Ayrıca Çağdaş Türk Devleti'nin nasıl kurulduğunun belgesi olan Atatürk'ün büyük eseri Nutuk da bu kongrede okunmuştur. 1930'da Cumhuriyet Halk Partisi'nde yeni bir ayrışma yaşanmıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası adıyla yeni bir parti kurulmuş ise de bu da uzun ömürlü olmamıştır.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın feshinden sonra seçimler yapılmış, ardından da 10 Mayıs 1931'de Cumhuriyet Halk Fırkası'nın üçüncü kongresi toplanmıştır. Bu kongrede Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilk kez programı tartışılarak kabul edilmiş ve 1927 tüzüğünde de bazı değişiklikler yapılmıştır.

Partinin programındaki Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Milliyetçilik, Laiklik ilkelerine Devletçilik ve İnkılâpçılık ilkeleri de eklenmiş ve bunların tanımları yapılmıştır. 9 Mayıs 1935'te yapılan Dördüncü Kurultay'da ise dildeki sadeleşmeye uygun olarak Fırka adı Partiye dönüştürülmüş ve Partinin benimsediği ilkeler Kamalizm (Kemalizm) olarak adlandırılmış ve bu ilkelerden bazılarının tanımları yeniden yapılmıştır. Bu ilkeler 5 Şubat 1937'de Anayasaya eklenmiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi 1950'ye kadar iktidar partisi ve halka siyasi eğitim veren okul olarak ülkenin çağdaşlaşmasında belirleyici rol oynamıştır. Kuruluşundan başlayarak 10 Kasım 1938'e kadar Partinin Genel Başkanlığını Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) yapmıştır. Onun vefatı üzerine ise Genel Başkanlığı İsmet İnönü sürdürmüştür. 1923 tüzüğünde Genel Başkan'ın Büyük Kongrece seçileceği belirtilirken, 1927 kongresinde bu hüküm değiştirilmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Genel Başkanı'nın Fırka'nın kurucusu Gazi Mustafa Kemal olduğu belirtilmiştir. Bu hüküm Atatürk'ün vefatına kadar sürmüştür. O'nun ölümü üzerine toplanan kurultayda Atatürk "ebedi başkan" olarak kabul edilirken İsmet İnönü de "değişmez genel başkan" olmuştur. Genel Başkan'ın değişmesi ölüm, görev yapamayacak kadar hastalık ve istifa gibi üç unsura bağlanmıştır.

Fotoğraf 6.8

Gazi, onuncu yıl nutkunu verirken bemen yanında İsmet İnönü

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi.

Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi'nde 1946'da çok partili siyasi hayata geçilene kadar Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası başta olmak üzere birtakım partiler kurulmuşsa da onları kitabımızın ikinci cildinde ele alacağımızdan burada yer verilmemiştir.

Özet

Osmanlı Meclisi Mebusanından Büyük Millet Meclisine geçiş sürecindeki gelişmelere ana hatlarıyla bakıldığında Osmanlı toplumunun demokratik bilinç seviyesini giderek artırdığını göstermektedir. Gerçekten de Birinci ve İkinci Meşrutiyet Dönemlerinde edinilen tecrübe birinci dönem Büyük Millet Meclisinde net bir biçimde kendini göstermektedir. Mebusan Meclisinin mutlaka toplanarak milletin meseleleri hakkında karar vermesi konusundaki ısrar Osmanlı Hükûmeti'ni ve Padişahı seçimleri yaparak meclisi toplamak hususunda harekete geçirmiştir. Bu seçimlerde oluşan son Osmanlı Meclisi Mebusanı da milletin bağımsızlık arzusunu ortaya koyan Misak-ı Milli'yi kabul ederek bütün dünyaya ilan etmiştir. Meclis böylece temel sorumluluğunu yerine getirmiş sayılmalıdır. İstanbul'un fiilen ve resmen işgalinden ve Meclisin feshinden sonra Erzurum milletvekili sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı çağrıya uyan milletin temsilcileri Ankara'da Büyük Millet Meclisini oluşturmuşlardır. Bu esnada İstanbul'daki meclisten gelen vekillerin katılımı ve İstanbul'daki son gündemi de dikkate alarak çalışmalar yapması bu fikri devamlılığın ve tecrübe birikiminin en açık göstergesidir.

Osmanlı Devleti'nin sonunda 1920'li yıllar itibarıyla okur yazar oranının %6-10 arası olduğunu dikkate almalıyız. Bu durumda Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin %39,4'ü yükseköğretim, %27'si orta öğretim ve %22'si medrese, %3,8'i meslek okulu mezunu olması dikkat çekicidir. Türkiye Büyük Millet Meclisine katılan milletvekillerinin %50,1'i Türkçe dışında bir yabancı dil biliyordu. 30 yaş grubunda Fransızcanın, 40 ve 50 yaş grubunda ise Arapça ve Farsçanın belirleyici olduğu dikkati çekiyordu.

3-Türkiye Büyük Millet Meclisine katılan üyelerin; %34,2'si sivil bürokrasiden, %24'ü serbest meslek sahiplerinden, %13,2'si askerlerden, %8,6'ı din adamlarından, %12,7'i yerel yönetimlerde görev almış üyelerden, %4'ü doktor ve eczacılardan, %1,2'si aşiret reislerinden, %1'i teknik elemandan oluşuyordu. Bu da TBMM'nin tüm halk kesimini temsil ettiğini gösteriyordu. Meslek ve eğitim açısından bakıldığında ülkenin altı yüz yıllık bir dünya devletinin ortaya çıkarabildiği bir elit tabaka olduğunu göstermektedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisinde ortaya çıkan gruplara bakıldığında hemen pek çoğunda Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında ortaya çıkan meselelerin çözümüne odaklanmış oldukları dikkat çekmektedir. Adli mesele-

lerde, toprak rejiminde, eğitimde, idari yapıda reformlar yaparak ülkeyi çağdaşlaştırmak, bunun yanı sıra grupların önemli bir kısmının Rusya'da ortaya çıkan Bolşevik devriminden etkilendiklerini görmekteyiz. Bu açıdan milletvekilleri arasındaki guruplaşmaların keskinleştiğini söylemek mümkün olmakla beraber, sürecin gelişmelerini mutlaka kontrol etmek mevkiinde olan Mustafa Kemal Paşa'nın jeopolitik, stratejik ve uluslararası dengeleri dikkate alarak komünist partisini bile arkadaşlarına kurdurarak kontrol etmeye çalıştığını söylemek mümkün görünmektedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin ilk döneminde kurulan siyasi partileri tanıyacaksınız. Cumhuriyet'in ilanına kadar olan dönem içerisinde Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası, Türkiye Komünist Partisi ve Halk Fırkası faaliyet göstermiştir. İlk ikisi Bolşeviklik fikri etrafında toplanan partiler dönemin şartları çerçevesinde belli bir süre faal olmuş, bilahare kapatılmışlardır. Halk fırkası ise Gazi Mustafa Kemal idaresinde Meşrutiyet Dönemlerinin de birikimine sahip olarak sınıf farkı gözetmeden, tamamen millî düşünceler ile Türk milletinin siyasi kültürüne katkı sağlayacak bir okul olarak değerlendirilmiştir. Dikkat edildiğinde Halk Fırkası'nda ve zaman zaman Mustafa Kemal Paşa'nın söylemlerinde de Rusya deneyiminin etkileri görülecektir. Arada kurulan ve kısa ömürlü olan iki parti dışında Halk Fırkası toplam 27 yıl iktidarda kalarak üstlendiği görevi yerine getirmeye çalışmıştır.

Kendimizi Sınayalım

1. Büyük Millet Meclisinin kabul ettiği anayasal sistem aşağıdakilerden hangisidir?

- Kuvvetler ayrılığı,
- Parlamente Sistemi,
- Kuvvetler Birliği,
- Meclis hükûmeti sistemi,
- Meşrutî Monarşi,

2. Büyük Millet Meclisinin yaptığı ilk anayasa hangisidir?

- Kanun-i Esasî,
- Teşkilat-ı Esasiye Kanunu,
- Sened-i İttifak,
- Misak-ı Milli,
- Misak-ı İktisadî,

3. Teşkilat-ı Esasiye Kanununun temelinde aşağıdakilerden hangisi yer almaktadır?

- Mustafa Kemal Paşa'nın hazırladığı halkçılık programı,
- Misak-ı Milli,
- Kanun-i Esasî,
- Bolşevik Şura Sistemi,
- Erzurum Kongresi Kararları.

4. Aşağıdakilerden hangisi yasama, yürütme ve yargının Meclis'te toplanmasının sebeplerinden **olamaz**.

- Savaş hali dolayısıyla millet işlerinin süratli görülme ihtiyacı
- Millet iradesini temsil eden Meclisin millet işlerini de kendi görmesi gerektiği anlayışı
- Mustafa Kemal Paşa'nın millî mücadele gelişmelerinin meşrû müesseseler eliyle yönetilmesi gerektiği inancı
- İstanbul'daki hükûmetlerin millî mücadeleyi engelleme girişimlerine karşı koymak
- Cumhuriyet kuramına göre bunun bir zorunluluk olması

5. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni oluşturan milletvekillerinin çoğunluğu hangi meslek gurubundandır?

- Din adamları,
- Serbest meslek sahipleri
- Askerler
- Sağlık görevlileri
- Sivil bürokrasi.

6. Osmanlı toplumunda okur yazar oranının düşük olmasına karşın Büyük Millet Meclisi üyelerinin eğitim seviyesinin yüksek oluşu neleri mümkün kılmıştır?

- Toplumun her kesiminden aydınların Millet Meclisi fikrine sahip çıkmalarını,
- İstiklal mücadelesini toplumun her kesiminin benimsenmesini
- Milletin iradesine sahip çıkmış bilincine ulaşmasını,
- Milletvekillerinin hem Meclis'te hem cephede hem de halk arasında çalışmasıyla Meclis-halk bütünleşmesinin fiilen gerçekleşmesini,
- Hepsini.

7. Aşağıdakilerden hangisi Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk partisidir?

- İttihat ve Terakki
- Halk Fırkası,
- Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
- Serbest Cumhuriyet Fırkası
- Demokrat Parti,

8. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi döneminde bolşevizme yönelen gurup aşağıdakilerden hangisidir?

- Halk Zümresi,
- Yeşil Ordu,
- İslahat Grubu,
- Tesanüt Grubu,
- Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu.

9. İkinci dönem TBMM'de kurulan Halk Fırkasının kökeni meclisteki hangi guruba dayanmaktadır?

- Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Gurubu (Birinci gurup)
- İkinci Gurup,
- Halk Zümresi,
- İstiklal Gurubu
- Yeşil Ordu.

10. Mustafa Kemal Paşa, Halk Fırkasını kurarken toplumun hangi kesimin temsilcisi olmayı hedeflemiştir?

- Çiftçiler,
- İşçiler
- Askerler
- Türk halkının tamamı
- Büyük sermaye sahipleri.

Okuma Parçası

MECLİSİN KIYMETİ

Bu günlerde tarihi kararını verecek olan meclis hakkında dahil ve hariçte tarihi tağlit edecek(yanıltacak) mütalaalar serdedildiğini(düşünceler ifade edildiğini) görüyoruz.

İstanbul'da meclisi içinde ve ruhundan tanımayan bazı kalemler meclis için iğneli sütunlar, ecnebi(yabancı) memleketlerinde meclisi işine geldiği gibi tanımak, tanıtmak isteyen bazı gazeteler de meclis hakkında muğalatah(yanıltıcı) makaleler yazdılar.

İkinciler için reddiyelere ihtiyaç yoktur: Meclisteki iki gurubu mecliste ikilik zanneden, istiklal karşısında mecliste iki grup değil iki mebus bile olmadığını bilmeyen bazı ecnebi mehafil(çevreler) ve ceraid(gazeteler), cehillerinin(bilgisizliklerinin) cevabını bu günlerde meclisten fiilen alacaklardır!

Bizi ecnebilerin cehlinden ziyade kendi içimizdekilerin aldanişı müteessir ediyor (üzüyor). Meclisi kendimiz iyi bilmezsek harice nasıl bildireceğiz.

Yedi tepenin üstünden bazı sadalar işitiyoruz: Diyorlar ki, meclisin ilmi seviyesi yüksek değilmiş, cahiller alimlerden daha çok ve münevverler(aydınlar) ehliyetlilerden daha azmış.

Hayata giden cehil hayatı götüren ilimden hayırlıdır. Allahtan ki, meclis yüreksiz âlimlerle dolu olmadı, işimiz böyle âlimlere kalaydı bugün elimizde vatan kalmayacaktı!

Diyorlar ki, meclis alelâcele toplandı ve her yer o buhranlı devrede en akıllı adamını göndermedi.

İyi amma biz ne akıllı adamlar biliriz ki, akıllarına o zaman bu davanın başarılabileceğini sığdıramamışlardı: Çok ince düşündükleri için meclis azalığını kabul etmeyenlerin durenmiş zekalarındaki hotkâmlık (bencillik), atının (geleceğin) makus (olumsuz) ihtimallerini düşünmeyerek büyük sadaya(çağrıya) koşanların tecellüdündeki feragatten daha kıymetli midir?

Diyorlar ki, vatanın münevverlerinden büyük bir kısmının ecnebi işgaliyle vatanın haricinde kalışı vatanın dahilindeki ehliyetlileri ikbal sahibi yaptı ve bu hâl ancak yeni intihabat yapılıncaya mündefi olacaktır (ortadan kalkacaktır).

Vatanın dahilindeki ehliyetlilerin vatanla beraber vatan haricindeki o büyük bir kısım münevverleri de kurtarıcı ehliyetlilikse kurtarılan münevverlerin kurtaran ehliyetlilere bu suretle şükranı kendi ehliyetlerine bir nişane midir?

Ehliyetlilerin ikbalı yeni intihab(seçim)la kalkacaktı, demek ki o ikbal en ziyade mecliste göze batıyor. Fakat şimdi, davanın sonunda pek cazibeli görünen bu ikbal, davanın başında herkesin geçmek istemediği tehlikeli bir sıratı. bu günün ikbal cennetine girenler o kıldan ince ve kılıçtan keskin yoldan geçtiler, o cennete girenlere gıpta ederken o yoldan geçenlere hürmet edelim.

Demiyoruz ki, meclisimiz hatasızdır, meclisin bütün azası kemale ermiştir. Fakat şunu diyoruz ki, bu meclisin bütün noksanlarını örtecek ve bütün aksaklıklarını unutturacak büyük bir meziyeti vardır. O meziyet bu meclisin ruhundaki muhasaladan (bileşke)doğuyor, o ruh hamasetten(yiğitlik) bir şelale gibi coşkundur, o ruh Sakarya'nın kara günlerinde fennin tereddüdünü yendi ve hesabın sesini boğdu. Sakarya'nın kara günlerinden şeref günlerine geçerken dehanın kumandası, zabitin kanı, Mehmet'in kahramanlığı kadar o ruhun da hizmetini gördük.

İstilanın ordusu galip ve mağrur Ankara'ya ilerlerken "ille burada müdafaa edeceğiz" diye ayak depreyen(direyen) mebusların hamaseti yanında "Mirabo"nun meşhur celadeti fanus karşısında gece kandili gibi sönük kalıyor.

Meclisteki bu ruhu ve bu ruhtaki kurtarıcı hamaseti görmemek için insanda mutlaka o ruhun zıddı bir ruh olmak lazım gelir!

Kıymetine emin olduğumuz kalemlerden rica ederiz; yazı yazmadan evvel düşünmüyorlarsa, bari yazılarını basmadan evvel düşünsünler!

Yeni Gün: (Hergün bir düşünce): 1 Mart 1923. İsmail Habib.

Kaynak: İsmail Habib Sevük, **O Zamanlar**, 1920-/1923 Ankara 2001, s. 229-231'den alınmıştır.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. c	Yanıtınız Yanlış ise “ Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Kuruluşu Ve Özellikleri” konusunu gözden geçiriniz.
2. b	Yanıtınız Yanlış ise “ Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Kuruluşu Ve Özellikleri” konusunu gözden geçiriniz
3. a	Yanıtınız Yanlış ise “ Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Kuruluşu Ve Özellikleri” konusunu gözden geçiriniz
4. e	Yanıtınız Yanlış ise “ Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Kuruluşu Ve Özellikleri” konusunu gözden geçiriniz
5. e	Yanıtınız Yanlış ise “ Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Kuruluşu Ve Özellikleri” konusunu gözden geçiriniz
6. e	Yanıtınız Yanlış ise “ Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Kuruluşu Ve Özellikleri” konusunu gözden geçiriniz
7. b	Yanıtınız Yanlış ise “Cumhuriyetin İlanına Kadar Türkiye’de Kurulan Siyasi Partiler” konusunu gözden geçiriniz
8. b	Yanıtınız Yanlış ise “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Oluşan Gruplar” konusunu gözden geçiriniz
9. a	Yanıtınız Yanlış ise “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Oluşan Gruplar” konusunu gözden geçiriniz
10. d	Yanıtınız Yanlış ise “ Cumhuriyetin İlanına Kadar Türkiye’de Kurulan Siyasal Partiler” konusunu gözden geçiriniz

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Büyük Millet Meclisinin toplanmasında davet sahibi konumunda olan Mustafa Kemal Paşa’nın Mondros Mütarekesi’nden sonraki gelişmeleri bilhassa kendi faaliyetleri açısından son derece ayrıntılı ve belgeli bir şekilde aktarması millete karşı bir sorumluluk hissinin gereğidir. Mütareke’nin imzalanmasından itibaren milletin geleceğini ilgilendiren kararların milletin temsilcileri tarafından verilmesi gerektiğini savunarak Meclisin toplanmasını isteyen Mustafa Kemal Paşa, uzun uğraşlardan sonra bunu gerçekleştirdiğinde ilk iş olarak söz konusu sürecin bütün ayrıntılarını milletin temsilcileri ile paylaştığı bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada davet sahibi olarak sürecin nasıl gelişmesi gerektiği ve millî hakimiyet düşüncesi etrafında mücadelenin nasıl örgütlenmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Bu yaklaşım bugün için millî iradeye saygının, demokratik anlayışın bir gereğidir. İradenin sahibi millettir, meclis onun temsilcisidir dolayısıyla onun adına hareket edenlerin neler yaptığını da milletin bilmesi gerekir. O günlerde de hakimiyeti millîye inancının bir gereği olarak bu tür bilgilendirmeler yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa 1927 yılında da 19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıkışı sürecinden ikinci kongrenin yapıldığı günlere kadar geçen süreci kendi görüş ve anlayışı çerçevesinde milletiyle paylaşmıştır.

Sıra Sizde 2

Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin eğitim düzeyi son derece yüksektir. Hele imparatorluğun sonunda okur yazar oranının %6 ‘larda dolaştığı bir ortam için meclisin seviyesi ortalamanın çok üzerindedir. Mebusların %39,4’ü yükseköğretim, %27’si ortaöğretim ve %22’si medrese, %3,8’i meslek okulu mezunudur. Türkiye Büyük Millet Meclisine katılan milletvekillerinin %50.1’i Türkçe dışında bir yabancı dil biliyordu. 30 yaş grubunda Fransızcanın, 40 ve 50 yaş grubunda ise Arapça ve Farsçanın belirleyici olduğu dikkati çekiyordu. Bu manzara gerek batı gerekse doğu kültürünü bilen bir kadronun söz konusu olduğuna işaret etmektedir. Yine üyelerin; %34,2’sinin sivil bürokrasiden, %24’ünün serbest meslek sahiplerinden, %13,2’si askerlerden, %8,6’ı din adamlarından, %12,7’i yerel yönetimlerde görev almış üyelerden, %4’ü doktor ve eczacılardan, %1,2’si aşıret reislerinden, %1’i teknik elemandan oluşması devlet ve toplum sosyolojisinden haberdar bir kadro ile işlerin yürütüldüğünü göstermektedir. Bir manada toplumun en eğitilmiş, dünya gelişmelerinden ve ülke gerçeklerin-

den haberdar insanların bir arada olduğu meclisin neden Türk demokrasi tarihinin en demokrat meclisi olarak adlandırıldığını da izah etmektedir.

Sıra Sizde 3

Mecliste oluşan grupların Bolşeviklik ve İslam esasları ağırlıklı guruplar oluşturması tamamen mücadelenin geliştiği şartlarla ilgilidir. İngiliz emperyalizmine karşı ortak güç olarak ortaya çıkan Rusya'daki bolşevik devrimi ilan ettiği esaslar dolayısıyla tabii bir sempati ile karşılanmıştı. Buna ilaveten Nisan 1920 itibarıyla başlatılan görüşmeler sonunda kıt imkânlarla karşın sağlanan para, silah ve cephane yardımı kendi ülkesinde başarıya ulaşan Bolşevik rejimine öykünmeyi artırmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin de Bolşevik yönetimi ile iyi geçinmeyi politikalarına uygun görmesi bu süreci desteklemiştir.

Buna ilaveten ülkedeki toplumun en temel ortak paydası İslam dinidir. Daha 1880'li yıllardan başlayarak gelişen bu eğilimin de siyasi programlarda yer alması son derece anlaşılır bir durumdur.

Sıra Sizde 4

Halk partisi tüzüğünün genel esaslarında bilhassa vurgulanan cumhuriyetçilik, laiklik, halkçılık ve milliyetçilik ilkeleri ekonomik ihtiyaçlardan da beslenerek parti hayatının tamamında belirleyici olan hususlardır.

Halk Fırkası'nın tüzük esasları olarak ifade edilen ilkeler aslında Türkiye'nin son yüzyılına etki eden kavramların birikimi olarak görülebilir. Zira 1860'lı yıllardan beri tartışılan cumhuriyet kavramının aydınlar arasında edindiği yer kadar İslamcılık politikaları da 1880'li yıllardan itibaren toplumda önemli yer edinmişti. İstiklal Harbinin verildiği yıllarda toplumun şartlarını ve anlayışını dikkate alarak belirlenen ilkeler bir bütün hâlinde elde edilen kazanımların muhafazasını hedeflemiştir. Süreci toplumla beraber yaşayarak öğrenen Halk Fırkası yöneticilerinin de bu birikimi toplumun her kesimine uygulamalı olarak öğretmeyi onlara okul olmayı hedeflemesi iddialı olmakla birlikte pragmatik bir yaklaşım olarak görülebilir. Zira son otuz yılın gelişmeleri sadece aydın kesim arasındaki tartışmalar çerçevesinde oluşan afaki fikir tartışmalarıyla değil toplumun her kesiminin yıllar süren savaşlar ile birlikte artışı ve eksisine katlanarak idrak ettiği bir zaman diliminde olmuştur. Yaşayanlar yeni yetişenlere bu birikimi aktararak vatanşlık görevini de yerine getirmiş olacaklardır.

Seçilmiş Bibliyografya

- Ağaoğlu, Samet, **Kuva-yı Milliye Ruhu**, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, İstanbul 1973.
- Arar, İsmail, **Atatürk'ün Halkçılık Programı**, İstanbul 1963.
- Atay, Falih Rıfkı, **Çankaya**, İstanbul 1969.
- Balkanlı, Remzi, **Mukayeseli Basın ve Propaganda**, Ankara, 1961.
- Cebesoy, Ali Fuat, **Moskova Hatıraları**, İstanbul 1955
- Cebesoy, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, İstanbul 1968.
- Demirel, Ahmet, **Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Gurup**, İstanbul 1994.
- Dumont Paul., "Revolution Impossible les Counants d'opposition en Anatolie 1920-1921", **Cabiers du Monde Russe et Sovietique**, VoL XIX, 1-2.
- Eraslan, Cezmi, **Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk**, İstanbul 2003.
- Güneş, İhsan., **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Düşünsel Yapısı (1920-1923)**, Eskişehir, 1985.
- Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Ağustos 1336.
- Kandemir, Feridun, **Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Fırkası ve Sonrası**, İstanbul 1966.
- Kansu, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, c.1-2, Ankara 1968.
- Karabekir, Kazım, **İstiklal Harbimizin Esasları**, İstanbul 1969.
- Karal, Enver Ziya, **Atatürk'ten Düşünceler**, Ankara 1982.
- Karpat Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul 1967.
- Sonyel, Salahi.R. **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, Ankara 1973.
- Toprak, Zafer, "II. Meşrutiyette Solidarist Düşünce: Halkçılık", **Toplum ve Bilim**, 1977. Sayı 1, s. 92-123.
- Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)**, İstanbul 1952.
- Tuncay, Mete, **Türkiye'de Sol Akımlar**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1978.
- Yunus Nadi, **Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve İşyanlar**, İstanbul 1955.

7

Amaçlarımız

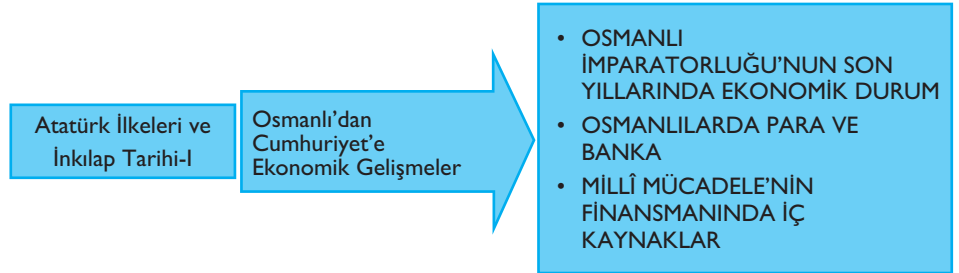
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Osmanlı Devleti'nin son döneminde tarım, sanayi ve ulaşım sektörünün durumunu açıklayabilecek,
- Osmanlı yönetiminin dış ticaret durumunu, para ve bankacılık sistemine bakışını analiz edebilecek,
- Yirminci yüzyılın başlarındaki durumu ile Osmanlı toplumunun Millî Mücadele'yi nasıl finanse ettiğini açıklayabilecek bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Tarım Toplumu
- Sanayileşme
- Dış Borçlar
- Millî Banka
- Tekalif-i Milliye Emirleri

İçindekiler

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ekonomik Gelişmeler

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SON YILLARINDA EKONOMİK DURUM

Osmanlı toplumu XIX. yüzyılın ikinci yarısına dek iktisat bilimine ve çağın gelişmelerine uzak kalmıştır. Azınlıklardan Sehak Efendi 1859 yılında hediye olarak, litografya ile basılmış kitabı İlm-i Tedbir-i Menzil'i, devrin padişahı Abdülmecid'e vermiştir. Kitap Fransız iktisatçı J.B.SAY (1767-1832)'ın görüşlerini içermektedir.

1879 yılında Ahmet Mithat, iktisadi konularda yazdığı yazılarını "Ekonomi Politik" başlığı altında toplamış ve kitap hâlinde yayımlamıştır. Yazılarında azınlıkların denetiminde Osmanlı ekonomisinin nasıl yağma edildiğini, Müslümanların nasıl ekonomi yönetimi dışına itildiğini anlatmaya çalışmıştır.

Bu gelişmeler dışında Osmanlı Devleti'nde ilk iktisat kitabının yazılması ve basılması 1881'de Ohannes Efendi tarafından gerçekleştirildi. Yazar bu kitabını hocalık yaptığı Mekteb-i Mülkiyede okutmuştur. Kitap büyük ölçüde Adam Smith'in görüşlerini tekrarlayan ve savunan bir nitelik taşıyordu. Sakızlı Ohannes Efendi ve Portakal Mikail Paşa, Mekteb-i Mülkiyede verdikleri derslerde Osmanlı Devleti için sanayileşmeyi kaynak israfı sayıyorlardı. Yüzyılın sonuna gelindiğinde ise M. Cavit Bey "İktisat ilkelerine ters düşen bir sanayileşme ülkeyi yoksullaştıracaktır" diyordu.

**Gayrimüslimlerin Osmanlı Devleti için sanayileşmeyi elverişsiz bularak kaynak israfı saymaları ile İkinci Dünya Savaşı sonrası Batılıların Türkiye için tarım toplumu olarak kalma-
yı tavsiye etmelerindeki amaçları arasında bir paralellik olabilir mi? Tartışınız.**

V. Eldem'in değerlendirmelerine göre 20. yüzyılın başlarında, Batı Avrupa'da kişi başına ortalama gelir 170 dolar iken Osmanlı İmparatorluğu'nda yaklaşık 44 dolar idi. Ancak bu miktar İstanbul'da 66 dolara yükselirken Irak'ta 35 dolara düşüyordu.

Cumhuriyet öncesi Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyoekonomik yapısı hakkında elimizde tutarlı ve yeterli bilgiler yoktur. Bunun başlıca nedeni bu döneme ait devlet arşivlerinin tasnifinin bitmemiş olmasıdır. Eldeki bilgiler dağınık ve sınırlıdır. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında toplam nüfus ve nüfusun diğer özellikleri hakkında elimizde güvenilir veriler yoktur. Kullanacağımız veriler genellikle bazı araştırmacıların yaptığı tahminlerdir. 1919 yılında Millî Misak'ın çizdiği sınırlar içinde kalan Osmanlı Devleti'nin nüfusu için elimizde güvenilir bir kaynak vardır. Bu kaynak 14 Nisan 1919 yılında yayımlanmış bir belgedir. Bu kaynak-

tan elde edilen bilgilerle çeşitli düzeltmeler yapıldıktan sonra İmparatorluk'un büyük kentlerinin nüfuslarını hesaplamak mümkün olmuştur.

1914 yılı sonuna göre başlıca büyük kentlerin nüfusları şöyledir: İstanbul 1.122.000, İzmir 198.000, Bursa 76.000, Adana 64.000, Konya 49.000 ve Ankara 27.000. Görülüyor ki İmparatorluk'un bugünkü anlamda tek büyük kenti vardı o da İstanbul idi.

Bu kentin özelliği devletin başkenti olması yanında dış ticaretin de merkezi olması idi. İkinci sırada yer alan İzmir de daha küçük çapta olmak üzere ithalat ve ihracatın yapıldığı ikinci büyük liman kent özelliğini taşımaktaydı. Diğer bir deyişle ülkenin Avrupa'ya açılan kıyıları kentleşmiş ve gelişmiş iken İç Anadolu ve Doğu Anadolu bütünleşme dışında kalmıştı. Batı Avrupa'da kentleşmeyi belirleyen olgu sanayi yatırımlarının başlaması ile ortaya çıkan iş gücü talebidir. Oysa Osmanlı Devleti çağdaş sanayi süreci dışında kaldığından İstanbul ve İzmir'de görülen kentleşme iç ve dış ticaret yanında kamu hizmetlerinin yoğunlaşması ile oluşmuştur. I. Dünya Savaşı sonrasında bu kentlerin nüfusları tahmin edebileceğimiz nedenlerle çok azalmıştı.

Tarım

İstiklal Harbi öncesi Osmanlı Devleti'nde özellikle Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da toprak - insan ilişkileri feodal düzen içindeydi. Aşar Vergisi ve bu uygulamanın ortaya çıkardığı mültezimlik tarımda modernleşmeyi engellemişti. Ulaşım ve haberleşme yetersizliği çiftçinin içe dönük üretimle yetinmesine yol açmıştı. Bitlis ve Diyarbakır'da 51 ve daha büyük dönüm toprağı işleyenler egemen iken Batı Anadolu da ise işletme büyüklükleri küçülmekte ve piyasaya yönelik üretimde artış görülmektedir. Miras yoluyla toprağın paylaşılması nedeniyle ekilebilir topraklar küçülmekteydi.

Hemen her bölgede tahıl ekimi bitkisel üretimde belirleyici durumdaydı. Eki- lebilir alanların bir kısmı mera, bir kısmı da bakımsızlıktan bataklık hâldeydi. Mera alanının geniş olması hayvancılığı kolay ve yaygın hâle getirmişti. Doğal gübre büyük çapta yakıt olarak kullanıldığı hâlde, ekim alanları sınırlı olduğundan gübreleme yeterli düzeydeydi. Muhtemelen bu yüzden, hektar başına verim yüksek gözüküyordu.

Geleneksel Osmanlı toprak düzeni Devlet'in çökmesiyle işlemez hâle gelmişti. Bu boşluktan yararlanan derebeyleri, ağalar, tefeciler özellikle Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da, köylüyü üzerinde çalıştığı toprakla birlikte sahiplenmiştir. Köylü "maraba", yani yetiştirdiği ürünün toplamı üzerinden pay alan üretici durumundaydı. Toprak mülkiyetini düzenleyen sistem karmakarışıktı. Bu karışıklıktan dolayı kendini güçlü hisseden her kişi ve grup Hazine'nin topraklarına el koyabiliyordu. Merkezî idare aciz kalınca valiler, mutasarrıflar, kaymakamlar, jandarma gibi devlet memurları da toprağı el koyarak toprak ağası hâline gelebiliyorlardı.

20. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan insanların çoğunluğu kırsal alanlarda tarımla uğraşırken kentlerde yaşayanlar memuriyet, askerlik ve ticaret yapmaktaydı. Ticaret ile çoğunlukla azınlıklar uğraşmaktaydı. Ancak kentlerle kırsal alan arasında iktisadi, sosyal ve kültürel iletişim ve etkileşim yoktu. Örneğin büyük kentlerin tahıl ihtiyacı iç piyasa oluşmadığı için ithalatla karşılanıyordu.

1838 Ticaret Anlaşması sonrasında başta İngiliz malları olmak üzere her türlü tarımsal ürün kentlerde yerli ürünlerin yerini almıştı. Zira Hükûmet tarım kesimini veya çiftçiyi koruyacak önlemler alamıyordu. Kapitülasyon rejimi altında olan ül-

ke, 1878-1913 döneminde her yıl ortalama 75 bin ton un, 65 bin ton pirinç ve 10 bin ton buğday ithal etmek zorunda kalmıştır. Bu yüzden her yıl yaklaşık 12 milyon altın lira dışarıya ödenmiştir. Devletin koruyuculuğundan ve kentlerin olanaklarından uzak yoksul Anadolu halkı tarımda kuraklık ve kıtlık yaşandığı yıllarda açlıkla savaşmak ve ölümü kabullenmek zorunda kalmıştır.

Fotoğraf 7.1

Tarıma elverişli toprakları artırmak için millete önderlik gerekiyordu.

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi.

Nüfusun %80'den fazlasının tarım ile uğraştığı bir ülkenin önemli miktarda tarım ürünü ithal etmek zorunda kalması ne ile açıklanabilir? Tartışınız

SIRA SİZDE

I. Dünya Savaşı yıllarında tarım kesiminde üretime katkıda bulunan insanlar askere alınırken büyükbaş hayvanlar da askerî birliklerin emrine verilmişti. Bu olgu tarımsal üretimin anılan yıllarda azalmasına yol açınca devlet "tarımda çalışma, ekme yükümlülüğü" getirmişti.

Bu uygulama Kurtuluş Savaşı yıllarında da önemini korumuştur. Özellikle Anadolu'da hayvan ve orman varlığı savaş yıllarında büyük tahrip görmüştür. Henüz kömür ve petrolü tanımamış olan kırsal kesim insanı enerji üretmek için ormanları bilinçsiz biçimde kesmiş, yağma etmiştir.

İlkel tarım teknolojisi kullanarak ve hava koşulları uygun gittiği yıllarda üretilen pamuk, tütün, afyon, tiftik, fındık, üzüm, incir gibi geleneksel tarım ürünleri ihraç edilmekteydi. Özellikle pamuk ekim ve üretiminde miktar ve kalitenin artırılmasında önce İngilizler sonra Almanlar etkili olmuşlardır. Fakat yabancılar "sömürge tipi çiftlikler" kurmaya gitmemiş ticaret ve ulaştırmayı elde tutmakla yetinmişlerdir. Toprak alım satımının serbest olmasından ve Türklerin yoksullaşmasından yararlanan Rum ve Ermeni cemaati geniş topraklar satın almışlardır. Böylece Müslüman Osmanlı, azınlıkların işçisi durumuna gelmiştir. Kurtuluş Savaşı öncesine kadar Türk köylüsü devletin sadece "vergi ver asker ver" yönündeki isteklerine muhatap olmuştur. Bu yüzden köylü, devlet yerine, "ayan" veya "ağa"nın himayesine sığınmıştır.

Sanayi

Osmanlı İmparatorluğu'nun 20. yüzyılın başında bile henüz sanayileşme yolunda ciddi kararlar almadığı bilinmektedir. Devletin özellikle Saray'ın ve Ordu'nun ihtiyaçlarını karşılamak için kurduğu birkaç fabrikadan ve ülkede yabancı sermayenin kurduğu küçük ölçekli ve az sayıda sanayi tesislerden başka sınai faaliyet yoktu.

Devlet sermayesiyle 1810 yılında kurulan ve askerî kundura, çizme, palaska, fişeklik gibi malları imal eden Beykoz tesislerinden sonra, 1835 de çuha, fes, battaniye imal etmek üzere İstanbul'da Feshane Tesisleri kuruldu. Kadife, ipekli kumaş, saten ve tafta üretmek için 1845'te Hereke Fabrikası tesis edildi. Yine devlet eliyle 1850'de pamuklu dokuma ürünleri imal etmek üzere İstanbul Bakırköy Bez Fabrikası faaliyete geçti. Son olarak 1892'de Yıldız Çini Fabrikası kuruldu. Bu büyük tesisler Cumhuriyet'ten sonra da faaliyetlerine devam ettiler. Ancak ülkenin her kasabasında küçük atölyelerin, sanatkârların var olduğunu belirtmek gerekir. Fakat bu konuda resmî, ayrıntılı ve yeterli bilgi üretilmiş değildir. Ülke içinde gümrük birliği oluşması ve ulusal düzeyde pazar genişlemesi, 1873 yılında ancak mümkün olabilmiştir.

Parasal olanakları elverişli ve tasarruf edebilen kesim genellikle asker ve sivil bürokratlardı. Bu yüksek memurları, o zamanki ülke koşullarına göre aldıkları ücretler nedeniyle bugünün büyük zenginleri gibi görmek mümkündür. Günümüze dek gelen ve hepimizin güzelliğini kabul ettiğimiz İstanbul yalıları zamanın büyük asker-sivil bürokratları tarafından yaptırılmıştı. Bu yüzden Müslüman-Türk aydınlar, genellikle devlet memuru veya asker olmayı tercih etmişlerdi. Ayrıca çağdaş gelişmelerin dışında kalmış olan eğitim sistemi üretime yönelik iş gücünün oluşturulmasına olanak vermemiştir.

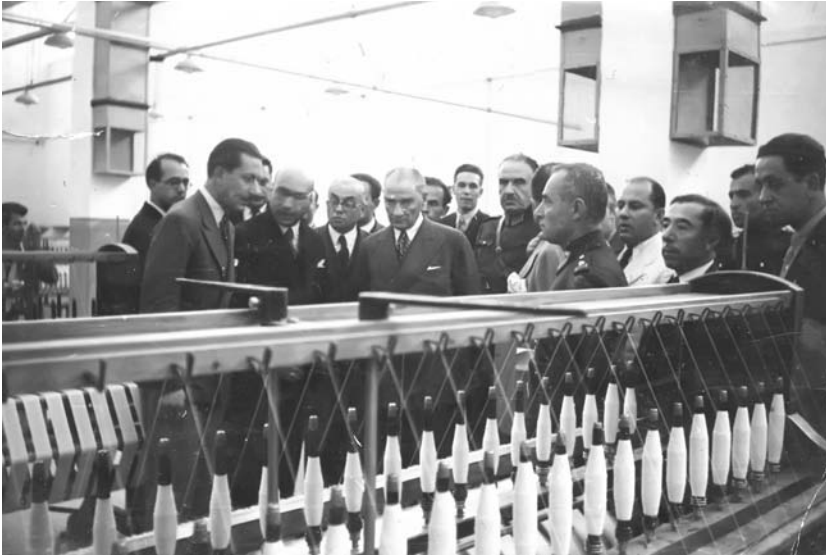
Büyük kentlerdeki az sayıda sınai faaliyetler yabancıların ya da ülkede yaşayan azınlıkların elindeydi. Müslüman Türkler, gerçek anlamda ekonomik faaliyetlerle ancak II. Meşrutiyet'ten (1908'den) sonra ilgilenmeye başlamışlardı. Hristiyanlar askere alınmazlar bedel öderlerdi. Böylece yerleşme, iş kurma veya meslek sahibi olma zamanı bulurlardı. Oysa Müslümanlar seneler süren askerlik hizmeti veya savaşlar nedeniyle sürekli ve düzenli iş gücü sahibi olma şansına sahip değillerdi. Fırsat bulanlar genellikle bakkallıkla işe başlardı.

1913 ve 1915 yıllarında düzenlenen sanayi sayımları sonuçlarına göre bugünkü Türkiye sınırları içinde kalan sınai tesislerinin dağılımı faaliyet alanına göre şöyleydi:

20 un değirmeni, 2 makarna fabrikası, 1 bira fabrikası, 6 konserve fabrikası, 1 buz imalathanesi, 3 kireç-3 tuğla imalathanesi, 7 kutu imalatı, 2 yağ imalatı, 2 sabun imalatı, 2 porselen imalatı, 11 tabakhane, 7 marangoz ve doğrama atölyesi, 7 yünlü dokuma fabrikası, 2 pamuk iplik ve dokuma fabrikası, 30 ham ipek atölyesi, 1 ipekli dokuma fabrikası, 5 çeşitli dokuma fabrikası, 35 matbaa, 8 sigara kâğıdı fabrikası, 5 madeni eşya fabrikası ve 1 kimyasal ürün fabrikası gibi...

Tüm sınai faaliyetlerin İstanbul'da toplanmasını büyük ölçüde Saray'ın ve yüksek memurların İstanbul'da uygun bir piyasa yaratmasıyla açıklamak mümkündür. Ayrıca kamunun ihtiyaçlarının karşılanmasının temel hedef alındığını da unutmamak gerekir. İstanbul dışında hızlı büyüme ve şehirleşme, ticari faaliyetlerin yoğunluk derecesine göre İzmir, Selanik ve Beyrut'ta olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu imzaladığı uluslararası antlaşmalar ve kapitülasyonlar nedeniyle, Batı Avrupa ülkelerinin tarımsal ve sınai ürünlerinin tam bir pazarı hâline dönüşmüştü. Eskiden ülke ihtiyaçlarının karşılanmasında büyük pay sahibi olan küçük aile işletmeleri ortadan kalkmıştı. Yine de yıkıcı rekabete dayanarak halıcılık, bakırcılık, silah imalatı, saraçlık ve dokumacılık gibi alanlarda ayakta kalmayı başaran küçük işletmeler vardı.

Fotoğraf 7.2

Zaten çok az sayıda olan fabrikaların artması için devletin önderliğine ihtiyaç vardı. (Nazilli dokuma Fabrikasında 1937)

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi.

Küçük sanayi teşvik ve yerli malını koruma amacıyla 1913'de "Geçici Sanayi Kanunu" çıkarıldı. Bu kanunla en az beş beygirlik güç kullanan ve 1000 Osmanlı liralık üretim aracına sahip olan ve bir yıl boyunca 750 iş günü yevmiyeli işçi çalıştıran iş yerleri bu kanunun getirdiği kolaylıklardan yararlanıyordu. Kanun vergi muafiyeti, bedava arazi, geçici gümrük muafiyeti, kanunun öncelikle bu tesislerin ürünlerini satın alma zorunluluğu gibi hükümler getirmiştir. Ancak bu yasadaki çoğunlukla azınlıklar ve yabancılar yararlanmıştır.

İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde İttihat ve Terakki yöneticilerinin hayata geçirmeye çalıştıkları millî iktisat politikaları hakkında geniş bilgi edinmek isterseniz Zafer Toprak'ın "Millî İktisat" (Tarih Vakfı yayınları, İstanbul 1995) adlı kitabını okuyabilirsiniz.

1913 yılına göre yabancı sermayenin toplam yatırımlarının dağılımı şöyleydi:

Madencilik	: 123 Milyon kuruş
Elektrik, havagazı, su	: 343 Milyon kuruş
Tütün, tekel	: 265 Milyon kuruş
İmalat Sanayi	: 265 Milyon kuruş

Özellikle büyük şehirlerdeki su, elektrik, havagazı, telefon, tramvay gibi altyapı tesislerinin işletilmesi imtiyazına sahip yabancı şirketler tekel durumunda olmanın tatlı kârlarını elde etmişlerdi. Batı sermayesinin Osmanlı İmparatorluğu içindeki ortakları veya yardımcıları olan azınlıklar da uygun pay almayı başarmış ve zengin olmuşlardı.

Görülüyor ki yabancı sermaye ağır sanayi yerine kolay ve kısa vadede gelir getiren alanlara girmiştir. Ayrıca gümrük duvarlarının son derecede düşük olması, yabancı ürünlerin iç piyasaya kolaylıkla girmesine olanak vermiştir.

Kurtuluş Savaşı sırasında ülke, işgal altında bulunan İstanbul, İzmir gibi şehirlerdeki tüm sanai faaliyetlerden yoksun idi. 1913-1915 sanayi sayımına göre tüm iş yerlerinin %50 den fazlası İstanbul'da toplanmıştı. Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara'da kurulan el tezgâhlarında imal ve tamir işlerini Askerî Sanayi Okulunda yetişmiş birkaç usta yürütmüştür.

İlk elektrik enerjisi istasyonu 1902'de Adana'da kuruldu. 1913 yılında benzer bir istasyon İstanbul'da faaliyete geçti. Cumhuriyet Dönemi'nde ilk elektrik santrali 1948'de Etibank tarafından kuruldu. Bağımsızlık Savaşı başlarken ülkenin her köşesinde maden arama ve işletme imtiyazı yabancılara verilmiş durumdaydı. Kömür işletmelerinin %50'den fazlası Fransız ve İtalyanların kontrolündeydi. Ergani bakır madeni de yabancılardan elindeydi ve imalatın tamamı ham olarak ihraç ediliyordu. İmparatorluğun ihtiyacı olan bakır, levha hâlinde İngiltere'den ithal ediliyordu.

1921 yılına göre toplam 1298 maden işletme imtiyazının sadece 259'u devlete aitti.

Ulaştırma

Avrupa'da Sanayi Devrimi 1750- 1820 arasında ulaşım sektöründe de büyük yenilikler getirmiştir. 19. yüzyılın birinci yarısında buharlı gemiler ve lokomotiflerle insan ve yük taşıyan ve ülkeleri yakınlaştıran yeni bir ulaşım sistemi egemen olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti'nin çağı izleyen bir sanayileşme politikası olmadığı için ulaştırma sektörünü yenileme ihtiyacı öne çıkmamıştı. Millî Mücadele'nin başladığı günlerde Anadolu'da üç ulaşım yolu vardı: Demir yolu, kara yolu, deniz yolu. Her üçü de çok ilkel ve ihtiyacı karşılamaz durumdaydı. Ülke özellikle çağdaş anlamda kara yolu ve deniz yolu taşıtlarına sahip değildi. Deve, katır, at ve merkep taşımacılığında belirleyici araçlardı. Bağımsızlık Savaşı sırasında kullanılabilir tek ulaşım aracı demir yoluydu. Bunların yapımı ise yabancı sermayenin denetiminde ve kendi çıkarlarına göre olmuştur. Örneğin demir yolu hatları kurulurken hep kıyılar yani Akdeniz ve Ege tercih edilmiş ve buradaki hatlar başkent İstanbul'a bağlanmamıştır. Böylece merkezî yönetimin ülkenin tümüne ulaşması ve güçlenmesi önlenmiştir. Osmanlı Dönemi'nin sonunda mevcut başlıca demir yolu hatları şöyleydi:

1. Anadolu demir yolu (İstanbul, İzmit, Eskişehir, Ankara),
2. Bağdat hattı (Eskişehir, Afyon, Konya, Adana, Halep),
3. Mersin, Tarsus, Adana,
4. İzmir, Bandırma,
5. Bandırma, Bursa,
6. İzmir, Aydın, Afyon.

Bu hatların tamamı yabancı şirketlerce işletilmekteydi. İlk demir yolu imtiyazı 1856'da İngiltere'ye İzmir-Aydın hattı için verildi. Kömür sağlanamadığından odun

Fotoğraf 7.3

Mustafa Kemal Paşa'nın Mersin ziyaretinde Tarsus istasyonunda

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi.

kullanılıyordu, çok ilkel bir düzen içindeydi. İngiliz şirketleri 1866 yılına gelindiğinde 608 kilometre demir yolu hattının yönetimini ellerine almıştı.

Bir Avusturya şirketi “Şark Demir yolu” hattının yapımına 1871’de girişti. Almanlara ilk demir yolu imtiyazı 1888’de verildi. II. Abdülhamid Konya, Bağdat ve Basra Körfezi arasında demir yolu yapılmasına ilişkin imtiyazı 27 Kasım 1899’da Deutsche Banka vermişti. Bu imtiyazı kısa bir süre sonra 1902’de Anadolu Demir-yolları Osmanlı Şirketi devralmıştı. Bu şirket yine aynı bankanın denetimindeydi ve o tarihte Haydarpaşa-Eskişehir-Ankara ve Eskişehir-Konya hatlarını işletmekteydi.

Demir yolu ağının denetimi ancak Millî Mücadele Dönemi’nde Ankara Hükûmeti’nce sağlanmıştır. Bu kapsamda 19.7.1920 tarihinde Ankara Hükûmeti’nce bir İşletme Umum Müdürlüğü kurulmuştur. Daha sonra cumhuriyet idaresi bir yasayla demir yolu işletmelerini devlet tekeline almıştır.

Cumhuriyet hükûmetlerinin devraldığı demir yolu mirası ve uyguladıkları politikaları hakkında ayrıntılı bilgi için Atatürk Araştırma Merkezi’nin hazırladığı “Cumhuriyetin Demir yolu Politikaları” (Ankara 2010) adlı sempozyum kitabını okuyabilirsiniz.

K İ T A P

Anadolu’da yerleşme yerleri arasında düzenli ve dört mevsim açık kara yolu yoktu. Yol yapımında mükellefiyet olması, merkezî bir örgütün bulunmaması yol yapımını kaba ve gelişigüzel inşaatlar şekline dönüştürmüştü. 1919-1920 döneminde beş ana kara yolu vardı:

1. Bağdat kara yolu (Samsun, Amasya, Sivas, Harput, Musul),
2. Ereğli (Konya), Kayseri, Malatya, Harput, Diyarbakır,
3. Kayseri, Sivas,
4. Halep, Urfa, Diyarbakır,
5. Trabzon, Bayburt, Erzurum, İran yolu.

Fotoğraf 7.4

Anadolu’da mevcut yolların çoğu ham balde olup çoğu kışın geçit vermezdi.

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi.

Diğer yollar iklim şartlarının müsaadesine göre geçit veren ilkel yollardı. 1919’da Türkiye’de 1000 civarında otomobil vardı. Bunların 800 tanesi İstanbul’daydı.

Dünya deniz taşımacılığında kullanılan buharlı gemileri, Osmanlı İmparatorluğu ilk kez 1826’da İngiltere’den satın aldığı gemiyle tanımıştı. Padişaha Boğaz’da

gezmesi için alınmıştı. İngiliz ve Rusların Boğaz içinde işlettikleri vapurlar vardı. Osmanlılar 1844 yılında iki vapuru Boğaz'da sefere koydu. "Fevaid-i Osmaniye" adı verilen deniz yolu işletmesinin yönetimi Mustafa Fazıl Paşa ile Bogos Bey'e verilmişti. 1851 yılında Üsküdar'a günde dört sefer yapan Vesile-i Ticaret ve Girit vapurları sefere başladı. Yolculardan 25 para ücret alınıyordu. 1849 yılına kadar İstanbul şehir hattı vapurlarına kadın yolcu alınmazdı. Türk bayraklı gemilere de bu tarihten sonra alınmaya başlandı. "Şirket-i Hayriye" kurulduktan sonra İngiltere'ye 6 gemi sipariş edildi ve bu gemiler 1854'den itibaren sefere başladı.

Kabotaj hakkına sahip olmayan Osmanlılarda dolayısıyla deniz ticaret filosu gelişmedi. Sahip olunan mevcut cılız filoyu ise I. Dünya Savaşı olumsuz etkiledi. Deniz ulaşımı taka ve küçük motorlarla yapılıyordu. Savaş sonunda sadece 6 gemi kalmıştı. 1920'lerde ithal malları genellikle deniz yoluyla ve yabancı gemilerle İstanbul, Mersin ve Trabzon limanlarına gelirdi.

Türk tersaneleri gemi yapımına başlayınca Boğaziçi'nde yabancı bayraklı gemilerin çalışması sona erdi. 1923 yılında ülkede 35 DW ton gibi küçük bir deniz ticaret filosu vardı.

İstanbul içinde ulaşımı sağlayan temel tesislerden biri olan Galata Köprüsü demir köprü olarak 1878 yılında II. Abdülhamid zamanında yaptırılmıştı. Bugünkü Galata Köprüsü hâline gelmesi 1912 yılında bir Alman şirketi tarafından gerçekleştirilmiştir. Hâlâ İstanbul halkına hizmet veren Karaköy-Tünel arasında işleyen yeraltı treni 1874 yılında hizmete girmiştir.

Türkiye'de ilk düzenli posta teşkilatı Ekim 1840'da kuruldu. Bir kamu hizmeti olarak devletçe yürütülmeye başlandı. 1840'da posta, 1855'te telgraf ve 1908'de de telefon hizmetleri başlatıldı.

Dış Ticaret

Osmanlı İmparatorluğu yönetimi kapitülasyonlar nedeniyle serbest dış ticaret rejimini benimsemek zorunda kalmıştır. Bu durum dış ekonomik ilişkilerde olduğu kadar siyasette de ülkenin güçlü devletlerin denetimine girmesine yol açmıştır. 19.yüzyılda imzalanan ticaret anlaşmalarıyla durum daha da kötüleşmiştir. Örneğin ülkede zaten son derece yetersiz olan yerli sanayii gümrük vergileriyle korumak mümkün değildi. Zira devlet 1838 anlaşmalarından başlayarak ithal mallar için gümrük vergilerini %3 den yukarı çıkarma hakkına sahip değildi. Buna mukabil ihracat malları için gümrük bu miktarın üç katı idi. Bunalımın giderek büyüdüğü yıllar olan, Dünyu Umumiye İdaresi'nin kurulduğu yıl ile I. Dünya Savaşı'nın başladığı yıl arasında (1881-1914), ülkenin dış ticaret göstergeleri şöyledir:

Tablo 7.1
Dış Ticaret (Milyon
Osmanlı Lirası)

Yıllar	İthalat	İhracat	Açık
1880	17,847	8,467	-9,350
1890	22,914	12,836	-10,077
1900	23,841	14,905	-8,936
1911	45,063	24,909	-20,154
1913	41,842	21,600	-19,242

Osmanlı dış ticaret istatistikleri 1878 yılından itibaren yayımlanmaya başladı. Bu istatistiklerin mal guruplarına göre sistematik tasnifi de 1907 yılından itibaren mümkün oldu. Ayrıca sınırlı sayıda ülkeyle ilgili dış ticaret istatistikleri belirlenmekteydi. Ülke 1830-1913 arasında sürekli toprak kaybettiğinden dış ticaretin hangi bölgeleri kapsadığı sorusu akla gelmektedir.

Ele alınan dönemde dış ticaret açığı sürekli ve ihracatın ithalatı karşılama oranı yaklaşık %55 düzeyindedir. Dış ticaretin diğer yönüne, ithalat ve ihracatın ülkelere göre dağılımına bakıldığında, anılan dönemde siyasi gelişmelere paralel olarak ortaya çıkan ilginç bir gelişmeyle karşılaşırız. 1890 yılı sonuna göre Almanya'nın gerek ithalat ve gerekse ihracat içindeki payı yaklaşık %2 civarında olduğu hâlde; 1913 yılına gelindiğinde bu oranlar büyümüş; ithalatta %17,6 ve ihracatta %8,3 düzeyine çıkmıştır. Buna karşılık İngiltere'nin payı her iki yönde de azalmış; ithalatta %50,6'dan %33,6'ya, ihracatta da %49,7'den %31,6'ya düşmüştür. Bir başka deyişle 1900-1913 yılları arasında Osmanlı dış ticareti içinde İngiltere ve Fransa'nın payları düşerken; Avusturya-Macaristan, Almanya ve İtalya'nın payları yükselmiştir. Zira İngiltere ve Fransa anılan dönemde Rusya'yı da itilaflarına dahil ederek Osmanlı Devleti üzerindeki paylaşım anlaşmalarını şekillendirmişlerdi. Bu gelişmeye karşın II.Abdülhamid de millî birliğini yeni sağlamış olan Almanya'yı bir denge unsuru olarak dış ilişkilerinde önemli bir noktaya getirmiştir.

Osmanlı Devleti tarım ürünleri ve bazı madenler ihraç eden; temel tüketim malları, diğer sanayi malları ile demir yolu malzemesi ve silah-cephane ithal eden bir dış ticaret yapısı içindeydi. İthalat ve ihracat büyük çapta deniz taşımacılığı ile gerçekleştiriliyordu. Deniz ticareti ise İngiliz ve Fransızların elindeydi. Anadolu dış ticareti İstanbul dışında İzmir, Mersin, İskenderun, Samsun ve Trabzon limanlarından gerçekleşiyordu.

Osmanlı-Alman ticari ilişkilerinde dönüm noktası sayılacak olay, 1898 sonbaharında II. Wilhelm'in II. Abdülhamid'i İstanbul'da ziyaret etmesidir. Bu görüşmelerde Alman İmparatoru iki ülke arasında ortak girişimler önerirken dış alımlarda Alman mallarının tercih edilmesini istemiştir. Bu ziyaretten sonra Alman girişimcilerine verilen yatırım ve işletme imtiyazları, özellikle demir yolu alanında, büyük boyutlara ulaşmıştır.

Alman sermayesi, demir yolu dışında Konya ve Adana ovalarının sulama projeleriyle ilgilenmiştir. Özellikle tahıl ve pamuk üretiminde verimi arttırmayı öngören projeler, I. Dünya Savaşı nedeniyle uygulanamamıştır. Savaş sonrası dönemde Ankara Hükûmeti, emekli amiral Colby M. Chester'in başında bulunduğu bir Amerikan şirketine, Nisan 1923'te beş bin km'lik demir yolu ve maden imtiyazı verdi. Cumhuriyet yönetimine hazırlanan Ankara Hükûmeti ABD ile yakınlaşmayı askerî ve siyasi yönden uygun görmüştür.

OSMANLILARDA PARA VE BANKA

Osmanlılarda ilk para 1327'de Orhan Bey zamanında kestirilen "gümüş akçe"dir. Bu para Fatih Dönemi'ne kadar (1479) kullanılmıştır. Fatih Sultan Mehmet, döneminin ihtişamını yansıtan kararlardan biri olarak, ilk Osmanlı altın lirası olan "Sultani'leri bastırmıştır. Böylece o tarihten itibaren piyasada çift metal para sistemine geçilmiştir. 9 Ocak 1881 tarihli yasayla Osmanlı lirası para birimi olmuş ve böylece altın esası yasallaşmıştır.

Avrupa'da devlet desteğiyle üretilmiş malların, Osmanlı piyasalarını işgal etmesiyle dış ticaret açığı hızla büyüyünce, 17. yüzyıldan itibaren paranın ayarının düşürülmesi uygulamasına gidilmiştir.

Temel ödeme aracı durumunda olan "akçelerin değerlerine bağlı olarak, zaman zaman tedavülden çekilmesi karşısında, para arzını arttırmak için piyasaya yeni bir araç "para" çıkarılmıştır. Osmanlı-Rus Savaşı'nın finansmanında kullanılmak üzere 1809 yılında, "Beşlik" ve "Altılık" diye adlandırılan yeni para çeşitleri piyasaya sürülmüştür.

Osmanlı Devleti'nde ilk kâğıt para uygulaması, yani "Kaime", 1840 yılında gerçekleşti. Devletin piyasaya sunduğu bu Kaimeler geri ödemeli ve %8 faizliydi. Bir çeşit borçlanma aracı durumundaydı. Kaimeler altın veya gümüş paralara irtibatlı değildi. İlk on yıl içinde miktar sınırlı tutulduğu hâlde, daha sonra miktar önemli oranda arttı. Art arda gelen savaşlar nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük mali sıkıntı içine girmesiyle, "kötü para iyi parayı kovar" kuralına uygun olarak "Akçe'ler piyasadan çekildi yerine "Kaime'ler egemen oldu. Ülke I. Dünya Savaşı'na girdiğinde tedavülde egemen para "kaime" idi. Savaş yıllarında Almanya ve Macaristan'dan sağlanan altın karşılığı kredi Düyunu Umumiye İdaresine devredilmiş ve İdarenin garantisi altında 6,5 milyon liralık kaime piyasaya sürülmüştür. Savaş yılları boyunca altın sikkeler piyasaya çıkmadı. Toplam para hacmi 5-6 milyar kuruş civarındaydı. Ayrıca depo edilmiş altın 2-3 milyon kuruş değerindeydi. 1 Altın lira 100 kuruş, 4,3 dolar, 18 mark idi. İstanbul'dan uzak illerde ulusal para yanında yabancı paralar da kullanılıyordu. Örneğin Hicaz'da Riyal, Trabzon'da Ruble, Doğu illerinde İran parası tedavül ediyordu.

I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun para sistemi üç farklı para biriminden oluşuyordu. Altın ve gümüş sikkeler ile konvertibl banknotlar dolaşımdaydı. Osmanlı Bankasının çıkardığı banknotlar yardımcı para niteliğindeydi. İlk kâğıt para 1915'te tedavüle çıktı. 1918'de mütareke imzalandığında 1 altın lira, 333 kuruş idi. Bağımsızlık Savaşı sonunda 625 kuruş oldu. 1930 yılında 1567 sayılı Yasa yürürlüğe girdiğinde kur 930 kuruş civarındaydı.

Osmanlı Devleti, Batı Avrupa'da yaşanan gelişme, sanayileşme ve dışa açılma sürecini yaşamadığı için, benzer bir bankacılık sistemine ihtiyaç duymamış ve teşvik de etmemiştir. Sadece Hazinenin iç ve dış borçlanmasını kolaylaştırmak ve sürdürmek yönünde, özellikle yabancı bankaların hizmetine ihtiyaç duyulmuştur.

Kırım Savaşı'ndan sonra Tanzimat Fermanı'na ek olarak çıkarılan 18 Şubat 1856 tarihli "Hattı Hümayun"da, ekonomik ve mali sistemi yönlendirmek ve canlandırmak için bir banka kurulmasının önemine işaret edilmiştir. Bu kararın ilanından çok kısa bir süre sonra bir İngiliz sermaye grubuna 500 bin İngiliz lirası sermayeli ve Bank-ı Osmanî (Ottoman Bank) adını taşıyan bir banka kurma izni verildi. Kuruluşundan 7 yıl sonra 1863 yılında Banka, Bank-ı Osmanî-i Şahane'ye katılarak faaliyetine son verdi. Günümüze Osmanlı Bankası olarak gelen bu Banka, Fransız-İngiliz ortak sermayesiyle ve 30 yıl süreyle imtiyaz almıştı. Ancak bu imtiyaz süresi dönem dönem uzatılmıştır. Bankaya Hazine işlemleri yapma ve banknot çıkarma yetkisi verildi. Ayrıca tüm ticari bankacılık işlemleri yapma hakkı verilirken her türlü vergi ve resimden muaf tutuldu. Banka 1863-1914 arasında altın karşılıklı konvertibl banknotlar çıkarmıştı.

İkinci yabancı banka, merkezi Paris'te olan Kredi Lyone'dir. Bu banka faaliyetlerine 1933 yılına kadar devam etti. 19. yüzyılın sonuna doğru ve 20. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz ve Fransızlarla ekonomik ve mali ilişkileri bozulurken Alman ve İtalyanlarla hızla gelişmişti. Bu çerçevede Alman sermayeli iki banka; Deutsche Orient Bank 1906'da, Deutsche Bank 1909'da ülkeye geldiler ve II. Dünya Savaşı sonuna kadar da kaldılar. Alman bankalarını iki İtalyan bankası, 1911'de Banco Di Roma ve 1919'da Banco Commerciale Italiana izledi. Birincisi halen faaliyetini sürdürmekte olup, diğeri 1977'de Türkiye'deki şubelerini tasfiye etmiştir. Daha başka yabancı bankalar da gelmiş fakat uzun ömürlü olamamışlardır. Gelen yabancı bankalar, ülkeleriyle Osmanlı Devleti arasında özellikle ticari ilişkileri geliştirmeye çalışmışlardır. Ayrıca madencilik ve ulaştırma alanına yatırım yapmayı tercih etmişlerdir.

Osmanlıların ulusal bankacılık girişimi Mithat Paşa önderliğinde 1863'de Ziraat Bankası ve 1868'de İstanbul Emniyet Sandığı ile başlamıştır. Mithat Paşa Niş Valiliği sırasında Ruscuk-Pirot yöresinde kurduğu “Memleket Sandığı” ile Ziraat Bankasının temelini atmıştır. Bu sandıklar bugünkü anlamda bir tarım-kredi kooperatifi olarak faaliyet göstermeye çalışmışlardır. Yaklaşık 20 yıllık bir deneyimden sonra Memleket Sandıkları, Ağustos 1888 tarihli bir Nizamname ile sermayesi 10 Milyon Osmanlı lirası olan ve merkezi İstanbul'da bulunan Ziraat Bankası'na dönüştü. Bu aşamada Banka'nın sadece tarım sektörüne kredi vermesi istendi.

İstanbul Emniyet Sandığı, Mithat Paşa tarafından Rusçuk'ta halkın tasarruflarını toplamak ve saklamak üzere faaliyete geçirilen “Emniyet Sandığı”ndan doğmuştur. 1868 yılında Sandığın merkezi İstanbul'a taşınmıştır. Bir çeşit tasarruf bankası gibi çalışan Sandık 1984 yılında Ziraat Bankası'na katılarak faaliyetine son vermiştir.

Yerli sermayeyle ilk banka İtibar-ı Millî Bankası adıyla 1917'de kurulmuştu. İlk yılda personelin %90'ını Türkler dışındaki kişiler oluşturuyordu. Banka kayıtları Fransızca tutuluyordu ve ilk genel müdürü Avusturyalı idi. Bu banka 1924 yılında Türkiye İş Bankası ile birleşti.

1908-1923 yılları arasında, 11'i İstanbul'da, 13'ü Anadolu'da olmak üzere, 24 yerli banka kurulmuştur. Genellikle il merkezi veya ilçe düzeyinde faaliyet gösteren bu bankalardan 14'ü Cumhuriyet'in ilanından sonra da ayakta kalmışlarsa da bunların sadece ikisi günümüze gelebilmiştir. Bunlar, Türk Ticaret Bankası (Adapazarı İslam Ticaret Bankası) ve Millî Aydın Bankası (Tariş Bank)'dır.

Kamu Maliyesi

Osmanlı Devleti bir İslam devleti olarak kurulduğundan, devletin yönetiminde dinî kurum ve kurallar egemendi. Bu özelliğe uygun olarak devletin temel gelir kaynağı şeri vergilerdi. Ancak zaman içinde örfi vergilere de yer verilmiştir. Ülkede “Tek Hazine”, “Tek Bütçe” ilkeleri 1856 yılından itibaren yürürlüğe kondu. 1876 Meşrutiyet Anayasası ile vergilemenin kanuna dayalı olması ilkesi getirildi.

Osmanlılarda devletin “Batı” anlamında bütçe hazırlaması 1909'dan sonra olmuştur. Gelir-gider tahminlerinde büyük yanlışlar olduğundan devlet yönetimi büyük zorluklarla hatta krizle karşı karşıya kalıyordu. Örneğin, I. Dünya Savaşı yıllarında bu tahminlerdeki büyük dalgalanmalar ve büyük bütçe açıkları devleti borçlanmaya zorlamıştı. Osmanlı maliyesi 1881 yılında yürürlüğe giren “Muharrem Kararnamesi” ile Düyun-u Umumiye İdaresinin denetimine girmişti. 1876-1909 yılları arasında Osmanlı Devleti'ni yöneten II. Abdülhamid'in bu kararnameyi imzalamasıyla ülke resmen yarı sömürge hâline gelmiş oldu.

Düyun-u Umumiye İdaresi yabancı alacaklıları temsil eden beş ülke temsilcisi ile yerli alacaklıları ve Galata bankerlerini temsil eden 2 temsilcinin katılmasıyla 7 üyeden meydana geliyordu. Tarihçiler bu idareyi ikinci bir Maliye Bakanlığı olarak dünyada benzeri az görülebilecek bir uygulama biçiminde nitelemektedirler. Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve mali kaynaklarını denetim altına alan idare, gerek gördüğünde haciz yoluyla tahsilat yapabiliyordu. Böylece bağımsız devlet olmanın belki de en önemli unsuru olan vergileme hakkı devletin elinden alınmıştı. On civarında vergi çeşidinin gelirlerini doğrudan Düyun-u Umumiye İdaresi topluyordu. Birinci Dünya Savaşı öncesinde “vergilerin %5'i devletçe doğrudan toplanırken %95'i mültezim (vergi gelirlerini devlet için toplayan memurlar)ler aracılığıyla toplanmaktaydı.

I. Dünya Savaşı sonrasında galip devletlerin işgaline uğrayan Osmanlı Devleti ikinci bir yabancı yönetimin denetimine girmişti. Buna karşı başlatılan Millî Müca-

dele ile Osmanlı toprakları üzerinde siyasi ve iktisadi yönden üç ayrı karar merkezi doğdu; Anadolu'da Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, İstanbul'da Padişah Hükûmeti ve İşgal Kuvvetleri. Osmanlı Devleti ekonomik olarak çağın gerisinde kalmış, borçlarının taksit ve faizlerini ödeyemeyen, ekonomik bağımsızlığını kaybetmiş, toprakları paylaşılmış bir devlet durumundaydı.

1919 Yılı Bütçesi, Meclis-i Mebusan ve Ayan Meclisi toplanamadığı için onaylanamamıştı. Bu yüzden 1918 yılı Bütçe Kanunu'nun 1919 yılında da uygulanması kararlaştırıldı. 1920 yılı başında toplanan Mebusan ve Ayan Meclisi bütçe çalışmalarını yapmadan İngiliz işgal kuvvetlerince dağıtıldı. Ortaya çıkan yasal ve mali boşluk "avans kanunları" yoluyla doldurulmaya çalışıldı. Meclis onay görevini ancak 28 Şubat 1921'de yapabildi. Onaylanan 1920 yılı bütçesi 11,6 milyon lira açıkla kapanmıştı. Açık Osmanlı Bankasından alınan avanslar ve Hazineye ait taşınmaz malların satışıyla kapatılmıştı. 1920 yılı Bütçe gelirlerinin dağılımı; %30 Aşar, %23 gümrük, %11 ağnam, %9 tuz vb. vergi gelirleri biçimindeydi.

Osmanlı Devleti borçlanarak yaşamaya alışmış bir idareye sahipti. Birinci Dünya Savaşı öncesinde devletin birikmiş borç miktarı 180 Milyon Osmanlı lirası kadardı. Bu borcun en önemli kısmı dış borçlardı. 6 Ağustos 1924'de yürürlüğe giren Lozan Antlaşması ile toplam dış borç miktarı 161,3 milyon lira olarak belirlendi. Ancak borcun Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde olup da Lozan Antlaşması ile ayrılan ve bağımsız hâle gelen ülkelerce de ödenmesi kararlaştırıldı. Sonunda Osmanlı borcu olarak Türkiye Cumhuriyeti'ne düşen pay 85 milyon lira oldu. Buna ek olarak 30 milyon kadar faiz hesap edildi, yani toplam 115 milyon lira borç ortaya çıktı. Cumhuriyet Hükûmetleri borcu ödemeyi kabul etmişlerse de zamanı ve taksitleri üzerinde alacaklılarla uzun görüşmeler olmuştur. Kesin çözüme 1931'de Paris'te varılmıştır. Bu antlaşmaya uygun olarak yapılan ödemeler 1954 yılında sona ermiştir.

MİLLÎ MÜCADELE'NİN FİNANSMANINDA İÇ KAYNAKLAR

Savaş yıllarında 3 milyona yakın insan silah altına alınmış, bunun yaklaşık bir milyonu şehit veya esir düşmüş, kaybolmuş veya sakat kalmıştır. Savaş sonrasında toplumun 18-35 yaş arasındaki erkek nüfusunda büyük azalma olmuştu. Mustafa Kemal Paşa işgal altındaki İstanbul'dan ayrılıp Anadolu'ya geçtiğinde karşısında, Balkan ve Birinci Dünya Savaşı nedeniyle çalışma yaşındaki genç nüfusu kırlmış, yoksul ve çaresiz bir halk bulmuştur. Anadolu büyük çapta öz tüketime dayalı ve küçük aile işletmelerinden oluşan ilkel bir tarım toplumu özelliklerini taşımaktaydı. İl, ilçe ve köyler arasında iletişim ve ulaştırma ağı bulunmadığı için iç ticaret henüz çok ilkel düzeyde ve sınırlıydı.

İstiklal Savaşı başlangıçta Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin halktan topladığı ayni ve nakdi yardımlarla finanse edilmiştir. Zaman içinde hızla büyüyen "gönüllü milis teşkilatının iâşe, ibate ve silahlandırma" giderlerinin karşılanmasının bir esasa bağlanması Erzurum ve Sivas Kongrelerinde görüşülmüş ve şu kararlar alınmıştır:

- Kazalarda maliye teşkilatı ve levazım kurulacak ve milis kuvvetlerinin giderleri bu örgütlerce karşılanacak,
- Şahıs ve ailelerden alınacak yardım miktarları mahalle muhtar ve ihtiyar heyeti tarafından verilecek mali belgelere dayandırılacak,
- Yardım yapmaktan kaçınacak kişilere verilecek cezayı ilgili milis komutanı belirleyecek,
- Yüz lira nakdi bedel ödeyenler 3 ay askerlikten muaf tutulacaktır.

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Hükûmeti kurulduktan sonra, ilk mali karar olarak, Anadolu halkının Osmanlı Hükûmeti'ne ödediği vergilere el konulmuştur. Özellikle "Düyun-u Umumiye" ve Tütün Rejisi İdaresi gibi örgütlerin topladığı devlet gelirlerinin Ankara Hükûmeti Hazinesine nakli sağlanmıştır. Bu aşamada, anılan hükûmetin henüz bir devlet bütçesi yoktur. Yaşanan olağanüstü koşullar içinde gelir ve giderleri tahmin etmek mümkün değildi.

Kurtuluş Savaşı'yla düzenli bir ordunun günü gününe ihtiyaçlarını karşılamak durumunda olan Ankara Hükûmeti, aynı zamanda örgütlenme ve yerleşme giderleri için de kaynak bulmak zorunda kalmıştı. 5 Ağustos 1921'de Büyük Millet Meclisinin çıkardığı olağanüstü bir yasayla Mustafa Kemal Paşa'ya başkomutanlık görevi verilmiştir.

Bu amaçla Mustafa Kemal Paşa 7-8 Ağustos 1921 tarihinde yayınladığı *Tekâlîfi Milliye Emirleri* ile savaşın gerektirdiği mal ve hizmetlerin teminine çalışmıştır. Bu emirler;

1. Her ilçede birer ulusal vergi kurulu kurulacak, bu kurullarca toplanan şeyler ordunun çeşitli bölümlerine dağıtılacaktır.
2. Yurtta her ev, birer kat çamaşır, birer çift çorap ve çarık hazırlayıp Vergi Kuruluna verecektir.
3. Tüccar ve halk elinde bulunan çamaşırlık, bez, kaput bezi, patiska, pamuk, yıkanmış ve yıkanmamış yün ve tiftik, erkek elbisesi, dikmeye elverişli her türlü yazlık ve kışlık kumaş, kalın bez, kösele, vaketa, taban astarlığı, sarı ve siyah meşin, sahtiyan, dikilmiş ve dikilmemiş çarık, potin, demir, kundura çivisi, tel çivi, kundura ve saraç ipliği, nallık demir ve yapılmış nal, mıh, yem torbası, yuları, belleme, kolan, kaşağı, gebre, semer ve urganlardan %40'ına parası sonra ödenmek üzere el konulacaktır.
4. Eldeki buğday, saman, un, arpa, fasulye, bulgur, nohut, mercimek, kasaplık hayvanları, şeker, gaz, pirinç, sabun, yağ, tuz, zeytinyağı çay ve mumlarında yine %40'ına, parası sonra ödenmek üzere teslim alınacaktır.
5. Ordu için halktan alman taşıtlardan geriye kalanların da ayda bir kez ve parasız olarak 100 km'lik bir uzaklığa dek askerî ulaştırma işlerinde çalıştırılacaktır.
6. Ordunun yedirilip giydirilmesine yarayacak bütün sahipsiz mallara el konulacaktır.
7. Halkın elinde bulunan savaşa elverişli bütün silah ve cephane üç gün içinde hükûmete verilecektir.
8. Benzin, vakum, gres yağı, makine yağı, don yağı, saatçi ve taban yağları, vazelin otomobil ve kamyon lastiği, lastik yapıştırıcı, buji, soğuk tutkal, Fransız tutkalı, telefon makinesi, kablo, pil, çıplak tel, yalıtkan ve bunlara benzer gereçlerin ve gaz yağının %40'ına el konulacaktır.
9. Demirci, marangoz, dokumacı, tesviyeci, saraç ve arabacılarla bunların işliklerinin iş çıkarma giderinin; kasatura, kılıç, mızrak ve eğer yapabilecek ustaların adlarıyla sayılarının ve durumları tespit edilecektir.
10. Halkın elinde bulunan dört tekerlekli yaylı araba, dört tekerlekli at ve öküz arabasıyla kağıt arabalarının bütün donatım ve hayvanlarıyla birlikte, binek hayvanları, topçeker hayvanlar, katırlar, yük hayvanlarının, deve ve eşeklerin %20'sine el konulacaktır."

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın yayınladığı bu emirlerin "kanun kuvvetinde" olduğu hususu, Ankara'da 9 Ocak 1920'den itibaren çıkan Hâkimiyet-i Milliye gazetesi aracılığı ile halka duyuruldu. Oysa 28 Şubat 1921'de yürürlüğe konan

Osmanlı Hükûmeti bütçe kanununun 8. maddesi, Ankara Hükûmeti'nin halktan "her ne adla olursa olsun" vergi toplayamayacağını öngörmekteydi.

SIRA SİZDE

3

Ülke içinde kendi vatandaşlarının mali sıkıntıları, dışarıdan alınan borçlar dolayısıyla mali bağımsızlığın ortadan kalkmış olmasına karşın milletin elindeki malzemenin % 20 ile %40'ını devlete ve orduya tahsis etmeyi kabullenmesini nasıl yorumlayabiliriz? Tartışınız.

Kurtuluş Savaşı enflasyonsuz aşıldı. Savaş yıllarında Anadolu'da kullanılan para Osmanlı Kaimeleri idi. Kuvayı Milliye para basma yoluna gitmedi. Paranın "sahib-i mülk" sayılan Padişah'a ait olduğu halk arasında kabul görüyordu. Siyasal ve askerî egemenlik alanları farklı olmasına karşın aynı para piyasada dolaşıyordu.

Sonuç olarak, Kurtuluş Savaşı'nın finansmanı vergileme, el koyma, borçlanma ve dış kredi gibi başlıca kaynaklarla gerçekleştirilmiştir. Bunlarla birlikte en büyük destek, bağımsızlık için her şeyi feda etmeyi bir vatan görevi sayan Anadolu insanının gönüllü katkılarında ve yardımlarında sağlanmıştır.

Anadolu halkı ardı ardına gelen Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı nedeniyle insanını, hayvanını ve malını kaybetmiş, yoksul ve çaresizdi. Halkın %80'den fazlası geçimini tarıma dayalı faaliyetlerden sağlamaktaydı. Ülkede yetişmiş iş gücü, deneyimli girişimci, sermaye ve altyapı olmadığı gibi, yol gösterecek düzenli çalışan kamu kurum ve kuruluşları da yoktu.

17 Şubat - 4 Mart 1923 tarihlerinde İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde alınan kararlara uygun olarak, hükûmet ilk ulusal ticaret bankamız olan Türkiye İş Bankası'nın 1924'te faaliyete geçmesini sağlamıştır. Ardından sanayi alanında kredi vermek üzere 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. Çiftçi kesiminin isteğine uyularak, yaklaşık devlet gelirlerinin %30'unu sağlayan Aşar Vergisi yürürlükten kaldırıldı. 1927 yılında "Teşvik-i Sanayi Kanunu" ile sınıai yatırımlar özendirilmeye çalışılmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında yani ulusal ekonomiye geçiş süreci içinde Hükûmet demir yolu yapımını öncelikle ele almıştı. Kamu kaynakları çok yetersiz olmakla birlikte yabancı şirketlerin millileştirilmesi başlatılmıştı. Devlet dış ekonomik ilişkileri denetim altına almaktan uzaktı. Birinci nedeni ülkenin bir 'merkez bankası' yoktu. İşleri yabancı bir banka olan Osmanlı Bankası yürütüyordu. Ayrıca Lozan Antlaşması'na bağlı "Ticaret Sözleşmesi"ne göre 1929 yılına dek Türkiye gümrük tarifelerini değiştirme hakkından yoksundu.

Ana hatlarıyla belirlemeye çalıştığımız bu olumsuz koşullar, 'ulusal ekonomiye geçiş dönemi' diye nitelediğimiz (1923-1930) dönemde atılım yapmayı engellemiştir. Gazi Mustafa Kemal ve arkadaşları 'Modern Türk Devleti Projesi'ne uygun olarak laik Türkiye Cumhuriyeti'nin yaşamasını sağlayacak kurum ve kuruluşların yasalarını yürürlüğe koydular. Ana hedef halk egemenliğine dayanan, çağdaş ve bilimi rehber alan yeni bir devlet düzeni kurmaktır.

Ülke içinde siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik sorunlar aşılmaya çalışılırken "1929 Büyük Buhranı" patlak verdi. Dünyayı sarsan bu ekonomik kriz özellikle tarım ürünleri piyasalarında fiyatların hızla düşmesine neden oldu. Geleneksel tarım ürünleri ihracatçısı olan Türkiye'nin döviz gelirleri hızla düştü. Dolayısıyla tarımsal ürünlerin üreticileri büyük bir yoksullaşma süreciyle karşı karşıya kaldılar. Ulusal ekonomik düzenini kurmaya çalışan genç Türkiye Cumhuriyeti 'ekonomik seferberlik' ilan etmek zorunda kaldı. Atatürk'ün önderliğinde başarıyla yürütülen siyasal, toplumsal ve kültürel reformlar yanında, bu kez hızlı ve köklü iktisadi reformlar başlatıldı.

Özet

Osmanlı Devleti'nin son dönemine ait çok güvenilir istatistiki verilerin olmaması dönemi değerlendirmede bir eksikliktir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde tarım, sanayi ve ulaşım sektörlerinin durumu hiç de iç açıcı bir durumda değildi. Ancak genele bakıldığında zaman özellikle Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da toprak - insan ilişkilerinin feodal düzen içinde olduğunu söylemek mümkündür. Aşar Vergisi ve bu uygulamanın ortaya çıkardığı mültezimlik tarımda modernleşmeyi engellemiştir. Ulaşım ve haberleşme yetersizliği çiftçinin içe dönük üretimle yetinmesine yol açmıştı. Devletin doğusunda 50 ve daha büyük dönüm toprağı işleyenler egemen iken Batı Anadolu da ise işletme büyüklükleri küçülmemekte ve piyasaya yönelik üretimde artış görülmektedir. Miras yoluyla toprağın paylaşılması nedeniyle ekilebilir topraklar küçülmektedir.

Hemen her bölgede tahıl ekimi bitkisel üretimde belirleyici durumdaydı. Ekilebilir alanların bir kısmı mera, bir kısmı da bakımsızlıktan bataklık hâldeydi. Mera alanının geniş olması hayvancılığı kolay ve yaygın hâle getirmişti. Nüfusun %80-85 'i tarım alanında çalışmakta ve geçimini sağlamaktaydı.

Devletin özellikle Saray'ın ve Ordu'nun ihtiyaçlarını karşılamak için kurduğu bir kaç fabrikadan ve ülkede yabancı sermayenin kurduğu küçük ölçekli ve az sayıda sanayi tesislerden başka sanai faaliyet yoktu.

Devlet sermayesiyle XIX. asırda kurulan tekstil ve ordu ihtiyacını karşılamaya yönelik büyük tesisler Cumhuriyet'ten sonra da faaliyetlerine devam ettiler. Ancak ülkenin her kasabasında küçük atölyelerin, sanatkârların var olduğunu, belirtmek gerekir. Ülke içinde gümrük birliği oluşması ve ulusal düzeyde pazar genişlemesi, 1873 yılında ancak mümkün olabilmektedir.

Büyük kentlerdeki az sayıda sanai faaliyetler yabancıların ya da ülkede yaşayan azınlıkların elindeydi. Müslüman Türkler, gerçek anlamda ekonomik faaliyetlerle ancak II. Meşrutiyet'ten (1908'den) sonra ilgilenmeye başlamışlardı. Hristiyanlar askere alınmazlar bedel öderlerdi. Böylece yerleşme, iş kurma veya meslek sahibi olma zamanı bulurlardı. Oysa Müslümanlar seneler süren askerlik hizmeti veya savaşlar nedeniyle sürekli ve düzenli iş gücü sahibi olma şansına sahip değillerdi. Fırsat bulanlar genellikle bakkallıklarla işe başladılar.

Ulaşım gelince Osmanlı Devleti'nin çağı izleyen bir sanayileşme politikası olmadığı için ulaştırma sektörünü yenileme ihtiyacı öne çıkmamıştı. Millî Mücadele'nin

başladığı günlerde Anadolu'da üç ulaşım yolu vardı: Demir yolu, kara yolu, deniz yolu. Her üçü de çok ilkel ve ihtiyacı karşılamaz durumdaydı. Ülke özellikle çağdaş anlamda kara yolu ve deniz yolu taşıtlarına sahip değildi. Deve, katır, at ve merkep taşımacılıkta belirleyici araçlardı. Bağımsızlık Savaşı sırasında kullanılabilir tek ulaşım aracı demir yoluydu. Bunların yapımı ise yabancı sermayenin denetiminde ve kendi çıkarlarına göre olmuştur. Örneğin demir yolu hatları kurulurken hep kıyılar yani Akdeniz ve Ege tercih edilmiş ve buradaki hatlar başkent İstanbul'a bağlanmamıştır. Böylece merkezî yönetimin ülkenin tümüne ulaşması ve güçlenmesi önlenmiştir.

Ele alınan dönemde dış ticaret açığı sürekli ve ihracatın ithalatı karşılama oranı yaklaşık %55 düzeyindedir. Dış ticaretin diğer yönüne, ithalat ve ihracatın ülkelere göre dağılımına bakıldığında, anılan dönemde siyasi gelişmelere paralel olarak ortaya çıkan ilginç bir gelişmeyle karşılaşırız. 1890 yılı sonuna göre Almanya'nın gerek ithalat ve gerekse ihracat içindeki payı yaklaşık %2 civarında olduğu hâlde: 1913 yılına gelindiğinde bu oranlar büyümüş; ithalatta %17,6 ve ihracatta %8,3 düzeyine çıkmıştır. Buna karşılık İngiltere'nin payı her iki yönde de azalmış; ithalatta %50,6'dan %33,6'ya, ihracatta da %49,7'den %31,6'ya düşmüştür. Bir başka deyişle 1900-1913 yılları arasında Osmanlı dış ticareti içinde İngiltere ve Fransa'nın payları düşerken; Avusturya-Macaristan, Almanya ve İtalya'nın payları yükselmiştir.

Osmanlı Devleti, Batı Avrupa'da yaşanan gelişme, sanayileşme ve dış açılma sürecini yaşamadığı için, benzer bir bankacılık sistemine ihtiyaç duymamış ve teşvik de etmemiştir. Sadece Hazine'nin iç ve dış borçlanmasını kolaylaştırmak ve sürdürmek yönünde, özellikle yabancı bankaların hizmetine ihtiyaç duyulmuştur.

I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun para sistemi üç farklı para biriminden oluşuyordu. Altın ve gümüş sikkeler ile konvertibl banknotlar dolaşımdaydı. Osmanlı Bankası'nın çıkardığı banknotlar yardımcı para niteliğindedi. İlk kâğıt para 1915'te tedavüle çıkmıştı.

Osmanlıların ulusal bankacılık girişimi Mithat Paşa Dönemi'nde 1863'de Ziraat Bankası ve 1868'de İstanbul Emniyet Sandığı ile başlamıştır. Mithat Paşa Niş Valiliği sırasında Ruscuk-Pirot yöresinde kurduğu "Memleket Sandığı" ile Ziraat Bankası'nın temelini atmıştır. Bu san-

dıklar bugünkü anlamda bir tarım-kredi kooperatifi olarak faaliyet göstermeye çalışmışlardır. Yaklaşık 20 yıllık bir deneyimden sonra Memleket Sandıkları, Ağustos 1888 tarihli bir Nizamname ile sermayesi 10 Milyon Osmanlı lirası olan ve merkezi İstanbul'da bulunan Ziraat Bankası'na dönüşmüştür. Bu aşamada Bankanın sadece tarım sektörüne kredi vermesi isteniyordu.

İstanbul Emniyet Sandığı, Mithat Paşa tarafından Rusçuk'ta halkın tasarruflarını toplamak ve saklamak üzere faaliyete geçirilen "Emniyet Sandığı"ndan doğmuştur. 1868 yılında Sandığın merkezi İstanbul'a taşınmıştır. Bir çeşit tasarruf bankası gibi çalışan Sandık 1984 yılında Ziraat Bankası'na katılarak faaliyetine son vermiştir.

İstiklal Savaşı başlangıçta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin halktan topladığı ihtiyaç malzemeleri ve nakdi yardımlarla finanse edilmiştir. Zaman içinde hızla büyüyen "gönüllü milis teşkilatının iase, ibate ve silahlandırma" giderlerinin karşılanması Erzurum ve Sivas Kongrelerinde bir esasa bağlanmıştır.

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Hükûmeti kurulduktan sonra, ilk mali karar olarak, Anadolu halkının Osmanlı Hükûmeti'ne ödediği vergilere el konulmuştur. Özellikle "Düyun-u Umumiye" ve Tütün Rejisi İdaresi gibi örgütlerin topladığı devlet gelirlerinin Ankara Hükûmeti Hazinesine nakli sağlanmıştır. Bu aşamada, Meclis hükûmetinin henüz bir devlet bütçesi yoktu. Yaşanan olağanüstü koşullar içinde gelir ve giderleri tahmin etmek mümkün değildi. Normal vatandaşlar ise zaten 1911'den beri savaş hâlinde olduğundan elinde avucunda olanı da tüketmiş durumdaydı. Bütün bunlara rağmen İslam aleminden ve Rusya'dan silah, Rusya'daki Müslümanlardan para yardımları ile İstiklal Savaşı'nın giderleri karşılanmaya çalışılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutanlığa atandıktan sonra yayımladığı "tekalif-i milliye emirleri" ise Türk milletinin bağımsız yaşama azmini gerçekleştirmek üzere katlandığı fedakârlığın şahikasını; zirvesini oluşturmaktadır. İstisnasız her evin gücü ölçüsünde katkı sağladığı bu savaş aynı zamanda toplumu milletleştiren bir süreç de işaret etmektedir.

Kendimizi Sınayalım

1. Birinci Dünya Savaşı yıllarında tarım kesiminde üretime katkıda bulunan insanlar askere alınırken, büyükbaş hayvanlar da askeri birliklerin kullanımına verilmişti. Bu olgu tarımsal üretimin anılan yıllarda azalmasına yol açınca, devlet aşağıdaki uygulamalardan hangisini yapmıştır?
 - a. Tarımda çalışma, ekme yükümlülüğü getirdi
 - b. Vergileri artırdı
 - c. Toprak alım satımını serbest bıraktı
 - d. Her türlü tarımsal ürünün ithalatını serbest bıraktı
 - e. Tarım ürünlerine el koydu
2. Osmanlı Devleti'nde ülke içinde gümrük birliği oluşması ve ulusal düzeyde pazar genişlemesi hangi tarihte mümkün olabilmıştır?
 - a. 1850 yılında
 - b. 1835 yılında
 - c. 1845 yılında
 - d. 1873 yılında
 - e. 1892 yılında
3. Osmanlı Devletinde büyük kentlerdeki az sayıda sınai faaliyetler yabancıların ya da ülkede yaşayan azınlıkların elindeydi. Müslüman Türkler, gerçek anlamda ekonomik faaliyetlerle ancak ne zaman ilgilenmeye başlamışlardır?
 - a. Tanzimat Döneminde
 - b. Birinci Meşrutiyet Döneminde
 - c. II. Meşrutiyetten (1908'den) sonra
 - d. Balkan Savaşlarından sonra
 - e. Birinci Dünya Savaşından sonra
4. Küçük sanayii teşvik ve yerli malını koruma amacıyla 1913 yılında çıkarılan "Geçici Sanayi Kanunu" nda aşağıdaki hükümlerden hangisi **yer almıyordu**?
 - a. Vergi muafiyeti,
 - b. Bedava arazi,
 - c. Geçici gümrük muafiyeti,
 - d. Kamunun öncelikle bu tesislerin ürünlerini satın alma zorunluluğu
 - e. Azınlıklar ve yabancılar öngörülen yeni ayrıcalıklardan yararlanmaz
5. Osmanlı Devletinde İlk elektrik enerjisi istasyonu 1902'de nerede kuruldu?
 - a. Adana'da
 - b. İzmir'de
 - c. İstanbul'da
 - d. Mersin'de
 - e. Tarsus'da
6. İlk demir yolu imtiyazı 1856'da İzmir-Aydın hattı için hangi ülkeye verildi?
 - a. İngiltere'ye
 - b. Almanya'ya
 - c. Fransa'ya
 - d. Rusya'ya
 - e. İtalya'ya
7. Osmanlı Devleti'nde ilk kağıt para uygulaması, "Kaim" hangi yıl gerçekleştirildi?
 - a. 1453
 - b. 1801
 - c. 1840
 - d. 1856
 - e. 1876
8. Osmanlı Devletinde 1917 yılında yerli sermayeyle kurulan ilk banka aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. İtibar-ı Milli Bankası
 - b. Bank-ı Osmani
 - c. Bank-ı Osmani-i Şahane
 - d. Milli Aydın Bankası (Tariş Bank)
 - e. Türk Ticaret Bankası
9. Meclis-i Mebusan ve Ayan Meclis'inin toplanamaması nedeniyle hangi yılın bütçesi **onaylanamamıştır**?
 - a. 1916
 - b. 1917
 - c. 1918
 - d. 1919
 - e. 1920
10. Lozan Antlaşması ile Osmanlı borcu olarak Türkiye Cumhuriyeti'ne düşen pay ne kadardır?
 - a. 55 Milyon lira
 - b. 75 Milyon lira
 - c. 95 Milyon lira
 - d. 115 Milyon lira
 - e. 145 Milyon lira

Okuma Parçası

Milliyet Fikrinin Doğuşu, Uykusu, 1898’de Göz Açışı, Meşrutiyetin ilanı da Türklerin iktisat gözlerini kapayan kalın perde tam kaldırmamış ise de o karanlık perdenin arasını 1908 inkılabı açmıştır ve Cumhuriyet devri bu perdeyi sıyırmıştır. Perde sıyrılınca etrafımızı saran ateşi çok iyi gördük, anladık. Tehlike anlaşıldıktan sonra çaresini bulmak mümkündür. Uğraşa uğraşa, sıkıntılar çeke çeke mutlaka bu fırtınadan kurtulacağız, benim itikadım budur.

Şimdi gelelim eski halimize ve eski duygumuza:

İstanbul Başdefterdarlığında bulunmuş olan büyük babam Muhtar Efendiden kalma Vaniköy’ündeki yalnızda ben dünyayı ilk görüp anlamaya başladığım vakit aile doktorumuzun adı Andonaki, eczacımızın ismi Petrakı idi. Babamın sarrafı Artin di. Bakkalımız Bodosaki, terzimiz Karnik, kuyumcumuz Garpis, berberimiz Yani idi. Yalının önünden kayıkla geçen tefeci Mişon, gevrekçi Yanko, yemişçi Vasil bize her gün mal satardı. Yalıda sandalcımız Dimitri idi. Ayvazın adı İstipan idi; eve gelen bohçacı kadın Mannik dudu idi.

Biz, bu bir sürü yabancıların alışverişini çok tabii buluyorduk. Paralarını onlara düşünmeden verirdik. Çünkü İstanbul’un Türkleri ya Mevleviyet tahsisatı veya Arpalık parası alan başı sarıklılardan, yahut maaşlı olarak kalemlerdeki memurlardan ve zabıtlardan ibaret idi ve ticarete, sanayie esnaflığa hakaretle bakardık. Bu işleri İstanbullu beyler kendilerine layık görmezdi. İstanbul Türkleri hemen hep hazır yiyici idi. Anadolu’dan ve Rumeliden şehre gelen Türkler ise hamal, küfeci ve rençberlikten ileri geçmezlerdi ve bu zavallılara “kaba Türk”, “Leblebici Türk” derlerdi.

Boğaziçinden İstanbul’a bizi indiren vapurların kaptanlarının hiç birisi Türk değildi. Şimendifer idarelerinde, bankalarda, karantina ve fener idarelerinde tek bir Türk görülmuş değildi.

Kitabımın birinci cildinde yazdığım üzre gazetecilik ve kitapçılık ve matbaacılık dahi her şey gibi Türk olmayanların elinde idi. Günlük gazetelerin sahipleri Çörçil, Filip, Mihran, Nikolaidi adlı idi. Mecmuaları Karabetler ve Gasparlar, Ohannesler çıkarırdı. Türk tebaası olduğu halde Türklük ile alakası hiç mesabesinde olan bu gürurun yanında daha acıklı bir grup daha vardı. Bu da İstanbul veya İzmir’de belki yüz seneden beri yerleştikleri ve işler tuttukları halde ceplerinde, belki hiç tanımadıkları bir memleketin, ecnebi pasaportunu taşıyan Levantenler idi. Kapitülasyon rejiminden istifade eden levantenler cennette imiş gibi vergisiz, kontrolsüz Tür-

kiye’de yaşarlardı. Ve bunların her birinin o zamanki hayatı ve imtiyazı bugünkü ecnebi elçileri mertebesindeydi. Onlara “Firenk” derlerdi. İzmir’de Firenk mahallesi bile vardır. Beyoğlu onların saltanat sürdükleri muhitti. Haraç veren sade Türklerdi. ve biz bu hali tabii bulurduk. Bizi sömürüp yiyen hastalığın hiç farkında değildik. Hazır yiyicilikte devam eder giderdik.

İşte dediğimiz gibi bu iktisadi körlüğümüzün ilk ışığı 1855’te parlamış 1897’de Ermeni isyanında ilk eserini vermiştir. O tarihte Saray bile ürktü, Mihran’ın “Sabah” gazetesini muvakkaten kapadı. Bu sayede “İkdam” içinde çırpındığı sıkıntıdan kurtulmuştu. Halk artık bir Türkün çıkardığı gazeteye heves eylediği için Sabah’ın kapalı kaldığı günlerde İkdam’a alışveriş ve İkdamı yaşattı. Gene 1897’de ilk Türk eczanesi açıldı. Şehzadebaşında idi. Hamdi isminde idi.

Şimdi burada bir mühim noktaya temas edeceğim:

Ben bu hali gençlere, eski iktisadi körlüğümüzü anlatmak için yazıyorum. Asırlarca iktisat hayatında kör yaşayanlar gözlerini açar açmaz derhal tacir, esnaf ve san’atkar oluvermezler ve böyle zanne düşüp reaksiyona kalkmak daha tehlikelidir. Ve iş “Şövenlik” şekline döner. Gençler hazır yiyiciliğimizi göz önünde tutup iktisat hayatında “milliyet” ruhunu ve çalışkanlığını yedire yedire getirmek gibi çok zor bir vazife başına getiriyorlar. Bunu unutmasınlar.”

Kaynak: Ahmet İhsan (Tokgöz), **Matbuat Hatıralarım (1888-1923) İkinci cilt Meşrutiyet İlanından Umumi Muharebeye Kadar 1908-1914**, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1931, s. 111-114.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. a Yanıtınız yanlış ise “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Yıllarında Ekonomik Durum” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. d Yanıtınız yanlış ise “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Yıllarında Ekonomik Durum” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. c Yanıtınız yanlış ise “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Yıllarında Ekonomik Durum” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. e Yanıtınız yanlış ise “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Yıllarında Ekonomik Durum” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. a Yanıtınız yanlış ise “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Yıllarında Ekonomik Durum” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. a Yanıtınız yanlış ise “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Yıllarında Ekonomik Durum” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. c Yanıtınız yanlış ise “Osmanlılarda Para ve Banka” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. a Yanıtınız yanlış ise “Osmanlılarda Para ve Banka” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. d Yanıtınız yanlış ise “Osmanlılarda Para ve Banka” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. d Yanıtınız yanlış ise “Osmanlılarda Para ve Banka” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Gayrimüslimlerin Osmanlı Devleti için sanayileşmeyi elverişsiz bularak kaynak israfı saymaları ile İkinci Dünya Savaşı sonrası Batılıların Türkiye için tarım toplumu olarak kalmayı tavsiye etmelerindeki amaçları arasında görünür bir paralellik vardır. Gayrimüslimler sanayileşmeye karşı çıkmaktadırlar. Zira yurt dışından gelen fabrikasyon mallar için kendileri aracılık etmekte ve geliri paylaşmaktadırlar. Eğer devlet sanayileşirse dışarıya döviz ödeyerek aldığı pek çok malı ülke içinde yapacaktır. Bu da dış ticareti adeta tekellerinde bulunduran gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının istemediği bir şeydir. Osmanlı coğrafyası Batı’nın sanayileşmiş ülkeleri için hem ham madde kaynağı hem de önemli bir pazardır. Tarım ülkesi olarak kalmaya devam ettiği sürece bu vasfını sürdürecektir. Cumhuriyetle birlikte girilen sanayileşme hamlesi 1929 dünya iktisadi buhranı ile ke-

sintiye uğrasa da sabırla devam ettirilmiştir. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Batı dünyası ile birlikte olmak ihtiyacını duyan Türkiye’ye muhatapları yine tarım toplumu olarak gelişmesini tavsiye ederek mamul madde ve sanayi ürünlerini kendileri temin etmeyi dayatmışlardır.

Sıra Sizde 2

Nüfusun %80’den fazlasının tarım ile uğraştığı bir ülkenin önemli miktarda tarım ürünü ihraç etmesi ancak ilgili sahalarda koordinasyonun olmaması ile açıklanabilir. Tarım ile uğraşanlar mahallî piyasa ve şahsi ihtiyaçları için üretim yapmayı esas alarak çalışmaktadırlar. Ülke içindeki ulaşım ağı yeterli olmadığı için hiç olmazsa şehirler arası nakliye ile çevre illerin pazarlarına yönelik üretim yapma ihtiyacı da hissedilmemiştir. Ülkenin tarım alanındaki ithalatı verilerine bakıldığında Osmanlı Devleti’nin son döneminde her alanda dünya sanayi ve tarımının ürünlerine ihtiyaç duyan bir açık pazar hâline dönüşmüş bulunduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

Sıra Sizde 3

Ülke içinde kendi vatandaşlarının mali sıkıntıları, dışarıdan alınan borçlar dolayısıyla mali bağımsızlığın ortadan kalkmış olmasına karşın milletin elindeki malzemenin % 20 ila %40’ını devlete ve orduya tahsis etmesi tek kelime ile fedakârlığın zirve yapmasıdır. Gerek insan gücü gerekse ekonomik güç olarak sona gelmesine karşın mevcut olanın da büyük oranda mücadele emrine tahsisi ancak Türk milletindeki bitmek tükenmek bilmeyen bağımsız yaşama arzusu ile açıklanabilir. Dünyanın hiçbir yerinde bu kadar uzun bir savaşlar döneminden sonra üstelik ortada geleneksel manada bir iktidar mercii var iken başlatılan İstiklal Mücadelesi’ne böylesine destek sağlayan bir millet yoktur.

Seçilmiş Bibliyografya

- Aysan, Mustafa, **Atatürk'ün Ekonomi Politikası**, İstanbul, 1980.
- Berkes, Niyazi, **Türkiye İktisat Tarihi I, II**, Gerçek Yayınları, İstanbul.
- Çavdar, Tevfik, **Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye**, Milliyet Yayınları, 1971.
- Eldem, Vedat, **Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi**, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1994.
- Fındıkoğlu, Z.F., **Türkiye'de İktisat Tedrisatı Tarihçesi**, İÜ İktisat Fakültesi Yayınları, 1946.
- Kuruç, Bilsay, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, SBF Yayınları, Ankara, 1988.
- Ökçün, Gündüz, **Osmanlı Sanayii 1913,1915**, SBF Yayınları, 1970.
- Pamuk, Şevket, **Osmanlı Dış Ticaret İstatistikleri**, DİE Yayınları, 1995
- Toprak, Zafer, **Türkiye'de Milli İktisat (1900-1918)**, Yurt Yayınları, 1982.
- Tezel, S. Yahya, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Yurt Yayınları Ankara, 1986.
- Ülken, Yüksel, **Atatürk ve İktisat**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1982
- Yeniay, İ.Hakkı, **Yeni Osmanlı Borçları**, İktisat Fakültesi Yayını, 1964.

8

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Askerî gelişmelerden sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin diplomatik görüşmeleri nasıl idare ettiğini açıklayabilecek,
- Lozan Barış Konferansı'nda Türk heyetinin hangi konularda büyük tartışmalar yaşayarak Türk tezini kabul ettirmeye çalıştığını açıklayabilecek,
- İkinci dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yeni devletin oluşumunu tamamlayan kanunlaştırma faaliyetlerinin gerekçelerini açıklayabilecek,
- Mustafa Kemal Paşa'nın yönetiminde Cumhuriyet'in ilanına nasıl adım adım gidildiğini açıklayabilecek bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Tam Bağımsızlık
- Azınlıklar Meselesi
- Sınırların Belirlenmesi
- Millî Devletin Oluşumu
- Cumhuriyetin İlanı

İçindekiler

Atatürk İlkeleri ve
İnkılap Tarihi-I

Yeni Türk Devleti'nin
İlanı: Lozan'dan
Cumhuriyet'e

- YENİ TÜRK DEVLETİ'NİN İLANI: LOZAN'DAN CUMHURİYET'E
- LOZAN KONFERANSININ TOPLANMASI
- SINIRLARIN TESPİTİ
- AZINLIKLAR İLE İLGİLİ MESELELER
- İKTİSADİ VE MALİ MESELELER
- ADIM ADIM CUMHURİYET'E GİDİŞ
- CUMHURİYETİN İLANI

Yeni Türk Devleti'nin İlanı: Lozan'dan Cumhuriyet'e

YENİ TÜRK DEVLETİ'NİN İLANI: LOZAN'DAN CUMHURİYET'E

Mudanya Mütarekesi

26 Ağustos 1922 tarihinde Büyük Taarruz başlamış, 30 Ağustos'ta Yunan ordusu tamamen kuşatılmış ve büyük bir kısmı imha edilmiştir. Yunan Başkomutanı General Trikopis de esir alınmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın " Ordular ilk hedefiniz Akdenizdir, ileri!" emriyle ilerleyen Türk kuvvetleri 9 Eylül'de İzmir'e girmiştir. İzmir'in kurtarılmasından sonra Türk kuvvetleri, İstanbul ve Çanakkale yönünde ilerlemeye başlamıştır. İngiltere, bu bölgenin Müttefikler tarafından beraberce korunması istemişse de Fransa ve İtalya buna itibar etmemişlerdir. 19 Eylül'de Fransızlar askerlerini bölgeden çektikleri gibi İngiltere Başbakanı Lloyd George'un, dominyonlarından yardım kuvveti getirmek teşebbüsü de sonuçsuz kalmıştır.

İtilaf Devletleri, 23 Eylül 1922 tarihinde verdikleri nota ile İzmit veya Mudanya'da bir toplantı yapılmasını teklif etmişlerdir. İtilaf Devletlerine verilen cevabi notada, Müttefiklerin verdikleri güvence karşısında Türk Ordusu'nun İstanbul ve Çanakkale yönünde ilerlemeyecekleri belirtilmiştir. Ayrıca, Edirne dahil olmak üzere, Trakya'nın Meriç Nehri'nin batısına kadar derhâl boşaltılması şart koşularak mütareke görüşmelerine 3 Ekim'de Mudanya'da başlanacağı ifade edilmiştir.

Mudanya Konferansı'nda Türkiye'yi İsmet Paşa, İngiltere'yi General Harrington, Fransa'yı General Charpy, İtalya'yı General Mombelli temsil etmiştir. Konferans'a Yunanlılar katılmamışlardır. Yunan delegeleri General Mazarakis ile Albay Sarıyanis de Mudanya'ya gelmişler, ancak limanda bir Yunan gemisinde kalmayı tercih etmişlerdir.

Fotoğraf 8.1

İsmet Paşa İstanbul Basını'nın Önemli İsimlerinden Tevhid-i Efkar Başyazarı Velid Ebuzziya ile Mudanya'da

Kaynak: Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi I, YKY, İstanbul 1999.

SIRA SİZDE

1

İngiltere'nin sömürgelerinden asker getirmek çabasında olduğu görülüyor, Zaten Birinci Dünya Savaşı sırasında da Avustralya, Yeni Zelanda ve Hindistan sömürgelerinden askerleri cepheye sürmüştü. Afrika kökenli sömürge askerlerini cepheye süren ve ayrılıkçı Osmanlı vatandaşı Ermenilerle iş birliği yapan Fransızların da onlardan geri kalır yanının olmadığı anlaşılmaktadır. Anadolu'ya istilacı güç olarak çıkartılan Yunanlar da Mudanya görüşmelerinde yer almamışlardır. Öyleyse bu savaş meydana kimler arasında, sahne gerisinde kimler arasında verilmiştir? Tartışınız.

Mütareke görüşmeleri 3 Ekim'de Mudanya'da başlamış ve 11 Ekim'e kadar devam etmiştir. İlk toplantıda General Harrington Konferans'ın başlıca amacının, çatışmaların durdurulması, Doğu Trakya'nın Yunan kuvvetleri tarafından boşaltılarak Türklere teslimi ve yapılacak barış antlaşması için zemin hazırlanması olduğunu ifade etmiştir. Müttefik devletlerin temsilcileri, İsmet Paşa'nın Doğu Trakya'nın Yunanlılar tarafından terk edilmesi isteğini de kabul etmek zorunda kalmışlardır. 10 Ekim'de bütün konularda anlaşmaya varılmış, 11 Ekim 1922 günü mütareke imza edilmiştir. İmza edilen protokole göre Doğu Trakya'nın tahliyesine, sözleşmenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren başlanacak ve 15 gün içinde tamamlanacaktır. Yunanlılar çekildikçe idareyi Müttefiklere, onlar da Türklere bırakacaklardır. Yunan kıtalarının çekilmelerinden sonra 30 gün içinde Müttefikler de Trakya'yı tamamen boşaltacaklardır. Mütareke 15 Ekim 1922 tarihinden itibaren yürürlüğe girecektir.

DİKKAT

Mudanya Mütarekesi ile Doğu Trakya savaş yapılmadan ve Yunan kuvvetlerince tahrip edilmeden kurtarılmış olmaktadır.

Mudanya Mütarekesi'nin yapılmış olması ile BMM İtilaf Devletlerince resmen tanınmış oluyordu. Trakya'nın barış antlaşmasına bırakılmadan hemen boşaltılması ile hukuken de facto (fiilî) bir durum önlenmiş olduğu gibi bu süre zarfında Trakya'nın da Yunanlılar tarafından tahrip edilmesinin ve Yunan mezaliminin önüne geçilmiş oluyordu. Köklü bir barış yapılabilmesi için gereken zemin de Mudanya Mütarekesi ile hazırlanmış oluyordu.

LOZAN KONFERANSI'NIN TOPLANMASI

Milli Mücadele Dönemi'nde elde edilen askerî başarılar, siyasi başarıları da beraberinde getirmiş, Mudanya Mütarekesi imzalanmış ve taraflar arasında kısmen sağlanan uzlaşmanın hukuki bir statüye dönüştürülebilmesi için bir konferans toplanması kararlaştırılmıştır. TBMM Hükûmeti konferansın İzmir'de toplanmasını istediye de bu istek, Türk tarafının itibarının artıracığı ve Yunanistan'ın incinebileceği nedeniyle İtilaf Devletleri tarafından kabul görmemiş, Konferans'ın tarafsız olan İsviçre'nin Lozan şehrinde toplanması kararlaştırılmıştır. Bununla birlikte Türk tarafının isteği ve ısrarı üzerine Boğazlarla ilgili görüşmelere katılmak üzere Rusya, Ukrayna ve Gürcistan da Konferans'a davet edilmiştir.

13 Kasım 1922'de Barış görüşmelerini Lozan'da başlatmayı kararlaştıran Müttefik Devletler, 27 Ekim 1922'de konferansa Türk tarafında ikilik çıkarmak amacıyla Ankara Hükûmeti ile birlikte İstanbul Hükûmeti'ni de davet etmişlerdir. 29 Ekim 1922'de Tevfik Paşa TBMM'ye gönderdiği bir telgrafla konferansa birlikte katılmayı teklif etmiştir.

Tevfik Paşa'nın bu teklifi TBMM'de şiddetli tartışmalara yol açmış, yaşanan tartışmalar neticesinde Saltanat'ın kaldırılması meselesini gündeme gelmiş ve 1 Kasım 1922'de Saltanat kaldırılmıştır. Saltanat'ın kaldırılması ile Türk Milleti'nin yegâne ve

meşru temsil hakkını eline almış olan Ankara Hükûmeti, barış görüşmelerinde daha rahat hareket imkânı bulacaktır. Başka bir ifade ile İtilaf Devletleri bundan böyle Ankara yönetimi dışında İstanbul'da muhatap alacağı hiçbir makam ve merci bulamayacaktır.

Saltanat'ın kaldırılmasını takip eden günlerde Vahidettin aleyhinde İstanbul'da gösteri yürüyüşleri yapılmıştır. Son Osmanlı hükûmeti'nin de 4 Kasım tarihinde topluca istifa etmesi üzerine dayanacak bir gücü kalmadığını düşünen Vahidettin 16/17 Kasım 1922 gecesi İngilizlerin Malaya Zırhlısı ile sessiz sedasız İstanbul'dan ayrılarak İngiltere'nin himayesine geçmiştir. General Harrington bu durumu yayımlamış olduğu bir beyanname ile duyurmuş ve beyannamenin bir nüshasını da Ankara Hükûmeti'nin İstanbul'daki temsilcisi Refet Paşa'ya göndermiştir.

Lozan görüşmeleri için görevlendirilecek heyet de Ankara'da tartışma konusu olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Lozan Konferansı'nda Türkiye'yi, Mudanya Mütârekesi'nde de görüşmeleri başarıyla yürüttüğünü düşündüğü İsmet Paşa'nın temsil etmesini istiyordu. Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in istifası üzerine önce bu göreve getirilen İsmet Paşa daha sonra Türk delegasyonu başkanı olmuştur. Heyet şu kişilerden oluşmuştur: Hariciye Vekili İsmet Paşa I. Delege, Sağlık Vekili Dr. Rıza Nur II. Delege olarak tayin edilirken mali müşavir olarak Hasan Saka ve Celal Bayar görevlendirilmişlerdir. Bu isimlere ek olarak adli, siyasi, askerî, ticari ve bahri müşavirler de tayin edilerek geniş bir danışmanlar grubu oluşturulmuştur.

Fotoğraf 8.2

Son Osmanlı Sadrazamı Ahmed Tevfik Paşa.

Kaynak: Yaşamları ve Yapılarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi I, YKY, İstanbul 1999.

Fotoğraf 8.3

Lozan'daki Türk Heyeti Toplu Hâlde.

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi.

Lozan Konferansı görüşmelerine İngiltere'deki Hükûmet değişikliği sebebiyle planlanandan bir hafta sonra 20 Kasım 1922'de, saat 15.30'da Lozan'da, Casino de Montbenon'da başlanmıştır. Konferans'a Türkiye ile birlikte İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan, Japonya, Romanya ve Yugoslavya (Eski Sırp-Karadağ, Hırvat, Makedon) bütün maddeler üzerinde söz sahibi olarak Sovyet Rusya ve Bulgaristan ise yalnızca Boğazlar görüşmelerine katılmak üzere ABD de gözlemci sıfatıyla katılmıştır.

Lozan Konferansı'nda Görüşülen Meseleler

Lord Curzon'un başkanlığında 20 Kasım 1922'de toplanan Lozan Konferansı'nda meseleleri incelemek üzere üç komisyon kurulmuştur. I. Komisyon, topraklara, askerliğe, boğazlara; II. Komisyon Türkiye'de yabancıların tabi olacağı rejime; III. komisyon ise iktisadi ve mali meselelere ait konulara bakacaktı. Komisyon başkanlıklarının dağılımından da anlaşılacağı gibi İngiltere, Fransa ve İtalya kendilerini en çok ilgilendiren konuların ele alınacağı komisyonların başkanlıklarını almışlardır.

İtilaf Devletleri'nin eski düzenin bir şekilde devam ettirilmesini istemeleri, Türkiye'nin ise kayıtsız şartsız bağımsız bir devlet olarak yaşamak istemesi üzerine uzlaşma sağlamak kolay olmayacak ve konferans, İtilaf Devletleri temsilcilerinin beklentilerinin aksine sekiz ay kadar sürecektir.

Konferans'ta Türk heyeti Misak-ı Milli'nin gerçekleştirilmesi için gayret gösterirken İtilaf temsilcileri Yunanistan'a karşı kazanılan zaferi pek de hesaba katmadan Sevr'i esas alarak Türkiye'yi yenik bir devlet olarak görmek istiyorlardı. Türklerle yapılacak barış antlaşmasının esaslarının tespit edileceği konferansta esasen Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla ortaya çıkan asırlık meseleler görüşülecekti. I. Dünya Savaşı'ndan Avrupa'nın en güçlü devleti olarak çıkmış olan İngiltere, Lozan görüşmeleri süresince Türkiye'yi yalnız bırakmaya azami gayret gösterecektir. Böyle bir anlayış ve politik bir tavır karşısında Lozan'dan beklenen neticenin çıkmayacağı da tabii idi. Nitekim antlaşma tasarısında Ermenilere toprak verilmesi, kapitülasyonların devam ettirilmesi, Osmanlı dış borçlarının tamamının Türkiye'ye ödetilmek istenmesi, savaş tazminatı ve tamirat bedeli, boğazların statüsü gibi meselelerde anlaşmaya varılamayacaktır.

SIRA SİZDE

Türkiye Anadolu toprakları üzerinde yapılan savaştan galip çıkmasına karşın Lozan'da her bakımdan baskı altına alınarak bütün mali yükler üzerine yıkılmak istenmiştir. Sebepleri neler olabilir? Tartışınız.

31 Ocak 1923'te komisyonlarla müşterek bir oturum yapılmış ve o güne kadar Konferans'ta görüşülen bütün konular yeniden gözden geçirilmiştir. Böylece son şekli verilen 161 madde ve 7 ekten oluşan antlaşma metni Türk heyetine verilmiştir. Ancak Lord Curzon tarafından kaleme alınan antlaşma tasarısını içerik itibarıyla Türk tarafının kabul etmesi mümkün değildi. Hâl böyle olunca Ankara Hükûmeti'nin de isteğiyle 4 Şubat 1923'te Türk heyeti, antlaşma tasarısını imzalamayı reddederek toplantıyı terk etmiş ve Türkiye'ye dönmüştür.

Lozan'dan dönen Türk heyeti Türkiye Büyük Millet Meclisinde ağır eleştirilere muhatap olmuştur. Olumsuz sonuçlanan görüşmelerle ilgili TBMM'de Misak-ı Milli'den tavizler verildiği ve İsmet Paşa'nın Konferans'ın yükünü kaldıramadığı noktalarında yoğunlaşan tartışmalar yaşanmıştır. Diğer taraftan mevcut durumda dayatmaları kabul etmeyeceği anlaşılan Meclis içinde de farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Yurdun düşmandan temizlenmesi ile Meclisin asli görevini tamamladığı be-

lirtilerek barışa karar verecek Meclis için millet iradesine başvurulması istenmiştir. Bu esnada Meclisteki muhalif gurubun önemli ismi Ali Şükrü Bey'in bir cinayete kurban gitmesi büyük tepki doğurmuştur. Yapılan görüşmelerden sonra 1 Nisan 1923 tarihinde Büyük Millet Meclisi büyük bir çoğunluk ile seçimlerin yapılması kararını almıştır.

Konferans'ın ilk döneminde en ciddi tartışmalar İngiliz donanmasının İstanbul'da ve İngiliz kuvvetlerinin Musul'da bulunması nedeniyle İngiltere ile yaşanmıştır. Konferans'ın ilk kısmında İngiltere ile olan anlaşmazlıklar üzerinde durulmuş ve bu meseleler kısmen de olsa çözülmüştür. Fransa'yı ilgilendiren mali ve iktisadi meseleler çözümlenememiştir. İtalya'ya On İki Ada verilmek suretiyle Türkiye üzerindeki istekleri itibarıyla tatmin edilmiştir.

İsmet Paşa, taraf devletlerin Dışişleri Bakanlarına, 8 Mart 1923 tarihli bir mektupla müracaat etmiş ve antlaşma üzerinde Türk Hükûmeti'nce yapılması istenen değişiklikleri bildirmiştir. Devletler bu notaya 28 Mart 1923 tarihli bir nota ile cevap vermişler ve 4 Şubat'ta kabul edilen bazı şeylerin tekrar ele alınmasından şikâyet etmekle beraber barışı elde edebilmek için görüşmelere hazır olduklarını bildirmişlerdir. Bu gelişmelerden sonra heyetlerin Lozan'a gelmesi ile 23 Nisan 1923'te Konferans'ın ikinci dönemi başlamıştır. Bu görüşmelerde Türkiye'yi yine İsmet Paşa temsil etmiştir. İngiltere'yi Sir Horace Rumbold, Fransa'yı General Pelle, İtalya'yı ise Montagna temsil etmişlerdir.

SINIRLARIN TESPİTİ

Türkiye'nin sınırları meselesinin görüşülmesine 22 Kasım 1922'de Lord Curzon'un başkanlığındaki Arazi ve Askerlik Komisyonunda başlanmıştır. Suriye sınırının, 20 Ekim 1921'de Fransa ile imzalanan Ankara İtilafnamesi'nde belirlenen haliyle aynen kabul edilmesi ve İskenderun ve Antakya'daki Türklerin kendi kültürlerini korumaları konusunda Ankara İtilafnamesi'nin hükümlerine uyulması kararlaştırılmıştır.

İskenderun Sancağı, Misak-ı Millî sınırları içinde mütalaa edilmesine rağmen Ankara İtilâfnamesi'nde millî sınırlar dışında kalmıştı. Ankara İtilafnamesi ile Fransa, her ne kadar İskenderun Sancağı'nın Misak-ı Millî sınırları içine alınmasını kabul etmemiş ise de özel bir statüyü kabul etmekle ileride Türk vatanına ilhakına zemin hazırlamıştır. Böylece İskenderun Sancağı, Suriye ile birlikte Fransız mandası altına girmiştir. Fransa daha sonra Suriye içinde Sancak bölgesi için özerk bir yönetim tesis etmiş, İskenderun Sancağı'nı da Halep'e bağlamıştır.

Bu arada 1923 yılında Tayfur Sökmen'in başkanlık ettiği "Antakya-İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" kurulmuş ve kurulan bu cemiyet, bölgenin Türkiye'ye katılması yönünde faaliyetlerini sürdürmüştür.

Karadeniz'de Rezve deresi sınırına kadar gelen 1913 sınırı aynen kabul edilmek suretiyle Bulgaristan sınırı belirlenmiştir.

Doğu Trakya sınırını, Mudanya Mütarekesi'nde tespit edildiği şekilde Meriç Nehri'nin teşkil etmesi ve Edirne ile birlikte (Harp tazminatı olarak) Karaağaç'ın da Türkiye'de kalması kararlaştırılmıştır. Mısır ve Sudan'da İngiliz hâkimiyeti kabul edilmiş, Trablusgarp üzerindeki haklardan da vaz geçilmiştir.

Konferans'ta Türkiye-Irak sınırının da çözümü mümkün olamamış ve meselenin Lozan'dan sonra dokuz ay içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Böylece Musul meselesi Konferans'ta çözülememiş ve ileriye bırakılmıştır. Konferans'tan sonraki süreçte 1926'da imzalanan Ankara Antlaşması ile Musul'un İngilizlerin manda yönetimi altında Irak'a bırakılmasına karar verilecektir.

Türkiye için hayati bir öneme sahip olan ve asgari vatan sınırlarını ifade eden Misâk-ı Millî'nin vazgeçilmez bir parçası Musul, İngiltere için de gerek zengin "petrol kaynakları" gerekse "Hindistan yolunun emniyeti" bakımından ele geçirilmesi zorunlu görülen stratejik ve iktisadi öneme sahip bir bölgeydi.

Musul Meselesi'nde Türkiye, Musul'un bir Türk toprağı olduğu tezini siyasi, tarihi, etnografik, coğrafi, ekonomik ve askerî gerekçelere dayandırılarak İngiltere'nin ortaya koymaya çalıştığı iddialar çürütülmüştür. Ortaya koyulan siyasi, tarihi, etnografik, coğrafi, ekonomik ve askerî gerekçelere delillere ve İsmet Paşa'nın bölgede "plebisit" yapılması yönündeki teklifine rağmen Lord Curzon Musul meselesinin Milletler Cemiyetine havalesi ve kararın cemiyet tarafından verilmesini teklif etmiştir. İsmet Paşa bu teklifi kabul etmemiş ve yazılı bir teklif yaparak Musul meselesini Türkiye ile İngiltere arasında bir yıl içinde ortak bir anlaşmayla çözümlmek üzere Konferans programından çıkarılmasını istemiştir.

Lozan'da halledilemeyen Musul meselesinin, Lozan sonrasındaki dokuz ay zarfında Türkiye ile İngiltere arasında görüşmeler yoluyla halledilmesi, bu mümkün olmadığı takdirde meselenin Milletler Cemiyetine havale edilmesi kararlaştırılmıştır. Lozan'dan sonra 19 Mayıs 1924 tarihinde İstanbul'da başlayan ikili görüşmelerde İngiltere'nin Hakkari üzerinde de hak iddia etmesi üzerine bir sonuç alınamamış ve İngiltere meseleyi 6 Ağustos 1924'te Milletler Cemiyetine götürmüştür. Türk tarafı burada da plebisit teklifinde bulunmuş ancak İngiltere bu teklifi bölgede yaşayan halkın cahil olduğu ve sınır işlerinden anlamadığı gerekçesiyle reddetmiştir. Musul meselesinin Milletler Cemiyetinde görüşüldüğü bir zamanda Türkiye'de çıkan Şeyh Sait isyanı Musul'un Türkiye'ye verilmesi tezini zayıflatmıştır. 5 Haziran 1926'da imzalanan Ankara Antlaşması ile Musul'un İngilizlerin manda yönetimi altında Irak'a bırakılmasına karar verilecektir.

K İ T A P

Türk İstiklal Harbi'nin temel belgelerinden biri olan Misak-ı Millî Lozan'da da Türk tarafının başarısının ölçütü olarak değerlendirilmiştir. Belgenin ortaya çıkışından temel meselelerinin çözümlenmesine kadar geçirdiği safhalar hakkında ayrıntılı bilgi için Mustafa Budak'ın "İdealden Gerçeğe Misak-ı Milli'den Lozan'a Dış Politika", (Küre yayınları İstanbul 2002) adlı çalışmasını okuyabilirsiniz.

Boğazlar

Lozan Konferansı'nın en zor geçen görüşmelerinden biri Boğazlar meselesi üzerinde olmuştur. Rusların Boğazlarla ilgili görüşmelere katılmaları ve Türk görüşüne yakın bir tavır izlemelerine karşılık İngilizler, kendi isteklerini müttefiklerin isteğiymiş gibi ileri sürmüşlerdir. Anlaşılacağı gibi Boğazlarla meselesinde sert tartışmaların yaşanmasının asıl nedeni Boğazlara, Karadeniz'e komşu olmayan devletlerin de meseleye karışmalarıdır.

Konferans'ta boğazlarla ilgili üç farklı görüş ortaya çıkmıştır:

1. İtilaf Devletlerinin görüşü: İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının, hem ticaret hem de harp gemileri için kesin olarak açık olması; bu açıklığın güvencesi olarak Boğazların iki tarafının askersizleştirilmesi ve milletlerarası bir idare kurularak bu idarenin kontrolünde yönetilmesi. ABD temsilcisi de hiçbir millet için özel ayrıcalık olmaksızın tam bir serbestlik olmasını ve dünya ticaretini hiçbir milletin engellememesi gerektiğini savunmuştur.
2. Rusya'nın görüşü: Boğazlar, ticaret gemilerine ve barışçı gemilere daima açık bulundurulmalı, İstanbul'un güvenliği Karadeniz'in barışı ve kıyılarının güvenliği sürekli güvence altına alınmalı, Boğazlar gerek savaşta gerekse

barışta bütün harp gemilerine kapalı bulundurulmalı; Türkiye, Boğazları tahkim edebilmeli ve bir savaş filosuna sahip olmalıdır.

3. Türkiye'nin görüşü: Misak-ı Milli'ye uygun olarak, İstanbul ve Marmara'nın güvenliği şartı ile Boğazlardan geçişin serbest olması.

Lozan'da Boğazlarla ilgili ortaya konulan bu görüşler doğrultusunda gerçekleşen görüşmelerde Türk hâkimiyetine zarar verebilecek olan boğazların askerden arındırılması meselesi tartışılmıştır. Sonunda Türk devletinin hâkimiyeti altındaki topraklarda bulunan ve Türkiye için özel bir öneme sahip olan Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarından yabancı gemilerin serbestçe geçmesi prensip olarak kabul edilmiştir. Barış zamanında yabancı ticaret gemilerine gündüz ve gece tam geçiş serbestliği tanınmış; savaş zamanında Türkiye tarafsız ise barış zamanındaki rejimin uygulanması; Türkiye savaşta ise tarafsız gemilerin düşmana yardım etmemek şartıyla bazı sınırlamalarla Boğazlardan serbestçe geçebilmeleri kararlaştırılmıştır. Boğazlardan geçecek yabancı gemilere nezaret etmek üzere bir Türk temsilcisinin başkanlığında anlaşmaya katılan devletlerinin temsilcilerinden oluşan bir Boğazlar Komisyonu kurulması ve bu komisyonun görevini Milletler Cemiyetinin himayesinde yapması kabul edilmiştir. Bu komisyonda Türk temsilcinin yanı sıra Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Rusya, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Sırbistan'ın temsilcileri bulunacaktı. Ayrıca Çanakkale mıntıkasında sahilten 20 kilometrelik bir bölge ile İstanbul Boğazı'nın her iki tarafının 15 kilometrelik mıntıkası asker ve silahtan arındırılacaktı.

Lozan'da Boğazlar meselesi her ne kadar çözülmüş ise de Boğazların ve Marmara Denizi'ndeki adaların askersizleştirilmesi Türkiye'nin egemenlik haklarını sınırlandırıyordu. Bir süre sonra Lozan Antlaşması'nda öngörülen garanti ile haklarının korunamayacağını anlayan Türkiye, şartların değiştiğinden bahisle Boğazlarla ilgili statünün değişmesi yönünde birtakım teşebbüslerde bulunmuş ve 20 Temmuz 1936 yılında Montreux Boğazlar Sözleşmesi imzalamak suretiyle Boğazlar meselesini isteği doğrultusunda çözülecektir.

Dünyada değişen dengelere karşın Cumhuriyet Dönemi'nde Karadeniz ve boğazlar hakkındaki ayrıntılı bilgi için Selma Yel'in "Değişen Dünya Şartlarında Karadeniz ve Boğazlar Meselesi" (Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2009) adlı kitabına bakabilirsiniz.

K İ T A P

Adalar

Türk karasuları içinde bulunan irili ufaklı Akdeniz ve Ege adaları Anadolu'nun huzuru ve güvenliği için büyük önem taşıyan Anadolu'ya bağlı parçalardı. Ancak Lozan'da görüşülen Adalar meselesinde Türkiye isteklerinin ancak çok azını alabilmiştir. Türkiye'nin tarihî ve hukiki durumu gözardı edilmiştir. Lozan'da İmroz, Bozcaada ve Tavşan adaları Türkiye'ye bırakılmıştır. Bu adalar dışındaki Sisam, Sakız, Midilli, Limni ve Semadirek adaları askersiz olmaları şartıyla Yunanistan'a bırakılmıştır. Yunan birliklerinin işgal ettikleri İmroz ve Bozcaada'dan çekildikten sonra Türkiye'nin buralarda yerli halkın da söz sahibi olacağı bir yönetim uygulaması ve Limni, Midilli, Sakız, Sisam ile Nikarya (Lemnos, Mityllène, Chio, Samos et Nikaria) adalarında hiçbir deniz üssü ve askerî istihkâm kurmaması kararlaştırılmıştır.

1912'den beri işgal altındaki Rodos ve on iki ada ile yanlarındaki adacıklar ve karasularımızdaki Meis Adasının İtalyanlara verilmesi kabul edilmiştir.

Kıbrıs adası 5 Kasım 1914'ten beri İngiltere'ye terk edilmiş sayılacaktır. Bununla birlikte Kıbrıs'taki Türklerin iki yıl içinde Türk vatandaşlığına geçebilme imkânı garanti altına alınmıştır.

Konferans'ta alınan kararlar gereği:

Mısır ve Sudan üzerindeki Türk haklarından 5 Kasım 1914 tarihinden geçerli olmak üzere vazgeçilmiş ve buralar İngilizlere verilmiştir.

Filistin, Sina, Yemen, Asir, Hicaz ve Irak ülkeleri üzerinde de artık Türkiye'nin hiçbir hakkının olmadığı kabul edilerek buralar İngilizlere verilmiştir. Ancak Misak-ı Milli'nin birinci maddesine giren Musul-Kerkük ve Süleymaniye ile Erbil üzerindeki Türk iddiaları barışın tasdikinden sonra Milletler Cemiyetinin kararına göre Türkiye-Irak sınırı çizilirken göz önüne alınacaktır.

Türkiye'nin Tunus ve Fas üzerinde artık hiçbir hakkı kalmamıştır. Bu ülkeler Fransa'ya verilmiştir.

Türkiye'nin Trablusgarp ve Bingazi (bugünkü Libya) üzerinde artık hiçbir hakkı kalmadığı ve buraların İtalyanlara verilmesi kabul edilmiştir.

AZINLIKLARLA İLGİLİ MESELELER

Büyük devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmak için sık sık gerekçe olarak kullandıkları azınlıklarla ilgili meselelerin Lozan'da hassasiyetle ele alınması tabii görünüyordu. Lord Curzon için azınlıklar meselesi çok iyi bir propaganda malzemesi idi. Lord Curzon, bir yandan azınlıklar meselesini kendi isteklerini elde edebilmek için bir baskı aracı kullanmak isterken diğer taraftan da Konferans'ın kesintiye uğraması hâlinde bunun sorumluluğunu Türk tarafına yüklemek için mükemmel bir fırsat olarak kullanmak istemiştir.

14 Aralık 1922 tarihinde toplanan Azınlıklar Alt-komisyonu başkanlığına seçilen İtalyan Montagna, komisyonda incelenmesi gereken konularla ilgili hazırladığı planında yer alan "Ermeniler için ulusal yurt" maddesini Türk heyetinin reddetmesi üzerine 18 Aralık 1922 tarihinde yapılan oturumda sunulan tasarıda Ermeni yurdu ve Ermeniler konusu yer almamıştır. 9 Ocak 1923 tarihinde Müttefikler, gayrimüslim azınlıkların korunması konusundaki isteklerini sınırlamışlardır. Öte yandan Türk tarafı geniş kapsamlı bir genel affın ilanı ve azınlıkları askerî görevden muaf tutmayı reddetmiştir. Türk heyetinin bu konudaki kararlı tutumu sayesinde azınlıklar meselesi Türk tarafının isteği doğrultusunda halledilmiştir.

Lozan'da azınlıklar meselesi kapsamında Türkiye'de yerleşmiş Ortodoks Rumlar ile Yunanistan'da yaşayan Müslüman Türklerin mübadelesi (nüfus değişimi) konusu görüşülmüştür. Alınan karara göre, Türkiye içinde yaşayan Müslüman olmayan azınlıklar hukuken ve fiilen Türk uyruklu sayılacaklar ve kendileri için her türlü hayır kurumu ve okul açabileceklerdir. Türkiye'de yaşayan Rumlarla Yunanistan'da yaşayan Türkler karşılıklı olarak değiştirilecekler, İstanbul'da yaşayan Rumlarla, Batı Trakya'da yaşayan Türkler bu değiş tokuşun dışında tutulacaklardır. İstanbul Rumları yayın, okul açma, hastane ve vakıf işlerinde serbest olacaklar, Türk mahkemelerinde kendi dilleri ile ifade vermelerine engel olunmayacak, dinî tatillerinde mahkemeye çağrılmayacaklardır. Bu hakların hepsi Batı Trakya'daki Türkler için de geçerlidir. Ayrıca her iki tarafta kalmış olan harp esirleriyle sivil tutukluların derhâl memleketlerine iade edilmeleri kabul edilmiştir.

Türk tarafının, Patrikhane'nin de mübadele kapsamında değerlendirilerek Türkiye'den çıkarılması isteği kabul görmediği gibi yabancı okulların da Türk kanunlarına tabi olmak kaydıyla Türkiye'de kalması kararlaştırılmıştır. Alınan karara göre İstanbul'daki Rum-Ortodoks patrikhanesi yine İstanbul'da kalacak ve dokunulmazlığı olacaktır. Yabancı okullar, Türk Maarif Vekâleti müfettişleri tarafından teftiş edilebilecekler ve müdür muavinlerinden birisi Türk olacaktır. Yabancı hastaneler ise Sağlık Bakanlığınca kontrol edilebilecektir.

Lozan'da tarafların Türkiye'deki Rum asıllı vatandaşların değişimini kabul etmelerine karşın patrikhane ve okulların kalmasındaki ısrarın yakın geçmişte yaşananlar ile bağlantısı var mıdır? Tartışınız.

SIRA SİZDE

İKTİSADİ VE MALİ MESELELER

Osmanlı borçları, işgal masrafların ödenmesi, savaş tazminatı ve tamirat borçları gibi genel mali meseleler Maliye Alt Komisyonu'nda ele alınmıştır. Komisyon'un 2 Aralık 1922 günkü oturumunda Türk tarafı, işgal masraflarının Türkiye tarafından ödenmesinin hiçbir şekilde mümkün olmadığını ve tamir masraflarının ancak müteakabiliyet (karşılıklılık) esasına dayanması gerektiğini savunmuştur. Yunanlar tarafından Türklere ve mallarına verilen zararların tümünün tazmin edilmesi hususunda ısrar etmiştir.

İngiltere ve Yunanistan Musul, İstanbul'un boşaltılması, Osmanlı borçları ve kapitülasyonlar meselelerinde Türk heyetine çok zorluk çıkarmışlardır. İki hafta dostça süren görüşmeler, ikinci haftadan itibaren çıkmaza girmeye başlamış, anlaşmazlık had safhaya gelince Türk heyeti 4 Şubat 1923'te Ankara'ya dönmüştür.

20 Kasım 1922- 4 Şubat 1923 arasındaki Lozan Konferansı'ndan İngilizlerin Yunanistan'ı açıkça himaye etmesi ve Türkiye üzerindeki baskısı, Batı Trakya'nın Yunanistan'a kalmasına ve milyarlarca lira maddi ve ondan daha acı manevi zararlar vererek Batı Anadolu, Marmara ve Doğu Trakya'yı harabeye çeviren Yunanlılardan harp tazminatı alınmasını imkânsız hâle getirmiştir.

Konferans sırasında bütün Osmanlı borçlarını Türkiye'ye ödetmek isteyen mütefiklere karşı sürülen teze karşı Osmanlılar bu borçları aldığı zamanki topraklarının tamamı Türkiye'de olmadığına göre Türkiye de bütün borçlardan mesul olamazdı. Türk tezi "Ya o toprakları bize verin bizde bütün borçları kabullenelim veya o borçlardan bugün elimizde kalan topraklara göre hissemize düşeni öderiz" şeklinde olmuştu. Mütefiklerin söz konusu toprakları Türkiye'ye vermeye yanaşmaları mümkün değildi. O zaman da ikinci şıkkı kabul etmek zorunda kaldılar. Fakat eski Osmanlı toprakları üzerinde kurulan yeni devletler bunu kabul etmediler. Zaten Batılıların onlara böyle bir konuda ısrarı da beklenemezdi. Antlaşmada alınan karara göre Osmanlı Borçları, Osmanlı Devleti'nden ayrılan ülkeler arasında paylaşılacak ve Türkiye'nin payına düşen borçların ödenmesi belirli taksitlere bağlanacaktır.

Lozan'da Osmanlı dış borçları dışında İtilaf Devletleri'nin devamında çok ısrarcı oldukları Kapitülasyonların bütün sonuçlarıyla kaldırılması mümkün olmuştur. Ancak bazı Batılı uzmanlar Türk adliyesini düzenlemek için 5 yıl süreyle Türkiye'de danışmanlık görevi yapacaklardır.

143 maddeden oluşan Lozan Barış Antlaşması, 24 Temmuz 1923'te Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan, Portekiz, Belçika devletleri arasında imzalanarak yürürlüğe girmiştir. Boğazlara ait bölümünü ise Sovyet Rusya temsilcisi İstanbul'da imzalamıştır. ABD Lozan'a gözlemci olarak katılmış, bu nedenle Antlaşma'yı imzalamamıştır. Antlaşma 23 Ağustos 1923 tarihinde TBMM'de onaylanmış ve 6 Haziran 1924 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Türkiye'nin istiklal harbini kazanmasına karşın görüşme masasında bu başarının görmezden gelinmeye çalışılması ve Misak-ı Milli'de ortaya konan esaslardan bazı noktalarda tavizler vermek zorunda kalması hiç şüphesiz iç ekonomik, sosyal ve askerî şartlardan kaynaklanmıştır. Türkiye'nin istediklerinin hepsini alamaması durumunda savaşa devam edebilme gibi bir seçeneğinin olmaması kazanımların belli bir düzeyde kalmasına ve II. Dünya Savaşı'na giden yılların uygun uluslararası ortamlarında tamamlanabilmesine yol açmıştır.

Sonuç olarak; Türk milleti I. Dünya Savaşı'ndan sonra kendisine hayat hakkı tanımayan Sevres Barış Anlaşması'nı kabul etmemiş, işgallere karşı İstiklal mücadelesine girmişti. Kazandığı askerî zaferler sonunda imzaladığı Lozan Barış Antlaşması ile de bağımsızlığını tüm dünyaya ilan etmiş oluyordu. Misak-ı Milli'nin gerçekleştirilmesi ve tam bağımsızlığın sağlanması yolunda büyük bir kararlılıkla yürütülen millî hareketin siyasi ve hukuki alanda bir başarısı olarak kabul edilmesi gereken Lozan Barış Antlaşması yeni, bağımsız ve güçlü bir Türk devletinin kurulmasını sağlayan bir antlaşma olmuştur.

ADIM ADIM CUMHURİYET'E GİDİŞ

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin II. Dönem Çalışmaları

Türkiye Cumhuriyetini ilan etmenin yanında yeni devletin esaslarını belirleyecek köklü düzenlemeleri yapacak olan ikinci Türkiye Büyük Millet Meclisi 11 Ağustos 1923 Cumartesi günü çalışmalarına başlamıştır. Toplam üye sayısı 278 olan Mecliste 13 Ağustos'ta yapılan başkan seçiminde mevcut 197 milletvekilinden 196 sının oyunu alan Gazi Mustafa Kemal meclis başkanı olmuştur. Meclis hükûmeti esasına göre teşekkül eden kabine 14 Ağustos günü belirlenmiş, mevcut 190 üyenin katılımı ile yapılan seçimde vekiller heyeti başkanlığına 183 oyla Fethi (Okyar) Bey getirilmiştir. Bakanlar Kurulu üyelerinin hepsi de 180 oyun üzerinde alarak Meclis'in itimadını kazanmışlardır. Yeni meclis ilk olarak eski meclisin çalışmalarını takdir etmiştir. 23 Ağustos'ta da Lozan Barış Antlaşması'nı onaylamıştır.

Türk Ordusunun İstanbul'a Girişi

İstanbul aslında daha Mudanya Mütarekesi sonrasında Trakya'yı teslim almak üzere Ankara Hükûmeti tarafından görevlendirilen Refet Paşa'nın gelişyle 19 Ekim 1922 tarihinde Türk askerine açılmıştı. 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması hükümleri gereği Antlaşma Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından tasdik olunduktan sonraki altı hafta içinde İstanbul'daki İtilaf askerleri boşaltılacaktı.

Fotoğraf 8.4

İtilaf Kuvvetleri subaylarının Türk Sancağını Selamlayarak İstanbul'dan Ayırışı 5 Ekim 1922

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi.

Ankara'da meclisin hükûmet başta olmak üzere çalışma organlarını teşkil ettiği 14 Ağustos'ta Salahaddin Âdil Paşa da İstanbul komutanlığına atandı. 23 Ağustos 1923'te ise Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Lozan Antlaşması'nı tasdik etmesiyle

İstanbul'un boşaltılması süreci resmen başlatıldı. 29 Eylül tarihinde önce yabancı askerler şehri terk ettiler, ardından 1 Ekim de Boğazlar bölgesinin boşaltılmasına dair protokol İstanbul komutanı S. Âdil Paşa ile Müttefik Kuvvetlerin başkomutanları tarafından imzalandı. Komutanlar ertesi gün Dolmabahçe Sarayı önünde Türk bayrağını selamladıktan sonra Âdil Paşa'ya veda etmişlerdi.

6 Ekim 1923 tarihinde Şükrü Naili Paşa komutasındaki Türk askerleri İstanbul halkının büyük sevgi gösterileri arasında İstanbul'a girdiler. Böylelikle 13 Kasım 1918'de fiilen ve 16 Mart 1920'de resmen başlayan işgal her manada sona ermiş oluyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti de İstanbul halkının yaptığı kutlamalara katılmak üzere bir heyet göndermişti.

Ankara'nın Başkent Oluşu

Bundan sonra sıra yeni devletin merkezinin belirlenmesine gelmişti. Yeni devletin merkezi için aslında Mustafa Kemal daha Eylül sonlarında gereken işareti vermişti. Gazeteci Hans Lazar'a verdiği 23 Eylül 1923 tarihli demecinde Ankara'nın Türkiye Cumhuriyeti'nin Başkenti olacağını kesin bir dille ifade etmişti. Mustafa Kemal'in bu direktifi İsmet Paşa tarafından uygulamaya kondu. 9 Ekim 1923 tarihinde Malatya Mebusu İsmet Paşa ile 14 arkadaşının imzaları ile hâldeki gelişmeler ile geleceğe yönelik düşüncelerin merkezin Ankara şehri olmasını mecburiyet hâline koyduğu yolundaki teklifi Meclise verildi. Hilafetin merkezî olması sebebiyle İstanbul'un da öneminin daima korunacağını ifade eden teklifte devletin esaslı tarzda teşkiline başlamak lüzumuyla iç ve dış tereddütleri ortadan kaldırma gerekliliği de zikredilmiştir. Lozan'da elde edilebilen şartların ülke emniyeti açısından yeterli bulunamamasının da Ankara'nın jeopolitik konumunu güçlendirdiğine işaret etmeliyiz. Böyle bir teklif ile düşman işgalinden kurtulmuş dahi olsa İstanbul'un merkez olarak kabul edilemeyeceği taraflı tarafsız herkese gösterilmişti. Merkezî ve yürütme organları ile her şeyden önemlisi eskisinden tamamen farklı esaslara dayanan milli hâkimiyet anlayışı ile yeni bir devlet, bütün kurumları ile şekilleniyordu. Nitekim 13 Ekim 1923'te Meclis'te görüşülerek kabul edilen ve Anayasa'ya dahil edilen madde ile "Türkiye Devleti'nin başşehri Ankara şehri" olarak belirlenmiştir.

Ekonomik ve sosyal yatırımların merkezi İstanbul olmasına rağmen Ankara'nın başkent seçilmesinin nedeni sadece emniyet şartları olabilir mi? Tartışınız.

CUMHURİYETİN İLANI

Yeni devletin her şeyi ile İstanbul'daki yönetimden farklı bir noktaya doğru gittiğini açıkça gösteren bu gelişme Mecliste Hükûmete karşı muhalefeti hızla artırmaya başlamıştır. Bu muhalefete karşılık Hükûmet Reisi ve İçişleri Bakanı Fethi Bey daha etkili olabilmek için İçişleri Bakanlığı görevinden ayrılmıştır. Aynı sırada Ali Fuat Paşa da meclis ikinci reisliğinden istifa etmiştir. Muhalifler, Fethi Bey'den boşalan İçişleri Bakanlığına Erzincan Mebusu Sabit Bey'in, meclis ikinci başkanlığına Rauf Bey'in seçimini karar altına aldırılmışlardı. Sabit Bey'in ittihatçılığı ile meşhur olmasının Mustafa Kemal Paşa'yı rahatsız ettiği ifade olunmaktadır.

Bu durumda Mustafa Kemal'in daha seçimlerin hemen ertesinde hazırlığını yaptığı projeyi uygulamaya koyduğunu görüyoruz: Cumhuriyeti ilan etmek. 25 ve 26 Ekim günlerinde Hükûmeti Çankaya'da toplayarak son gelişmeler üzerine Hükûmetin istifa etmesi gerektiğini belirten Mustafa Kemal Paşa, mevcut Hükûmet üyelerinden hiç kimsenin yeni kurulacak kabinede görev kabul etmemesini istemiştir. Böylece Meclisteki muhalefet grubuna bir Hükûmet kurma imkânı tanımak-

taydı. Aslında bu aynı zamanda bir iktidar mücadelesi, açıktan açığa bir güç gösterisiydi. O zaman diğer Hükûmet üyeleri gibi Meclis tarafından seçilen Genelkurmay Başkanı dışında bütün Hükûmetin istifası ile muhalefet, kendi düşünceleri çerçevesinde bir Hükûmet kurmak ve memleketi yönetmek şansına kavuşuyordu. Bununla birlikte Mustafa Kemal Paşa, onların uyumlu bir hükûmet kuramayacaklarına, kursalar bile memleketi idare edemeyeceklerine inanıyordu. Burada Mustafa Kemal Paşa'nın hazırlıklarını çok yönlü gerçekleştirdiğine işaret etmeliyiz. 27 Ekim 1923 tarihli istifa yazısında Hükûmet, Türkiye Devleti'nin karşı karşıya bulunduğu mühim iç ve dış meselelerin kolayca hâlli için "Meclisin tam desteğine sahip, gayet kuvvetli bir hükûmet'in kurulmasına hizmet" in amaçlandığını belirtmekteydi. Bu gelişme üzerine Mecliste çeşitli hükûmet listeleri oluşturulmaya başlanmış, ancak muhalefet grubu bir türlü tek bir liste üzerinde birleşememişti. Yapılan listelerde muhakkak Mustafa Kemal Paşa'nın ekibinden bir veya birkaç bakan yer aldığı ve bunlar da yeni kabinede görev almayı reddettikleri için netice alınamıyordu. Diğer yandan İstanbul'daki muhalif basın organları da Rauf, Kazım ve Ali Fuat Paşalar ile Dr. Adnan Bey'i ön plana çıkaran yayın yapmaktaydı.

28 Ekim akşamına kadar bir netice alınamayınca Mustafa Kemal Paşa, Çankaya'da topladığı arkadaşlarına "yarın Cumhuriyeti ilan edeceklerini" bildirmiş ve meselenin hâlli için kendisinin Meclis'e çağırılması talimatını vermiştir. Mustafa Kemal, kendisiyle "zaten ve tabiaten hemfikir olduklarına şüphe etmediği" Ankara'daki bütün arkadaşlarına danışmak lüzumunu hissetmediğini belirtirken İsmet Paşa ile birlikte daha Temmuz ayında hazırlattığı metni yeniden gözden geçirmiştir. Buna göre, Teşkilatı Esasiye Kanunu'(Anayasa)nun birinci maddesine "Türkiye Devleti'nin idare şekli cumhuriyettir" cümlesi ilave edilmiş ve dördüncü madde "Türkiye Devleti TBMM tarafından idare olunur, Meclis, Hükûmet'in yükümlülüğündeki görevleri Bakanlar Kurulu vasıtasıyla yerine getirir" şekline getirilmişti. Onuncu ve on birinci maddeler Cumhurbaşkanı'nın konumunu belirlerken mevcut krizin hâlline yönelik düzenleme 12. maddede görülmektedir: "Başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından ve Meclis üyeleri arasından seçilir. Diğer bakanlar başbakan tarafından yine Meclis üyeleri arasından seçildikten sonra tamamı Cumhurbaşkanı tarafından Meclis'in tasvibine arz olunur. Meclis, toplantı hâlinde değil ise onay için Meclisin toplanmasına bırakılır". Kabine sistemine geçişi sağlayan bu düzenlemelere Meclis Anayasa Komisyonunda "Türkiye Devletinin dini İslam, resmî lisanı Türkçedir" maddesi de ilave olunmuştur. Bu madde Anayasa'nın ikinci maddesi olarak kanunlaşacaktır.

29 Ekim günü Meclis yine eski hükûmetin yerine daha kuvvetli bir hükûmet kurmaya çaba harcamıştır. Ancak bütün girişimlerin sonuçsuz kalması üzerine Çankaya'da alınan karar gereği Meclis Başkanı'nın bu konuda kendilerini aydınlatmak ve yol göstermek üzere çağırılması teklifi yapılmıştır. Davet üzerine Meclise gelen Mustafa Kemal Paşa, Anayasa'nın bazı maddelerinin açıklama ve düzeltilmesi için hazırladığı metnini vermiş ve Anayasa Komisyonunda müzakere edilmesini istemiştir. Burada Anayasa değişiklikleri yerine düzeltmeleri tabirinin kullanılması olaya nasıl bakıldığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Kanun değişikliklerinin tamamı hakkında konuşulmaya başlandığında söz alan Anayasa Komisyonu Başkanı Yunus Nadi Bey Mustafa Kemal'den gelen teklifleri küçük düzenlemelerle Meclise arz ettiklerini belirterek şekli değişiklik isteklerinin zaten var olan durumun ilanı olacağına dikkat çekmiştir. Yunus Nadi Bey, en çok tepki çeken maddenin; "Türkiye cumhurbaşkanı Devlet'in de başkanıdır. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclise ve Bakanlar Kuruluna başkanlık eder" şeklinin aslında tadil dahi olmadığını, zira aslında da bu yetkinin Meclis Başkanı'na verilmiş olduğunu belirtmiştir.

Bu düzenlemede etkili olan gerekçenin “millî meselelerin daha kolay ve hızlı bir şekilde hâlli” olduğuna işaret eden Yunus Nadi Bey, Meclis tatilde iken memleket meselelerinin sahipsiz kalmaması gerektiğini ve bunun bir zaruret olduğunu Meclis üyelerine anlatmıştır. Daha sonra söz alan Vasıf Bey (Saruhan/Manisa) milletvekili), Cumhuriyet idaresini kabul etmenin aslında Meclisin açıldığı günden itibaren zaten var olan bir durumu yasallaştırmaktan başka bir şey yapmadığını belirtmiştir. Bu konuşmalardan sonra müzakere kâfi görülerek oylamaya geçilmiş, Cumhuriyet'i ilan eden madde alkışlar arasında aynen kabul edilmiştir. İkinci maddenin oylanmasından önce söz alan Urfa milletvekili Şeyh Saffet Efendi, devletin dili ve dinine yönelik maddenin Anayasa'nın ilk oluşturulduğu sıradaki şartların gereği unutulduğu için ilave edildiğini, Cumhuriyet'in ilanı ile “Hülefâ-i Raşidin dönemine dönüldüğünü” ifade etmiştir. Bu sırada Yunus Nadi Bey komisyonu adına, dinlerin serbestisi ve kanun dairesinde korunacağına dair hükümlerin bundan sonra da devam edecek düzenlemelerde yer alacağını bildirerek doğması muhtemel şüphelerin önüne geçmiştir. Cumhurbaşkanı'nın süresinin bir seçim devresi yerine üç seçim dönemi için seçilmesi gerektiği tartışılmıştır. Daha sonra bütün siyasi partilerin değiştirilmesini isteyeceği bir husus olan Cumhurbaşkanı'nın iktidar partisine bağlı değil bilakis “bütün milletin malı olması” gerektiği savunulmuştur. Bu sözlerden sonra madde aynen kabul edilmiştir. Son olarak on ikinci madde ile Cumhurbaşkanı'nın yetkilerine dair olan husus aynen kabul edilerek kanunlaşmıştır.

Böylece Cumhuriyet'in ilanı gerçekleştirildikten sonra hemen Cumhurbaşkanı seçimi yapılması teklif edilmiş ve bu oturumda “158 azanın oy birliğiyle” Ankara Mebusu Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı Cumhurbaşkanlığına seçtikleri ilan olunmuştur. Başbakanlığa getirilen İsmet Paşa hükûmeti güvenoyu almış, aynı gün Fethi Bey Meclis Başkanlığına seçilmiştir.

Fotoğraf 8.5

Atatürk,
Cumhuriyet
Bayramında
Meclisten Çıkarken
İsmet İnönü ve
Kazım Özalp İle

Kaynak: Atatürk
Araştırma Merkezi
Arşivi.

Yukarıda kısaca izah edilen gelişmelerin seyrinden de anlaşılacağı üzere Cumhuriyet'in ilanını sağlayan Anayasa düzenlemeleri kendine has şartlar ve mülahazalar ile gerçekleştirilmiştir. Muhafızların kendilerini en kuvvetli hissettikleri sırada hazırlıksızlıklarını ve fikrî uyumlarının tam olmadığını fark eden Mustafa Kemal Paşa harekete geçmiştir. Cumhuriyet'in ilanının meclis vasıtasıyla halk bilgilendirildikten

sonra yapılması gerektiği iddiasıyla muhalefet edenlere karşı yine Mustafa Kemal Paşa, “bir toplumda bir inkılap yapıldığı zaman elbette onun sebepleri vardır. Ancak o inkılabı yapanlar, inanmak istemeyen anut (inatçı)hasımlarını iknaya mecbur mudur?” diye sormakla olaya nasıl yaklaştığını açık bir biçimde ortaya koymuştur.

Cumhuriyetin Manası

Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin 29 Ekim 1923 tarihinde ilanı ile altı asırlık bir dünya devleti resmen yıkılmış; aynı millete dayanmakla birlikte anlayışı, sistemi ve idealleri farklı yeni bir kadronun idaresinde yeni bir devlet doğmuştur. Cumhuriyet’in ilanından amaç, medeni ve modern dünya ile Türkiye arasında açılan boşluğu bir an evvel kapatmak, hatta muasır medeniyet seviyesinin üzerine çıkmaktır. Hemen işaret edelim ki kavram ve sistem olarak Cumhuriyet gerek son asır Türk düşüncesinde gerekse Atatürk’ün düşüncesinde yeni ortaya çıkmış bir şey değildi. Cumhuriyet Yeni Osmanlı düşüncesinde 1860’lı yıllardan itibaren tartışıldığı gibi Atatürk’ün de 1923’ten çok daha önceleri Türkiye’nin kurtuluşu için meşrutî-monarşî tarzı bir yönetimin yeterli olmayacağı şeklindeki düşünceleri bilinmekteydi.

Daha Erzurum Kongresi toplanmadan evvel mücadele başarıya ulaştığında devlet şeklinin cumhuriyet olacağını yakın arkadaşları kadar o süreçte temas ettiği Erzurum gençleriyle de paylaştığını biliyoruz. Millî Mücadele’yi yürüten Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışından itibaren bütün gelişmelerin bu hedefe yöneltildiği anlaşılmaktadır. Bununla beraber toplumdaki genel kanaat ve mücadelenin başarısı garantilenene kadar cumhuriyetin ilanı hakkındaki düşünceler açıkça dile getirilmemişti. Bu, Mustafa Kemal Atatürk’ün her şeyi yeri ve zamanı geldiğinde uygulamaya koyma tarzındaki İnkılapçılık anlayışının da bir gereği idi. İstanbul’da işgal kuvvetlerinin kontrolündeki Halife-Padişah’ın millî mücadeleyi baltalayıcı mahiyeteki faaliyetlere rağmen halk gerçek durumu bilmediği için eski sistem ve müesseseler hakkındaki kesin hükümleri tam olarak açıklamak faydalı görünmüyordu.

Her türlü iyi niyet ve samimiyetlerine mukabil Meclisteki milletvekilleri arasında da birbirinden çok farklı düşünceler ve beklentiler hakim durumdaydı. Memleketin düşman işgalinden, halife-padişahın esaretten kurtarılması herkesin birleştiği ana hedefti. Bununla birlikte Mondros Mütarekesi ile âdeta idam fermanı imzalanan Osmanlı Devleti’nden yeni bir devlet çıkarmak sürecinin önderleri arasında da fikir ayrılıkları daha mücadele tamamen sona erdirilmeden önce ortaya çıkmaya başlamıştır. Gerçekten de Millî Mücadele’yi başarıya ulaştıran Türkiye Büyük Millet Meclisinde halk hâkimiyetine dayanan yeni bir devlet kurmayı hedefleyen ve Mustafa Kemal’in etrafında toplanan milletvekillerine mukabil mücadelenin başarılmasından sonra Halife-Padişahın yeniden millet ve memleketin kaderine hakim olacağı eski şekle dönülmesini savunanlar da vardı.

20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun birinci maddesiyle hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete verilmiş olması eski rejim taraftarlarını rahatsız etmişti. Millî Mücadelenin önemli isimlerinden Kazım Karabekir de bu kesimin cumhuriyet aleyhtarı birtakım tahriklerine maruz kalarak Mustafa Kemal’den izahat istemişti. Kazım Karabekir’e verilen cevapta amacın cumhuriyet değil, padişahın yetkilerini kısıtlayarak milletin haklarının sağlama alınması olduğu belirtilmişti. Hâlbuki hâkimiyetin kayıtsız ve şartsız millete verildiğinin belirtilmesi o günlerin anlayışı ile zaten cumhuriyet demektir. Meclisin en yaşlı ve hatırı sayılır üyelerinden Abdurrahman Şeref Efendi de cumhuriyetin ilanı günü bu maddeye temasla gösterdiği manaya işaret etmişti.

Bununla birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Nisan konuşmasında Halife-Padişah'ın konumunun mücadele başarıya ulaştıktan sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından belirleneceğini ifade etmesi de aslında devlet şeklinin ve anlayışının ne yöne gitmekte olduğunu hiçbir şüpheye yer vermeyecek şekilde göstermekteydi. Hâkimiyet milletın temsilcilerinden oluşan Büyük Millet Meclisinin elinde olacaktı. Bütün bu göstergeler müsait ilk fırsatta cumhuriyet idaresinin ilan edileceğinin delili idi.

Bu sırada Meclisteki muhalefetin durumu Falih Rıfkı Atay'ın şu tarifine büyük ölçüde uymaktadır; “1923 yılının o haftalarında Büyük Millet Meclisinde Cumhuriyetçilik akımı var mıydı? Hayır. Mustafa Kemal ne yapsa ona itirazsız razı olacaklar dahi, içlerinden - keşke bunu yapmasa...- diyorlardı. Mustafa Kemal o mecliste fikir tartışmaları ile tabii bir “ekseriyet” elde edemezdi. İnce politika taktikleri ile bir teslimiyet havası yaratmalı idi”.

Burada üzerinde önemle durmamız gereken husus Mustafa Kemal'in durumudur. Büyük ölçüde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kontrolünde geçen bir seçimle oluşturulan ikinci Meclise birinci dönemden muhaliflikleri bilinen milletvekillerinden girebilenler yok denecek kadar azdı. Mustafa Kemal Paşa, Müdafaa-ı Hukuk Grubu adına adayları tespit ve ilan ederek dâhil oldukları seçimden başarılı çıktıklarını düşünmektedir. Mustafa Kemal Paşa seçim sonuçlarını milletın kendisi tarafından ilan edilen esasları tamamen benimsediğinin göstergesi olarak değerlendirmiştir. Ancak gelişmeler yakın çevresi içinde dahi cumhuriyetin ilanı hususunda onunla aynı fikirde olmayan milletvekillerinin olduğunu gösterecektir.

Mücadeleye atıldığı ilk günden itibaren Meclisi ön plâna çıkaran ve her hususta tam bir fikir birliği ile netice almaya çalışan Mustafa Kemal Paşa'nın bu tavrı cumhuriyet konusunda o sırada taraflı tarafsız her milletvekilini ikna etmenin mümkün olmamasını bilmekten kaynaklanıyor olmalıdır. Bütün üyelerin tek tek ikna edilmesi gibi bir çaba elbette daha demokratik olurdu. Ancak demokrat davranmak uğruna hedeften sapılması ve neticenin bilinmeyen bir geleceğe bırakılması pek makul bir hareket tarzı olamazdı. Zira hedef, her şeyden önce memleketi düşman işgalinden kurtarmak idi. Evet, askerî harekât bitmişti. Ancak bu başarı siyasi düzenlemeler ile pekiştirilmediği takdirde milleti uçurumun kenarına getiren yönetim anlayışının yeniden hakim duruma gelmesi, mevcut ortamda çok kolaylıkla gerçekleştirilebilecek bir olaydı.

Önceki dönemlerde devleti kurtarmak ve düzeni ıslah etmek amacıyla yapılanların hep kısır, yarım işler olduğunun bilinci ile Mustafa Kemal Paşa, bir daha aynı sıkıntıları yaşamamak için gerekli gördüğü bütün köklü değişiklikleri birbiri ardına hayata geçirmiştir. Cumhuriyet'in ilanı anlayış değişimi gibi son derece güç ve zahmetli bir sosyal inkılâbı gerçekleştirmenin ilk adımını teşkil etmiştir. Cumhuriyeti Atatürk'ün en büyük başarısı ve Türk milletinin onun önderliğinde gerçekleştirdiği en büyük inkılâp olarak anlamak ve işaret ettiği halkın yönetimde etkinliğini bütün unsurları ile hayata aktarmak O'nu ve Türkiye Cumhuriyeti'ni anlamanın temel şartıdır.

Özet

26 Ağustos 1922 tarihinde başlayan Büyük Taarruz ile 30 Ağustos'ta Yunan ordusu tamamen kuşatılmış ve büyük bir kısmı imha edilmiştir. Türk kuvvetleri 9 Eylül'de İzmir'e girmiştir. İzmir'in kurtarılmasından sonra Türk kuvvetleri, İstanbul ve Çanakkale yönünde ilerlemeye başlamıştır. İngiltere, bu bölgenin Müttefikler tarafından beraberce korunması istemişse de mütareke sürecinde yaşanan gerginlikler dolayısıyla Fransa ve İtalya bu çağrıya itibar etmemişlerdir. 19 Eylül'de Fransızlar askerlerini bölgeden çektikleri gibi İngiltere Başbakanı Lloyd George'un, dominyonlarından yardım kuvveti getirmek teşebbüsü de sonuçsuz kalmıştır. Artık diplomasi sahne alacaktır. Nitekim, İtilaf Devletleri, 23 Eylül 1922 tarihinde verdikleri nota ile İzmit veya Mudanya'da bir toplantı yapılmasını teklif etmişlerdir.

İtilaf Devletlerine verilen cevabi notada, Müttefiklerin verdikleri güvence karşısında Türk Ordusu'nun İstanbul ve Çanakkale yönünde ilerlemeyecekleri belirtilmiştir. Ayrıca, Edirne dahil olmak üzere, Trakya'nın Meriç Nehri'nin Batısına kadar derhâl boşaltılması şart koşularak, mütareke görüşmelerine 3 Ekim'de Mudanya'da başlanacağı ifade edilmiştir.

Mudanya Konferansı'nda Türkiye'yi İsmet Paşa, İngiltere'yi General Harrington, Fransa'yı General Charpy, İtalya'yı General Mombelli temsil etmiştir. Konferans'a Yunanlar katılmamışlardır. Yunan delegeleri General Mazarakis ile Albay Sarıyannis de Mudanya'ya gelmişler, ancak limanda bir Yunan gemisinde kalmayı tercih etmişlerdir. Savaş alanında galip olmanın ilk neticesi olarak Türkiye Doğu Trakya'nın hemen boşaltılmasını muhataplarına kabul ettirmiştir.

İtilaf Devletleri'nin eski düzenin bir şekilde devam ettirilmesini istemeleri, Türkiye'nin ise kayıtsız şartsız bağımsız bir devlet olarak yaşamakta ısrarlı olması üzerine konferans kesintilere uğrayacak İtilaf Devletleri temsilcilerinin beklentilerinin aksine sekiz ay kadar sürecektir.

Konferans'ta Türk heyeti Misak-ı Milli'nin gerçekleştirilmesi için gayret gösterirken İtilaf temsilcileri Yunanistan'a karşı kazanılan zaferi pek de hesaba katmadan Sevr'i esas alarak Türkiye'yi yenik bir devlet olarak görmek istiyorlardı. Türklerle yapılacak barış antlaşmasının esaslarının tespit edileceği konferansta esasen Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla ortaya çıkan asırlık meseleler görüşülecekti. I. Dünya Savaşı'ndan Avrupa'nın en güçlü devleti olarak çıkmış olan İngiltere, Lozan görüş-

meleri süresince Türkiye'yi yalnız bırakmaya azami gayret gösterecektir. Böyle bir anlayış ve politik bir tavır karşısında Lozan'dan beklenen neticenin çıkmayacağı da tabii idi.

Nitekim antlaşma tasarısında, Ermenilere toprak verilmesi, kapitülasyonların devam ettirilmesi, Osmanlı dış borçlarının tamamının Türkiye'ye ödetilmek istenmesi, savaş tazminatı ve tamirat bedeli, boğazların statüsü gibi meselelerde anlaşmaya varılamayacaktır. Türk heyeti görüşmeleri terk ederek ülkeye dönecektir.

Yeni dönem çalışmalarına başlayan Meclis barış anlaşmasını tasdik ettikten sonra ilk iş olarak yeni devletin merkezini belirlemekle işe başlamıştır. İstanbul'da henüz Halife'nin olması ve Lozan'da elde edilebilen şartların ülke emniyeti açısından yeterli bulunamaması başkent seçiminde Ankara'nın jeopolitik konumunu güçlendirmiştir. Böyle bir teklif ile düşman işgalinden kurtulmuş dahi olsa İstanbul'un merkez olarak kabul edilemeyeceği taraflı tarafsız herkese gösterilmişti. Zira merkezi ve yürütme organları ile her şeyden önemlisi eskisinden tamamen farklı esaslara dayanan millî hâkimiyet anlayışı ile yeni bir devlet, bütün kurumları ile şekillenyordu. Nitekim 13 Ekim 1923'te Meclis'te görüşülerek kabul edilen ve Anayasa'ya dahil edilen madde ile "Türkiye Devletinin başşehri Ankara şehri" olarak belirlenmiştir.

Cumhuriyetin ilanını sağlayan Anayasa düzenlemeleri kendine has şartlar ve mülahazalar ile gerçekleştirilmiştir. Muhaliflerin kendilerini en kuvvetli hissettikleri sırada hazırlıksızlıklarını ve fikrî uyumlarının tam olmadığını fark eden Mustafa Kemal Paşa harekete geçmiştir.

Mustafa Kemal Paşa Erzurum Kongresi toplanmadan evvel mücadele başarıya ulaştığında devlet şeklinin Cumhuriyet olacağını yakın arkadaşları kadar o süreçte temas ettiği Erzurum gençleriyle de paylaşmıştır. Millî Mücadele'yi yürüten Türkiye Büyük Millet Meclisini de açılışından itibaren bu hedefe yöneltmişti. Bununla beraber toplumdaki genel kanaat ve mücadelenin başarısı garantilenene kadar Cumhuriyet'in ilanı hakkındaki düşünceler açıkça dile getirilmemişti. Bu, Mustafa Kemal Atatürk'ün her şeyi yeri ve zamanı geldiğinde uygulamaya koyma tarzındaki İnkılapçılık anlayışının da bir gereği idi.

Her türlü iyi niyet ve samimiyetlerine mukabil Mecliste ki milletvekilleri arasında da birbirinden çok farklı düşünceler ve beklentiler hakim durumdaydı. Memleketin

düşman işgalinden, Halife-Padişah'ın esaretten kurtarılması herkesin birleştiği ana hedefti. Bununla birlikte Mondros Mütarekesi ile âdeta idam fermanı imzalanan Osmanlı Devleti'nden yeni bir devlet çıkarmak sürecinin önderleri arasında da fikir ayrılıkları daha mücadele tamamen sona erdirilmeden önce ortaya çıkmaya başlamıştır. Gerçekten de Millî Mücadele'yi başarıya ulaştıran Türkiye Büyük Millet Meclisinde halk hâkimiyetine dayanan yeni bir devlet kurmayı hedefleyen ve Mustafa Kemal'in etrafında toplanan milletvekillerine mukabil mücadelenin başarılmasından sonra Halife-Padişah'ın yeniden millet ve memleketin kaderine hakim olacağı eski şekle dönülmesini savunanlar da vardı. 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun birinci maddesiyle hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete verilmiş olması eski rejim taraftarlarını rahatsız etmişti.

Millî Mücadelenin önemli isimlerinden Kazım Karabekir de bu kesimin cumhuriyet aleyhtarı birtakım tahriklerine maruz kalarak Mustafa Kemal'den izahat istemişti. Kazım Karabekir'e verilen cevapta amacın Cumhuriyet değil, padişahın yetkilerini kısıtlayarak milletin haklarının sağlama alınması olduğu belirtilmişti. Hâlbuki hâkimiyetin kayıtsız ve şartsız millete verildiğinin belirtilmesi o günlerin anlayışı ile zaten cumhuriyet demekti..

Bununla birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Nisan konuşmasında Halife-Padişah'ın konumunun mücadele başarıya ulaştıktan sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından belirleneceğini ifade etmesi de aslında devlet şeklinin ve anlayışının ne yöne gitmekte olduğunu hiçbir şüpheye yer vermeyecek şekilde göstermekteydi. Hâkimiyet milletin temsilcilerinden oluşan Büyük Millet Meclisinin elinde olacaktı. Bütün bu göstergeler müsait ilk fırsatta Cumhuriyet idaresinin ilan edileceğinin delili idi. Mustafa Kemal Paşa, meclisteki muhalefetin artması üzerine muhalifleri en kuvvetli oldukları sırada harekete geçmiştir. Muhalefet güçlü olduğu dönemde Hükûmet'in çalışmalarını engellerken O, bu süreci mücadelenin başarıya ulaşması yolunda değerlendirmeye çalıştı.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdaki devletlerden hangisi Lozan'a sadece Boğazlar konusunu görüşmek için katılmıştır?

- İngiltere
- Fransa
- Sovyet Rusya
- Yunanistan
- Amerika

2. I. Patrikhane
II. Savaş tamaratı
III. Dış borçlar
IV. Nüfus Mübadelesi

Lozan'da görüşülen yukarıdaki meselelerden hangileri yalnızca Türkiye ve Yunanistan'ı ilgilendiren konulardır?

- Yalnız I
- II-III
- II-IV
- I-II-IV
- I-IV

3. Aşağıdaki antlaşmalardan hangisi, Türkiye'nin, Lozan Antlaşması'nın egemenlik haklarını sınırlandıran hükümlerden kurtulmasını sağlamıştır?

- Türk - Rum nüfus mübadelesi
- Balkan Antantı
- 1926 Ankara Antlaşması
- Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi
- Montrö Sözleşmesi

4. Aşağıdaki Devletlerden hangisi Lozan Konferansı'na katılmış ancak Lozan Barış Antlaşması'nı imzalamamıştır?

- Fransa
- İngiltere
- Almanya
- Yunanistan
- Amerika

5. I. Suriye sınırı
II. Kapitülasyonlar
III. Boğazlar
IV. Batı Trakya
V. Irak sınırı

Yukarıdaki meselelerden hangisi Lozan'da Misak-ı Milli'ye uygun olarak çözümlenmiştir?

- I
- II
- III
- IV
- V

6. Aşağıdaki devletlerden hangisi Mudanya Konferansı'na katılmamıştır?

- Fransa
- İtalya
- Yunanistan
- İngiltere
- Amerika

7. Aşağıdaki şahsiyetlerden hangisi Türkiye Büyük Millet Meclisinin İstanbul'daki temsilcisidir.

- Refet Paşa,
- Adnan Adıvar,
- Rauf Bey,
- Ali Fuat Cebesoy
- İsmet Paşa

8. Ankara'nın başkent seçildiği tarih aşağıdakilerden hangisidir?

- 23 Eylül 1923
- 9 Ekim 1923
- 23 Nisan 1923
- 13 Ekim 1923
- 29 Ekim 1923

9. Türkiye Cumhuriyeti hangi tarihte ilan edilmiştir?

- 23 Nisan 1920
- 29 Ekim 1923
- 24 Temmuz 1923
- 30 Ağustos 1922
- 6 Ekim 1922

10. Türkiye Büyük Millet Meclisi Saltanatı hangi tarihte kaldırmıştır?

- 23 Nisan 1920
- 29 Ekim 1923
- 13 Ekim 1923
- 1 Kasım 1922
- 9 Eylül 1922

Okuma Parçası

İKİNCİ İSTİDÂ

Gazi Paşa Hazretleri'ne

Sen deyince “Sulhtan sonra isterim;
Herkes gibi bir fert olmak, hür olmak”
Hepimizde doğdu büyük bir vehim;
Gerçekten mi bu kıyamet kopacak?

Yeniden mi başlayacak felâket?
Düşecek mi yine derde memleket?
Hayır, asla! Yoktur buna bir imkan;
Fert olamaz bir milletin beşîri,

Hürdür belki mefkuresiz bir insan,
Hür olamaz vazifenin esiri...
Kimse yarım bırakamaz bir işi,
Eserinin borçlusudur her kişi...

Gazi Paşa! Gerçi fazla yorulduñ,
İhtimal ki rahata da muhtaçsın,
Lakin Türk'ün tılsımını sen buldun
İksir gibi bu millete ilaçsın...

Türk çocuktur yaşayamaz babasız,
Karanlıkta kılavuzsuz lambasız...
Artık çiftlik değil bir hür memleket,
“Malikâne” yazılamaz taşında...

Kahramanlar soyu olan bu millet,
Arslanları görmek ister başında...
Tehlikeli anda o kim himmet
Eylemişse odur ancak mutemet...

Tepesinde kahramanlar olunca,
Bu memleket daim gitmiş ileri...i
İlk sıraya harîs fertler dolun,
Paslı kalmış kalbindeki cevheri...

Bu milletin hali olur pek yaman,
Kılavuzu olmazsa bir kahraman...
Gazi Paşa! Ulu Tanrı aşkına
Elinden bu mülkü çürük bırakma!

Acı kurtardığın yurdun halkına,
Öksüz gibi boynu bükük bırakma!
Mektebinde onu okut, çalıştır...
Yavaş yavaş halkçılığa alıştır...
Neticeden anlaşılır isabet;

Yoktur senin gibi Türk'ü anlayan...
Bilen, ancak yapabilir bir hizmet,
Sensin asrı bilen, mülkü anlayan.

Bu milletin sen tutmazsan elinden,
Yanlış yola gidebilir cehlinden...
Sen yalnız bir büyük insan değilsin;
Sende saklı nice meçhul kuvvetler...

Yalnız dâhi ve kahraman değilsin;
Hep sendedir bize mevhub nusretler;
Türk feyzinin kaynağısın, taş durma!
İçten gelen hamleleri durdurma!

Tekâmülün zembereği dehandır,
Tali'imiz sende etmiş tecelli...
Bizi mev'ud terakkiye ulaştır;

Bu da senin vazifendir besbelli...
Türk, harsını Garp'tan ödünç alamaz;
Nurlanırken cihan nursuz kalamaz.

Ziya Gökalp

(**Küçük Mecmua**, Diyarbakır, nr.21, 30 Teşrin-i evvel
1338/1922, s. 14)

Kaynak: Atatürk Devri Fikir Hayatı I, Hazırlayanlar
Mehmet Kaplan ve diğerleri, Ankara 1992, s. 36-38

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. c Yanıtınız yanlış ise “Lozan Konferansının Toplanması” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. e Yanıtınız yanlış ise “Lozan’da Görüşülen Konular “ konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. e Yanıtınız yanlış ise “Sınırların Tespiti “ konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. e Yanıtınız yanlış ise “İktisadi ve Mali Meseleler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. b Yanıtınız yanlış ise “İktisadi ve Mali Meseleler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. c Yanıtınız yanlış ise “Mudanya Mütarekesi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. a Yanıtınız yanlış ise “Cumhuriyetin İlanı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. d Yanıtınız yanlış ise “Cumhuriyetin İlanı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. b Yanıtınız yanlış ise “Cumhuriyetin İlanı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. d Yanıtınız yanlış ise “Cumhuriyetin İlanı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

İngiltere’nin emperyalist yayılma politikalarının temel hususlardan biri kendi insan kaynaklarını muhafaza etmek ve bazı küçük çıkarlar karşılığında başkalarını kullanmak olarak şekillenmişti. I. Dünya Savaşı’nda da sömürgelerinden getirdiği askerlerin hayatları üzerinden hâkimiyet mücadelesi yapmıştır. Savaş sırasında İtalya ile imzalanan St. Jean Du Maurienne anlaşmasıyla Batı Anadolu’da İtalyan hâkimiyetini kabul etmesine karşın uzun vadede çıkarlarına ters düştüğü için Yunanlı devreye sokarak gelişmeleri kontrol etmeye çalışmıştır. Ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının büyük fedakârlıklarla gerçekleştirdiği istiklal harbi karşısında çaresiz kalmıştır. Fransızların da Ermenileri kullanarak Anadolu’nun kaynaklarını sömürme çabası mütareke döneminde Adana, Urfa, Maraş ve Antep’in yiğit insanların şanlı ve kahraman direnişleriyle engellenmiştir. Yunan delegeler Mudanya görüşmelerine bile alınmamışken Ermeniler de barış görüşmeleri sırasında devre dışı kalmaktan kurtulamamışlardır. Bütün bunlar İstiklal Harbi sürecinde Yunanlar ve Ermeni işbirlikçilerle savaşıma karşın Türk milletinin asıl mücadeleyi perde arkasında bu piyonları kullanan emperyalist güçlere karşı verdiğini ortaya koymaktadır.

Sıra Sizde 2

Türklerin Anadolu’ya gelmesiyle başlayan mücadele son dönemde Osmanlı Devletinin topraklarını paylaşmaya dönmüştü. Şark meselesi olarak isimlendirilen beklenti Balkanlardan, Anadolu’dan çıkarmak ve geldiği yere geri göndermekti. On dokuzuncu yüzyılın sonunda İngiltere, Rusya ve Fransa bunu başarmak üzere kendi aralarında anlaşmışlardır. Emperyalist devletler Osmanlı Devleti’nin Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında yenilmesiyle ümitlenmelerine karşın I. Dünya Savaşı’nda Türk milletinin gösterdiği direnç karşısında şaşkına dönmüşlerdir. Bilhassa Çanakkale sularına gömdüğü yenilmez armada ile savaşın üç yıl daha uzamasına vesile olan Osmanlı Devleti’ni en ağır şekilde cezalandırmak istiyorlardı. Dolayısıyla görmek istedikleri hesap sadece savaşın değil asırların biriktirdiği hesap olduğu için Türk milletini bir daha kendine gelip bağımsız yaşama mücadelesi veremeyecek hâle getirmek istiyorlardı. Bu sebeple Türk milletinin bağımsız yaşama hakkını savaş sahasında elde ettiğini göz ardı ederek yenik devlet muamelesi yapmaya çalışıyorlardı.

Sıra Sizde 3

İtilaf Devletleri temsilcilerinin Türkiye’deki Ortodoks Rum vatandaşların değişimini kabul etmelerine karşın patrikhane ve okulların kalmasındaki ısrarın yakın geçmişte yaşananlar ile doğrudan ilgilidir. Zira Osmanlı devletinde yaşayan gayrimüslimleri devlete karşı kıskırtmak ve isyanlarını organize etmek için Batılı devletlerin en büyük işbirlikçileri kilise ve okullar olmuştur. Siyasi ve ekonomik yönden zayıf Osmanlı devletinin toprakları üzerindeki bu müesseseleri denetleyememesi büyük bir zaaf oluşturunuyordu. Lozan’da da Türkiye bilhassa Patrikhanenin ülke dışına çıkarılmasında ısrarcı olmasına karşın bir bütün hâlinde direnerek daima ülke aleyhinde bir ortalığı karıştırma aleti olmuş bu müesseselerin kalmasını kabul ettirmişlerdir.

Sıra Sizde 4

Ekonomik ve sosyal yatırımların merkezi olması, dünyaca bilinirliği, mevcut en büyük şehir İstanbul olması na rağmen sadece emniyet şartları dolayısıyla Ankara’nın başkent seçilmesinin başka sebepleri vardır. Her şeyden önemlisi, artık eskiye dönüşün olamayacağının simgesi hâline gelen, âdetâ millî mücadelenin dünyaya tanıttığı şehri başkent yapmaktı. Ankara artık hiçbir şeyin eski manada devam etmeyeceğini bütün millete göstermek için en güzel vesile kabul edilmiştir. Dış devletlere de artık tamamen farklı dünya görüşüne, anlayışına sahip bir kadro ile muhatap oldukları mesajı vermek istenmiştir.

Seçilmiş Bibliyografya

- Akçora, Ergünöz, "Hatay'ın Anavatan'a İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XI, S. 32, (Temmuz, 1995), s. 379-404.
- Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1980**, Türkiye İş Bankası yayını, Ankara, 1984.
- Atatürk, Kemal **Nutuk, 1919-1927**, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 1989.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III**, Ankara, 1997.
- Atay, Faliş Rıfki., **Çankaya**, İstanbul, 1969.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik **Trakya'da Milli Mücadele**, C. I, TTK yayını, Ankara, 1987.
- Bilsel, M. Cemil, **Lozan**, C. I-II, İstanbul, 1933.
- Demirel, Ahmet., **Birinci TBMM'de Muhalefet**, İstanbul, 1994.
- Dumont, Paul, **Mustafa Kemal**, (Çeviren. Zeki Çelik-kol), Ankara, 1993.
- Eraslan, Cezmi, "Atatürk ve Cumhuriyetin İlanı Üzerine Düşünceler" **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I**, sayı 23-24 Ankara 1998, s.278-283.
- Erkin, Feridun Cemal, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara, 1968.
- Eroğlu, Hamza., "Türkiye Cumhuriyetinin İlanı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, VI, sayı 16, s.7-26.
- Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk II** (1920- 1927), Devlet Matbaası, İstanbul, 1934.
- Gönlübol, Mehmet - Sar Cem, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası**, (1919-1938), AAM yayını, Ankara, 1990.
- Göztepe, Tarık Mümtaz **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahidettin Gurbet Cehenneminde**, İstanbul, 1978.
- Güneri, Süleyman Necati., **Hatıra Defteri** (yayına hazırlayan Ali Birinci) İstanbul 1999.
- Güneş, **İhsan.**, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Düşünsel Yapısı** (1920-1923), Eskişehir, 1985
- Jaeschke, Gotthard **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi II**, (Mudanya Mütarekesi'nden 1923 Sonuna Kadar), Ankara, 1989.
- Kansu , Mazhar Müfit., **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber I**, Ankara 1966.
- Karacan Ali Naci, **Lozan**, İstanbul, 1971.
- Kili, Suna- Gözübüyük, Şeref, **Türk Anayasa Metinleri**, Ankara 1985.
- Melek Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kurtuldu?**, TTK yayını, Ankara, 1986.
- Meray Seha, L., (Çeviren) **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler**, C. I, İstanbul, 1993.
- Orbay, Rauf, **Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım**, C. II, İstanbul, 1993.
- Özalp, Kazım, - Özalp, Teoman., **Atatürk'ten Anılar**, Ankara, 1992.
- Sarınay, Yusuf, "Atatürk'ün Hatay Politikası-II- (1938-1939)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XII, S. 35 (Temmuz, 1996).
- Shaw, Stanford J. - Shaw, Ezel Kural, **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey II**, Cambridge 1985.
- Sonyel, Salahi R. **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C. II, Ankara, 1986, s. 317
- Sonyel Salâhi R., "Lozan'da Türk Diplomasisi" **Belle-ten**, C. XXXVIII, S. 149, (Ocak 1974).
- Soyak, Hasan Rıza., **Atatürk'ten Hatıralar I**, İstanbul 1973.
- Şimşir, Bilal N. **Lozan Telgrafları I (1922-1923)**, TTK yayını, Ankara, 1990.
- Turan, Ömer "Lozan Barış Görüşmelerinde Ermeni Sorunu", **Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler**, Ankara, 2002.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, devre 2, içtima senesi 1, cilt 1-3.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları**, C. III,
- Türk İstiklal Harbi II. cilt, Batı Cephesi, 6. Kısım IV. Kitap İstiklal Harbi'nin Son Safhası** (18 Eylül 1922-1Kasım 1923), Ankara 1969.
- Uçarol, Rifat, **Siyasi Tarih, 1789-1999**, İstanbul, 2000.